AGENT DUBLU ÎN RĂZBOIUL RECE

Autobiografia lui

Oleg Gordievski

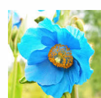
CORINT ISTORIE

AGENT DUBLU ÎN RĂZBOIUL RECE

Autobiografia lui
Oleg Gordievski

Traducere din limba engleză de Andrei Pogăciaş
Prefață de Florian Banu

OLEG GORDIEVSKI (n. 1938) este un fost colonel KGB care a defectat în Marea Britanie, în 1985. În perioada 1963–1985, a îndeplinit misiuni în străinătate, la Copenhaga și la Londra, dar, începând din 1974, a furnizat documente și informații serviciilor secrete britanice. Este autorul mai multor volume de succes despre serviciul secret sovietic, cum ar fi: *KGB: The Inside Story* (1990), *Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Foreign Operations, 1975–85* (1991), *More Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Foreign Operations, 1975–85* (1992), toate în colaborare cu Christopher Andrew. În 2007, regina Elisabeta a II-a l-a decorat cu Ordinul „St Michael and

Prefață

În 29 martie 1987, prim-ministrul sovietic Nikolai Rîjkov se afla pe aeroportul Vnukovo pentru a întâmpina o doamnă care pășea pentru prima dată pe pământ sovietic. Era vorba de premierul britanic Margaret Thatcher, care primise, pe bună dreptate, supranumele „Doamna de Fier”. Sovieticii, precum și britanicii urmăreau cu interes această vizită, declarată de partea britanică drept „o misiune istorică”, dar percepută ca o adevărat înfruntare ideologică, o bătălie de imagine între doi lideri cu abilități de comunicare excepționale și uriaș impact asupra publicului.

Partea sovietică miza pe șarmul și popularitatea lui Mihail Gorbaciov, atipicul secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), mai ales că discursurile și farmecul „Doamnei de Fier” fuseseră testate, până atunci, exclusiv în fața unor mulțimi care deja o admirau și-i împărtășeau ideile politice. Totuși, Biroul

Politic al Comitetului Central al PCUS și strategii Kremlinului aveau să trăiască o surpriză uriașă!

Într-o vizită întinsă pe durata a cinci zile, Margaret Thatcher a realizat un veritabil tur de forță, câștigând o imensă popularitate în URSS. Cu o apariție strălucitoare, purtând haină de blană și o pălărie elegantă, Thatcher a vizitat Biserica Sf. Treime a mănăstirii ortodoxe Zagorsk, din apropierea Moscovei, precum și un vast cartier de locuințe dintr-o suburbie a capitalei. Spre surprinderea forțelor de securitate, la fiecare oprire doamna Thatcher se îndrepta direct spre mulțimea de cetățeni sovietici prietenoși și curioși, apoi s-a alăturat unei familii de rând moscovite, în apartamentul ei modest, producând o impresie puternică în rândul tuturor celor cu care avea contact.

Dar lovitura de grație a venit în timpul unei emisiuni televizate, gândită de gazde drept oportunitatea cea mai bună de a pune în dificultate exponentul capitalismului. Pentru interviul cu premierul britanic fuseseră selectați trei comentatori de politică externă foarte experimentați. Iată cum prezintă acest moment istoricul

Robert Service: „Experiența lor profesională nu a contat, pentru că ea le-a dat replica și a prezentat virtuțile societății deschise și ale economiei de piață. Ea, nu ei, a stabilit agenda. Erau obișnuiți ca persoanele de sex feminin să se conformeze. Nu avuseseră niciodată de a face cu o astfel de amazoană. Publicul televiziunii sovietice a plăcut-o imediat. Nimănui nu i se permisese vreodată să folosească mass-media sovietice pentru a adresa o provocare atât de directă marxism-leninismului. Sinceritatea și farmecul ei au câștigat prieteni pentru Occident în URSS”[1].

La rândul său, Mihail Gorbaciov avea să recunoască ulterior: „M-a uimit prin cunoștințele sale despre evoluțiile noastre interne, prin înțelegerea naturii schimbărilor aflate în desfășurare, prin capacitatea sa de a le evalua în mod realist și disponibilitatea de a ne împărtăși experiența a ceea ce ea a numit «propria mea perestroika»”[2].

De obicei, se spune că în spatele unui bărbat de succes stă o femeie puternică, dar cine stătea în spatele acestei „doamne de fier” și a succesului fulminant repurtat în

„patria socialismului”? Pentru cine nu e familiarizat cu incredibilele performanțe ale serviciilor secrete, răspunsul poate fi stupefiant: Oleg Gordievski, colonel KGB, agent al MI6 și autor al cărții de față.

Acesta povestește că, în martie 1987, a fost invitat de către premierul Margaret Thatcher în Downing Street nr. 10, întrucât înaltul demnitar britanic își pregătea vizita în URSS și dorea câteva sfaturi despre cum să se comporte cu ziariștii sovietici: „Avea nevoie de câteva opinii în legătura cu temele pe care ar fi trebuit să le abordeze în discursuri, discuții și conferințe de presă. Cunoscând slăbiciunile sistemului sovietic și politicile țărilor occidentale, mi-am exprimat părerile fluent, Charles Powell luându-și din nou notițe. Fără să realizez, au trecut astfel șaptezeci de minute. Timpul doamnei Thatcher alocat discuției expirase, dar ea tot nu era mulțumită, așa că m-a rugat să merg acasă și să alcătuiesc o listă suplimentară cu diverse puncte de atins, ceea ce am și făcut”.

Așadar, un conciliabul în trei – un prim-ministru, șeful legendarului MI6 și un defector sovietic – a asigurat, în bună măsură, succesul unei vizite de stat. Fie și

numai atât și ar fi suficient pentru orice iubitor de istorie pentru a pune mâna pe această carte și a o parcurge cu nesaț, mai ales că acțiunile relatate par a fi desprinse, fără nicio exagerare, nu din realitate, ci dintr-o lucrare de ficțiune. Dar motivele pentru a citi și a păstra în bibliotecă acest volum sunt mult mai numeroase și voi încerca să le trec în revistă, cât se poate de succint.

În primul rând, Oleg Gordievski face parte dintr-un fenomen extrem de complex al Războiului Rece, *fenomenul defectorilor*. Așa cum s-a observat, guvernele, deopotrivă, se tem și prețuiesc acest fenomen. Defectorii resping sistemul din care provin și, dacă dețin o poziție de încredere, cu acces la date strict secrete, dezvăluie părții care îi primește informații prețioase despre fosta lor țară. Pentru partea „abandonată", schimbarea de tabără poate avea consecințe catastrofale, în timp ce pentru „receptor" poate fi o sursă unică și valoroasă de informații.[3]

Statutul ambiguu al defectorilor, linia subțire care îi separă de universal blamabila trădare, a fost sesizat de foarte devreme și serviciile secrete occidentale, principalele

beneficiare ale fenomenului, au făcut eforturi considerabile pentru a edulcora imaginea acestora. Încă din 1962, Allen Dulles, legendarul director al CIA, scria: „Omul care spionează pentru propria țară comite un act patriotic. Omul care oferă sau vinde secretele propriei țări comite trădare. Astăzi, întâlnim frecvent o altă situație, în care, de obicei, este nedrept să vorbim despre trădare. Condiția politică internă a națiunilor comuniste, așa cum s-a întâmplat odinioară în națiunile fasciste, a făcut ca mii de oameni să fugă din țările lor natale, fie pentru a-și salva propriile vieți, fie din cauza dezaprobării lor puternice față de guvernul de la putere. Dacă un evadat își ajută gazdele în țara de adopție împotriva țării din care a fugit, cu greu se poate spune că el comite trădare, în sensul în care acest termen este folosit în general. În prezent, agentul ideologic nu se consideră trădător în sensul că își trădează conaționalii. El este motivat, în primul rând, de dorința de a vedea prăbușirea unui regim politic pe care îl urăște. Deoarece Statele Unite ale Americii nu sunt imperialiste și fac distincția dintre opoziția față de regimurile comuniste, mai degrabă decât față de

popoarele acelor țări, poate exista un acord de bază între scopurile agentului ideologic și acelea ale serviciilor secrete din statele libere”[4].

Cazul lui Gordievski este unul ilustrativ pentru complexitatea fenomenului. Tatăl său, un comunist înflăcărat și devotat, lucrase pentru OGPU și NKVD încă din anii 1930, iar fratele mai mare era, de asemenea, ofițer KGB. Așadar, „pentru Gordievski, KGB era aproape ca o familie”, dar, după cum foarte bine s-a remarcat, „nu toți oamenii își iubesc rudele sau le sunt loiali”[5].

Frânturile de conversații surprinse în familie au creat în mintea tânărului Gordievski un straniu amestec de fascinație și teamă față de structurile atotputernicului Stat, astfel că loialitatea și neîncrederea coexistau și se luptau pentru supremație în construirea personalității acestuia. Potrivit propriei relatări, declicul primordial s-a produs într-o noapte de martie a neuitatului an 1956, după citirea raportului secret despre crimele lui Stalin, document ce a produs o veritabilă undă de șoc în Uniunea Sovietică și, ulterior, în lume. Deși rămânea „procomunist”, convins că

reformarea sistemului este posibilă, tânărul de 18 ani devenea „un antistalinist conștient și activ”. Procesul de schimbare a continuat lent, astfel că, „prin anul III sau IV” de facultate, urmați la Institutul de Relații Internaționale, înțelegea că „Occidentul reprezenta o altă lume”, că „acolo totul era altfel”.

Cu toate acestea, „a rămas fiul tatălui său” și, în 1961, la numai 23 de ani, a acceptat oferta Direcției S „*Ilegali*” („Cârtițe”) a KGB, devenind candidat pentru angajarea în temuta instituție. După cum era de așteptat, „ispita călătoriei în străinătate, entuziasmul provocat de golirea «cutiilor moarte» de scrisori și de întâlnirea cu agenți ilegali sub acoperire era prea puternic pentru tânărul aventurier, chiar dacă în minte începuseră să-i încolțească primele îndoieli”[6].

În pofida faptului că, pe parcursul primei sale misiuni, în Berlinul de Est, a avut prilejul să vadă ridicarea infamului zid, și-a menținut opțiunea de a deveni ofițer KGB, prezentându-se, în 1 august 1962, la Școala 101. După cum singur nota, „ideile mele încă erau confuze și nu distingeam clar binele și răul”.

Trimis la post la Copenhaga, în 1966, Oleg Gordievski și-a continuat procesul de „iluminare” într-un ritm mult accentuat de contactul direct cu realitatea din Danemarca. Sistemul democratic, economia de piață, viața culturală, libertatea de expresie au produs revelații după revelații tânărului ofițer, dar totul s-a schimbat în urma unei acțiuni inițiate chiar de patria sa: invadarea Cehoslovaciei în noaptea de 21 august 1968. După cum nota ulterior, „acel eveniment oribil, acea zi teribilă mi-au hotărât irevocabil cursul vieții. În ultimii doi ani mă distanțasem din ce în ce mai mult de sistemul comunist, iar acum atacul brutal împotriva unor oameni nevinovați m-a făcut să-l detest cu ură arzătoare și pasională. «Nu voi mai sprijini niciodată acest regim, mi-am spus. Din contră, de acum înainte trebuie să fac tot ce pot ca să-l combat»”.

Asemenea unui erou romantic care transformă rătăcirea în trăire, Gordievski a făcut primul pas spre subminarea regimului comunist chiar în momentul în care tancurile sovietice patrulau pe străzile pragheze: și-a sunat soția de la un telefon public despre care știa că este interceptat de

contraspionajul danez și a lansat, cifrat, un strigăt de ajutor către Occident: „Au făcut-o! E incredibil. Chiar nu știu ce să fac!"

Răspunsul la acest apel disperat a venit după cinci ani: în 2 noiembrie 1973, un maghiar, fost coleg la Institutul de Relații Internaționale, s-a prezentat la ușa „diplomatului" Gordievski, locțiitor al rezidentului KGB din Danemarca, cu o poveste frumoasă, care a născut imediat în mintea acestuia o singură întrebare: „Britanicii sau americanii?".

A primit răspuns după numai trei săptămâni, când „Dick", un „diplomat" britanic – în realitate, angajat al MI6 – l-a contactat direct pe terenul de badminton unde ofițerul sovietic se antrena. La finalul scurtei discuții, Gordievski ar fi putut să exclame, precum Rick Blaine în memorabilul film *Casablanca*: „*Dick, I think this is the beginning of a beautiful friendship*".

Începea, de fapt, o extraordinară poveste în care un ofițer superior al KGB a asigurat un flux incredibil de informații secrete către serviciul britanic MI6, subliniind că „vreau să lucrez pentru Occident din convingere ideologică, nu pentru câștiguri

personale". Procesul de transformare a lui Oleg Gordievski se încheiase: Uniunea Sovietică pierdea un ofițer valoros, Marea Britanie câștiga un agent încă și mai valoros!

Din aprilie 1975 până în iulie 1978, un veritabil joc de-a șoarecele și pisica s-a desfășurat între serviciile britanice și daneze, pe de o parte, și KGB, de cealaltă parte, Gordievski reușind să scape cu brio de supravegherea colegilor săi cu misiuni de contrainformații.

Rechemat în Centrala KGB, Gordievski și-a reluat periculosul joc abia în iunie 1982, când, proaspăt trimis la Londra, l-a contactat pe ofițerul de legătură din MI6 și a stabilit o nouă formulă pentru livrarea informațiilor. Britanicilor nu le venea să creadă: „Era de parcă MI6 ar fi dat de un izvor nesecat și șuvoiul de informații care se revărsa trebuia captat. Nu se mai întâmplase așa ceva de la Penkovski încoace"[7].

Informațiile secrete acopereau două arii de importanță majoră: activitatea KGB în Londra și politica și strategia Moscovei, în contextul creșterii încordării dintre cele două blocuri politico-militare. De

asemenea, Gordievski a reușit să împiedice infiltrarea unei „cârtițe” în MI5 (Michael Bettaney). Pentru a ilustra gradul de secretizare a informațiilor la care avea acesta acces este suficient să amintim că, la sfârșitul lui aprilie 1985, a fost numit șeful rezidenței din Londra.

Totuși, occidentalii nu aveau monopol asupra jocului cu defectori. Moscova aflase de la un agent recrutat în cadrul CIA (nimeni altul decât Aldrich Ames, însuși șeful sectorului contrainformații URSS) că omologii britanici dispuneau de o sursă de informații de nivel înalt, așa că declanșaseră vânătoarea trădătorului. Rezidentul de la Londra a fost rechemat în mai 1985 în Centrală și supus unei anchete, ceea ce a declanșat alarma. Gordievski și-a dat seama că nu va putea scăpa dintr-o anchetă aprofundată și a decis activarea unui plan de extragere din URSS care fusese pus la punct încă din 1978. Într-o operațiune demnă de un film de spionaj, care a demonstrat că nimeni nu este infailibil și că până și cele mai redutabile structuri de contrainformații și filaj pot fi înfrânte, Gordievski, susținut de agenții MI6, a reușit să părăsească Moscova și apoi

Uniunea Sovietică în mod clandestin, în 19 iulie 1985. KGB a aflat că acesta se găsea în Anglia abia în 15 august. O umilință în plus!

Se poate afirma că, pentru URSS, 1985 a fost „anul defectorilor". Nu mai puțin de patru ofițeri de informații (trei ai KGB și unul al GRU) au trecut de partea Occidentului.[8] Principalul beneficiar a fost CIA, care primise trei dintre ei, în vreme ce MI6 l-a recuperat pe Gordievski. Desigur, bagajul uriaș de informații și cunoștințe deținut de acesta a fost împărtășit de britanici cu aliații de peste ocean. Era începutul sfârșitului pentru regimul sovietic.

Așa cum s-a remarcat, „un motiv pentru declinul perceptibil al statutului relativ al KGB în cadrul structurii puterii sovietice poate fi înțelegerea treptată (și tardivă) de către autoritățile de securitate ale Occidentului a scopului, metodologiei și dimensiunii sale"[9]. Deși numărul defectorilor sovietici a fost redus (33 de persoane, într-o perioadă de 40 de ani), unii dezertori „s-au dovedit neprețuiți și au asigurat capturarea unui număr mare de agenți, care altfel ar fi rămas nedetectați",

reprezentând, astfel, „un factor major în ecuația contramăsurilor luate de Occident”[10].

Trebuie spus că nu doar devoalarea identității unor agenți ai URSS a reprezentat beneficiul obținut de Occident de pe urma schimbării taberei de către unii ofițeri sovietici de informații. Potrivit propriei estimări, Oleg Gordievski consideră că aportul său acoperă patru mari domenii:

1. Clarificări cu privire la „gândirea politică, militară și strategică a Kremlinului, mai ales politica de control al armamentului și atitudinea sovieticilor față de NATO”.

2. Descrierea detaliată a operațiunilor KGB.

3. Evaluarea amenințărilor sovietice – militare, politice, propagandistice și de informații.

4. Explicarea psihologiei sovietice: cum gândeau, vorbeau și acționau oamenii, atât în rezidențele KGB din ambasadele din străinătate, cât și în structurile de putere de la Moscova.

Toate aceste informații oferite Occidentului erau esențiale pentru buna

cunoaștere a adversarului, pentru înțelegerea mecanismelor de gândire ale acestuia, a sursei fobiilor și neîncrederii. Or, în absența cunoașterii reciproce și a încrederii, orice politică de detensionare era imposibilă. Gordievski a înțeles perfect acest lucru: „consider că, arătându-le britanicilor nivelul de paranoia al liderilor sovietici, am contribuit în cel mai înalt grad la securitatea internațională".

Referindu-se la pașii făcuți în direcția destinderii la începutul anilor 1970, istoricul britanic Richard J. Aldrich arăta că, „în mod evident, efortul de culegere de informații secrete atât al NATO, cât și al țărilor din Pactul de la Varșovia a contribuit la îmbunătățirea relațiilor dintre cele două blocuri politico-militare. Indicatorii complecși de avertizare au dat comandanților NATO cel puțin speranța unei avertizări de război cu minim 48 de ore înainte de declanșare și au făcut atacul-surpriză o opțiune mai puțin tentantă pentru planificatorii din Est. Cel puțin în anii 1960, spionajul pare să-i fi convins pe unii dintre liderii Pactului de la Varșovia că intențiile NATO sunt benigne, planurile de acțiune fiind strict defensive"[11].

Observația lui Richard J. Aldrich poate fi extinsă pe întreaga perioadă a Războiului Rece: spionajul împreună cu fenomenul subsidiar al defectorilor au contribuit la cunoașterea reciprocă, la corecta evaluare a potențialului de distrugere și la mai buna înțelegere a mentalităților și mecanismelor decizionale din tabăra adversă.

Iată, așadar, numai câteva dintre argumentele care ne determină să afirmăm că volumul scris de Oleg Gordievski și oferit cititorilor români de Editura Corint, o autobiografie „altfel", reprezintă, de fapt, o lucrare esențială pentru înțelegerea Războiului Rece, a luptei nemiloase dintre două sisteme politico-militare plasate pe poziții antagoniste, a dramei oamenilor striviți de ideologie și împinși la măsuri extreme, care le puneau conștiința la grele încercări și existența sub semnul întrebării.

Scris alert, cu întorsături de frază iscusite și cu dozajul savant al tensiunii, volumul lui Gordievski se citește cu plăcere, fiind literalmente o carte de care nu te poți despărți până nu o termini de citit. Importanța sa este una excepțională și prin prisma faptului că împinge cititorul spre căutări proprii, spre dorința de a afla mai

mult despre un personaj sau altul invocat mai mult sau mai puțin trecător de fostul ofițer KGB.

Desigur, făcând parte din genul memorialistic, lucrarea – scrisă după „schimbarea de tabără" – trebuie citită *cum grano salis*, ceea ce îi sporește farmecul. Mai cu seamă că acest îndemn este abil strecurat cititorului chiar de către autor, când reproduce dedicația pe care i-a oferit-o un defector cel puțin la fel de celebru: Kim Philby. Astfel, pe un volum despre activitatea sa, scris de un danez, inteligentul agent britanic s-a mulțumit să scrie: „Bunului meu prieten Oleg: să nu crezi nimic din ce vezi tipărit! Kim Philby".

Lectură plăcută!

Dr. Florian Banu

---

[1] Robert Service, *The End of the Cold War: 1985–1991*, Editura Macmillan, Londra, 2015, p. 305 (traducerea pasajelor următoare ne aparțin – F.B.).

[2] „Mikhail Gorbachev: the Margaret Thatcher I knew", *The Guardian*, 8 aprilie 2013, https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/08/m gorbachev-margaret-thatcher-death.

[3] Kevin P. Riehle, *Soviet Defectors: Revelations of Renegade Intelligence Officers, 1924–1954*,

Edinburgh University Press, Edinburgh, 2020, p. 1.

[4] Allen W. Dulles, *The Craft of Intelligence*, The Lyons Press, Guilford, CT, 2006, p. 200.

[5] Gordon Corera, *MI6. Adevăruri șocante despre istoria serviciilor secrete britanice*, Editura Litera, București, 2014, p. 321.

[6] Gordon Corera, *MI6. Adevăruri șocante despre istoria serviciilor secrete britanice*, Editura Litera, București, 2014, p. 322.

[7] Gordon Corera, *MI6. Adevăruri șocante despre istoria serviciilor secrete britanice*, Editura Litera, București, 2014, p. 334.

[8] Nigel West, *Games of Intelligence. The Classified Conflict of Inter-national Espionage*, George Weinfeld and Nicolson Limited, Londra, 1989, p. 123.

[9] *Ibidem*, p. 101.

[10] *Ibidem.*

[11] Richard J. Aldrich, „Waiting to Be Kissed? NATO, Northag, and Intelligence", în *Blueprints for Battle: Planning for War in Central Europe, 1948–1968*, Jan Hofennar și Dieter Krüger (editori), University Press of Kentucky, 2012, p. 70.

ikhail-

Mulţumiri

Le sunt profund recunoscător tuturor bunilor mei prieteni din timpul colaborării mele cu serviciile secrete britanice, tuturor celor care au ajutat la salvarea mea și celor care au luptat pentru reîntregirea familiei mele.

Nota autorului

Doresc să subliniez faptul că această carte nu este sub nicio formă o istorie oficială a operațiunilor de spionaj și că nu a fost sprijinită de nicio autoritate guvernamentală. Este, mai degrabă, o relatare strict autobiografică despre viața și cariera mea, iar opiniile exprimate îmi aparțin în totalitate.

Oleg Gordievski,
martie 1995

Capitolul 1

Scapă sau mori!

Furtuni se abăteau asupra Moscovei, iar ploile torențiale sporadice îi goneau pe oameni în căutarea unui adăpost. Marți, 11 iunie 1985, agenții KGB strângeau lațul în jurul meu și știam că, dacă nu voi scăpa din Uniunea Sovietică, acel mare lagăr de concentrare, în următoarele câteva săptămâni, voi muri. Venise timpul să activez planul de evadare pe care prietenii mei din Serviciul Secret de Informații (Secret Intelligence Service – SIS)[12] îl pregătiseră pentru mine și îl țineau în așteptare de câțiva ani.

Kaghebiștii plantaseră microfoane în apartamentul meu, situat la al optulea etaj al unui bloc-turn pe Leninski Prospekt, nr. 103, în cartierul sud-vestic al orașului, numit Iugozapad. Mă temeam că, probabil, instalaseră și o cameră video secretă. Trebuia, așadar, să fiu foarte atent când scoteam instrucțiunile de evadare, scrise în două exemplare pe o folie și strecurate în

coperțile cartonate ale unor romane englezești ce păreau inofensive. Am luat una dintre cărți, am dus-o în bucătărie unde spălam ceva și am pus-o în chiuvetă sub jetul de apă. După câteva minute, am reușit să dezlipesc forzațul și să scot folia de celofan ce conținea instrucțiunile mele secrete. După ce am aruncat cartea la gunoi, am mers într-o debara mică, am închis ușa în urma mea și am citit instrucțiunile la lumina unei lumânări, departe de raza vizuală a oricărui dispozitiv indiscret.

Ușurința cu care dusesem la bun sfârșit simpla operațiune m-a liniștit și mi-au trebuit doar câteva minute pentru a-mi reîmprospăta memoria în legătură cu ce aveam de făcut în continuare. Pentru a-i avertiza pe britanici că eram în pericol, trebuia să apar la un anumit colț de stradă, la 7 seara, într-o zi de joi și să stau lângă un stâlp de felinar la marginea trotuarului, ținând în mână o sacoșă de cumpărături Safeway. Apoi, la 11 dimineața, în a treia duminică după aceasta, trebuia să transmit prin „contact-fulger" un mesaj scris, în Catedrala Sf. Vasile din Piața Roșie.

Metodele normale de comunicare erau imposibile. Liniile de telefon din clădirea ambasadei erau ascultate, la fel și cele din complexul unde locuiau diplomații britanici. O vizită la ambasadă ieșea automat din discuție, din moment ce porțile acesteia erau păzite de agenți KGB în uniforme de miliție, care fie l-ar fi gonit pe vizitator, fie l-ar fi ținut de vorbă până când acesta ar fi fost fotografiat pe ascuns. Bine păzit era și complexul unde locuiau diplomații.

Pe atunci eram într-o stare atât de tensionată, încât devenisem obsedat de necesitatea discreției. Părea foarte periculos să păstrez foaia cu instrucțiunile de evadare, așa că am făcut câteva însemnări criptate pe o bucată de hârtie și am ars originalul. Am mototolit apoi hârtia într-un cocoloș și am dus-o în garajul subteran unde se afla mașina mea, la vreo 2 kilometri de apartament. Garajul era împărțit în boxe, separate prin pereți din cărămidă, cu grilaje de oțel în fața fiecărei intrări. Acolo se desfășurau diverse activități sociale, fiindcă era cald și bine luminat, iar proprietarii mașinilor organizau adeseori petreceri, aducând

mâncare și băutură și ascultând muzică. Altceva mă interesa pe mine: locul fusese construit după bunele „standarde" sovietice, iar între cărămizi existau mari spații. Presupunând că, la un moment dat, locul meu de parcare va fi percheziționat, am băgat hârtia într-o crăpătură, la nivelul ochilor, în zona comună dinspre ieșire. Acum, chiar dacă apartamentul meu ar fi fost percheziționat și mi-ar fi fost confiscată cartea cu a doua copie a instrucțiunilor mele, tot aș fi avut la dispoziție elementele esențiale ale planului.

Marți, pentru a ajunge la timp la locul stabilit, m-am pregătit să ies la ora 16. Fiindcă se anunța vreme schimbătoare, mi-am luat un pardesiu gri și cizme negre de cauciuc, precum și o șapcă din piele, cumpărată din Danemarca, pe care o purtam acum pentru a fi recunoscut mai ușor. Ca să pară că mergeam la cumpărături, mi-am umplut două plase cu ziare mototolite.

Din fericire, nu eram genul de persoană care să atragă atenția: la cei 1,57 de metri ai mei nu ieșeam în evidență printre oameni. Și, cu toate că, până la vârsta de 47 de ani, îmi pierdusem mult din podoaba capilară,

șapca îmi ascundea chelia din vârful capului. Totuși, în timp ce ieșeam din bloc, prima mea preocupare a fost să mă asigur că nu eram urmărit, folosind tehnica cunoscută în KGB drept *proverka*, iar la americani drept „*dry-cleaning*" („curățarea").

Fiindcă nu puteam să iau mașina mea, care nu trecuse inspecția tehnică anuală, a trebuit să folosesc transportul în comun și am pornit pe jos, mergând cinci sau șase sute de metri până la cel mai apropiat centru comercial. Ca întotdeauna, încercam să rezist tentației de a privi înapoi: era unul dintre principiile fundamentale ale pregătirii elementare în KGB să pari lipsit de griji și să nu dai niciun semn că te simți supravegheat.

Mai întâi am intrat într-o farmacie: m-am mutat de la o fereastră la alta și apoi la tejghea, în aparență căutând un anumit produs, dar, de fapt, urmărind ce se întâmpla afară. Următoarea mea oprire – o casă de economii – oferea un punct de observație și mai bun, fiind la primul etaj, iar fereastra de pe casa scărilor oferea o vedere bună asupra străzii. Am stat acolo vreo două minute, apoi am mers la un

magazin alimentar și am luat-o apoi pe o alee printre blocuri, de parcă m-aș fi îndreptat din nou spre casă. Dintr-odată însă m-am întors rapid și am intrat în unul dintre blocuri, am urcat pe scară, am așteptat, am căutat o fereastră, am coborât din nou și mi-am continuat drumul.

Nu am văzut niciun semn că m-ar fi urmărit cineva, dar încă ar fi fost imprudent să mă relaxez. Am mers în continuare, am luat un autobuz pentru câteva stații, apoi am făcut semn unui taxi și am mers la secția de poliție rutieră unde puteam obține mai multe informații în legătură cu mașina mea. Apoi m-am dus la blocul unde locuia sora mea, Marina, și am intrat în clădire, ca și cum aș fi mers în vizită; dar, după câteva minute în care m-am uitat pe fereastra scării, am ieșit din nou, am luat metroul, am schimbat trenurile și, după trei ore în care mi-am șters urmele, am ajuns în sfârșit la stația de metrou Kievski, foarte aproape de punctul meu de întâlnire.

La 7 fix seara, când mi-am ocupat poziția pe marginea trotuarului, mă simțeam extrem de nervos. Prin fața mea, de-a lungul marelui bulevard, limuzine oficiale îi

duceau acasă pe membrii Politburo plecați de la Kremlin, însoțite de mașini pline cu ofițeri KGB. Fără îndoială, numeroși agenți KGB patrulau prin zonă, îmbrăcați în civil, observând totul în jurul lor.

Știind aceste lucruri, trebuia să fac mari eforturi ca să rămân liniștit și să mă prefac că îmi căutam un prieten – mai ales în acel loc expus de pe marginea bulevardului. Ar fi fost mai firesc să aștept în celălalt capăt al trotuarului, lângă zid. Mi s-a părut că am așteptat o eternitate, dar nu au fost mai mult de trei sau patru minute. Apoi m-am gândit: „Ei bine, am reușit". Nu aveam de unde să știu dacă cineva îmi preluase mesajul, dar măcar parcursesem toate etapele procedurii dinainte stabilite.

În a treia duminică, din nou după ce am pierdut mult timp ca să-mi șterg urmele, am mers în Piața Roșie pentru întâlnirea „fulger". Primul meu obiectiv a fost Muzeul Lenin, acum închis, dar pe atunci cea mai îngrijită clădire din Moscova, un adevărat templu al comunismului. M-am îndreptat spre toaletele de la metrou, pe care le știam curate și spațioase. Ascuns în siguranță într-o cabină, cu ușa încuiată, m-am așezat

pe toaletă și am scris un mesaj cu litere mari de tipar pe un plic desfăcut:

EXISTĂ FOARTE MARI BĂNUIELI ASUPRA MEA ȘI SUNT ÎNTR-O SITUAȚIE DISPERATĂ. TREBUIE SĂ FIU SCOS DE AICI CÂT MAI REPEDE. ATENȚIE LA PRAFUL RADIOACTIV ȘI LA ACCIDENTELE DE MAȘINĂ!

Ultima propoziție avertiza asupra a două practici caracteristice KGB: aceea de a mânji cu praf radioactiv tălpile pantofilor, pentru a urmări o țintă mult mai ușor, și de a înscena accidente de mașină, prin care puteau zădărnici orice operațiune, forțându-i astfel pe cei implicați să iasă la lumină. Mototolind hârtia într-un cocoloș, am mers spre Catedrala Sf. Vasile. Pentru a mă reasigura că nu eram urmărit în acele clipe, am intrat în GUM, uriașul magazin universal ce se întinde pe întreaga lungime a Pieței Roșii, pe partea opusă Kremlinului. Acolo, în complexul cu trei alei principale, cu magazine pe trei niveluri, m-am plimbat în sus și-n jos, înainte și înapoi, până când am simțit nevoia de mai mult spațiu și am ieșit înapoi la aer curat.

Ca de obicei, piața mustea de turiști, iar agenții KGB mișunau peste tot, mai ales în

fața Turnului Spaski, intrarea principală în Kremlin. Primisem instrucțiuni să intru în catedrală și să urc pe scara în spirală până la primul etaj. Mi se oferise un singur indiciu, nimic mai mult: persoana de contact era o femeie îmbrăcată în haine gri și care ținea cu ambele mâini un obiect de culoarea gri. Trebuia să-i strecor mesajul când treceam pe lângă ea pe scara îngustă.

În ultima clipă mi-am dat seama că șapca mea de piele îmi încurca planurile: bărbaților li se interzice să-și acopere capul în interiorul bisericilor ortodoxe rusești. În plus, era o zi fierbinte și eu transpiram abundent. Dar instrucțiunile indicau să port ceva pe cap ca semn de recunoaștere, așa că nu aveam ce să fac.

Apoi a urmat o dezamăgire teribilă: abia am ajuns la parterul întunecat al catedralei, când am citit următorul anunț: „ETAJELE SUPERIOARE SUNT ÎNCHISE PENTRU RENOVARE”. Ce puteam să fac acum? M-am plimbat pe acolo câteva minute, sperând ca persoana de contact să fie prin mulțime și să-i strecor biletul în văzul lumii. Totuși, după ce am privit în jurul meu – aparent dezinteresat –, nu am remarcat pe nimeni îmbrăcat în gri, așa că,

după 25 de minute, am renunțat. În drum spre casă, în metrou, am mestecat biletul cu mesajul meu disperat până când l-am făcut bucățele, pe care le-am scuipat una câte una.

*

În acea seară, stând în apartamentul meu, m-am gândit la cele întâmplate și mi-am dat seama că eșecul mi se datora mie. Nu așteptasem destul de mult la locul indicat: fiindcă plecasem mai repede, mesajul meu nu fusese preluat. Ar fi trebuit să-mi stăpânesc nervii și să mai fi stat acolo. Situația cumplită în care mă aflam devenea disperată și, pentru că nu m-a luat deloc somnul în acea noapte, mi-am stors din nou creierii, încercând să-mi dau seama cine anume mă trădase.

Eram kaghebist cu state vechi, încadrat în KGB de peste 20 de ani, dar în ultimii 11 ani, începând din 1974, lucrasem pentru Serviciul Secret de Informații, cunoscut ca MI6, întâi în Danemarca, apoi în Anglia. În 1982, am fost numit consilier la ambasada sovietică din Londra – în aparență, lucram ca diplomat, dar, în realitate, eram un membru important al rezidenței KGB din capitala britanică. Mai mult de doi ani,

împreună cu soția mea, Leila, și fiicele noastre, mici pe atunci, Maria și Anna, am locuit în Kensington, am lucrat la ambasadă și am menținut contact permanent cu ofițerii mei de legătură britanici. În ochii sovieticilor, mă descurcasem bine, așa că, în primăvara lui 1985, m-au instalat în funcția de director interimar, cu promisiunea că, în acea vară, urma să fiu promovat rezident, adică șeful filialei KGB din Londra.

Apoi, brusc, parcă pământul s-ar fi crăpat sub mine. Chemat înapoi la Centru, sub pretextul oficial că trebuia să primesc numite informări cu privire la noua mea poziție, am luat avionul spre Moscova, în 19 mai, lăsând-o pe Leila cu copiii în Londra. M-am îngrijorat când mi-am dat seama că cineva pătrunsese în apartamentul meu – probabil, agenții KGB care căutau probe – și că eram suspectat de trădare. O săptămână mai târziu, am fost dus la o *dacea* aflată în proprietatea KGB, drogat cu o substanță dizolvată în alcool și interogat. Ulterior, nu mi-am putut aminti cât de mult sau cât de puțin le spusesem anchetatorilor. Am crezut că reușisem să-mi țin gura – dar curând mi s-a spus că,

deși îmi voi putea continua activitatea în KGB, misiunea mea în Marea Britanie era încheiată. Urma să intru în concediu până la începutul lui august.

Descoperiseră colegii mei dovezi clare despre trădarea mea ori acționau doar pe baza unei informații vagi? Nu puteam ști. Oricum, mă păștea o mare primejdie: KGB căuta dovezi evidente ale vinei mele. Singura mea speranță era să trag de timp și să mă prefac că totul decurgea normal. Așa că am fost de acord să-mi iau o lună de concediu la un sanatoriu rezervat kaghebiștilor, situat la aproximativ 100 de kilometri sud de Moscova.

Între timp, familia mea fusese adusă înapoi de la Londra. Inevitabil, Leila și-a dat seama că se întâmplase ceva, dar i-am spus că problemele mele se datorau doar intrigilor din interiorul KGB, iar ea a plecat cu copiii, după cum era planificat, pe perioada vacanței de vară, la *dacea* tatălui ei, pe țărmul Mării Caspice. Când mi-am luat adio de la ea a fost unul dintre cele mai grele momente din viața mea. Ne-am despărțit la intrarea într-un magazin universal: cu mintea deja la vacanță și la hainele pe care urma să le cumpere fetelor,

mi-a dat în fugă un sărut de adio pe obraz. I-am spus „Ai fi putut fi mai tandră” și ea a dispărut, fără să știe că, la întoarcerea lor la Moscova, eu aveam să fiu ori mort, ori plecat în exil.

Acum, la mijlocul lui iulie, simțeam că mai am puțin timp la dispoziție. La sanatoriu, cu toate că eram ținut sub atentă supraveghere, puteam să mă întorc oricând la Moscova; dar întâlnirile întâmplătoare cu alți colegi de breaslă mă tulburau. Din comportamentul lor, deduceam ce mă așteaptă: chiar dacă nu îmi spuneau nimic, știau că „dulăii” KGB erau pe urmele mele.

Singur în Moscova, am avut foarte mult timp să mă analizez. Oare cum reușisem să-mi distrug astfel viața? Unde greșisem?

Îmi place să cred că sunt o persoană calmă, fără înclinație pentru agresivitate. Ripostez doar dacă sunt insultat sau dacă aud remarci nepotrivite la adresa mea; și chiar și atunci, am tendința să dau replici susținute cu argumente puternice. Știu, în schimb, că am avut dintotdeauna tendința de a avea prea multă încredere în oameni. Când eram copil, mama îmi spunea că, doar fiindcă cineva este amabil cu mine, nu înseamnă că acea persoană este și

cumsecade. De câteva ori, colegii mi-au atras atenția că nu mă pricepeam prea bine să intuiesc adevărata natură a oamenilor pe care-i întâlneam – un defect periculos pentru un agent din serviciile secrete, care ar trebui să „vadă" prin oricine. Fiindcă am avut prea multă încredere în oameni, am fost adesea dezamăgit.

Totuși, această trăsătură a mea nu avea nimic de a face cu situația dificilă în care mă aflam. Din câte știam, nu fusesem descoperit pentru că făcusem sau pentru că spusesem ceva anume. Când urmăresc un obiectiv strategic pe termen lung, așa cum se întâmpla atunci, pot să-mi stăpânesc emoțiile: în toate relațiile cu britanicii nu făcusem nicio greșeală majoră. Știu că pe termen scurt sunt predispus la atacuri de panică, dar încă nu avusesem niciunul.

În schimb, din cauza vieții mele duble, dezvoltarea mea emo-țională se inhibase puternic. Întrucât Leila crescuse într-un mediu sovietic, puternic îndoctrinată de propaganda comunistă, nu îndrăznisem niciodată să-i spun că lucram pentru britanici, de teamă să nu mă denunțe. Inevitabil, aceasta a însemnat că nu ne apropiasem atât de mult cum am fi făcut-o

în împrejurări normale: întotdeauna îi ascunsesem o parte importantă a existenței mele. Să-i ascunzi adevărul partenerului tău este oare mai mult sau mai puțin groaznic decât să-l înșeli cu altcineva? Cine poate ști? În orice caz, situația îmi sporea starea de neliniște.

Acum, prioritatea mea era să-mi scap pielea, așa că m-am hotărât să risc totul în ultima săptămână din iulie. Dacă le-aș fi dat britanicilor semnalul marți, evadarea mea ar fi urmat să fie fixată pentru sâmbăta următoare. Mi-am propus să mă prezint la locul de recunoaștere la ora 19.

Luni noapte, am desprins coperta celui de-al doilea roman, am scos a doua copie a planului fugii mele, am desfăcut-o și am citit-o cu mare atenție. Pentru oricine altcineva, documentul nu conținea nimic special, întrucât părea că indicălocuri din Franța; de fapt, oferea instrucțiuni detaliate pentru a ajunge la un punct de întâlnire într-o pădure de lângă Vîborg, la granița finlandezo-sovietică. Toate distanțele erau reale, dar, din rațiuni de siguranță, numele localităților rusești fuseseră înlocuite cu ale unor orașe franceze: Paris în loc de Moscova, Marsilia în loc de Leningrad etc.

Pentru a-mi calma nervii întinși la maximum, luam sedative și beam destul de mult rom cubanez, din care apăruse o marcă bună de curând în Moscova. La ora 21, nu mai aveam mintea atât de limpede și voiam să recitesc planul a doua zi dimineața. Totuși, cum să procedez cu un document atât de compromițător? După ce m-am gândit bine, am blocat ușile de la intrare și de la balcon cu piese de mobilier și apoi am mers la culcare, ținând planul și o cutie cu chibrituri pe o tavă metalică sub un ziar la îndemână, pe partea Leilei a patului nostru dublu, astfel încât, în situația în care kaghebiștii ar fi încercat să intre în apartament în toiul nopții, baricada mea provizorie să-mi dea măcar timp să ard cea mai periculoasă dovadă a planului meu.

Printr-un noroc chior, marți dimineață am primit un telefon de la socrul meu, Ali Alievici, care avea grijă de mine ca un părinte cât timp Leila lipsea de acasă.

— Hai la cină pe la 19, în seara asta, îmi zise. Gătesc un pui cu usturoi foarte bun!

La 19! Știam că telefonul meu era ascultat de kaghebiști. Ali locuia în Davitkova, în suburbiile orașului, într-o direcție care coincidea cu locul întâlnirii mele. Dacă aș

fi spus „Nu ar fi mai bine la 20?”, cei care ascultau s-ar fi întrebat imediat „Aha! Și la 19 ce face?” și s-ar fi asigurat să mă supravegheze atent. Așa că am răspuns simplu:

— Mulțumesc. Abia aștept.

În același timp, știind de pe acum că voi întârzia, m-am supărat, fiindcă îl cunoșteam pe Ali, un om foarte punctual, care va fi iritat de neseriozitatea mea.

După-amiaza, am scos bani pentru călătorie. Pe atunci nu existau bănci obișnuite în Moscova, ci doar niște case de economii de modă veche. Mi-am dat seama că suma maximă pe care puteam să o scot din contul meu fără să atrag atenția era de 300 de ruble (pe atunci, valorau 300 de lire sterline). Voiam să-i las Leilei o mare parte din bani: 80 de ruble îmi ajungeau pentru biletul meu de tren, vreo două drumuri cu taxiul și mâncarea pe perioada călătoriei. La sfârșitul aventurii mele, rublele nu mi-ar mai fi folosit la nimic: fie aș fi fost în afara Uniunii Sovietice, fie aș fi ajuns la închisoare.

Seara de marți era senină și caldă, dar nu toridă – o minunată seară de vară moscovită. De această dată, eram foarte

hotărât să nu dau greș. Purtând un costum elegant gri-deschis și cravată și ținând în mână o sacoșă de cumpărături Safeway, am plecat din apartament la ora 16 și am pus în aplicare toate trucurile de „curățare” a rutei: am intrat în magazine, la circa de poliție, în blocul surorii mele, de unde m-am uitat pe fereastra din casa scării. Când totul a părut în regulă, mi-am continuat drumul spre locul de întâlnire, unde am ajuns mai devreme, la 18.45.

Pentru a omorî timpul, am intrat într-un magazin, am cumpărat un pachet de țigări, l-am desfăcut și am luat o țigară în gură. După cum am descoperit ulterior, aceasta s-a dovedit o greșeală, fiindcă persoana de contact care a venit la întâlnire știa că nu fumam, iar la vederea țigării s-a îndoit de identitatea mea. Fiindcă nu mă văzuse niciodată în carne și oase, el se baza pe fotografii pentru a mă identifica și, când a văzut un bărbat care fuma, s-a întrebat imediat dacă nu cumva era o capcană întinsă de agenții KGB, menită a-i pune în încurcătură pe ofițerii serviciului secret britanic.

La ora 18.59 stăteam la marginea trotuarului, lângă stâlpul de iluminat. Abia

ajunsesem acolo, când o Volga neagră a ieșit din trafic și a oprit la jumătatea trotuarului: arăta exact ca o mașină de miliție sau de filaj. Când doi bărbați au sărit din vehicul, am fost sigur că aveau misiunea să aresteze pe cineva. Au dispărut în mulțime, dar șoferul, care rămăsese la volan, a început să se uite bănuitor la mine. I-am întors privirea și brusc am realizat că tovarășii lui furau bani din magazine. Când am văzut ce se întâmpla, m-am relaxat și i-am făcut cu ochiul șoferului, care mi-a răspuns la fel și mi-a zâmbit larg.

Totul a durat câteva secunde și a trebuit să rămân în poziția mea expusă pentru o perioadă care a părut din nou a fi o veșnicie. Oamenii treceau pe lângă mine, întorcându-se acasă de la serviciu, iar limuzinele oficiale accelerau pe bulevardul principal. Instrucțiunile mele erau să stau acolo destul de mult timp încât să fiu observat, apoi să mă retrag spre colțul străzii și să rămân în fața vitrinei unei brutării. După șapte minute m-am întors la locul inițial, uitându-mă permanent după cineva cu înfățișare tipic englezească, mestecând ceva pentru a-mi confirma că m-a văzut.

Timpul trecea: 10, apoi 15 minute. O mulțime de fețe treceau pe trotuar, dar nimeni nu avea înfățișare de englez și nimeni nu molfăia. Apoi, într-un final, după 24 de minute, l-am văzut: un bărbat cu alură evident britanică, cu geantă Harrods verde-închis, mâncând un baton Mars. Când a trecut pe lângă mine, la distanță de patru sau cinci metri, m-a privit fix, iar eu m-am uitat insistent în ochii lui, de parcă voiam să-i spun: „Da! Eu sunt! Am nevoie urgentă de ajutor!" A mers mai departe, fără să mai facă vreun semn, dar am fost sigur că stabilisem contactul. Am încercat să mă plimb liniștit câteva sute de metri. Apoi am luat un taxi spre socrul meu, care m-a întâmpinat cam supărat fiindcă întârziasem, dar am inventat un pretext pentru a explica întârzierea și, cu toate că puiul gătit de el era ușor alterat, am răsuflat ușurat că depășisem o etapă importantă din evadarea mea.

Ziua de miercuri mi-a adus dovada clară că măsurile mele prevăzătoare de a-mi șterge urmele nu erau inutile. Cea mai urgentă sarcină acum era să cumpăr un bilet spre Leningrad, ceea ce presupunea un drum până la stația Leningrad, în Piața

Komsomolskaia. Am pornit pe jos ca de obicei, îndreptându-mă spre complexul comercial local și, după ce am intrat în câteva magazine, am mers încet pe aleea ce ducea spre micile blocuri, grupate câte trei. După colț, când nu mai puteam fi văzut, am alergat 20 sau 30 de metri, am țâșnit în cea mai apropiată scară și am urcat treptele în viteză.

De la o fereastră am văzut un individ gras grăbindu-se înspre colț, aproape fugind, oprindu-se apoi și uitându-se în jurul lui. Părea că-i este cald și se simțea incomod cu costum și cravată, dar în mod evident nu era prost, fiindcă-și dăduse seama că făcusem ceva neobișnuit. A început să se uite spre ferestrele de la casele scărilor, 12 în total – spre norocul meu. Stând ascuns, am simțit cum transpirația rece îmi curge pe spate. „Isteț tip", mi-am zis. Apoi bărbatul a vorbit într-un microfon mic prins de reverul hainei. După ce a ezitat puțin, a luat-o repede înainte și, cinci sau șase secunde mai târziu, a apărut o Lada cafenie înaintând încet pe alee. Aleea era destinată pietonilor, prea lată să încapă mai mult de un vehicul, dar iată că mașina de filaj trecea pe acolo! Pe locurile din față, un

bărbat și o femeie, ambii în jur de 30 de ani, vorbeau simultan într-un microfon.

După ce mașina a dispărut printre blocuri, am așteptat jumătate de minut, am coborât și am luat-o pe alee în direcția din care venisem, până am ajuns în strada principală. Am urcat într-un autobuz, am călătorit două stații, am luat un taxi până la secția de miliție rutieră, am intrat, am ieșit, m-am asigurat că nu era nimeni în spatele meu și am continuat să merg încet spre stația Leningrad, unde am cumpărat un bilet de clasa a IV-a, cu loc, pentru un tren care pleca din Moscova vineri după-amiaza, la 17.30. În acea noapte am dormit din nou cu ușile apartamentului baricadate, cu biletul și o cutie de chibrituri pe o tavă metalică lângă mine. Să vezi cu coada ochiului un singur bărbat sau o singură femeie pe urma ta e ceva, dar să vezi o mașină de filaj… Asta îți dă o senzație îngrozitoare.

Joia mi-am petrecut-o cu sora mea, Marina, căreia, ca parte a planului meu general de inducere în eroare a kaghebiștilor, i-am promis că o vizitez la începutul săptămânii următoare. Era ciudat și neplăcut să-i mint pe membrii familiei

mele, dar, din cauza kaghebiștilor care îmi ascultau telefonul, trebuia să mențin iluzia că aveam să fiu în localitate și după sfârșitul săptămânii. Totuși, în același timp, Necuratul m-a pus să-i tachinez intenționat pe ascultătorii invizibili. L-am sunat pe vechiul meu prieten și coleg Mihail Liubimov, dat afară din KGB din cauza unor greșeli conjugale, și, în cursul conversației noastre, i-am amintit de scurta povestire a lui Somerset Maugham, *Mr. Harrington's Washing*. Este povestea unui om de afaceri american foarte cusurgiu și egoist, domnul Harrington, care se întâlnește cu agentul secret britanic Ashenden pe calea ferată transsiberiană, în timp ce călătoresc spre vest, pornind de la Vladivostok, în 1917, fiind nevoiți să rămână în Petrograd, din cauza loviturii de stat bolșevice. Ashenden uneltește pentru a păstra Rusia în războiul contra Germaniei, dar toți îl sfătuiesc pe Harrington să fugă în Suedia cât încă mai poate. Este însă împușcat mortal pe stradă, când încearcă să-și recupereze hainele trimise la spălătoria hotelului. Cititorul este lăsat să înțeleagă că Ashenden, împreună cu prietena, Anastasia Aleksandrovna, o

femeie foarte autoritară, scapă cu viață, plecând prin Finlanda.

Liubimov uitase povestea, dar știam că are operele complete ale lui Maugham, așa că i-am spus:

— Este în al patrulea volum. Uită-te, o să înțelegi ce vreau să spun.

La puțină vremea după aceea m-a sunat și mi-a zis:

— O, da, înțeleg.

Bineînțeles că nu pricepea.

Într-un fel, a fost riscant să le atrag atenția kaghebiștilor asupra unei povești despre cineva care încerca să evadeze trecând frontiera nordică a Rusiei, dar voiam să ridiculizez inteligența lor sau, mai degrabă, lipsa ei, și mă simțeam încrezător că nu-și vor da seama de aluzie în timp util, ca să mai poată și acționa în vreun fel. Ca să-i trimit pe cei care ascultau pe altă pistă greșită, am stabilit o întâlnire cu Liubimov pentru lunea următoare. Când m-a invitat să iau prânzul cu el și cu prietena lui, Tania, la *dacea* lor de la Zvenigorod, în afara Moscovei, i-am spus că voi lua loc în ultimul vagon al trenului, ce ajungea în acea stație la 11.30.

Joi noaptea, am dormit din nou cu ușile baricadate și cu biletul de tren sub un șervețel pe tava metalică. Vineri, emoționat și foarte agitat, mi-am petrecut dimineața făcând curat în apartament. Știam că, probabil, nu aveam să mă întorc niciodată acolo, dar doream să las totul în perfectă ordine. Nu mă îndoiam că ofițerii KGB urmau să studieze fiecare detaliu al plecării mele, motiv pentru care am dereticat prin casă: am spălat toate vasele și hainele, am șters obiectele din porțelan, am pus documentele la locul lor, am așezat banii de rezervă pe etajeră. După ce am calculat că 80 de ruble îmi erau de ajuns pentru călătorie, am lăsat 220 de ruble într-un teanc ordonat – cât să-i ajungă Leilei pentru aproximativ două luni. În ciuda grijii cu care am acționat, am uitat un obiect special: tutunul de prizat, cumpărat pentru situația în care câinii paznicilor mi-ar fi luat urma, la frontieră.

În sfârșit, pe la 16, venise clipa să plec. În ciuda apartamentelor modeste, holul blocului era uriaș și minunat, cu pereți de marmură, ferestre înalte și ghivece cu plante. O portăreasă, una dintre cele două femei de vârstă mijlocie care lucrau în ture,

era întotdeauna de serviciu la masa din colț și știam că urma să mă vadă când ieșeam. M-am străduit să mă port cât mai natural, îmbrăcat într-un pulovăr verde, subțire, cu pantaloni vechi din catifea verde și pantofi maro uzați. Am împăturit o jachetă subțire și am pus-o pe fundul unei genți de voiaj, împreună cu șapca mea daneză, obiecte necesare pentru spălat și bărbierit și un mic atlas rutier pentru zona de frontieră cu Finlanda. Știind că hărțile sovietice falsificau în mod intenționat regiunile de graniță, pentru a-i deruta și a-i induce în eroare pe cei care se gândeau să plece ilegal din țară, nu eram sigur cât îmi va fi de folos, dar nu se știa niciodată. Am lăsat restul în urmă, iar, când am închis ușa, am știut că o închideam nu doar în urma casei și a lucrurilor mele, ci în urma familiei și vieții mele.

Am coborât cu liftul de la etajul opt. Bineînțeles, portăreasa era la masa ei, dar, dacă m-a observat, probabil că a confundat hainele mele verzi cu treningul meu de jogging și a crezut că ies la alergat. Ajuns afară, am presupus că o mașină de filaj aștepta aproape de blocuri, alte două aflându-se undeva în apropiere. Dar, de

această dată, în loc să o iau în direcția aceea, am intrat în arboretul de pe cealaltă parte a drumului și, imediat ce am ajuns la adăpostul copacilor, am început să alerg. În două minute am ajuns la complexul comercial, dar venind din altă direcție. Locul era plin de lume și m-am pierdut curând în mulțime. Mi-a trebuit un minut să cumpăr o geantă din piele artificială, de proastă calitate, dar autentic sovietică. După ce mi-am mutat bagajul în ea, mi-am „curățat" urmele în continuare în maniera clasică până la stația Leningrad și la fel am procedat când am traversat Piața Komsomolskaia.

În acele clipe eram atât de agitat, încât totul îmi părea amenințător: mi se părea că numeroși milițieni și soldați din trupele de menținere a ordinii patrulează prin gară. Locul era înțesat de oameni în uniformă. M-am simțit vizat de această etalare a puterii totalitare și, pentru o clipă, din cauza stării de surescitare, m-am gândit că mă căutau pe mine. Apoi mi-am amintit că tineri din toată lumea veneau în oraș pentru un festival internațional de tineret, programat să înceapă duminică. Primul astfel de eveniment[13], organizat în 1953,

îmi păruse o ocazie extraordinară, animat de avântul spontan al regimului Hrușciov; dar acesta era diferit, artificial, organizat cu strictețe și plictisitor. Totuși, mi-am dat seama că putea fi în avantajul meu, fiindcă marele aflux de străini care veneau din țările scandinave va atrage, cu siguranță, atenția autorităților de la graniță.

Biletul meu de clasa a IV-a era pentru unul dintre paturile de sus ale compartimentului cu șase locuri. Nu exista nicio intimitate, fiindcă oamenii treceau mereu pe acolo, dar am primit așternuturi curate de la conductor – o fată frumușică, în mod evident o studentă care făcea niște bani pe timpul vacanței – și mi-am pregătit patul pentru dormit. Trenul a plecat conform programului, la 17.30, și, timp de aproape două ore, oamenii au stat pe paturile de jos, povestind și citind cu glas tare definițiile unui careu de cuvinte încrucișate. Pe atunci, în epoca stagnării[14],cu doi ani înainte de declanșarea *glasnost*-ului, persoanele care nu se cunoșteau între ele nu discutau niciodată în public despre politică sau despre alte teme sensibile: cuvintele încrucișate reprezentau o activitate inocentă și neutră, în care putea

lua parte fiecare, fără niciun risc. Știu sigur că aveam mâncare la mine: probabil că am cumpărat pâine și cârnați din gară, dar nu-mi mai amintesc exact. În orice caz, m-am culcat la ora 21 și am luat o doză dublă de sedative.

Îmi aduc aminte însă că m-am trezit în patul de jos, nu în cel de sus. Era 4 dimineața și se luminase deja. Timp de câteva secunde, am rămas întins, buimăcit. Niciodată în viața mea nu-mi pierdusem controlul. În patul meu stătea un tânăr. Când l-am întrebat ce se întâmplase, mi-a răspuns:

— Nu vă amintiți? Ați căzut din pat.

Verificându-mi corpul, am găsit o tăietură la tâmplă, alta pe umăr și pete de sânge pe puloverul meu verde. Având în vedere că picasem de la înălțimea de un metru și jumătate pe o podea tare, nu era de mirare că mă dureau capul și gâtul. Arătam rău – murdar, ciufulit, nebărbierit, semănam cu un vagabond, în vechile mele haine ponosite.

După ce am respirat aerul proaspăt de pe coridor, am început să mă simt mai bine și, pentru că oricum trenul se apropia de Leningrad, am rămas așezat pe patul de jos

și am așteptat. În compartimentul vecin stăteau niște studente vesele din Kazahstan, fete frumoase cu picioare lungi, pline de viață și vorbărețe. Una dintre ele a făcut o remarcă la care am vrut să fac un comentariu, dar, în timp ce deschideam gura, fata de lângă mine s-a tras înapoi și a îngăimat:

— Dacă scoți un singur cuvânt, țip.

Atunci mi-am dat seama cât de groaznic arătam. Luându-mi geanta, m-am ridicat și m-am dus în compartimentul rezervat conductorului. Ar fi putut să-mi facă probleme, să mă raporteze la miliție, sau să mă trimită la un spital, așa că i-am întins 5 ruble și am șoptit:

— Mulțumesc foarte mult pentru ajutor.

Pe atunci era un bacșiș uriaș – de 10 ori mai mult decât s-ar fi așteptat –, dar a luat banii, aruncându-mi o privire dojenitoare. Am mers în partea din spate a vagonului, unde am rămas pentru restul călătoriei.

În timp ce trenul trăgea la peron, am sărit și am dispărut în mulțime. Atmosfera era plăcută în uriașa piață, goală, curată și scăldată de lumina dimineții; taxiurile încolonate își așteptau clienții, la fel și mașinile particulare parcate în apropiere,

așa că am mers la unul dintre șoferi și l-am întrebat:

— Cât mă costă un drum până la gara Finlanda?

— 10 ruble, mi-a răspuns.

Era o sumă incredibilă, mai mult decât plătisem pentru cei 800 de kilometri de la Moscova, dar eram atât de grăbit, încât nu m-am mai târguit cu el.

Când am ajuns la gara Finlanda, la 5.45, am aflat că primul tren către frontieră urma să plece în 20 de minute. Am urcat în el și am ajuns în Zelenogorsk, la 90 de kilometri nord-vest de Leningrad, la 8.30. Cu siguranță, din cauza surescitării și a neliniștii, nu mai gândeam limpede, dovadă că atunci am comis prima dintr-o serie lungă de greșeli.

Punctul de întâlnire cu britanicii era lângă drumul principal din apropierea graniței, la câțiva kilometri de ea: cea mai logică variantă ar fi fost să iau trenul spre Vîborg, orașul de la graniță, și să călătoresc apoi cu autobuzul sau să merg pe jos. Dacă aș fi procedat astfel, nu ar fi contat nici dacă aș fi fost văzut pe drum: cel puțin, aș fi mers spre sud, departe de graniță. Totuși, pentru ultima parte a călătoriei mele, am

preferat să iau autobuzul spre Terijoki, o localitate situată la jumătatea distanței spre Vîborg, urmând ca, de acolo, să iau alt autobuz. Despre Terijoki știam doar că este locul unde, în decembrie 1939, la începutul Războiului sovieto-finlandez, se formase un guvern finlandez al muncitorilor și țăranilor. Măcar bufetul gării era deschis când am ajuns și am cumpărat o bucată de pui fript și o cană de ceai pentru micul dejun. În acea sâmbătă, dimineața, gara era aglomerată, plină de lume îmbrăcată lejer, astfel încât nu mai atrăgeam atenția.

În timp ce mâncam, speram din tot sufletul ca britanicii implicați în operațiune să acționeze conform planului inițial: la locul de întâlnire, lângă o piatră mare din pădure, urma să fiu preluat de o echipă care trebuia să mă ascundă în portbagajul unei mașini și să mă treacă peste graniță. Totul depindea de îndemânarea șoferilor de a evita filajul kaghebiștilor, ajungând astfel la timp la locul de întâlnire.

Aș fi fost și mai îngrijorat dacă aș fi știut cât de ciudată se dovedise programarea plecării mele din Moscova, care coincidea cu sosirea noului ambasador britanic, ceea ce a creat câteva probleme. Aprobarea

operațiunii trebuia obținută de la Ministerul de Externe din Londra. În memoriile sale, *Conflict of Loyalty*, publicate în 1994, Geoffrey Howe, pe atunci ministrul de externe al Marii Britanii, a descris cum, în ultimul minut, în 20 iulie, într-o zi de sâmbătă, s-a întâlnit cu „doi ofițeri superiori (unul de la FCO[15], altul de la SIS)" la Chevening,reședința oficială din provincie a ministrului de externe, prilej cu care „a dat autorizația ca planul să continue" – decizie sprijinită de premierul britanic, Margaret Thatcher.

În acea joi, noul ambasador britanic, Sir Bryan Cartledge, a plecat spre Moscova pentru a-și lua în primire postul, iar vineri seara, a oferit un dineu fastuos la ambasadă. Din moment ce mulți dintre oaspeți erau ținte ale filajului kaghebiștilor, întreaga zonă a ambasadei era înțesată de agenți sub acoperire. Ulterior, KGB a intoxicat presa occidentală cu o informație potrivit căreia fusesem strecurat în clădirea ambasadei și scos pe furiș de acolo în timpul agitației produse de recepție. De fapt, așa cum am povestit, nici nu m-am apropiat de ambasadă și eram în tren înainte să înceapă petrecerea. Acum,

sâmbătă dimineață în Terijoki, gândurile mi se îndreptau spre întâlnirea ce urma. În stația de autobuz am aflat numărul mașinii de care aveam nevoie și am cumpărat un bilet până la cea mai îndepărtată stație. Apoi, după ce mi-am consultat atlasul în timpul călătoriei, am descoperit că autobuzul urma să oprească înainte de destinația mea.

Am luat alt autobuz atunci, unul care să circule până la Vîborg. De această dată, problema principală o reprezenta un cuplu de indivizi pe la 30 de ani, amândoi destul de beți încât să fie excesiv de sociabili.

— De unde ești? m-au întrebat pe un ton prietenos, dar vorbind împleticit. Unde mergi? Le-am răspuns că mergeam să-mi vizitez niște prieteni într-un sat al cărui nume îl văzusem pe hartă. Era liniștitor să văd vehiculele pline cu studenți, care veneau din direcție opusă, în mod clar îndreptându-se spre festivalul de tineret. M-am gândit că punctul de trecere de la frontieră va fi aglomerat, iar gărzile, preocupate. După numărul transportoarelor blindate și al pieselor de artilerie din trafic, am dedus că în

apropiere trebuia să fie o bază militară importantă.

La un moment dat, cei doi bețivi au coborât – la fel, câte unu sau doi, au făcut toți ceilalți pasageri, până când am rămas ultima persoană din autobuz. Brusc, am început să recunosc împrejurimile, care se potriveau descrierii din planul de evadare. Din acel loc, drumul principal cotea spre nord, printr-o pădure, iar un drum curbat se desprindea spre dreapta, precum arcul literei D. Deodată, peisajul mi s-a părut familiar. Când autobuzul s-a oprit, am ezitat, nesigur dacă acolo trebuiau sau nu să cobor. După ce mașina a pornit din nou, mi-am dat seama că trebuia să fi coborât, așa că m-am năpustit pe culoar, strigându-i șoferului:

— Mă scuzați, mi-e rău. Puteți să mă lăsați să cobor?

Bărbatul s-a uitat ciudat la mine, de parcă nu era sigur ce plănuiam: la fel ca oricine în zonele de frontieră, era în stare de alertă, dar a oprit și a deschis ușile. Cum am ajuns pe drum, m-am ghemuit cu capul în jos de parcă aș fi vomat, apoi am făcut câțiva pași în spate, în cazul în care s-ar fi hotărât să

aștepte. După o clipă, a ambalat nervos motorul și a plecat, lăsându-mă singur.

Era liniște în pădure. Coniferele înalte erau amestecate cu copaci mai mici, precum mesteceni și plopi tremurători. La marginea drumului și în luminișuri, iarba mănoasă crescuse până la înălțimea de aproape doi metri. Din cauza apei adunate în bălți pe sub frunzișuri, umiditatea era incredibilă – la fel și țânțarii, care m-au atacat bâzâind cu sutele, cât am stat nemișcat câteva secunde.

Am început să merg în jurul drumului curbat și în curând am găsit piatra mare despre care credeam că este locul de întâlnire. Era abia ora 11, iar prietenii mei soseau la 14.30. Ce să fac până atunci? Să aștept acolo trei ore și jumătate? Mă simțeam încordat, dezorientat și indecis. Mă gândeam tot timpul: în cazul în care kaghebiștii sunt pe urmele mele și încearcă să-mi refacă traseul, oare cine m-ar ține minte? În mod cert, conductoarea din tren și, acum, șoferul de autobuz. Cel mai bine era să stau ascuns, să mă ghemuiesc în frunziș și să aștept trecerea timpului; din cauza țânțarilor, ideea nu mă încânta deloc,

așa că am hotărât să mă duc la Vîborg, unde puteam găsi ceva de mâncare.

Ajuns din nou pe drumul principal, m-am înhăitat cu un soi de vagabond: un ins de treabă, îmbrăcat într-o geacă veche plină de găuri, care vorbea frumos și îmi amintea de cerșetorii bătrâni și alcoolici din preajma gării Waterloo. Nu l-am întrebat ce căuta acolo, plimbându-se prin pădure, dar mi-a plăcut din prima de el și, fiindcă eram atât de agitat, am intrat în conversație. Pentru o vreme am mers împreună, eu și zăpăcitul acela inofensiv; apoi am auzit o mașină venind din spate, i-am făcut semn și m-am urcat, lăsându-l pe om singur pe drum.

Era o Lada bine întreținută, iar șoferul părea un tip interesant: tânăr, în mod evident de succes, probabil, ofițer KGB sau angajat al Ministerului de Interne. Norocul meu a fost că nu avea chef de vorbă, dar a ascultat, cu volumul dat foarte tare, una dintre numeroasele sale casete cu muzică pop occidentală. Mi-a convenit de minune. Nu a fost nici prea bogat, nici prea mândru să refuze cele trei ruble pe care i le-am dat când m-a lăsat în suburbiile sudice ale Vîborgului.

Orașul arăta ca o localitate tipic sovietică, anonimă și fără culoare, cu cazărmi și blocuri construite prost. Tot acolo era și un bufet cu autoservire, din plastic și sticlă, exact ce voiam, așa că am intrat și mi-am cumpărat de mâncare: pui, din nou. Am luat și două sticle de bere, una să o beau în timpul mesei și cealaltă să o am la mine.

Pe când terminam de mâncat, în bufet a intrat un grup de trei tineri care m-au izbit imediat prin înfățișarea lor. În starea mea de surescitare, am presupus imediat că făceau parte dintr-o patrulă de supraveghere a KGB, în căutare de posibili fugari – astfel de echipe acționau constant în zonele de graniță. Ședeau acolo cu gecile lor elegante fără să cumpere ceva, doar uitându-se în jur, și în curând atenția lor s-a concentrat asupra mea, străinul.

Am părăsit cafeneaua fără să mă uit înapoi și am început să merg spre sud, în direcția Leningradului. Doar după vreo 400 de metri mi-am luat inima în dinți ca să arunc o privire în jurul meu. Drumul era gol. Am mers înainte, transpirând abundent, din cauza căldurii, precum și din cauza fricii. Deja trecuse de ora 13. Acum, în loc să mă gândesc cum petrec orele

rămase, mă temeam să nu întârzii. Aveam de mers aproape 20 de kilometri. Traficul scăzuse mult în căldura amiezii, de parcă toată lumea mânca de amiază sau se odihnea. Apoi, în sfârșit, chiar când începea să mă cuprindă disperarea, am auzit zgomot de motor în spatele meu și am văzut un camion apropiindu-se.

Șoferul avea o figură plăcută rusească, prietenoasă și atrăgă-toare.

— De ce vrei să mergi *acolo*? m-a întrebat, când i-am spus numele stației de autobuz. Nu este nimic în jur pe o rază de câțiva kilometri.

— Ah! am spus cu șiretenie. Nu știi tu. Sunt câteva *dacea* în inima pădurilor de acolo și o doamnă foarte drăguță mă așteaptă într-una din ele.

— Asta e altceva, atunci! a exclamat entuziasmat. Hopa sus!

Șoferul acela mi-a mers drept la suflet: un ins simpatic, obișnuit, relaxat, care nu era obsedat de proximitatea graniței, ci își făcea, pur și simplu, meseria cu bucurie. După toți oamenii siniștri din Moscova și tinerii agresivi din tren, era o adevărată plăcere să mă aflu în compania unei persoane normale. Eram atât de fericit că

mă încadram din nou în program (după ce mâncasem și băusem, având încă o sticlă de bere pentru mai târziu), încât, la sfârșitul călătoriei, i-am oferit patru ruble.

— *Bratik*, spuse el, frățioare, e prea mult. Trei ruble sunt mai mult decât de ajuns.

Așa că i-am dat trei ruble și mi-am luat rămas-bun.

Ajuns înapoi în frunzișul de lângă piatră, m-a cuprins iarăși panica și m-am gândit că aveam prea multe obiecte în geantă. De pildă, cu siguranță nu mai aveam nevoie de atlas, așa că l-am scos și l-am ascuns sub piatră. Câteva secunde mai târziu am realizat că fusese o idee tâmpită: în cazul în care kaghebiștii găseau harta, întregul plan ar fi fost dat în vileag. Așa că m-am repezit înapoi la piatră, am recuperat harta și am pus-o înapoi în bagaj.

Țânțarii mă chinuiau, bâzâind în jurul capului meu într-un roi constant: am dat din mâini și i-am înjurat, iar minutele au trecut, unul după altul. Apoi, chiar înainte de ora 14, am auzit zgomotul de motor al unei mașini. Uitându-mă prin iarba înaltă, sperând cu disperare să văd un automobil, am observat că era, de fapt, un autobuz care transporta soțiile angajaților de la baza

militară. Când m-am uitat la fețele lor prin geamuri, mi-am dat seama că mă puteau vedea în iarbă, așa că m-am aruncat pe pământul mlăștinos până când vehiculul a dispărut.

A doua sticlă de bere a fost extraordinar de răcoritoare. Am savurat fiecare picătură, apoi am aruncat sticla – pentru a doua oară, am realizat că le lăsam probe kaghebiștilor. Sticla avea amprentele mele pe ea. După ce am recuperat-o imediat, am mânjit-o peste tot cu noroi și apoi am aruncat-o din nou.

Momentul magic al recuperării mele a sosit și apoi a trecut: s-a făcut ora 14.30, apoi 14.35, 14.40. La 14.45, deja nerăbdarea mea a atins cote alarmante. Deși părea o idee nebunească, am hotărât să mă întâlnesc cu salvatorii mei, astfel încât să mă poată recupera cu câteva secunde mai devreme. Am ieșit din iarbă, am mers repede de-a lungul drumului curbat și am ajuns în drumul principal, spre Leningrad. Înaintasem însă doar câțiva metri când, slavă Domnului, creierul meu a funcționat din nou. Mi-am dat seama că era un act de curată nebunie: cu siguranță, salvatorii mei vor fi urmăriți de kaghebiști. Dacă m-ar fi

observat așteptând pe marginea drumului, totul ar fi fost pierdut.

Parcă m-am trezit dintr-un coșmar. Alergând înapoi, m-am afundat în iarbă și mi-am spus cu voce tare: „Stăpânește-te!” M-am hotărât să aștept oricât ar fi durat: în definitiv, nu aveam altă variantă.

Într-un final, am auzit zgomot de mașini. M-am uitat și am văzut două vehicule care opriseră pe cealaltă parte a drumului. Au coborât doi bărbați, unul dintre ei fiind chiar tipul care trecuse pe lângă mine molfăind la locul de întâlnire din Moscova. Spre surpriza mea, am remarcat și prezența a două femei.

Disperat să plec cât mai repede de acolo, mi se părea că intraseră toți într-o stare de letargie, mișcându-se încet, neîndemânatic, de parcă ei ar fi fost în mijlocul unui coșmar. De fapt, erau aproape la fel de stresați ca mine, dar nervozitatea lor se manifesta în alt mod. Bărbatul pe care l-am recunoscut s-a uitat la mine, nesigur dacă această creatură nebărbierită cu sânge la tâmplă era, într-adevăr, omul lor. Dar, în câteva secunde, le-am transmis și lor precipitarea mea.

— Puneți-i pe aceștia separat, am spus, dându-le pantofii mei. S-ar putea să aibă praf radioactiv pe ei.

Bărbatul i-a pus într-o pungă de plastic și a deschis portbagajul celei de-a doua mașini, ca să mă urc acolo. Apoi a închis capota și m-am cufundat într-o beznă sufocantă. Imediat, mașina a pornit, din interiorul ei auzindu-se muzică pop la volum mare. În mod normal, urăsc genul ăsta de zgomot, dar britanicii intuiseră în mod corect că, în aceste împrejurări, ritmul muzicii va avea efect liniștitor asupra mea și va împiedica mintea să lucreze cu febrilitate.

Din instrucțiunile mele cunoșteam că urma să primesc niște sedative, un termos cu apă rece, un recipient în care să pot urina – dacă era cazul – și o pătură din aluminiu[16], pe care s-o trag peste mine când ajungeam la frontieră, dacă unul dintre gardieni ar fi îndreptat spre mașină un detector cu infraroșii. Pipăind în jurul meu, am găsit toate aceste obiecte și am luat imediat unul dintre sedative. Am mai încercat să-mi dau jos geaca, dar, țintuit cum eram pe partea dreaptă în acel spațiu strâmt, m-am chinuit foarte mult.

În timp ce mă ocupam cu aceste lucruri, convoiul a depășit cu bine o criză minoră. După cum mă așteptam, mașinile aveau, într-adevăr, un vehicul de filaj în spatele lor; dar, la momentul potrivit, au crescut treptat viteza și s-au depărtat pe ultimii kilometri înainte să ajungă la locul de întâlnire, până când au câștigat un avans de aproape 90 de secunde, așa că, în momentul în care au tras pe dreapta pe drumul în curbă, erau în afara razei vizuale, camuflați de vegetația deasă a pădurii și de piatra imensă. Kaghebiștii au mers înainte până când au ajuns la următorul punct de control al GAI (miliția rutieră). Acolo au întrebat dacă trecuseră alte două mașini și au rămas nedumeriți când li s-a răspuns negativ; dar, chiar când încercau să-și dea seama ce se întâmplase, au apărut și cele două mașini. Având în vedere că trecuse foarte puțin timp, echipa KGB a presupus, probabil, că țintele lor opriseră în pădure pentru a-și satisface nevoile fiziologice.

Aveam un acces de claustrofobie în interiorul portbagajului. Reușisem, în sfârșit, să-mi scot geaca, dar efortul depus m-a încălzit și mai mult. Apoi, primul

sedativ a început să-și facă efectul și m-am instalat cât de confortabil am putut.Am dedus când am trecut prin Vîborg, după denivelările șoselei și după vacarmul traficului, și am profitat de zgomot pentru a-mi drege glasul de câteva ori – știam că nu o voi mai putea face odată ce vom ajunge la frontieră.[17]

Pentru a scurta epopeea unei incertitudini disperate, am trecut de cinci bariere de frontieră în mai puțin de o jumătate de oră. La prima, am tras folia de supraviețuire peste mine și am zăcut nemișcat ca un cadavru, în timp ce afară se purtau discuțiile. Muzica pop răsuna în continuare și, după doar trei sau patru minute, ne-am pus din nou în mișcare. La penultima staționare, motorul a fost oprit și muzica s-a stins. În acea liniște am putut auzi voci de femeie vorbind în rusă și am dedus că, după ce trecuserăm în siguranță prin controlul de frontieră al KGB, ne găseam acum la vamă. Englezii, care vorbeau ceva rusește, pălăvrăgeau cu funcționarii despre problemele apărute din cauza festivalului de tineret. Angajatele de la vamă se plângeau cât erau de extenuate după ce avuseseră de a face cu uriașul val

de turiști finlandezi, mulți dintre ei beți. Apoi am auzit scheunatul și adulmecatul câinilor, prea aproape de mine ca să rămân calm. Nu știam că soția unuia dintre salvatorii mei îi hrănea cu chipsuri pe lupii alsacieni, pentru a le distrage atenția de la mașină.

Tot timpul mă gândeam: „Ce se întâmplă dacă cineva deschide portbagajul?" Știam că britanicii trebuiau atunci să se lepede de mine. Mirați și amuzați în același timp, vor striga „Dumnezeule, este o provocare!", afirmând că habar n-aveau cine eram.Vor spune că nu știau nimic despre mine și că, probabil, mă furișasem în mașină în timp ce ei luau masa într-un hotel din Leningrad. Dacă s-ar fi întâmplat așa ceva, și ei puteau fi arestați. Cât despre mine, nu aveam altă soluție decât să mă predau.

Șase sau șapte minute au trecut cât o oră. Hainele îmi erau leoarcă de transpirație. Respiram cu greutate. Trebuia să-mi concentrez toate resursele pentru a rămâne nemișcat. Apoi, spre ușurarea mea de nedescris, am simțit mașina înclinându-se, în timp ce oamenii își ocupau din nou locurile: motorul a pornit, muzica a răsunat și mașina și-a reluat drumul. Măcar

îmi puteam mișca picioarele amorțite… Dar iată că încetineam. Încă o oprire scurtă, după care am continuat, mașina accelerând puternic. Brusc, muzica pop s-a oprit, iar în locul ei au izbucnit triumfal acordurile simfoniei *Finlandia*, de Sibelius. Am recunoscut imediat piesa și am înțeles și mesajul: trecuserăm în Finlanda.

Înainte să apuc să mă bucur de vestea bună primită, a urmat o ultimă sperietură. Mașina a încetinit, s-a oprit și a început să dea înapoi. M-am panicat. Eram sigur că suntem chemați înapoi la graniță. De fapt, șoferul ratase un drum lăturalnic. În câteva secunde, am simțit cum mașina virează, săltând apoi pe șoseaua neuniformă. Când în sfârșit ne-am oprit, am auzit voci care strigau ceva în engleză.

Cineva a deschis portbagajul și am văzut cerul albastru, cu nori albi și pini deasupra mea. Cel mai bun lucru dintre toate: în mijlocul acelei glorioase priveliști era chipul lui Joan, arhitecta planului meu de evadare, minunata prietenă care îmi fusese agent de legătură în Anglia. Văzând-o, am știut că toate problemele mele se terminaseră. Mulțumită curajului și ingeniozității prietenilor mei britanici,

păcălisem întregul aparat de supraveghere al KGB. Fusesem scos din țară! Eram în siguranță! Eram liber!

---

[12] Cunoscut și ca MI6, principalul serviciu de informații externe al Marii Britanii (n. red.).

[13] Este vorba despre Festivalul Internațional al Tineretului și Studenților, desfășurat la București, în 1953 (n. red.).

[14] Perioadei anilor 1970–1980 i s-a spus *epoha zastoia*, din cauza încremenirii regimului sovietic, lipsit de orice viziune și reforme economice (n. red.).

[15] Foreign and Commonwealth Office (Ministerul de Externe al Marii Britanii și al Commonwealth-ului) (n. red.).

[16] Folie din plastic căptușită cu un strat metalic cu agent de reflexie, cunoscută și sub numele de pătură pentru supraviețuire (n. red.).

[17] Ulterior, am aflat că, în acele momente, la Londra, la sediul FCO, se desfășura o întâlnire foarte importantă cu privire la evadarea mea. Atmosfera era extrem de tensionată. La 12, ora Londrei, David Goodall, pe atunci subsecretar adjunct de stat, responsabil de chestiunile rusești, s-a uitat la ceasul de la mână și a spus: „Domnilor, oamenii noștri trec acum granița. Să păstrăm un moment de tăcere și să ne rugăm pentru succesul operațiunii”.

Capitolul 2
Originile

Originile mele sunt cât se poate de modeste.

Nu i-am cunoscut niciodată pe bunicii paterni, dar știu că au locuit la Raziezd Eral, un orășel feroviar unde câteva case mărgineau calea ferată ce lega Volga cu sudul regiunii Ural. Bunicul meu, Lavrenti Gordievski, lucra ca maistru la calea ferată, cuplând și decuplând trenurile. Potrivit unei legende care a circulat în sânul familiei, fusese grav rănit, fiind zdrobit între tampoane, accident care ar fi dus la pensionarea lui prematură. Un amănunt fascinant legat de el este că, deși era un muncitor obișnuit, pierdut undeva în regiunile îndepărtate ale Rusiei țariste, și-a trimis fiul, pe Anton Lavrentievici, tatăl meu, la o școală pedagogică. Fără îndoială, era vorba de o instituție modestă, dar i-a asigurat tatălui meu o carieră de succes.

Tata s-a născut la Raziezd Eral, în 1896; deși peste tot în jur ființau enclave de

bașkiri și tătari, ambele nații de origine turcică, acel raion era rusofon, iar tatăl meu a învățat bine limba rusă. Presupun că a urmat cursurile școlii din localitate și apoi, când a împlinit 18 ani, s-a înscris la liceu – probabil, în Celiabinsk, cel mai apropiat oraș. Acolo și-a format cultura generală, a citit mult și și-a dezvoltat interesul pentru literatura rusă. După ce s-a întors acasă la vârsta de 21 de ani, în 1917, cu puțină vreme înainte de izbucnirea Revoluției bolșevice, a devenit director al unei școli rurale, unde preda toate materiile, alături de încă un profesor. Pe atunci, în provinciile îndepărtate, 80% dintre locuitori erau țărani, majoritatea analfabeți, lipsiți de educație, așa că școala trebuie să fi fost cu adevărat elementară. Cu toate acestea, îmi imaginez că tatăl meu preda bine, din moment ce avea o dicție bună și talentul de a se adresa oamenilor. Am fost uimit să descopăr după mulți ani că mai fusese și dirijorul corului bisericesc – ulterior, după ce s-a îndepărtat de religie, pregătirea sa din tinerețe ieșea la iveală, când, după o cină bună și câteva pahare de votcă, începea să cânte imnuri religioase

tradiționale, cu frumoasa sa voce baritonală.

Revoluția din octombrie 1917 i-a schimbat cursul vieții. A devenit un comunist înfocat și devotat și a rămas așa până la sfârșitul zilelor sale. Nu am reușit niciodată să descopăr exact ce rol a jucat în evenimentele din 1917 și 1918, dar cred că li s-a alăturat socialiștilor revoluționari (sau eseri), membrii celui mai mare partid de stânga, foarte influent în zonele rurale. Aceștia nu erau doar socialiști, ci și agrarieni: liderii lor respingeau principiul marxist conform căruia proletariatul industrial trebuie să fie avangarda mișcării revoluționare. Din contră, ei proclamau că țăranii din Rusia contau cel mai mult, ceea ce îi făcea foarte puternici în localitățile rurale. În 1917, partidul s-a împărțit în două aripi, de dreapta și de stânga, iar prima dintre ele s-a alăturat Partidului Comunist. De la sfârșitul lui 1917 până la mijlocul lui 1918, guvernul Lenin a fost alcătuit dintr-o coaliție de bolșevici și de socialiști revoluționari de stânga (mulți dintre radicalii extremiști ai acestora erau membri ai CEKA, instituția precursoare a KGB). În acele câteva luni, ese-rii au fost

acceptați în viața politică, dar, după evenimentele complicate din vara lui 1918, bolșevicii le-au dizolvat partidul.

Tatăl meu nu mi-a oferit niciodată explicații clare despre rolul lui în această perioadă, dar mi-a spus că s-a înscris în Partidul Comunist ca membru candidat în 1919 și apoi ca membru plin în 1920. (Dacă, în ochii oficialităților, ar fi rămas membru al proletariatului, ceea ce și era, de fapt, ar fi fost îndreptățit să aibă statutul de membru plin; faptul că devenise profesor îl făcea burghez și a trebuit să treacă întâi prin stagiul de membru candidat.)

În 1920, a fost trimis la Orenburg, în Kazahstan, pentru a organiza campania de rechiziționare a alimentelor de la țărani. Fiindcă a fost o operațiune brutală, adesea desfășurată în mod violent, nu voia să ofere detalii, dar, în esență, a constat în confiscarea grânelor, necesare pentru a hrăni armata și populația marilor orașe, unde bolșevicii erau mai puternici. Ulterior, spunea doar că luase parte la operațiunea de colectare a alimentelor. În anii următori, a rămas funcționar în sectorul alimentar – colectarea grânelor și vânzarea acestora în Occident –, dar nu a

fost niciodată economist sau agronom de meserie. Mai degrabă a fost un membru de partid extraordinar de conștiincios, bine pregătit din punct de vedere ideologic, înzestrat cu darul oratoriei, care s-a întâmplat să fie repartizat în sectorul alimentar.

Mai târziu, în anii 1960 și 1970, aproape toți cei care lucrau în serviciul statului au devenit membri ai Partidului Comunist, care, la apogeul său, avea 20 de milioane de membri. Oamenii se înscriau nu din convingere ideologică, ci, pur și simplu,fiindcă era imposibil să ai o carieră decentă fără a fi membru de partid; dar pentru tatăl meu, ca tânăr, comunismul era o religie, iar partidul, Dumnezeu. Așa cum pentru romano-catolici, Biserica are întotdeauna dreptate, pentru comuniștii din anii 1920 partidul constituia autoritatea supremă: tată, mamă și Dumnezeu într-o singură entitate. Să te îndoiești de autoritatea sau de înțelepciunea partidului însemna să negi orice noțiune de datorie, onoare și devotament, iar tatăl meu s-a dedicat unui ideal în care a crezut cu pasiune.

Pentru noi, copiii lui, mare parte din tinerețea lui a rămas învăluită în mister. Așa cum prefera să nu vorbească despre confiscarea alimentelor, la fel de puțin vorbea și despre familia lui. Mama mea a menționat o dată că a avut un frate și o soră, dar ei dispăruseră înainte de a mă naște eu și nu i-am cunoscut niciodată pe acești unchi fantomatici. Același lucru se poate spune și despre părinții lui, care se pare că dispăruseră în perioada tulbure de după revoluție și războiul civil.

Cândva, prin anii 1920, s-a căsătorit pentru prima oară, dar nu am știut niciodată cu cine, fiindcă ne-a ascuns detaliile. Incertitudinea despre acest eveniment-cheie ne-a chinuit pe fratele meu, Vasilko, și pe mine ani întregi: imediat după ce am intrat în KGB, am fost încântat de descoperirea accidentală a unui alt Gordievski, care părea de vârsta potrivită pentru a-mi fi frate vitreg. Dând din întâmplare peste dosarul lui, l-am deschis, în speranța că dădusem peste o rudă pierdută de mult – dar nu, acela era Anatoli Gheorghievici, un specialist în Extremul Orient, născut la Vladivostok, al cărui patronimic demonstra că nu avea

nicio legătură cu familia noastră. Nu am aflat niciodată dacă tata a avut copii din prima lui căsătorie; cu siguranță, a ascuns detaliile din trecutul său, ca să nu-i supere pe membrii celei de-a doua sale familii.

În mod evident, s-a descurcat bine în slujba lui din sectorul alimentar, întrucât, în 1931, a fost trimis ca adjunct al șefului unei expediții în Georgia, care pe atunci era relativ necunoscută Moscovei. Obiectivul lor – parțial științific, parțial practic – era să analizeze potențialul agricol al unei zone recunoscute pentru citrice, dar care producea și alte fructe, ceai și bumbac. Expediția era condusă de un important comunist polonez, de origine evreiască, închis în propria țară pentru activități subversive și apoi dat la schimb pentru niște preoți catolici polonezi, prizonieri în Rusia. Era un om abil și se înțelegea bine cu tatăl meu, căruia, în general, îi plăceau evreii, considerându-i oameni calzi și inteligenți și crezând că privarea lor de drepturi politice în Rusia i-a făcut să se apropie de bolșevici.[18]

Expediția din 1931 nu a fost foarte solicitantă pentru liderii ei. Au întreprins câteva călătorii de cercetare în interiorul

Georgiei, dar au și petrecut câteva luni de vară la Gagra, o minunată stațiune pe malul Mării Negre, cu o plajă frumoasă, vegetație luxuriantă și munți semeți ce se înălțau în spatele orășelului. În acea atmosferă romantică, tatăl meu s-a îndrăgostit de una dintre membrele tinere ale echipei sale, Olga Nikolaevna Gornova.

Și mama mea avea strămoși îndepărtați. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, familia ei trăia lângă Rostov, la sud de Don, în teritoriul stăpânit de cazaci; dar acolo cazacii reprezentau elita, fiind dificili și aroganți, iar bunicii mei aparțineau celei de-a doua generații a nou-veniților, care nu era acceptată cu dragă inimă în eșaloanele superioare ale societății. Situația îi nemulțumea foarte tare, așa că, la auzul veștii că guvernul țarist oferea pământ gratis rușilor care erau gata să colonizeze Asia Centrală, au profitat de ocazie, și-au încărcat toate bunurile într-o căruță și au călătorit spre est timp de câteva luni, în regiunile sălbatice, numite pe atunci Turkestan (acum, Kazahstan). Au primit teren lângă Cimkent. Întotdeauna, bunica și mama aminteau de Turkestan, mai degrabă decât de Asia Centrală.

Pentru o vreme, și-au lucrat noul lot de pământ, dar apoi bunicul meu a încheiat o înțelegere, în urma căreia a primit în grijă o herghelie de la marginea orașului. Proprietarul fermei, ofițer de armată pensionat, era cunoscut drept *pomeştcik*, sau proprietar de pământ. Probabil că bunicul meu i-a dat voie să folosească o parte din terenul nostru, la schimb cu funcția de șef la herghelie. Și el și bunica mea iubeau caii: chiar și mirosul bălegarului îi încânta, fiindcă viața lor erau caii. O parte dintre caii tineri au fost vânduți armatei ruse, dar, din când în când, bunicul meu lua câțiva mânji și îi ducea dincolo de stepă, la Urumci, în Sinkiang (Xinjiang), unde îi vindea la preț bun. (Pe atunci, Rusia avea legături strânse cu Sinkiang, dar autoritățile chineze nu erau atât de interesate de provincia lor vestică îndepărtată.)

Acel *pomeştcik*, om de treabă, a plătit școlarizarea mai multor copii dintre cei șapte câți aveau bunicii mei. Prima născută era Anna, apoi urmau Aleksandr, Evghenia, Olga – mama mea –,Konstantin, Valentina și Faina. Anna și Aleksandr s-au născut destul de devreme pentru a primi o

educație completă; Evghenia a prins doar un an, dar mama mea mergea la școală de doi ani când revoluția a spulberat întregul sistem de educație particulară. După o vreme, mama și-a reluat studiile la Școala Sovietică Unită din Cimkent.

În Kazahstan, la fel ca peste tot, în urma revoluției bolșevice, haosul a cuprins țara. Herghelia a fost distrusă, iar bunicul meu și-a pierdut locul de muncă. În 1919, când a început războiul civil, băieți de 18 sau de 19 ani, care fuseseră prieteni buni la școală, au ajuns în tabere adverse. Majoritatea elevilor de la gimnaziu au intrat în tabăra Albilor, luptând pentru amiralul Kolceak[19], fie pentru că erau patrioți înnăscuți, fie pentru că au intuit înclinația către tiranie a bolșevicilor; dar, după cum spunea bunica mea, situația a devenit atât de confuză, încât era adeseori prea dificil să-ți amintești cine de partea cui lupta. Cumva, bunicii mei au supraviețuit și, la începutul anilor 1920, când Lenin a lansat Noua Politică Economică (NEP), care avea drept scop relansarea agriculturii și a unor mici industrii cu capital privat, bunicul meu a fost unul dintre cei mulți care au luat inițiativa în mod serios. Fiindcă visa de

mult timp la o moară de apă care să macine porumb pentru țăranii din raion, și-a investit toți banii într-o astfel de afacere. Un an sau doi situația a fost înfloritoare, dar apoi, în 1928, guvernul i-a confiscat moara, iar el a fost calificat drept culac (sau chiabur). A murit în 1931, ruinat.

Între timp, mama mea plecase la Moscova, probabil în 1927, când avea 20 de ani, să studieze la Institutul Economic, cu scopul de a deveni statistician. Pentru o fată crescută în provincie, aceasta a fost cu siguranță o schimbare drastică; dar și-a continuat studiile, iar în anul IV, în timpul practicii, a obținut un loc în expediția din Caucaz. La 24 de ani avea un păr negru frumos și ochi negri minunați – fotografiile cu ea scot la iveală asemănări cu fiica mea, Anna – și, când l-a cunoscut pe Anton Lavrentievici Gordievski, s-au îndrăgostit repede unul de celălalt.

Nu s-au căsătorit însă: era considerată lipsă de bun-simț ca un comunist să aibă parte de orice formă de ceremonie nupțială. Ideologia de stânga la modă pe atunci susținea că era și inutil, și indezirabil pentru un bărbat să se căsătorească: dacă iubea o femeie și ea îi năștea copii, era doar

o chestiune de onoare ca el să stea cu ea și să o sprijine. Nu era nevoie de o ceremonie atât de prostească și de arhaică precum cea a căsătoriei. Astfel, în 1932, părinții mei au început să locuiască împreună într-un apartament în Moscova, iar fratele meu s-a născut în 1933. (În cele din urmă, s-au căsătorit în 1945, după ce Stalin a emis o serie de legi, cu scopul de a da un nou avânt vieții de familie și de a crește numărul nou-născuților. Părinții mei aveau trei copii și trăiau împreună de 13 ani. Fiindcă ambele lor nume de familie începeau cu G – Gordievski și Gornova –, ani întregi am crezut că doar bărbații și femeile cu aceeași inițială aveau voie să se căsătorească între ei.)

Până în 1932, tatăl meu a lucrat în continuare în domeniul producției, distribuției și comerțului alimentar, întotdeauna mai mult ca membru de partid decât ca economist. Își amintea din când în când, cu ușoară tristețe, că, în anii 1920, fusese luat în considerare pentru a fi trimis într-o misiune comercială sovietică la Hamburg și, dacă ar fi mers, ar fi putut rămâne în Ministerul Comerțului Exterior până la sfârșitul carierei. Totuși, a fost

probabil un noroc pentru el că n-a mers atunci, fiindcă, în timpul Marii Terori din anii 1930, oficialități din acel minister au suferit cumplit din cauza represiunilor lui Stalin, iar el ar fi putut fi lichidat foarte ușor.

În schimb, a fost cooptat în Administrația Politică Unită de Stat (Gosudarstvennoe politiceskoe upravlenie – GPU[20]), precursorul NKVD, care, la rândul său, a fost precursorul KGB. Pentru fluența lecturii, îl voi prezenta drept membru al NKVD sau al KGB, care deja era o organizație uriașă, în creștere rapidă, un departament independent, cu influență și putere comparabile cu cele ale Armatei Roșii – de fapt, un imperiu în cadrul statului. Pe atunci, partidul își trimitea cei mai buni fii pentru a întări forțele armate sovietice, iar tatăl meu a devenit ofițer al Direcției Politice a Trupelor de Grăniceri, cu sarcina de a fi ochii și urechile partidului printre soldați. Trebuia să le țină prelegeri membrilor forțelor armate despre situația politică și să-i îndoctrineze. Îmi închipui că impresiona cu înfățișarea lui, fiindcă purta un lornion cu ramă de oțel și, după moda germană, avea capul ras în

întregime – pentru a ascunde, probabil, că își pierduse aproape întreaga podoabă capilară în tinerețe.

Apartenența la NKVD aduce cu sine diverse privilegii, printre care și acela de a primi locuință. Așa cum se întâmpla cu numeroase bunuri la Moscova, și locuințele erau insuficiente: înainte de revoluție, orașul avusese o populație de circa 800 000 de locuitori, dar, după rapida dezvoltare socială, economică și industrială, aceasta a crescut la 8 milioane, în deceniul al optulea al secolului trecut. În anii 1920 și 1930, nu a existat niciun program masiv de construcții, așa că explozia demografică a luat autoritățile prin surprindere. Singurele blocuri noi aveau apartamente pentru oficialități și ofițeri superiori, iar majoritatea moscoviților erau îngrămădiți în apartamentele mari și vechi evacuate de locatarii burghezi. Un apartament normal, care înainte de revoluție avusese patru dormitoare, un salon, o sufragerie și camera servitorilor, găzduia acum câte o familie în fiecare cameră, iar dependințele se foloseau la comun. Părinții mei aveau noroc să stea într-un apartament pe care îl împărțeau cu numai două familii.

Oricum, viața lor în anii 1930 a fost o luptă cumplită. În timpul foametei din anii 1933–1934, alimentele s-au împuținat: cei care soseau la Moscova din Ucraina și centrul Rusiei istoriseau lucruri oribile despre oameni care mureau de foame. Mai ales ucrainenii credeau că autoritățile declanșaseră în mod intenționat foametea, că Stalin îi pedepsea din cauza naționalității lor. Cu siguranță că au fost trimise echipe prin sate pentru a colecta grâne și alte produse din fiecare *oblast* (provincie) și raion; majoritatea soldaților proveneau din NKVD, erau bine hrăniți, aveau propriile arme și uniforme, fiind comandați de ofițeri brutali și loiali partidului și ideologiei comuniste. Scenele erau atât de oribile – mame murind cu copiii în brațe, oameni recurgând la canibalism –, încât chiar unii dintre acești ofițeri s-au sinucis sau au suferit căderi nervoase în urma raidurilor.

Toate acestea, bineînțeles, îi provocau repulsie tatălui meu: încerca să se convingă că majoritatea poveștilor nu erau adevărate și că cele adevărate erau, într-un fel, inevitabile. Din conversații ulterioare cu mama mea, știu că ezita să discute despre

foamete cu ea, dar mama, fiind o persoană practică și cu picioarele pe pământ, vorbea mult pe această temă, mai ales cu mama ei, bunica mea, Lukeria Grigorievna.

În Moscova, toate alimentele erau raționalizate, iar produse esențiale precum săpunul și făina se distribuiau doar pe baza cupoanelor. Sistemul îi nedreptățea pe bătrâni, care, la fel ca bunica mea, erau pur și simplu omiși și nu primeau cupoane ori rații. Pentru că tatăl meu făcea parte din forțele armate, traiul familiei noastre era ceva mai ușor în comparație cu restul societății. Pe lângă rațiile obișnuite, ofițerii NKVD primeau *paiok*, o cotă de alimente disponibilă doar în magazine cu circuit închis. Acolo se puteau cumpăra mici cantități din alimentele de bază precum ouă, unt, zahăr și carne. În ciuda acestui fapt, m-am întrebat adesea dacă fratele meu, care s-a născut în 1933 și a crescut în perioada cea mai cumplită a crizei, nu a suferit cumva de malnutriție, fiindcă nu a fost niciodată robust și obosea repede, chiar și la tinerețe.

Mai dificil de digerat pentru tatăl meu, pe lângă raționalizare, au fost epurările politice comandate de Stalin, care au atins

apogeul în a doua jumătate a anilor 1930. Primul proces-spectacol[21] s-a desfășurat la Moscova, în 1936. Peste un an a urmat altul, iar în 1938, a avut loc procesul vechiului rival al lui Stalin, Mihail Buharin[22]. Înspăimântătoarea sintagmă „dușman al poporului" era pe buzele tuturor, iar victimele au început să dispară într-un ritm terifiant, când NKVD a lansat noțiunea de „rezultate concrete". Câțiva ani mai târziu, pe când eram ofițer în KGB, un rezultat concret însemna recrutarea unui cetățean străin ca spion pentru Uniunea Sovietică. În anii 1930, termenul era echivalent cu *vîșka* (care avea înțelesul de „turn" sau de „punct înalt" de unde puteai sări, dar care, în sens figurat, însemna și „pedeapsa capitală" – pentru că pedeapsa capitală se dicta „de sus"). Evaluarea ofițerilor NKVD se făcea în funcție de numărul de pedepse capitale obținute în instanță, de numărul de oameni împușcați ca urmare a investigației lor.

Pentru tatăl meu, cea mai grea perioadă a fost când au apărut acuzații nu doar la adresa oamenilor obișnuiți, ci chiar și a lucrătorilor din NKVD. Impresia tuturor era că se făceau arestări la întâmplare.

Sentimentul a devenit și mai ciudat când deținuții au început să mărturisească greșeli imaginare doar pentru a scăpa de tortură. Când anchetatorii întrebau „cine a fost implicat în conspirație?”, oamenii spuneau orice nume le veneau în minte, chiar și ale unor persoane fără nicio legătură cu ei, așa încât fiecare nouă listă alimenta isteria în masă. Nu știai niciodată cine te putea turna. Cineva cu care avuseseși o ceartă urâtă, cu ani înainte, te putea denunța drept dușman al poporului, terorist, spion, element antisovietic, troțkist ascuns – NKVD avea pregătite toate categoriile de trădători. Una dintre victimele cele mai apropiate de părinții mei a fost polonezul care condusese expediția din Caucaz, din 1921. Aidoma majorității membrilor Partidului Comunist Polonez care erau în exil în Uniunea Sovietică a fost arestat și executat, fiind acuzat de spionaj în slujba puterilor străine.[23]

Tata nu mi-a vorbit niciodată despre acele vremuri, dar mama și bunica mi-au spus adesea cât de îngrozite erau, mai ales noaptea, când stăteau treze, ascultând tropăitul bocancilor soldaților care urcau pe scara clădirii unde locuiau. Dintre cele

28 de apartamente din bloc, un sfert au fost verificate. De obicei, aceste echipe luau întâi bărbații și se întorceau ulterior după restul familiei. În cea mai îngrozitoare perioadă, din primăvara lui 1937 până în toamna lui 1938, au fost cel puțin 15 vizite ale poliției secrete și ale acoliților ei, cei care torturau și măcelăreau, care veneau să ia oameni în mijlocul nopții. Victimele erau conduse în afara clădirii și urcate în mașini negre cunoscute drept *voronki* (corbi mici și negri), scenă surprinsă memorabil de poetul Evgheni Evtușenko în versurile:

Îmi amintesc de micul camion pe care
Era scris cuvântul PÂINE.

Mama mea era mult prea rațională ca să accepte propaganda oficială doar după aparențe. Nefiind îndoctrinată de la munca la birou sau de ascultarea discursurilor interminabile la ședințe și seminare de partid, și-a păstrat spiritul critic și și-a dat seama că nu aveau cum să existe atâția dușmani ai poporului, așa cum susțineau autoritățile: pur și simplu, nu puteau exista atâția criminali și trădători. Totuși, când a protestat în fața tatălui meu, acesta i-a alungat îngrijorările și uneori chiar s-a

enervat. Cita întruna sloganul „NKVD are tot timpul dreptate!" și afirma că trebuie să fi existat un motiv întemeiat pentru fiecare arestare. Mult mai târziu, când îl întrebam despre tehnicile folosite de NKVD în acele vremuri, îmi spunea:

— Principala metodă era recrutarea de agenți sau de informatori secreți.

Acesta era adevărul, fără nicio exagerare, fiindcă în anii 1930 rețeaua de contacte devenise imensă și se zvonea că ambiția NKVD era să transforme fiecare al treilea adult într-un informator. Cu toate acestea, cred că încrederea tatălui meu în comunism a fost pusă greu la încercare de sălbăticia represiunii declanșate de Stalin.

Chiar dacă familia noastră restrânsă a rămas intactă, urgia s-a abătut asupra unchiului meu, Aleksandr (fratele mai mare al mamei), agronom arestat în 1938, declarat dușman al poporului și condamnat la 10 ani de detenție într-un lagăr din estul Siberiei – cu siguranță îl denunțase cineva, pentru că făcuse niște remarci critice despre colectivizarea agriculturii. Totuși, a reușit să-și transforme ghinionul în avantaj, întrucât, fiind grădinar iscusit, a început să cultive legume și a devenit unul dintre cei

mai influenți deținuți din lagăr, producând legume proaspete pentru mesele șefilor KGB. În 1948, când și-a ispășit pedeapsa, teoretic era om liber; dar nu i s-a permis să se întoarcă acasă și a rămas, de fapt, în exil. Nu a contat: a ajuns șeful unei antreprize care cultiva legume în sere și a devenit, după standardele sovietice, un om bogat. Apoi, după moartea lui Stalin, în 1953, i s-a permis să vină la Moscova și l-am văzut pentru prima oară – un bărbat plin de viață, amuzant și energic, care abia aștepta să vadă ce îi va mai rezerva viața. Mi-a spus că îi plăcuse dintotdeauna berea, dar că, în cei 10 ani petrecuți în lagăr, nu pusese gura pe un strop de alcool. Lagărul se afla atât de departe de orice formă de civilizație, fără legături rutiere sau feroviare, încât a aduce bere (care conține 95% apă) sau chiar votcă (60% apă) implica prețuri prohibitive: singura tărie disponibilă era spirtul (96% alcool), adus de la Habarovsk sau șterpelit uneori de la spitale ori baze aeriene. În ciuda (sau poate chiar datorită) acestei îndelungate privațiuni, Aleksandr a devenit un *connoisseur* al berii și, când a venit la Moscova, și-a propus să găsească fiecare sortiment posibil.

Din păcate, după doar doi ani, a murit din cauza unui infarct, sănătatea fiindu-i șubrezită în perioada petrecută în lagăr. După arestarea sa în 1938, soția lui rămăsese în Samarkand; la un moment dat, a auzit că ea îl părăsise, așa că și-a găsit o parteneră, de asemenea deținută, și a început să trăiască cu ea. Ea i-a supraviețuit și a devenit într-o oarecare măsură membru al familiei, o femeie prietenoasă și drăguță care ne vizita des.

După moartea lui, bunica a hotărât să lupte pentru reabilitarea lui, astfel încât să putem recupera proprietățile confiscate. În mod inevitabil, procesul s-a desfășurat lent, fiindcă autoritățile – oricum, birocratice și indiferente – erau asaltate de mii de cereri similare; dar Lukeria Grigorievna și-a continuat acțiunea, scriind scrisori, completând formulare și vizitând birouri guvernamentale. Pe atunci, spatele îi era foarte încovoiat din cauza artritei și mergea aplecându-se înainte aproape orizontal, cu mâinile sprijinite pe șale – poziție care îi făcea pe oameni să ne întrebe de ce nu îi găsim tratament. Încercaserăm, dar nu se putea face nimic și mă tem că avea dureri mari; dar voința sa era nestrămutată și, în

final, a obținut certificatul de exonerare al lui Aleksandr. Aveam 15 ani și cunoșteam deja întreaga poveste a vieții lui, considerând-o sugestivă și educativă.

Altă influență puternică asupra mea a avut unchiul Konstantin, fratele mai mic al mamei, un bărbat umil și modest, cu mult bun-simț, care a devenit veterinar. În vremea aceea, când era în vogă biologul șarlatan Trofim Lîsenko[24], cu teoriile lui aberante că genele nu există în plante, Konstantin venea pe la noi și ne spunea:

— Astea sunt aberații! Este incredibil. Cum poate lumea să-l asculte? Bineînțeles că genele există. Știam despre ele de dinaintea războiului.

Ascultând asemenea păreri, de un bun-simț evident, am început să mă îndepărtez de o societate care putea comite crime, cum ar fi persecutarea oamenilor de știință, doar fiindcă aceștia rosteau adevărul.[25]

*

M-am născut la Moscova, în 10 octombrie 1938, chiar când se încheia cea mai neagră perioadă din istoria Uniunii Sovietice, dar primele mele amintiri vagi datează din toamna lui 1941, când aveam aproape trei ani. Atunci, germanii

bombardau Moscova și, împreună cu fratele meu, am fost duși într-o stație de metrou neterminată, folosită ca adăpost în timpul războiului. Scările rulante nu funcționau, așa că a trebuit să coborâm un lung șir de trepte, spre un tunel plin cu oameni.

Tatăl meu lucra ca propagandist în cadrul forțelor armate. Când armata germană a invadat Uniunea Sovietică, în 22 iunie 1941, era prea bătrân (avea 45 de ani) și prea miop să fie trimis pe front și nu a luat parte niciodată la lupte, lucru de care se rușina în sinea lui. Totuși, când am crescut, am aflat de la vărul meu, Valentin, ce orator strălucit fusese. Când avea 16 ani, Valentin a ascultat unul dintre discursurile tatălui meu, ținut într-un teatru de vară – un amfiteatru în aer liber, cu bănci de jur împrejur. Timp de 45 de minute a vorbit despre situația internațională și ultimele operațiuni de pe linia frontului. A vorbit strălucitor, fără să șovăie, începând pe o notă înaltă, dar ridicându-și tonul constant, până când a terminat într-un crescendo, cu două sloganuri inventate de Stalin, care deveniseră un ritual: „CAUZA NOASTRĂ E DREAPTĂ!” și „VOM OBȚINE

VICTORIA!” Deja asistența era gata să explodeze, ceea ce s-a și întâmplat: oamenii au sărit în picioare, ovaționând. Valentin a fost extrem de impresionat de abilitatea tatălui meu de a-și însufleți ascultătorii și de a le declanșa entuziasmul. Rostea doar niște discursuri propagandistice, dar cu siguranță o făcea cu o eleganță extraordinară.

Pe măsură ce germanii înaintau rapid spre Moscova, spre sfârșitul verii, în 1941, ministerele și ambasadele străine au fost evacuate la Kuibîșev, un oraș de pe Volga, numit odinioară (și acum, din nou) Samara. În 16 octombrie, a fost panică în capitală, când oamenii au crezut că germanii urmau să cucerească orașul: au fost jafuri în masă și s-a format un regiment special de trupe NKVD, însărcinate să apere orașul până la ultimul om, la fel ca războinicii kamikaze.

Și familia noastră a fost evacuată la Kuibîșev, unde tatăl meu lucra temporar, dar orașul s-a aglomerat atât de mult din cauza refugiaților, încât, după o scurtă perioadă, tata a aranjat să fim trimiși la Prjevalsk, în Kirghizia, aproape de granița chineză. Acolo, în orașul ce purta numele

exploratorului și geografului N.M. Prjevalski (un colonel al armatei rusești, care a descoperit o specie de cal sălbatic), era staționată o unitate de grăniceri ce păzea familiile ofițerilor rămași în Moscova sau plecați pe front.

Prjevalsk este primul loc despre care am amintiri clare. Era un oraș colonial rusesc tipic, avea străzi frumoase cu case din cărămidă vopsite în alb și plopi înalți și subțiri care miros atât de dulce după ploaie. Fiind construit la altitudinea de 1 000 de metri deasupra nivelului mării, locul se bucura de o climă plăcută, cu ierni uscate și reci și veri temperate. Tatăl meu nu a venit niciodată acolo, fiindcă era prea departe de locul lui de muncă, și mă gândesc că mama s-a simțit singură, dar timp de doi ani am trăit destul de confortabil în locuința repartizată nouă. Proprietarul acesteia avea un porc, care ne era drag fratelui meu și mie, și când a trebuit să fie tăiat pentru Anul Nou, mama ne-a pus să stăm în camera noastră, ca să nu vedem cum e ucis. Dar apoi, imediat după ce a murit, cineva a întins o rogojină peste el, iar Vasilko și cu mine am stat pe el fără nicio grijă.

Din negura vremii ajung la mine și alte amintiri ciudate. Îmi amintesc că mi-era jenă de pantofii mei, vechi și rupți. Îmi amintesc că mă jucam printre băncile de lemn ale unui teatru de vară în care, fiindcă nimeni nu făcea curățenie, creșteau flori sălbatice. Pe drumul nostru spre Frunze (acum, Bișkek), unde mergeam pentru a lua trenul înapoi spre Moscova, am ocolit coada lacului Issuk Kul și am rămas uimit de munții abrupți care se înălțau din malurile acelei vaste întinderi de apă. Apoi, în Frunze, florile mi-au lăsat din nou o impresie puternică: în timp ce așteptam ceva, am stat într-o piațetă îngrijită, iar aerul cald de septembrie era încărcat de mirosul plantelor de tutun. Chiar și în ziua de azi, mirosul dulceag și aproape bolnăvicios de nicotină îmi readuce în memorie scena în cele mai mici detalii. Într-un final, când am ieșit din gara Kazan în Piața Komsomolskaia, am fost extrem de impresionat de vederea unui tren care trecea pe un viaduct pe deasupra altor linii – părea un tren aflat sus, în cer.

Atunci, în toamna lui 1943, Moscova părea un loc relativ sigur. După marile bătălii de la Stalingrad, în ianuarie și

februarie, și Kursk, în vară, armatele germane băteau în retragere și era clar că nu aveau să bombardeze din nou capitala sovietică. Tata reușise să ne asigure un apartament, aproape de vestita închisoare Butîrki[26], într-o cazarmă țaristă solidă, care odinioară adăpostise gardieni ai penitenciarului. Acolo am crescut. Împrejurimile nu erau deloc salubre. Butîrki reprezenta pentru Moscova ceea ce reprezenta Moabit[27] pentru Berlin: o închisoare cu un trecut oribil. Adesea, când ne plimbam pe lângă ea, vedeam cum o mașină se apropia de intrare și ne miram cum, acționată prin simpla apăsare a butonului de către paznic, uriașa poartă de metal se retrăgea într-un perete. În spatele acelei porți mai era una identică, astfel încât fiecare mașină care intra sau care ieșea era blocată între ele. De la micul balcon al apartamentului nostru vedeam turnul circular din cărămidă, de secol XVIII, care adăpostea celulele unde nenumărați oameni suferiseră.

În ciuda apropierii noastre de sumbra închisoare, Moscova părea un oraș frumos pentru un băiat de cinci ani. Erau puțini oameni – mulți locuitori plecaseră la război

sau fugiseră din calea lui – și, practic, nu exista trafic. Orașul era curat, cu câteva străzi având case din lemn, cu grădini în față și în spate, unde liliacul înflorea primăvara. Pe arterele principale însă, dispăruseră toți copacii, tăiați la ordinul lui Stalin și al lui Kaganovici[28], care îi considerau inutili, motiv să se descotorosească de ei când capitala a fost reconstruită. Noi locuiam pe Lesnaia Ulița, sau Strada Lemnului, numită așa fiindcă odinioară fusese piață de cherestea.

Clădirea de lângă noi avea o relicvă curioasă. Pe un perete se păstra un semn străvechi, prerevoluționar, incluzând unele dintre literele interzise de bolșevici, pe care scria: „COMPANIA KALANDADZE CU VÂNZARE ANGRO DE FRUCTE CAUCAZIENE". Locul fusese o tiparniță clandestină, unde se produceau broșuri bolșevice, la o presă ascunsă în beci. În copilăria mea era un mic muzeu, iar parterul arăta ca biroul unui negustor de modă veche, unde puteai să comanzi fructe din sudul Uniunii.

Una dintre cele mai vii amintiri din copilărie datează din iarna lui 1944, când aveam puțin peste șase ani. După ce au

decis să pună în scenă un mare eveniment propagandistic, autoritățile au anunțat că, într-o anumită zi, prizonierii germani de război urmau să fie escortați prin oraș. Ziarele au publicat articole pregătitoare în care descriau cum acești oameni invadaseră o țară pașnică, dar acum erau înfrânți, și îi îndemnau pe moscoviți să iasă în stradă și să-i vadă.

Am ieșit cu mama să-i vedem. Au fost scene de neuitat. Într-o zi friguroasă, uscată, fără zăpadă, o coloană nesfârșită de bărbați a trecut pe lângă noi, unii încă purtând zdrențele unor uniforme, păziți de câteva gărzi înarmate cu puști automate. Mulțimea se uita în tăcere: nimeni nu a strigat, nu a aruncat cu ceva, nici măcar nu a murmurat, fiindcă, pur și simplu, oamenii nu știau cum să reacționeze. Ulterior, mi-am dat seama că și rușii conștientizau dintr-odată că germanii capturați erau ființe umane prinse într-o situație neplăcută, în capcană, păzite și mânate ca animalele. Mulți dintre ei aveau chipuri blajine, dar expresiile lor erau triste ca moartea. Desigur, știau că parada fusese organizată pentru a-i umili și a stârni ura antinazistă, dar mulțimea nu îi considera

niște dușmani cruzi, spectatorii rămânând inerți. Cu toate acestea, marșul a constituit un succes propagandistic, din moment ce a fost filmat și, în numeroase țări străine, a fost proiectat în cinematografe, ca dovadă de netăgăduit că Moscova nu a capitulat în fața hoardelor invadatoare ale lui Hitler.

*

Mă înțelegeam bine cu Vasilko, dar fiindcă era cu cinci ani mai mare, nu am fost niciodată prea apropiați. Chiar și așa, petreceam mult timp împreună și unul dintre locurile noastre preferate era ruina uriașei biserici Aleksandr Nevski din Piața Miusski, situată în apropierea casei noastre. Autoritățile încercaseră să arunce în aer clădirea, dar construcția era atât de masivă, încât nu reușiseră s-o demoleze, iar ruinele ei, pline de arcade din cărămidă șubredă, ne ofereau un loc de joacă încântător, mare după orice standarde, dar imens pentru un băiețel. (Ruinele au rămas acolo până la sfârșitul anilor 1960; apoi au fost în sfârșit demolate și în locul lor s-a construit o casă a Tinerilor Pionieri, cu arhitectură modernă, ostentativă – o clădire sovietică tipică, urâtă, acoperită cu panouri din plastic colorat, ce reprezenta un contrast

trist cu grandoarea bisericii de altădată.) Ne mai plăcea să mergem în parcul Gorki, unde, de-a lungul malului râului, erau expuse tancuri, tunuri, avioane, mașini, motociclete și alte echipamente germane de război.

Totuși, locul preferat al lui Vasilko era garajul din curtea din spatele blocului nostru. Acolo se găsea un atelier de reparații auto, cu unele locuri pentru mașinile kaghebiștilor care locuiau în blocul vecin; mai erau și numeroase motociclete germane și multe piese de schimb: roți, cutii de viteză și un munte întreg de cauciucuri pe care obișnuiam să ne cățărăm. Locul era folosit ca bază de antrenament de câțiva motocicliști profesioniști, inclusiv de legendarul Korol („rege", în limba rusă), pe atunci campionul sovietic, care locuia în unul dintre apartamentele de la parter. La vârsta de 12 ani, fratele meu a devenit fascinat de motociclete și a dezvoltat o pasiune pentru orice ținea de mecanică și tehnică: automobile, mașini de scris, aparate radio. Avea o îndemânare extraordinară, iar curtea din spatele blocului i-a confirmat vocația.

Privind înapoi, știu că am avut un regim alimentar sărac: priveam zahărul, de exemplu, ca un bun de lux, pentru că se găsea atât de greu. Dar nu-mi amintesc să fi flămânzit vreodată și cred că întreaga noastră familie îi datorează foarte mult bunicii mele, în acest sens. Femeie dârză, cu bunul-simț tradițional al țăranului, era hotărâtă ca, la bătrânețe, să nu devină o povară; mergea de la o fiică la alta, ajutându-i întotdeauna pe acei membri ai familiei care aveau mai mult nevoie de ea.

Bunica era semianalfabetă și, prea mândră să ceară ajutor, scria scrisori lungi fără spații între cuvinte – noroc însă cu copiii ei, care puteau să le descifreze. Era o bună creștină: știa multe amănunte despre Evanghelii și viața lui Iisus și a încercat să-și familiarizeze nepoții cu creștinismul. Este posibil să-l fi botezat pe fratele meu în secret și, când mergea spre biserică să mă boteze și pe mine, tata a oprit-o în ultimul moment. Descoperirea l-a îngrozit pe tata: în primul rând, pe atunci el era ateu, și în al doilea rând, în 1938 aveau loc cele mai dure epurări. Dacă s-ar fi auzit că fiii lui fuseseră botezați, autoritățile ar fi putut foarte ușor să-l împuște: practicarea în secret a religiei

era un delict capital. Când a prins-o asupra faptului, a mustrat-o în cei mai duri termeni și ea a fost foarte speriată. Drept urmare, nu am fost botezat niciodată. Totuși, bunica a continuat să creadă în religia ei. Când am mai crescut, îmi povestea despre ceremoniile religioase și proslăvea frumusețea slujbelor ortodoxe rusești, iar cuvintele ei mi-au trezit un interes constant pentru religie. Era fascinată de viața lui Iisus și cunoștea fiecare detaliu. Avea o feblețe aparte pentru măgăruși, fiindcă Iisus intrase în Ierusalim călare pe un măgar.

Una dintre virtuțile de seamă ale Lukeriei era știința de a găti. Nimeni nu știa să facă *piroghi* mai gustoase, plăcinte mari, umplute cu carne condimentată, pe care toți rușii le adoră, sau *piroști*, clătite mici umplute cu carne, pește, varză și ou. Mai făcea și *pilmeni* minunați – colțunași umpluți cu fel de fel de bunătăți. Familia noastră avea oarece legături cu regiunea Ural, unde se găteau colțunași siberieni, iar bunica noastră știa tot ce se putea despre modul lor de preparare. Dacă aveam oaspeți, punea cel puțin trei oale la fiert. Când prima tură era gata, fiecare primea

vreo 12 și îi mâncam cu sare, piper, muștar și oțet, bărbații bând și votcă. Imediat ce terminam, se servea a doua tură, iar când eram adolescenți, mâncam foarte mulți.

— *Bratik*, suspinam către Vasilko, am mâncat 40!

— Asta nu-i nimic, ofta el. Eu am mâncat 55!

Altă amintire vie datează de la sfârșitul războiului. Într-o bună zi, ședeam în curtea blocului nostru, când un băiat a venit alergând și strigând:

— Ai auzit veștile?

— Nu, ce să aud?

— Ai o soră!

Era Marina, născută în 31 martie 1945. Cinci săptămâni mai târziu, la 9 mai, sărbătoream Ziua Victoriei, la o zi după Europa Occidentală, ca urmare a dificultăților cauzate de cererea lui Stalin ca germanii să i se predea și lui, așa cum o făcuseră față de ceilalți Aliați.

Un bărbat care aducea distracția și buna dispoziție în viața noastră era vărul nostru Igor Iașkin, fiul mătușii Evghenia. Aviator militar, pilotase unul dintre primele avioane cu reacție, în escadrila comandată de Vassili Stalin, fiul dictatorului; de două

ori pe an, în 1 mai și 7 noiembrie, unitatea lui lua parte la un zbor demonstrativ peste Piața Roșie. După fiecare ocazie specială, membrii escadrilei mergeau în permisie și își cheltuiau salariul pe băutură și femei ușoare. În astfel de permisii ne vizita Igor, tot timpul plin de viață și de glume, un excelent povestitor, mai ales la masă. Din păcate, băutura l-a terminat în cele din urmă și și-a încheiat cariera ca un amărât controlor de trafic aerian.

În timpul șederii noastre în Kirghizia nu am mers la grădiniță, fiindcă mama nu lucra, ci stătea acasă ca să aibă grijă de mine. Pe la vârsta de cinci sau șase ani, am învățat să citesc – îmi închipui că ea m-a ajutat – și încă din acei ani am fost fascinat de cuvântul scris. În 1945, tot pe la șase ani, am descoperit revista *Aliatul britanic*, publicată în rusă de ambasada britanică din Moscova, și am început să citesc articole și din *Gazeta literară*, care, deși nu aveam cum să îmi dau seama pe atunci, era mult mai bine scrisă decât majoritatea publicațiilor de partid. Astfel, când a sosit timpul să merg la școală, în septembrie 1946, îmi doream să învăț cu adevărat.

[18] Numeroși bolșevici importanți, ca Lenin, și intelectuali de marcă precum Korolenko și Gorki aveau mare stimă pentru evrei și au încercat să-i ajute. Ulterior, am descoperit că moștenisem de la tatăl meu simpatia pentru ei.

[19] Aleksandr Kolceak (1873–1920), amiral rus, comandant militar în cadrul Armatei Albe, care s-a opus bolșevicilor (n. red.).

[20] Administrația Politică Unită de Stat de pe lângă Sovietul Comisarilor Poporului al URSS. În 1934, atribuțiile OGPU (organizația de poliție secretă) au fost preluate de Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (NKVD) (n. red.).

[21] Serie de procese politice intentate oponenților lui Stalin, care au avut loc în timpul Marii Epurări. Verdictele erau știute chiar înaintea începerii judecății propriu-zise. Inculpații au fost acuzați de conspirație împotriva Uniunii Sovietice, de tentative de asasinare a lui Stalin și a altor lideri sovietici, de încercări de dezmembrare a URSS și de restaurare a capitalismului (n. red.).

[22] Nikolai Buharin (1888–1938) a fost un intelectual rus, revoluționar bolșevic și important om politic sovietic. A fost judecat în martie 1938, în cadrul Procesului celor 21 (din șirul proceselor de la Moscova) și executat de NKVD prin împușcare (n. red.).

[23] O consecință minoră a căderii sale a fost că toate informațiile despre el au fost șterse din dosarele oficiale, iar fotografiile de grup ale expediției au fost distruse. La fel, numeroase cărți politice publicate în anii 1920 și 1930 au fost cenzurate, pentru a elimina pasajele referitoare la persoanele declarate „dușmani ai poporului". O

victimă de seamă a fost Lev Kamenev, redactor-șef al ediției princeps a operelor lui Lenin, ale cărui lungi introduceri și articole suplimentare au devenit brusc suspecte.

[24] Trofim Lîsenko (1898–1976), inginer agronom care a dezvoltat, între 1930 și 1960, o teorie pseudoștiințifică ce a dominat cercetarea în domeniul geneticii în URSS și țările comuniste. Acesta nega legile lui Gregor Mendel, considerat întemeietorul geneticii, susținând că, în realitate, cromozomii sunt simple invenții cu care „savanții capitaliști" vor să păcălească lumea (n. red.).

[25] Lîsenko a fost președintele Academiei Agricole Lenin până la începutul anilor 1950, când a fost demascat și demis de Nikita Hrușciov.

[26] Una dintre cele mai dure închisori din Moscova, destinată deținuților politici și celor mai periculoși criminali de drept comun (n. red.).

[27] Moabit este un cartier în Sectorul Centru (Berlin). Și-a dobândit faima ca urmare a faptului că aici se află una dintre cele mai mari închisori pentru criminali din Europa (n. red.).

[28] Lazar Kaganovici (1893–1991), politician și conducător politic sovietic, de origine evreiască, unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Stalin în perioada de ascensiune a acestuia. A deținut funcția de prim-viceprim-ministru al Consiliului de Miniștri al Uniunii Sovietice (1953–1957) (n. red.).

Capitolul 3
La școală

Școala nr. 130 era la scurtă distanță de mers pe jos de casă, la doar câteva străzi de Lesnaia Ulița, de aceea a ales-o mama. Clădirea, construită în anii 1930, era aidoma altor zeci de clădiri din Moscova ridicate în acea perioadă: mohorâtă, cu patru etaje și săli de clasă simple. Încăperile erau foarte mari – între 37 și 42 de locuri –, iar statutul elevilor varia mult. Când am fost înscris, toți erau băieți, iar circa o treime proveneau din cea mai de jos pătură a proletariatului: locuiau în mahalaua din spatele școlii și nu îi prea interesa învățătura.

După standardele moscovite, școala noastră era de mărime medie, cu puțin peste 1 000 de elevi, dar clădirea era folosită la capacitate maximă, toată lumea, elevi și personal laolaltă, venind în două ture. Prima începea la 8.30, iar a doua la 12.30,fiecare zi de școală având șase ore, cu pauze scurte între cursuri. Exista și o

cantină mică, iar unii băieți aveau câteva copeici cu care cumpărau cârnați și chifle, dar majoritatea priveam aceste cheltuieli ca fiind nebunie curată și nu consideram necesar să mâncăm la școală: la urma urmei, luam micul dejun sau prânzul înainte de ore și încă o masă când ajungeam acasă.

Când am mers prima dată la școală, aproape toți profesorii erau femei; populația masculină fusese atât de drastic diminuată în război, încât rămăseseră foarte puțini profesori bărbați. Diriginta noastră era o tânără de 22 de ani, proaspăt absolventă de facultate. Mii de femei rămăseseră necăsătorite și, cu toate că aveau slabe șanse de a găsi un bărbat, multe erau disperate să aibă copii, pur și simplu doar pentru a nu fi singure la bătrânețe. De aceea cred că nu a fost de mirare că, pe la mijlocul anilor mei de școală, una dintre profesoarele noastre, în vârstă de aproape 40 de ani, a rămas însărcinată cu un elev de 16 ani. Totuși, știrea a provocat senzație și m-a determinat să mă gândesc serios la relațiile dintre sexe. Sunt bucuros să spun că, în acest caz, autoritățile – în mod normal, extraordinar de severe în privința

moralității – au hotărât să nu-și bată capul cu această chestiune: profesoara a născut și i s-a permis să-și păstreze locul de muncă.

Dotările școlii noastre erau precare. Singurul articol din care aveam suficientă provizie era cerneala, care ni se oferea sub formă de pudră și care trebuia amestecată cu apă. În afară de tabla neagră și de cretă, profesorii nu aveau alte materiale la dispoziție – nici vorbă de aparatură modernă, precum proiectoare ori lanterne magice[29]. Spre norocul meu, aveam doi elevi extraordinar de inteligenți în clasă. Unul se numea Alfred Șmelkin, strălucit matematician la fel ca tatăl său, care era fizician; celălalt, Viktor Pismeni, era fiul unui ofițer de armată care murise în timpul Războiului sovieto-finlandez și fusese decorat post-mortem cu cel mai înalt ordin al Uniunii Sovietice. Noi trei formam un nucleu în clasa noastră și ne motivam unul pe celălalt, cei doi fiind foarte buni la materiile exacte, iar eu, la istorie și limbi străine. Profesoara noastră se bucura să aibă măcar trei elevi interesați de învățătură și ne-a acordat mai multă atenție decât ar fi fost normal. (Viktor a devenit mai târziu inginer, dar, din cauza originii evreiești a

tatălui său, nu i s-a permis niciodată să activeze în departamentul operativ din KGB, lucrând la departamentul tehnic și administrativ al organizației. Meritele și calitatea de erou al Uniunii Sovietice ale tatălui său nu au putut învinge antisemitismul adânc înrădăcinat la vârful statului sovietic. Alfred Șmelkin, de asemenea evreu, a reușit să învingă această mentalitate. Chiar și la Facultatea de Matematică a Universității din Moscova autoritățile încercau să ridice obstacole în calea evreilor, dar înzestrarea intelectuală a lui Alfred era atât de extraordinară, încât a trecut peste ele și a lucrat acolo ca om de știință renumit.)

O dată pe săptămână se ținea o oră de educație fizică, dar dotările pentru sport erau minimale: sala de sport măsura cât două săli de clasă și, în afară de gimnastică, puteam juca doar baschet. Instinctiv, am fost nemulțumit: cu toate că eram prea tânăr să înțeleg că aveam nevoie de exerciții în mod regulat, voiam să practic mai multe sporturi și acum regret că nu am descoperit badmintonul, la vârsta de 10 ani. Dacă l-aș fi practicat de timpuriu, aș fi devenit, probabil, destul de bun la acest joc, fiindcă

mi se potrivea bine: tactica este subtilă și complicată, iar fluturașul, încetinind în ultimele secunde ale zborului său, dă jucătorului șansa să-și folosească inteligența și să-și schimbe lovitura în ultima clipă. Îmi plăcea acest lucru, dar, cum n-am încercat acest joc până la 30 de ani, nu mi-am atins niciodată potențialul maxim.

Când aveam 10 sau 11 ani, mama m-a dus pe Stadionul Dinamo (Dinamo era clubul sportiv al KGB și al Ministerului de Interne). Acolo am aflat cu întârziere că nu era bine informată în anumite domenii, căci am descoperit că nu știa nimic despre sport. În loc să-mi spună ce posibilități aș fi avut, m-a întrebat, pur și simplu, la ce disciplină sportivă aș vrea să mă înscriu. Fiind și mai ignorant decât ea, nu am dat deloc dovadă de inițiativă și am lăsat-o să mă înscrie la cel mai banal sport, gimnastica, pe care am descoperit în curând că o uram. Într-o bună zi în sală, așteptându-mi rândul la inele, un grup de băieți au intrat în sală îmbujorați și aducând cu ei prospețimea aerului de afară. Făceau parte din echipa de atletism și m-am uitat la ei, gândindu-mă: „Asta aș vrea

să fac: să alerg". Eram însă prea timid și prea disciplinat pentru a spune ceva.

Iarna, condițiile de a practica sporturi afară erau mai bune. Puteam să practicăm schi-fond în pădurile din afara Moscovei, iar în oraș puteam patina în diverse locuri: în parcul Gorki, unde suprafețe mari erau acoperite cu gheață, și mai ales în zona uriașului monument ridicat în cinstea realizărilor economiei Uniunii Sovietice, un edificiu stalinist vast, asemănător unui ansamblu de temple, unde spațiile netede dintre clădiri erau inundate pentru a fi transformate în patinoare. În subsolul clădirii principale existau vestiare și patinam câte două-trei ore, cu muzica auzindu-se tare din difuzoare. Chiar și în propria noastră curte, zăpada ne oferea distracție gratuită și fără sfârșit; într-un an a fost atât de mare – înaltă chiar și de 2,5 metri în zonele unde fusese viscolită și adunată lângă pereți –, încât ne-am săpat un întreg sistem de camere, tunele și puțuri verticale și ne-am petrecut multe ore fericite acolo, aidoma cârtițelor.

Eram săraci. Locuiam într-un apartament situat la ultimul etaj al blocului, iar acoperișul se crăpa constant în ciuda

reparațiilor frecvente. Tatăl meu purta tot timpul uniforma militară, pur și simplu fiindcă nu avea haine civile decente, deși urcase în ierarhia militară până la gradul destul de important de locotenent-colonel. Îl văd și acum în tunica lui verzuie, cu tresele albastre pe epoleți și la rever. Mama avea doar vreo două rochii dintre cele mai simple și, cu trei copii de crescut, trebuia să calculeze și să economisească fiecare copeică. Obiceiul de a economisi a făcut-o să fie modestă și discretă în tot ceea ce făcea.

În primii doi ani de după război, nu prea se găseau alimente, nici măcar cele de bază. Vara, mama muncea la un colhoz lângă Moscova, așa că măcar aveam cartofi și alte legume, iar toamna, mergeam în pădure să culegem ciuperci, concurând între noi pentru a vedea cine avea să culeagă mai multe, mai ales hribi, pe care îi consideram cei mai delicioși.

Tatăl meu era un cititor pasionat și mi-a transmis acest obicei citindu-ne cu voce tare seara. În același timp, dădea dovadă de o disciplină foarte strictă și insista asupra celor mai înalte standarde de onestitate; nu a ridicat niciodată mâna asupra noastră, a

copiilor, dar când găsea de cuviință, ne mustra cu severitate. Mai târziu, m-a frapat că un om cu o percepție atât de clară despre bine și rău putea fi atât de orb în legătură cu monstruoasa nedreptate a regimului stalinist.

În ciuda tuturor greutăților, părinții mei au rămas optimiști incorigibili și, ori de câte ori ne plângeam, mama ne spunea:

— Nu vă bateți capul! Lucrurile se îmbunătățesc permanent. În curând, va fi reforma monetară și apoi se va renunța la raționalizarea alimentelor! Vom putea cumpăra pâine albă și zahăr cât vrem. Gândiți-vă la asta!

Chiar ne gândeam la așa ceva, tot timpul.

— Mami, o imploram, cumpără-ne doar un kilogram de zahăr și-l mâncăm pe tot!

Ne petreceam ore în șir visând la zahăr, un produs atât de banal, nu la bunuri de lux precum ciocolata, pe care n-o văzusem niciodată.

În 1947, autoritățile au aplicat, într-adevăr, reforma monetară – o măsură inteligentă, prin care mulți oameni și-au pierdut economiile. La puțină vreme după aceea, s-a terminat și cu raționalizarea și oamenii puteau cheltui câți bani aveau pe

lucrurile la care visau. A doua zi după reformă, mama s-a dus la brutărie și a cumpărat cea mai frumoasă bucată de pâine albă, care, după cea neagră și cea intermediară cu care ne hrăniserăm până atunci, părea un miracol, iar zahărul după care jinduiam și-a pierdut importanța în ochii noștri. Totuși, în ce privește făina, criza a durat până în anii 1950. Știind prea bine că în preajma fiecărui An Nou va ajunge un nou transport de făină în magazine, moscoviții se așezau la cozi enorme, adeseori cu peste 1 000 de oameni. Cei care stăteau la coadă erau disciplinați: fiecare avea scris un număr cu cerneală pe mână – 1227, de pildă –,așa că puteai pleca din când în când, fără să-ți pierzi locul. Cu toate acestea, se mai și trișa: fiecare persoană trebuia să ia câte un pachet de 3 kilograme, dar, uneori, după ce stăteam o dată la coadă, ne puneam din nou în capătul șirului.

Până la vârsta de 10 ani citeam fluent, ajutat și de faptul că apartamentul nostru era tot timpul plin de ziare, reviste și cărți. Din ignoranță, mama m-a pus să citesc cărți pentru copii prea multă vreme, astfel încât am rămas în urmă în privința

cunoștințelor mele literare. În chestiuni politice însă, eram mult mai avansat: la vârsta de 10 ani, mă interesa maniera în care mareșalul Tito îl sfida pe Stalin în Iugoslavia. Potrivit regulilor KGB, tatăl meu trebuia să se aboneze la cel puțin trei periodice politice: *Pravda*, *Bolșevik* (numit, ulterior, *Kommunist*) și *Pogranicinik*, organul de presă al trupelor de graniță, așa că nu am dus niciodată lipsă de material pentru lectură. Încă din școală am început să studiez a treia ediție a operelor complete ale lui Lenin, publicate între 1929 și 1933. Notele din aceste volume conțineau informații fascinante despre personajele implicate, majoritatea dintre acestea fiind eliminate din a patra ediție, publicată după război.

Atât la școală, cât și acasă, diverși factori m-au împins spre limba germană. Fratele meu a început s-o învețe și cumpăra un ziar german, pe care încercam să-l descifrez. Apoi, în clasa a III-a, când aveam 10 ani, am început să învăț germana. Acasă, într-un dulap, am găsit câteva cărți pentru copii în germană, publicate înainte de războiul din Republica Volga[30] (cea mai prosperă unitate teritorial-administrativă din

Uniunea Sovietică, desfiinţată de Stalin, în 1941, când i-a trimis locuitorii în Siberia). Într-o zi, la şcoală, învăţătoarea m-a văzut încercând să scriu cu caractere gotice. S-a amuzat şi mi-a cerut să-mi fac temele folosind această scriere. Abia atunci mi-am dat seama că ştia despre ce era şi am întrebat-o cum învăţase scrierea gotică.

— A fost îndeletnicirea mea în timpul războiului, mi-a spus. La fel ca mulţi oameni care vorbeau germană, am petrecut luni întregi în lagăre de prizonieri de război, trebuind să le citesc scrisorile trimise acasă.

Biblioteca şcolii era săracă, dar, când aveam 11 sau 12 ani, tata a reuşit să mă înscrie la Casa Centrală a Armatei Sovietice, chiar dacă el era ofiţer KGB, nu soldat obişnuit. Acolo am găsit o excelentă bibliotecă şi am început să citesc mai mult. Centrul organiza şi conferinţe, la care băieţii şi fetele puteau vorbi despre cărţile citite, iar autorii cărţilor pentru copii ţineau prelegeri. Pe vremea mea, cel mai popular vorbitor era Lev Kassil, care atrăgea întotdeauna un numeros public.

Se organiza şi un cerc de oratorie şi teatru. Mi-a făcut foarte mare plăcere să joc

în două piese, o dată în *Revizorul*, de Gogol, iar altă dată într-o scenetă pe care am adaptat-o după povestirea lui Cehov, *Răufăcătorul*. În cea din urmă, un judecător de instrucție îl chestionează pe un țăran care a fost prins deșurubând o piuliță din șina de cale ferată pentru a o folosi drept greutate pentru undiță. „Nu înțelegi ce urmări poate să aibă această deșurubare, nătărăule? Dacă paznicul nu ar fi fost cu ochii în patru, ar fi putut deraia un tren, ar fi murit oameni! Și numai tu i-ai fi omorât!”[31] Țăranul este însă atât de înapoiat, atât de incapabil să gândească abstract, încât nu poate lega între ele întâmplările care îi sunt prezentate. Acest lucru mi s-a părut atât de amuzant, încât am început să chicotesc și am fost mustrat.

Vacanțele noastre nu erau egale: aveam 12 zile libere la Anul Nou, trei luni în timpul verii și o pauză de două zile între trimestre. Cele patru trimestre erau împărțite arbitrar. Primul ținea din 1 septembrie până în 6 noiembrie, al doilea începea în 9 noiembrie și se încheia în 29 decembrie. Apoi urmau vacanța de iarnă, din 30 decembrie până în 12 ianuarie, și un trimestru care dura până la începutul lui

aprilie, al patrulea începând după vreo două zile.

Sărbătoarea Crăciunului, interzisă în anii 1930, după o serie de demonstrații și mitinguri înscenate împotriva religiei, nu exista în viețile noastre. Chiar și așa, știam că subiectul provocase probleme printre teoreticienii partidului. Până la revoluție, rușii sărbătoriseră nașterea lui Hristos la fel ca occidentalii, cu pomi împodobiți, scenete cu nașterea lui Iisus, slujbe speciale în biserici și așa mai departe. Apoi a urmat interdicția din perioada stalinistă; ulterior, cineva din conducerea comunistă a sugerat reintroducerea vechilor sărbători, fără menționarea lui Hristos și a celorlalte elemente cu conotație religioasă. Astfel, brazii și decorațiunile au fost permise din nou, dar patrimoniul european al Crăciunului a fost transferat Anului Nou, care era întotdeauna ocazia pentru o mare sărbătoare.

Se cumpărau cadouri și în magazine se aduceau cantități mari din mâncărurile preferate ale moscoviților: carne congelată, somon afumat, răcituri cu mult usturoi și, mai ales, sturion, afumat la rece, la cald, proaspăt ori marinat. Unii cumpărau câte o

gâscă, iar friptura rece de pui putea să fie parte din zacuscă, sau să fie aperitiv, dar, în general, carnea de pasăre nu constituia felul principal la aceste mese. Cina începea pe la ora 21 în seara de ajun a Anului Nou, mâncarea fiind scăldată în votcă, bere și vin. Majoritatea familiilor aveau rude prin Ural, Asia Centrală și Siberia, așa că exista întotdeauna scuza de a închina un pahar și în cinstea lor, de Anul Nou, cu o oră sau două înaintea orei Moscovei. Așa că se ținea o serie de toasturi la 22 și alta la 23, înainte ca Anul Nou propriu-zis să fie sărbătorit, la miezul nopții. Apoi ne luam rămas-bun de la vechiul an: în general, cineva pornea un radio (mai târziu, un televizor), la care ascultam câte un scurt discurs al unuia dintre liderii politici. Majoritatea urau acest moment: voiau să audă bătăile marelui orologiu din Turnul Spasski, de la Kremlin. Nimeni nu era foarte sigur care bătaie anunța mai exact Anul Nou: prima sau ultima dintre cele 12. Dar nu conta: se ciocnea cu șampanie sovietică ieftină și dulce, apoi se trecea la votcă și coniac (care, costând dublu față de votcă, era considerat semn de prosperitate).

Când eram copii, nu aveam voie să bem tărie, doar un pahar sau două de vin, și acum, privind înapoi, îmi amintesc cât de cumpătat era tatăl meu. Cu siguranță, îi plăcea mâncarea, dar bea foarte puțin: turna o sticlă de votcă într-o carafă, adăuga coji de lămâie și punea amestecul pe bufet. Băutura rămânea acolo săptămâni întregi și se consuma foarte încet, fiindcă tata bea câte o gură doar din când în când, la ocazii speciale. Alții, bineînțeles, beau mult mai mult, dar nu ca în anii 1970 și 1980, în epoca stagnării, când și religia, și idealurile fuseseră pierdute, viitorul părea obscur, iar oamenii își înecau amarul în băutură, încât alcoolismul devenise o adevărată problemă națională.

*

Începând din 1946, când aveam aproape opt ani, ne-am petrecut vacanțele de vară în afara Moscovei. Nu cred că părinții mei avuseseră vreodată un concediu împreună înainte de război: tatăl meu fusese o dată sau de două ori la un sanatoriu în Crimeea, dar întotdeauna singur. (Prin 1950, când KGB ajunsese la apogeul puterii, având peste 1 milion de membri, organizația se mândrea cu cele șase sanatorii de pe țărmul

Mării Negre: trei la Soci, unul la Batumi, unul lângă Ialta și unul la Odessa.) Având copii care creșteau repede, tata a început să închirieze *dacea* modeste în zone rurale din apropierea orașului. În 1946, am mers în satul unde mama lucra la ferma comunală, iar în anul următor, tata a închiriat o cameră timp de o lună, într-o cabană de lemn, la vreo 30 de kilometri la nord de Moscova. În acea vreme, peisajul consta în întregime din păduri și lacuri, câmpii și pâraie, fiind străbătut de canalul Moscova-Volga. Viața era molcomă și simplă: ne scoteam apa dintr-o fântână și înotam în lacuri și râuri. Dacă voiam să ne spălăm mai bine, încălzeam apă și o turnam peste noi stând în mijlocul podelei de lemn, convinși că apa se va scurge printre crăpături.

Mai târziu, am mers mai la nord și vreo două veri am închiriat o cameră în aproape același loc în care armata germană invadatoare trecuse canalul Moscova-Volga pe gheață, în timp ce încercuia capitala, în iarna lui 1941. Pentru copii, canalul părea enorm – era destul de lat încât două barje puteau să treacă una pe lângă cealaltă – și uneori, când trecea câte un șlep care trăgea

o plută cu cherestea, Vasilko înota până la ea, se urca pe lemne și se plimba un pic înainte să se arunce din nou în apă. Într-un an, în timp ce mă plimbam de-a lungul canalului, am observat ceva ciudat: pe mal erau numeroase movilițe lunguiețe, multe având copaci tineri lângă ele. De abia târziu mi-am dat seama că erau mormintele lucrătorilor decedați în timpul construcției canalului: mii de țărani și prizonieri politici muriseră din cauza frigului și a foametei.

În timpul vacanțelor, tata venea la noi la sfârșit de săptămână, dar, din cauza programului aglomerat de la serviciu, vizitele sale erau scurte. Viețile tuturor membrilor KGB se adaptau ritmului nebunesc de lucru impus de Stalin. Ca o pasăre de noapte, dictatorul prefera să lucreze în timpul nopții, iar ofițerii superiori din KGB erau obligați să rămână în birourile lor până la 2 sau 3 dimineața, în caz că primeau vreun telefon „de sus". Mai jos pe scara ierarhică, la nivelul tatălui meu, angajații lucrau până pe la 22 și dormeau apoi până mai târziu dimineața.[32]

Sâmbăta, tatăl meu avea privilegiul să iasă de la serviciu la ora 18, după care lua trenul și ajungea la *dacea* pe jos, aducând

plase pline cu mâncare, în jurul orei 20. Apoi, ca într-un ritual, mergea imediat să înoate: se dezbrăca și intra direct în apă, cu degetele mari în urechi, mâinile în lateral și palmele în față, de fiecare parte a capului. După căldura sufocantă din biroul de la Moscova, acele ture de înot seara erau pentru el o eliberare extraordinară. Avea două idei fixe legate de sănătatea lui, ambele inofensive: una, că o ștergere viguroasă a corpului după o partidă de înot sau un duș era indicată, și cealaltă, că trebuia să mănânce multe cepe crude.

În alți ani am călătorit și mai departe; o dată, ne-am dus în Georgia, pentru a vizita o femeie din Osetia care era proprietara uneia dintre acele *dacea* unde ne petreceam vacanțele lângă Moscova. Am luat trenul spre Tbilisi, apoi ne-am cazat într-un sat, unde am avut una dintre cele mai frumoase experiențe din viața mea. Localnicii erau creștini ortodocși și, de hramul bisericii din sat, s-au adunat cu mic, cu mare din satele învecinate, în procesiune peste munții din vecinătate. Ne-am alăturat mulțimii, cu oamenii cântând în jurul nostru, și am mers câteva ore până la o bisericuță aflată în inima pădurii. Pelerinii au intrat să se

roage, iar apoi au ținut o petrecere câmpenească. Aduseseră mâncare și băutură și s-au înfruptat cu pâine, brânză sărată de capră și cu vin alb sec. Era o perioadă de relaxare pentru Biserică, fiindcă Stalin își atenuase opoziția față de religie, iar autoritățile locale, departe de a încerca să strice sau să interzică sărbătoarea, au trimis camioane încărcate cu mâncare și vin, astfel încât oricine rămânea fără provizii, să poată cumpăra ce le poftea inima. În ceea ce mă privește, cu toate că nu aveam niciun sentiment religios, am dezvoltat un respect profund pentru acei oameni care, în mod cert, credeau și cântau atât de splendid pentru slava Dumnezeului lor. Întreaga ceremonie mi s-a părut plină de însemnătate și de o frumusețe aparte.

Altă destinație îndepărtată a fost Ahalțihe, un oraș armenesc situat în apropierea graniței cu Turcia, dar care depindea administrativ de Georgia. Și acolo am fost martorul unei ceremonii religioase, într-o zi în care localnicii își pomeneau morții. Fratele gazdei noastre ne-a propus să ne alăturăm oamenilor și să participăm la eveniment. Într-un mare

cimitir de la marginea orașului am văzut sute de oameni șezând pe mormintele celor dragi și aprinzând lumânări pentru ei. După ce au petrecut un timp amintindu-și în liniște de cei dispăruți, au descoperit coșurile și au început să se bucure de mâncare și de băutură chiar acolo, pe morminte. Pe înserat, au început să intoneze cântece triste, tulburătoare, ce se înălțau și se stingeau, așa cum pâlpâie lumânările în amurg.

În anul următor, în 1953, am mers la Zaporojie, în Ucraina, unde am prins un pește cu mâinile goale: un pui de știucă, delicios, dar plin de oase. Dar și eu am fost prins în mreje, îndrăgostindu-mă pentru prima oară. Aveam 14 ani, iar ea, doar 12. Era o fată de prin partea locului, cam simplă, nedezvoltată nici mental, nici fizic. Familia ei o trata ca pe un copil – îmi amintesc că se cățăra în copaci purtând doar pantaloni scurți –, dar eu credeam că e minunată și i-am și spus-o. Îndrăgostit lulea cum eram, am hotărât că trebuie să-i cumpăr un cadou și, fiind șoarece de bibliotecă, nu puteam să mă gândesc la altceva decât la o carte. În satul unde stăteam, singurele cărți de vânzare erau în

limba ucraineană; după ce am căutat, am găsit una care mi s-a părut interesantă, dar, când i-am dat-o, mi-a spus doar atât:

— Știi foarte bine că prefer cărți în rusă!

Cu aceasta ne-am despărțit și idila mea inocentă s-a sfârșit.

*

Cunoștințele mele politice, deja avansate, au fost îmbogățite de un eveniment petrecut în toamna lui 1952, când încă nu împlinisem 14 ani. La Moscova, au fost arestați câțiva doctori cunoscuți, acuzați de asasinarea lui Jdanov[33], a lui Șcerbakov[34] și a altor membri de seamă ai partidului. Toată lumea a bănuit că era vorba de o înscenare, întrucât, cu o singură excepție, toți cei 15 medici arestați aveau origini evreiești – a fost, așadar, un complot antievreiesc, pus la cale de Stalin. Femeia care scrisese denunțul, Lidia Timașuk[35], a fost decorată în mod ostentativ și alți evrei au început să-și piardă locurile de muncă în acea perioadă.[36]

Am urmărit toate acestea cu viu interes, dar apoi, brusc, acțiunile antisemite ale guvernului s-au apropiat de cercul familiei noastre. Într-un apartament situat pe același palier cu al nostru locuia o familie

de evrei: tată, mamă și copil. Tatăl era locotenent-colonel în KGB, director adjunct al centrului medical, iar mama, maior, conducea organizația de partid. Ambii se înscriseseră în partid în anii 1920 și îl slujiseră cu loialitate, fiind doi dintre miile de evrei care sperau că vor câștiga drepturi politice pentru etnia lor și vor duce un trai normal, fără să fie discriminați. Spre deosebire de mulți ruși, care aderau de formă la Partidul Comunist, aceștia doi credeau cu tărie în ideologia comunistă – iar acum își pierdeau locurile de muncă, doar din cauza apartenenței lor etnice. La fel s-a întâmplat și în cazul altei familii de la parterul blocului nostru. Tatăl, maior, avea un fiu de vârsta Marinei – au fost primii locatari din blocul nostru care au avut televizor și îmi permiteau cu amabilitate să mă uit câte o oră, în fiecare seară, la diverse emisiuni. Omul acela și-a pierdut locul de muncă fără niciun motiv: a plecat la Kiev, unde credea că viața va fi mai ușoară, și nu l-am mai văzut niciodată. În ciuda tinereții mele, am fost foarte uimit de nedreptatea acestor demiteri. Oamenii în cauză erau deștepți, serioși și devotați partidului, specialiști care și-au pierdut

sursa de venit din cauza originii lor rasiale. Am început să am păreri critice față de un regim politic care putea să-i trateze atât de rău pe cetățenii nevinovați.

Apoi, la începutul lui 1953, a avut loc alt eveniment care mi-a mai dat un imbold ferm spre drumul libertății: moartea lui Stalin. Spre sfârșitul lui februarie, buletinele oficiale de știri de la radio și televiziune au transmis știri îngrijorătoare despre starea de sănătate a marelui lider, moment în care toată lumea a realizat că nu mai avea mult de trăit. A murit în 5 martie și națiunea a fost uluită, pentru un timp. În acea zi, când mama m-a dus pe strada Gorki, în centrul orașului, să facem niște cumpărături, totul părea absolut normal: oamenii își vedeau de treaba lor, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat, și m-a izbit faptul că moartea unui om de stat atât de puternic avea un impact atât de mic. De fapt, oamenii erau în stare de șoc și, peste câteva zile, s-au călcat în picioare ca să pătrundă în Casa Sindicatelor, unde fusese depus trupul lui Stalin. Spre deosebire de alți moscoviți, nu aveam nicio dorință să-i văd cadavrul. Nici nu credeam – precum nenumărați oameni – că Stalin fusese atât de înțelept,

atât de mare, încât niciun alt lider nu putea să se ocupe de problemele Uniunii Sovietice. Atât de puternic a fost cultul personalității sale, încât rușii se văitau: „Suntem orfani, abandonați. Cum vom putea trăi fără el? Cine ne va conduce de acum înainte?”

În seara zilei în care a murit, când am ajuns acasă, mă jucam ca de obicei cu radioul meu primitiv, marca Baltika, când brusc, în ciuda zgomotului de fond, am auzit o voce spunând în rusă: „A fost cel mai rău tiran din istoria omenirii, cel mai mare criminal și călău pe care l-a cunoscut lumea vreodată... Victimele sale sunt de numărul milioanelor”. Incredibile afirmații! Ascultam vrăjit. Nu mai auzisem niciodată în viața mea așa ceva – era atât de diferit, de dramatic, de senzațional.[37] Și totuși, aveam sentimentul vag că astfel de idei nu erau complet noi. Instinctul îmi spunea că știusem dintotdeauna adevărul, chiar dacă nu îndrăznisem niciodată să-l exprim. Mi-am amintit discuțiile părinților mei, cu ani înainte, despre dușmanii poporului, vecinii care dispăreau, situația unchiului, care de 10 ani era internat într-un lagăr de muncă, fără motiv. Acum mi-am adus aminte și de

doi prieteni de-ai tatălui meu care veniseră la masă și, în timpul conversației, strecuraseră ideea că lagărele erau pline de oameni obișnuiți – nu de hoți și criminali, ci de prizonieri politici. Brusc, totul a devenit clar.

Moartea lui Stalin a avut deci rolul de a-mi deschide ochii; începând de atunci, am căutat confirmarea faptului că ideile mele erau corecte. Dar mama era atentă și prea speriată să răspundă la întrebările care mă frământau: dictatorul putea fi mort, dar regimul îi supraviețuise. Totuși, după câteva zile, am auzit la radio că fusese rejudecat cazul medicilor: acuzațiile fuseseră respinse, procedurile, oprite și toți cei arestați, eliberați. Autoarei denunțului îi fusese retrasă decorația, iar campania antisemită a încetat. Cu toate acestea, evreii care își pierduseră locurile de muncă nu au fost reangajați. Statul sovietic a evitat în continuare să numească evrei în funcții din aparatul guvernamental.

Moartea lui Stalin a semănat cu un cutremur, urmat de numeroase „replici" puternice. În acea vară, în satul de lângă Zaporojie în care mă îndrăgostisem, mama a primit o scrisoare de la tata, care i-a

provocat o mare spaimă. Când am întrebat ce se întâmplase, nu m-a răspuns, ci a citit următoarea propoziție: „Există zvonuri că șeful nostru a fost degradat și că se află în arest”.

— Cine e „șeful nostru”? am întrebat-o.

— Cred că se referă la Beria.

Beria! Eram uluiți. După Nikita Hrușciov, era al doilea cel mai influent om din Uniunea Sovietică. Cum să fi fost degradat și arestat? Părea imposibil – și totuși, așa s-a întâmplat, căci Beria a devenit victimă a luptei pentru putere care a urmat după moartea lui Stalin. La scurt timp, ne-a spus tata, o scrisoare ciudată a fost trimisă organizațiilor de partid. Textul, care trebuia citit cu voce tare, în ședințe cu ușile închise, încerca să-l discrediteze pe Beria, despre care se afirma că avusese legături cu serviciile secrete britanic și turc, că ajunsese corupt din punct de vedere moral, că avea amante și că sedusese fete minore. Toate acestea erau, bineînțeles, minciuni, dar Hrușciov și acoliții lui încercau să-l elimine pe Beria, pe care îl considerau o amenințare majoră în lupta pentru putere. (Ulterior, l-au executat.)

Pentru adolescenți ca mine, fiecare declarație oficială a auto-rităților prezenta mare interes, fiindcă, din punct de vedere politic și ideologic, eram foarte informați. Cunoșteam numele și realizările fiecărui membru important din Politburo și le recunoșteam chipurile, fie din fotografiile reproduse în ziare, fie din imaginile difuzate la televizor, fie din aparițiile lor în timpul paradelor din Piața Roșie, la mausoleul din marmură roșie închinat lui Lenin.

Acestea din urmă, neintenționat, constituiau paradigma perfectă a comunismului sovietic, pentru că erau o minciună uriașă, o fațadă în mod intenționat înșelătoare. Pentru băieți, erau evenimente cu adevărat extraordinare – așa cum trebuie să fie orice paradă cu mii de participanți, muzică, fanfară și voie bună –, dar în spatele entuziasmului, în aparență spontan, se ascundea un înalt grad de planificare și de manipulare.

În timpul vieții lui Stalin, parada militară începea întotdeauna la ora 10 și dura 50 de minute. Apoi urma parada sportivilor, care dura 20 de minute, și, la final, se desfășura imensa paradă a civililor, cu oameni care

treceau încolonați pe lângă mausoleu, inundând Piața Roșie și strigând sloganuri patriotice. Pentru oricine asculta la radio, părea că zgomotul și entuziasmul mulțimii nu aveau margini, că toți cei prezenți urlau sloganurile; dar era doar o iluzie, produsă de folosirea iscusită a casetelor înregistrate anterior.

Undeva, ascuns privirilor, probabil la una dintre ferestrele magazinului GUM, stătea un activist dotat cu un microfon, a cărui sarcină era să producă strigătele potrivite la momentul potrivit. Când apărea capul fiecărei coloane, striga: „Trăiască Partidul Comunist, conducătorul poporului sovietic! *URRRAAAA*!" Apoi, operatorul lui apăsa un buton și un teribil „*URRRAAAA*!" izbucnea din fiecare difuzor, urmat de muzică mobilizatoare. (La paradele militare și sportive, o orchestră cânta live, dar acum muzica era înregistrată.) Când fiecare coloană ajungea în mijlocul pieței, el striga: „Glorie forțelor armate victorioase ale Uniunii Sovietice. *URRRAAA*!" Și din nou un răspuns electronic colosal se auzea din difuzoare. Când capul coloanei se apropia de catedrala Sf. Vasile, activistul proclama

„Trăiască prietenia de nezdruncinat a popoarelor Uniunii Sovietice!”, după care răsuna din nou „URRRAAA!”. Bineînțeles, unii dintre tinerii din coloane strigau și ei „URRRAAA!”, uneori în bătaie de joc, ca să se mai descarce, mai ales dacă băuseră câteva pahare cu votcă, dar milioanele de oameni care ascultau în întreaga Uniune Sovietică habar n-aveau cât de falsă era întreaga reprezentație.

Ascultătorii nu aveau nicio idee despre infiltrarea agenților KGB printre oamenii aflați în marș, cu sarcina de a preveni acte de terorism și de a rezolva rapid orice problemă, înainte să scape de sub control. Nici eu, după ce am intrat în KGB, nu am avut habar multă vreme despre anvergura cu care evenimentul era planificat dinainte. Apoi, într-un an, mi s-a cerut să fiu prezent la un antrenament al forțelor de securitate, cu vreo două seri înainte de paradă, și a fost un spectacol extraordinar. Repetiția generală a avut loc la ora 20, după căderea întunericului și, când am ajuns în Piața Roșie, am găsit întreaga zonă închisă de KGB. Legitimația de serviciu mi-a permis să trec de cordonul de pază, iar în piață am văzut mai mulți agenți KGB, în tribune. În

difuzoare au început să urle tradiționalele sloganuri și strigătele înregistrate ale mulțimii. „URRRAAA!” Apoi s-a întâmplat ceva extraordinar.

De-a lungul magazinului GUM s-au deschis ușile care duceau la subsol, iar prin ele au țâșnit sute de soldați înarmați cu puști automate. Aparent, alergau în toate direcțiile, dar, fiind foarte bine instruiți, în câteva secunde, au ocupat poziții prestabilite, astfel încât să împartă zona într-o grilă de corpuri umane, fiecare pătrățel având latura de circa 10 metri, un soldat cu fața spre exterior, altul spre interior, și tot așa. În timp ce se desfășura acest exercițiu, m-am gândit la haosul și vătămările care s-ar fi produs dacă manevra ar fi fost executată pe bune – fiindcă soldații s-ar fi luptat cu oamenii, i-ar fi lovit și ar fi izbit ca să-și croiască drum prin mulțime. La un alt semnal, soldații au rupt rândurile și au alergat înapoi la punctul de pornire, pentru a repeta procedura câteva minute mai târziu. Era clar că liderii sovietici trăiau cu spaima că un incident major, poate chiar o revoltă, s-ar fi putut declanșa tocmai în timpul paradei. În

sfârșit, am înțeles semnificația liniilor vopsite pe asfaltul din piață.[38]

Un aspect obligatoriu din educația fiecărui copil sovietic era activitatea în cadrul Organizației Tinerilor Pionieri, în care băieții și fetele trebuiau să fie membri, de la vârsta de 9–10 ani până la 14 ani. În clasa a III-a, avea loc o ceremonie la care toți trebuia să participăm. Fiecare ne ridicam în picioare și rosteam jurământul solemn: „Eu, tânăr pionier al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, jur să rămân loial cauzei Partidului Comunist și cauzei lui Lenin și Stalin". Apoi, ni se lega o cravată roșie în jurul gâtului, pe care o purtam până la împlinirea vârstei de 14 sau 15 ani. Fiecare clasă era numită detașament de pionieri; cineva trebuia să fie comandant și să organizeze întâlniri periodice ale pionierilor.

La începutul anilor 1920, când Organizația Pionierilor a luat locul organizației Cercetașilor, pentru o vreme, spiritul acesteia din urmă a supraviețuit, fiindcă pionierii încă se comportau ca niște cercetași: mergeau în pădure în excursii, construiau colibe, stăteau în corturi și cântau în jurul focurilor de tabără. Ulterior

însă, s-a transformat într-un ritual golit de orice conținut, așa cum s-a întâmplat cu toate aspectele ideologiei comuniste. Se mai organizau tabere de vară, unde se desfășurau activități interesante: excursii, înot și așa mai departe. Îmi amintesc că mi-era frig, dormeam într-un cort, dar mă bucuram de mirosul proaspăt al pinilor. Însă, la școală, pionierii erau doar niște pioni cu rol decorativ, cu scopul de a-i mulțumi pe cei care considerau necesară această organizație. Activitățile pionierești erau foarte plictisitoare și fără sens, dar trebuia să le ducem la bun sfârșit, fiindcă ni se spunea că doar așa vom avea succes în viață.

La organizația de pionieri primeam mare parte din educația politică timpurie. Politica era predată în termeni primitivi, în alb și negru. Țările erau ori socialiste, ori capitaliste și se insista mult pe cultul personalității: trebuia să știm numele liderilor Partidului Comunist din fiecare țară: Wilhelm Pieck în Germania de Est, Klement Gottwald în Cehoslovacia, Harry Pollitt în Anglia… Cele mai nesemnificative partide comuniste le erau prezentate copiilor sovietici puțin educați

drept puternice și importante. Habar n-aveam cât de slabe erau, în realitate.

Istoria Rusiei fusese rescrisă, astfel încât se reducea la lupta dintre forțele „producătoare" sau „progresiste" – indiferent ce forțe au fost „progresiste" într-o anumită epocă și au condus spre următoarea perioadă istorică. Astfel, eram învățați cum sclavagismul s-a transformat în feudalism, iar feudalismul, în capitalism. Toate mișcările sau răscoalele care au dus la forme sociale mai progresiste ocupau mult spațiu în manualele noastre; toate grevele și revoluțiile majore care au dus la instaurarea ordinii socialiste erau, bineînțeles, complet progresiste și trebuiau să fie studiate cu atenție. Se scoteau în evidență superioritatea abordării marxiste și ordinea socialist-comunistă: singura formă adevărată de știință socială era marxismul, toate celelalte abordări fiind greșite, iar obiectivul lor era, pur și simplu, de a ascunde prăpastia diferențelor dintre clase în țările capitaliste.

Toate aceste afirmații erau completate cu un val virulent de șovinism, stârnit în mod deliberat de Stalin după cel de-al Doilea Război Mondial. Pentru o vreme, liderii

sovietici au fost recunoscători aliaților occidentali din timpul conflictul cu Germania, dar treptat tonul s-a schimbat. Începând din 1947, au susținut că doar curajoasa Armată Roșie și forțele aeriene sovietice i-au învins pe naziști. În concepția lor, războiul din Africa de Nord fusese nesemnificativ în comparație cu luptele de pe Frontul de Est. Deschiderea unui front secundar în 1944, prin debarcarea din Normandia, a venit prea târziu ca să mai facă vreo diferență, din moment ce Germania era deja distrusă și victoria aproape câștigată. Cât despre Pacific, fusese doar un eveniment mai puțin important, unde au fost implicate doar forțe reduse. Fusese dat uitării că reprezentanții lui Stalin și Hitler semnaseră pactul de neagresiune din august 1939[39] și că Marea Britanie luptase singură împotriva armatei germane peste 18 luni, din septembrie 1939 până în iunie 1941.

La vârsta de 14 ani deveneam membri ai Komsomolului (Uniunea Tineretului Comunist), care funcționa în mod asemănător cu organizația pionierilor. Era o instituție mult mai strictă, fiindcă fiecare unitate trebuia să aleagă un birou, care

alegea un șef, iar acesta trebuia să scrie procesul-verbal sau raportul fiecărei ședințe lunare. Întreaga chestiune era simplă birocrație, la fel de inutilă pe cât de plictisitoare, și nu servea la nimic.

Această falsă democrație continua în conferințele anuale ale Komsomolului, la care fiecare organizație trebuia să trimită un număr de delegați. Eu eram privit drept un element activ și am luat parte de câteva ori la aceste întâlniri, desfășurate într-un teatru elegant. Se organiza un adevărat spectacol al bunăvoinței, fiecare membru primind un carnețel și un pix frumos, dar singura activitate era să ascultăm discursuri îngrozitor de plictisitoare. Orice persoană înzestrată cu un dram de inteligență putea să-și dea seama că aceasta nu era deloc democrație, din moment ce totul se pregătea dinainte, inclusiv listele cu membrii care trebuiau aleși în forurile conducătoare. Același lucru s-a întâmplat la congresul anual al Uniunii Tineretului Comunist: candidații trebuiau să fie aleși prin vot secret, dar, de fapt, reprezentanții au fost numiți dinainte.

Un aspect și mai sinistru al organizației era activitatea sa la mausoleul lui Lenin. De

la delegații la conferințele partidului am aflat că, din când în când, 150 de membri ai Komsomolului erau trimiși să se ocupe de sarcini legate de îngrijirea trupului mumificat al lui Lenin. Dacă 150 de tineri erau angajați la mausoleu, oare câți adulți lucrau acolo? Cred că vreo 250. Aproape 400 de oameni slujeau un cadavru. O parte din muncă se desfășura în subteran, în jurul și dedesubtul mausoleului, și altă parte, într-un laborator secret, unde oamenii de știință încercau fără încetare să găsească modalități de a-l păstra intact pe Lenin pentru posteritate.

Experiența mea la organizația de pionieri și la Komsomol mi-a deschis ochii față de modul de funcționare a Partidului Comunist. Am înțeles că era o organizație autoritară, condusă în totalitate de o clasă conducătoare, un organism în care membrii obișnuiți nu aveau nimic de spus. Am văzut că în Uniunea Sovietică nu exista democrație, nici alegeri libere și că era imposibil să se întâmple ceva neprevăzut în viața politică internă. Nimeni nu putea propune un candidat, nimeni nu putea crea o facțiune, nimeni nu putea veni cu idei diferite. Oricine ar fi încercat așa ceva ar fi

fost repede eliminat și distrus. Cu toate protocoalele și voturile sale secrete, viața politică sovietică era o serie de ritualuri inerte. Și totuși, în mod extraordinar, de-a lungul celor peste șapte decenii ale epocii sovietice, autoritățile au reușit să păstreze aparența democrației.

Contemporanii mei și cu mine ne dădeam seama clar de aceste lucruri când aveam 16 sau 17 ani, dar majoritatea oamenilor acceptau totul ca parte a vieții lor și hotărau să respecte regulile impuse de autorități. Eu nu puteam, întrucât mi se părea o situație insuportabilă. La 16 ani, nu știam nimic despre Occident, dar vedeam că sistemul sovietic nu era nici sincer, nici just. Mă întrebam din ce în ce mai mult cum puteau oamenii să fie atât de supuși.

Măcar temele păreau o activitate utilă: învățam, iar profesorii îmi dădeau note pe merit. Munca era ceva real. În mod similar, bărbații și femeile angajați în fabrici produceau lucruri concrete. Dar toate procedurile Komsomolului erau abstracte, un spectacol grotesc la care întreaga populație era obligată să participe.

*

Următoarea etapă în dezvoltarea mea intelectuală a debutat în martie 1956, când, într-o ședință secretă a Congresului al XX-lea al PCUS, Hrușciov a oferit discursul său epocal de denunțare a lui Stalin. Tatăl meu, ca membru de partid, a primit copia discursului și i s-a permis să o aducă acasă peste noapte. A venit extaziat de aceste evenimente tulburătoare, dar, cu toate că mi-a dat să citesc documentul de 25 de pagini, nu a discutat niciodată despre sentimentele sale în legătură cu revelațiile lui Hrușciov. Sunt convins că discursul l-a nedumerit, fiindcă ataca temeliile ideologice și filosofice ale vieții și carierei lui. Totuși, cred că a răsuflat ușurat, înțelegând că mulți dintre prietenii și colegii săi executați în anii 1930 nu fuseseră infractori, ci victime ale statului.

După ce am citit textul secret de trei ori în acea noapte, am rămas foarte tulburat. Cuvintele lui Hrușciov întăreau tot ce auzisem la Radio Liberty cu trei ani înainte și, din acea noapte, am devenit un antistalinist conștient și activ. Pentru moment totuși, am rămas comunist, crezând, la fel ca cehii și slovacii, în 1968, că era posibil să construiești socialismul cu

față umană. Nu știam mai multe, fiind în continuare ignorant în legătură cu Occidentul și crezând multe dintre minciunile cu care aparatul de propagandă al partidului ne-a îndoctrinat cu forța la școală.

*

La începutul penultimului an de școală, au apărut pentru prima dat fetele în clasele noastre, autoritățile hotărând că segregarea sexelor era până la urmă ceva rău. Schimbarea a fost extrem de benefică: până atunci ne comportam foarte urât – au existat chiar și acte de huliganism –, dar sosirea fetelor a avut un efect civilizator asupra băieților, care s-au liniștit.

Nu se acordau premii pentru merit la școală, dar funcționa un sistem de notare: unu era nota cea mai mică și abia dacă se dădea, doar pentru a arăta că lucrarea unui elev era atât de proastă, încât respectivul mai bine nu ar fi fost la școală; doi era nota cea mai proastă pe care puteai să o primești în mod normal; trei era satisfăcător; patru era bine, iar cinci, excelent. Cei mai buni elevi, ca Alfred, Viktor și cu mine, se luptau întotdeauna pentru nota cinci și, în general, reușeam să o obținem. Dar competiția reală

a început abia când am ajuns în clasa a IX-a și au fost reînviate unele elemente ale programei prerevoluționare, inclusiv acordarea de medalii de argint și aur. Acestea nu ofereau doar un imbold și o recompensă, mai aduceau și un important avantaj pentru viitor: elevii care obțineau o medalie de aur – având note maxime la toate cele 10 discipline – erau admiși fără examen la orice facultate. Cei care câștigau medalia de argint trebuiau să dea doar un examen și un interviu pentru a intra la facultate. Cei care nu obțineau nicio medalie trebuiau să dea cinci examene, destul de dure, și să obțină note mari – 23 din 25 – pentru a-și continua studiile în învățământul superior.

Așadar, cei mai buni trei sau patru elevi din fiecare clasă au început să se întreacă pentru medalii și, bineînțeles, profesorii, interesați să câștige un număr mare de medalii, foloseau numeroase tertipuri pentru a-și ajuta favoriții. Istoria, literatura și limbile străine fuseseră tot timpul simple pentru mine și la aceste discipline aveam asigurate doar note de cinci. Nici la geografie nu întâmpinam probleme. La fizică și chimie mai luam note de cinci,

mulțumită unui mic ajutor la lucrări din partea profesorului meu (motiv pentru care mă simțeam vinovat). Punctul meu slab era matematica – nu-mi plăcea deloc – și am luat doar note de patru la trigonometrie, algebră și geometrie. Astfel că a trebuit să mă mulțumesc cu medalia de argint.

La sfârșitul ultimului an de liceu, când aveam 17 ani, am devenit șeful organizației de Komsomol din școală. Eleva care a preluat funcția de la mine când am absolvit liceul trebuia să-mi scrie o recomandare ca să o duc la facultate și, la momentul oportun, așa a și făcut – dar, fiindcă erau atât de puține lucruri de spus despre activitățile comsomoliste, a umflat o informație neînsemnată mult mai mult decât merita. În timpul ultimei mele luni la liceu se luase hotărârea de principiu de a se înființa un post de radio care să emită în pauzele dintre ore. Am început să facem planuri și eram extaziat în legătură cu ideea, dar am plecat înainte să sosească echipamentele. Totuși, fata a scris un paragraf lung despre cât de activ fusesem în echipa responsabilă cu postul de radio al școlii – o exagerare caracteristică societății sovietice.

Un incident din acel an m-a urmărit fără încetare. La un moment dat, am auzit un ciocănit la ușa apartamentului nostru și, deschizând ușa, am văzut un bărbat de vârsta tatălui meu (pe atunci avea 59 de ani), dar arătând mai în vârstă, foarte slab, îmbrăcat în haine ciudate, din bumbac de proastă calitate, cu un rucsac în spate. A spus că era un vechi prieten de-ai tatălui meu (care era la serviciu), din zilele dinaintea revoluției bolșevice. Vorbind cu atenție și aproape în cimilituri, ne-a dat de înțeles că fusese eliberat recent dintr-un lagăr de muncă pentru prizonieri politici și că, în total, petrecuse 18 ani în lagăre sau în exil. Părea bucuros că tatăl meu încă trăiește, dar, când a aflat că lucra în KGB – instituția care îi distrusese și irosise viața –, a plecat și nu s-a mai reîntors niciodată.

Când tata a venit acasă în acea seară, era foarte agitat – aproape panicat – din cauza întoarcerii din morți a vechiului lui prieten pe care sistemul îl tratase cu atâta cruzime. Sosirea subită a bărbatului a fost mai rea decât a unei fantome, fiindcă tata încă lucra în KGB și îi era teamă de a fi asociat cu un dușman al poporului, indiferent în ce măsură își ispășise acesta vina. Chiar și

atunci când fostul lui tovarăș arătase compasiune și bucurie că-l regăsise, el era speriat de moarte.

---

[29] Aparat timpuriu de proiecție a imaginilor, care utilizează imagini pictate, desenate, fotografii și/sau diapozitive aplicate pe plăci transparente, de obicei din sticlă, folosind una sau mai multe lentile și o sursă de lumină (n. red.).

[30] Numită, oficial, Republica Socialistă Sovietică Autonomă Germană Volga, fusese înființată încă din 1917, imediat după declanșarea Revoluției Bolșevice (n. red.).

[31] Anton Cehov, *Opere complete. Povestiri*, vol. III, Editura Cartea Rusă, București, 1955 (n. red.).

[32] Când Hrușciov a ajuns la putere, în 1956, una dintre primele sale măsuri a fost să readucă programul birourilor guvernamentale la ore normale de funcționare. Tot el a stabilit ca sâmbăta să nu se muncească – o idee revoluționară pentru care oamenii îi sunt recunoscători și astăzi.

[33] Andrei Jdanov (1896–1948), politician, ideolog al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Stalin (n. red.).

[34] Aleksandr Șcerbakov (1901–1945), șeful Direcției politice a Armatei Roșii (n. red.).

[35] Lidia Timașuk (1898–1983) era medic la spitalul Kremlinului și informator al KGB. În februarie 1953, i s-a acordat Ordinul Lenin (n. red.).

[36] În scrisoarea sa către Stalin, Lidia Timașuk își acuza colegii de neglijență, afirmând că au ales

tratamentul greșit pentru bolnavi (n. red.).

[37] Cu toate că atunci nu am știut, aceea era prima transmisiune a postului Radio Liberty, care emitea de la München și care, din întâmplare, și-a început emisiile într-o zi istorică.

[38] În timpul lui Stalin, parada s-a tot lungit, până când a ajuns să dureze șase ore. Hrușciov a redus-o la două ore și jumătate, decizie considerată drept un pas imens spre democratizarea statului.

[39] Este vorba despre Pactul Ribbentrop-Molotov, semnat la Moscova, în 23 august 1939, de Viaceslav Molotov, șeful guvernului și ministrul de externe al URSS, și de omologul său german, Joachim von Ribbentrop, în prezența lui Stalin (n. red.).

Capitolul 4

Pe băncile facultății

Am absolvit liceul în iunie 1956 și, după vacanța de vară, m-am înscris la facultate, în septembrie, cu câteva săptămâni înainte să împlinesc 18 ani. Clădirea Institutului de Relații Internaționale era situată lângă Krimski Most, unul dintre cele mai atractive poduri peste râul Moscova, lângă parcul Gorki; odinioară fusese unul dintre sediile importante ale mișcării bolșevice, unde, în anii de după revoluție, ființase Institutul Profesorilor Roșii, academia de elită pentru ideologii marxiști. Mai întâi Troțki și colaboratorii lui, apoi Buharin au studiat, predat și dezbătut aici, dar, în final, toți s-au dovedit prea deștepți și au sfârșit rău. În anii 1920 și 1930, studenții acestei facultăți îl sprijineau pe Stalin și conducerea partidului, dar el a observat că erau oameni mai interesanți, mai imaginativi și inventivi decât membrii camarilei lui. Când și-a dat seama că deveneau o amenințare pentru regimul său

personal, a dizolvat academia și i-a închis sau i-a executat pe mai bine de jumătate dintre profesorii și studenții ei.

Institutul a fost desființat și, timp de câțiva ani, clădirea a rămas goală. Apoi, la sfârșitul războiului, guvernul a hotărât că avea nevoie de o instituție care să-i școlească viitorii funcționari ai Ministerului Afacerilor Externe. Înainte de război, ministerul pierduse mulți lucrători în timpul epurărilor, astfel încât avea nevoie de un nou avânt; dar Stalin și conducerea partidului și-au mai dat seama că, Uniunea Sovietică devenind acum o superputere mondială, va avea nevoie de un serviciu diplomatic mai complex decât în anii anteriori. Astfel a fost inaugurat Institutul Afacerilor Externe și, datorită rolului său special, a fost subordonat Ministerului Afacerilor Externe, în loc să fie subordonat Ministerului Învățământului Superior.

Pentru a fi admis aici a trebuit să dau un examen, în germană, și un interviu. Examenul nu mi-a pus probleme și am luat notă bună, dar, în timpul interviului, am comis câteva greșeli elementare: de exemplu, am dat date greșite despre

domnia lui Petru cel Mare (ar fi trebuit să fie 1689–1725). Examinatorul meu era domnul Gonionski, un specialist renumit în limba spaniolă și istoria Americii de Sud, șef al secției occidentale a facultății.[40] A observat erorile mele, dar din fericire nu le-a băgat în seamă, ci a zâmbit și mi-a spus:

— Observ că datele nu sunt punctul tău forte.

Mi-a plăcut institutul din prima zi: totul mi se potrivea, cu atât mai mult cu cât, când am ajuns acolo, locul mustea de entuziasm împotriva regimului stalinist, după discursul secret al lui Hrușciov, ținut la Congresul al XX-lea al PCUS, în martie. Acum, după șase luni, încă provoca reacții foarte puternice. Până atunci, oamenii cunoșteau puține lucruri despre adevărata dimensiune a Marii Terori, dar cuvintele lui Hrușciov au avut un mare impact, mai ales asupra intelighenției care, bineînțeles, includea și studenți. Țara era străbătută de sentimentul speranței: în acea primăvară și vară, locuitorii Moscovei erau mai relaxați ca niciodată și discutau deschis, așa cum nu se mai întâmplase de mult timp.

La institut, sentimentul de eliberare spirituală și culturală era palpitant și

contagios. Puteam să criticăm, să tipărim broșuri, să organizăm adunări, să lipim afișe, să ținem discursuri. S-au organizat numeroase întâlniri, mai ales de către studenții mai mari din anii IV, V și VI, care erau, bineînțeles, mai experimentați, mai informați și mai buni oratori decât noi. Până atunci, singurele afișe expuse în locuri publice conținuseră propagandă de stat; acum, au apărut tot felul de observații ireverențioase, ce promovau idei revoluționare. Noi, bobocii, priveam cu admirație, adeseori purtați de val, mai ales în serile în care se prezentau pe scena teatrului scheciuri care includeau multă satiră politică. Îmi amintesc că Gonionski – un evreu inteligent și, probabil, cu idei liberale, bine ascunse – glumea și râdea în timp ce stătea pe scenă și răspundea acuzațiilor din public. Totuși, chiar și el trebuia să fie atent și, cu toate că nu îi descuraja pe studenți, nici nu putea să-i încurajeze prea tare.

Grupa mea de 12 studenți era împărțită în două grupe de câte șase, în funcție de limba străină pe care o studiam. În grupa noastră, mă înțelegeam foarte bine cu Stanislas „Slava” Makarov din Astrahan,

Valentin Lomakin din Kuibîșev și cu o fată pe nume Ada Krugliac. Noi patru formam nucleul grupei. În timp ce exersam intens la germană în laboratorul de limbi străine, dotat cu magnetofoane, mi-a venit ideea să înregistrez un discurs de-al meu despre libertate, democrație și alte astfel de subiecte serioase. Imediat după ce l-am terminat, i-am chemat pe colegii mei să-l asculte, fără a mă aștepta să primesc laude, dar în speranța că va provoca discuții. Experimentul s-a dovedit dezastruos: banda dura doar vreo cinci minute, dar, în timp ce colegii mei stăteau acolo și ascultau, expresiile lor deveneau din ce în ce mai întunecate. Am văzut teroarea pe chipurile lor și aproape că au înghețat de spaimă. Când s-a terminat înregistrarea, Slava Makarov, singurul care putea vorbi, mi-a șoptit:

— Oleg, *distruge-o imediat*!

Dezamăgit de reacția lor, am înțeles groaza colegilor mei și i-am urmat sfatul, ștergând cuvintele mele revoluționare înainte să provoace daune serioase.

A fost un moment de trezire la realitate. Cu toate că eram fiul unui colonel KGB, nu-mi dădusem seama în ce măsură

organizația se infiltrase în institut. KGB ne urmărea pe două planuri: unul, pentru a căuta recruți, și altul, pentru a identifica orice formă de disidență, de idei reacționare ori prooccidentale. Colegii mei erau mai isteți și înțelegeau sistemul mai bine decât mine. Abia șase ani mai târziu, când am intrat în KGB, am înțeles cât de norocos fusesem. La un moment dat, ofițerul care mă intervieva și-a consultat dosarul și m-a întrebat:

— Ce părere ai despre arta abstractă?

Am reușit să încropesc un răspuns inofensiv, dar m-a trecut un fior: cu siguranță, cineva mă denunțase că, în timpul facultății, pentru o vreme, îmi exprimasem aprecierea față de pictura avangardistă. Mi-am ținut respirația așteptând următoarele întrebări, dar se pare că, slavă lui Dumnezeu, nimeni nu raportase aventura mea din laboratorul cu benzi înregistrate.

În orice caz, după câteva zile, libertatea noastră nou-descoperită a fost curmată brusc: în ultima săptămână din octombrie, Ungaria s-a revoltat împotriva opresiunii sovietice, dar rebeliunea a fost zdrobită cu brutalitate de tancurile care au defilat în

centrul Budapestei. Era greu pentru noi să aflăm exact ce se întâmplase, din moment de propaganda oficială ne copleșea cu dezinformările ei. Presa sovietică a raportat că avusese loc o revoltă fascistă și că, într-o acțiune de frumoasă solidaritate proletară, trupele sovietice au intervenit în ajutorul poporului ungar, greu încercat. Frânturile de știri adevărate pe care reușeam să le aflu la radiourile noastre primitive pe unde scurte spuneau cu totul altă poveste, dar era imposibil să-ți faci o imagine coerentă asupra evenimentelor.

Totuși, chiar și în Moscova a fost clar în curând că avusese loc un dezastru, fiindcă scăparea noastră temporară de sub cenzură s-a sfârșit peste noapte. Atmosfera s-a schimbat complet: căldura a dispărut, lăsând loc unui vânt înghețat. Cu alte cuvinte, s-a revenit la vechile obiceiuri: reintraserăm în „normal" și miile de *Homo sovieticus*[41] și-au continuat viețile la fel ca înainte, urmând linia partidului.

După acest început dramatic, cariera mea la institut a intrat pe un făgaș plăcut și satisfăcător. Pe lângă 120 de studenți ruși acolo mai învățau 60 de străini, iar facultatea era împărțită în două mari

departamente, occidental și oriental. Pe vremea aceea, majoritatea studenților ruși își câștigaseră locul prin propriile eforturi. Ulterior, corupția s-a generalizat, pe măsură ce KGB, Ministerul Afacerilor Externe, Comitetul Central al partidului, Ministerul Apărării și alte instituții își depuneau listele de candidați, iar locurile erau repartizate celor scriși pe ele, indiferent de merite; pe vremea mea, probabil că doar 10 sau 15% dintre cei admiși aveau pile. Un astfel de student era fiul adoptiv al generalului Agaianț, un influent ofițer KGB. Era fiul unui armean deștept și plin de imaginație, care înființase și conducea Departamentul de dezinformare, dar fiul lui nu avea nici minte, nici dorința de a lucra. Când i-am auzit răspunsurile la examenul final la Drept internațional, în 1962, abia puteam să-mi cred urechilor: era clar că în șase ani nu învățase nimic. În mod evident, crezuse că, dacă era fiul unei persoane importante, putea trece prin facultate fără niciun efort. I s-a dat nota trei, de ajuns pentru a promova, dar și această notă era o batjocură la adresa celorlalți elevi, fiindcă el nu știa nimic despre subiectul respectiv.

Sistemul le dezavantaja evident pe fete – câte una la 10 bă-ieți –, fiindcă autoritățile știau că era aproape imposibil să ofere locuri de muncă femeilor în serviciul diplomatic. De dragul aparențelor, trebuiau să fie admise și fete la facultate, dar prezența lor era simbolică. Una dintre puținele norocoase a fost Ada Krugliac. Nu am știut niciodată cum fusese admisă, dar era o persoană drăguță și s-a măritat la 21 de ani cu un profesor de istorie în vârstă de 34 de ani. Nouă ni se părea foarte bătrân și ne întrebam dacă mariajul lor ar putea funcționa – și chiar a funcționat, cel puțin 10 ani. Printr-o întâmplare curioasă, soțul Adei a jucat ulterior un rol interesant în viața mea, în Danemarca.[42]

Deși clădirea institutului era veche, dotările sale le depășeau pe cele din liceu. Existau un laborator de limbi străine, cu cabinete individuale și magnetofoane, trei biblioteci separate – pentru lucrări de specialitate, cărți în limbi străine și ziare și reviste – și o sală de sport mult mai încăpătoare. Dotările sportive erau incomparabil superioare și, în sfârșit, am început să-mi dau seama de potențialul

meu ca atlet, jucând baschet și, mai ales, alergând.

Pierdusem atât de mult timp înainte, încât la început nu prea am avut reușite, mai ales că încercam să particip la curse prea scurte pentru mine. Pentru un timp, am ales distanțele de 800 și 1 500 de metri, dar apoi a început să mă atragă crosul, cursa de 3 000 de metri cu obstacole devenind preferata mea.

Un avantaj al Clubului de Atletism era că mă punea în legătură apropiată cu câțiva studenți extraordinari cehi și slovaci, care erau de departe cei mai activi din contingentul est-european. După doar opt ani de comunism la ei acasă, personalitățile lor nu fuseseră sufocate: erau studenți normali, cu efervescența și aspectul nonconformist al tinerilor inteligenți din Occident. Dintre ei se remarca Jan Handoga, un excepțional alergător pe distanțe medii, activ, plin de energie, întotdeauna vesel, un tip care îmbrățișa viața cu ambele mâini și era plin de zel, vrând întotdeauna să schimbe lucrurile. Era atât de bun, încât am făcut ceva cu desăvârșire interzis de către autorități: l-am

ales președinte al clubului, funcție pe care a îndeplinit-o cu succes vreme de doi ani.

Alt lider în domeniul său era Standa Kaplan, remarcabil la proba de 400 de metri și excepțional ca om. Brunet, chipeș – un cuceritor – și întotdeauna amuzant, a devenit unul dintre cei mai apropiați prieteni ai mei. În luna mai a fiecărui an organizam o cursă tradițională de ștafetă în jurul clădirii institutului. Fiecare circuit era de circa 400 de metri, iar unii alergau o tură sau două. În general, eu porneam ca numărul unu în echipa noastră, dar Standa alerga întotdeauna ultima tură și era atât de rapid, încât putea să smulgă victoria pentru noi, chiar dacă avea mult timp de recuperat.

Performanțele mele la atletism erau mai degrabă constante decât spectaculoase. În anul V, am luat parte la o întâlnire a tuturor colegiilor și institutelor din Moscova, iar antrenorul m-a înscris la o cursă de 1 500 de metri despre care spunea că este de nivelul meu. Am pornit, dar mi se părea din ce în ce mai dificil să rămân alături de grup. Am început să mă agit și, oricât am încercat, am rămas în urmă pe ultimii 150 de metri, terminând printre ultimii trei.

Am fost foarte dezamăgit, dar antrenorul m-a luat în brațe râzând și, când am întrebat motivul pentru care era atât de mulțumit, a spus:

— Nu te-ai uitat la cronometru? Este cel mai bun timp pe care l-ai scos vreodată.

Fără să-mi spună, mă pusese în cea mai puternică tură. Ulterior, la școala KGB, am câștigat crosul de 3 000 de metri și apoi, în KGB, am fost al doilea din 30 la o cursă de schi, ajutându-mi echipa să câștige. Aceasta a fost cariera mea în atletism: nu am fost niciodată un alergător bun, dar exercițiile construiau caracterul și erau bune pentru dezvoltarea mea fizică.

În termeni pur materiali, viața era destul de confortabilă. Locuiam cu părinții și călătoream cu metroul, dimineața și seara. (Cei care locuiau în afara Moscovei erau cazați într-o clădire specială și este posibil ca existența lor să fi fost înfrumusețată de timpul pe care-l aveau pentru discuții seara, dar câteodată tinerii obișnuiau să exagereze cu băutura, tulburând ordinea, așa că sistemul avea și părțile sale proaste.) Cât despre burse, statul era darnic cu noi, acordând lunar fiecărui student 450 de ruble. În timpul vacanțelor de vară, oricine

voia să câștige bani în plus putea să lucreze în clădire, la lucrări de finisare și întreținere. Pentru aceasta eram plătiți cu 5 ruble pe zi și, dacă lucram în plus, primeam câte 3 ruble pe oră pentru maximum trei ore, adică 14 ruble în total pentru o zi de muncă de 11 ore, care nu era atât de dură pe cât sună: munca grea, cum ar fi căratul cărămizilor sus pe scări, se făcea dimineața, iar după-amiaza nu erau prea multe de făcut.

După standardele de azi, aceste sume par infime, dar atunci, prețurile erau ridicol de mici, încât o duceam destul de bine. O pâine costa 20 de copeici, o sticlă de lapte, 18 copeici. Puteai călători oriunde voiai cu tramvaiul pentru 3 copeici, iar biletele de troleibuz, autobuz și metrou – patru, cinci, respectiv cinci copeici – erau atât de ieftine, încât transportul public era aproape gratis. Câteodată chiar *era* gratis, fiindcă autobuzul sau trenul era plin de călători, încât ți-era imposibil să cumperi bilet. (Prețurile acestea mici se datorau, bineînțeles, subvențiilor statului, care lua bani de la țărani și muncitori industriali, categorii profesionale cu salarii foarte mici.) Una dintre extravaganțele noastre

favorite era să mergem la un restaurant cehesc în parcul Gorki, unde cumpăram bere excelentă, mult mai bună decât cea rusească, și mâncam cârnați subțiri și mici, pâine cu cristale mari de sare pe ea – o tratație care ne costa pe fiecare 80 de copeici porția.

Fiindcă trecuse prin multe perioade de lipsuri teribile – revoluția și războiul civil, mișcările sociale din anii 1920, foametea din anii 1930, colectivizarea, al Doilea Război Mondial și urmările sale –, poporul privea sărăcia drept o stare mai mult sau mai puțin normală și se aștepta la crize periodice la alimentele de bază. Era totuși o supărare constantă faptul că în magazine se găsea atât de puțină marfă. În primii mei ani de studenție, garderoba mea era foarte modestă. Toată lumea se găsea în aceeași situație și toți tânjeau după ceva mai bun. Apoi, prin anul III, un student german mi-a vândut impermeabilul său, un trenci bej, croit în stil european, care, din acest motiv, mi se părea o haină extraordinară. Am purtat-o până s-a rupt. Abia când am ajuns în Republica Democrată Germană, în 1961, am reușit să-mi cumpăr vreo două cămăși și un costum nou.

Printre personajele interesante ale institutului nostru se număra și frizerul Grigori Abramovici, un bărbat de vârstă mijlocie cu înfățișare artistică, despre care se spunea că se instruise în Germania în anii 1920 și câștigase concursuri. Oricare ar fi fost adevărul, era un frizer excelent, și generații de studenți își amintesc de el cu recunoștință; era și puțin hâtru și nu am uitat niciodată o discuție care a avut loc în timp ce îmi așteptam rândul pe scaun.

— Grigori Abramovici, a spus studentul pe care îl tundea și care deja începea să chelească în vârful capului, puteți recomanda orice tratament eficient împotriva calviției?

— Tinere, spuse frizerul, studiezi relații internaționale și citești ziare și reviste străine, nu?

— Ei bine, da, spuse studentul, puțin surprins.

— Ei, atunci ai văzut numeroase poze cu milionari occidentali. Nu ai observat câți dintre ei și-au pierdut părul? Și nu crezi că, dacă ar fi existat vreun tratament pentru calviție, ar fi fost fericiți să plătească un milion sau două pentru a face rost de acest tratament?

În anul II de facultate am fost într-o tabără de iarnă, la vreo 90 de kilometri nord de Moscova, iar acolo am cunoscut o fată foarte atrăgătoare. Cu părul ei brunet și creț, ochi frumoși și comportament natural, Natașa Afanasieva m-a atras mai mult decât oricare altă fată pe care o cunoscusem. Când am aflat că locuia aproape de mine, m-am și gândit: „Minunat! Va fi ușor să ne întâlnim". Dar nu a fost așa de simplu. S-a dovedit că avea un loc de muncă cu normă întreagă ca funcționară la o fabrică și mai frecventa și cursurile unui colegiu tehnic de cinci ori pe săptămână, seara, astfel încât, practic, nu avea timp pentru viață personală.

În ciuda dificultăților, ne-am întâlnit din când în când și am rămas fascinat de ea – era frumoasă, muncitoare, serioasă și părea că agreează compania mea. Totuși, ceva părea că o inhibă și, după un an, s-a descătușat.

M-a sunat într-o seară și, cu voce stranie și tensionată, mi-a spus:

— Poți să vii repede? Trebuie să vorbim.

— Unde ești?

— În fața blocului tău.

Am plecat imediat, plin de îngrijorare, și am găsit-o stând pe trotuar, pe o ploaie măruntă, în mod evident agitată, pe punctul de a izbucni în lacrimi.

— S-a întâmplat ceva! a oftat. Și acum trebuie să-ți spun adevărul.

— Despre ce vorbești?

— Îți vine să crezi? Numele meu este Natașa Afanasieva, totuși nu sunt rusoaică.

— Și ce ești atunci?

— Nemțoaică.

— Nemțoaică!

— Da, chiar sunt nemțoaică.

Într-un potop de propoziții sacadate mi-a dezvăluit că tatăl ei era un comunist german marcant care venise la Moscova în anii 1930, aducându-și cu el soția și cei cinci copii „pentru a ajuta la construirea socialismului". Viața s-a dovedit mai grea decât se așteptase, dar el nu a renunțat, și-a găsit un loc bun de muncă și a dus-o bine timp de vreo doi ani. Apoi, în 1937, în contextul campaniei de epurări, a fost declarat spion german.

— Măcar n-a fost împușcat, a continuat Natașa, dar a primit 10 ani într-un lagăr de concentrare din nord. Noi am fost trimiși într-un orfelinat. Apoi am fost duși la

diverse familii rusești, iar eu am nimerit la familia Afanasiev. Am crescut cu ei timp de 10 ani. Îmi place de ei fiindcă au fost foarte buni cu mine, dar nu au fost niciodată atât de iubitori cum ar fi fost părinții mei.

În cele din urmă, mi-a spus, tatăl său fusese eliberat, dar – la fel ca unchiul meu – fusese trimis în exil și-și găsise altă femeie. Mama Natașei, care-i rămăsese loială, a fost foarte supărată și nu l-a mai primit înapoi, așa că el a plecat să trăiască în Rezun, în Rusia Centrală, unde devenise arhitectul-șef al orașului.

Ascultam și parcă urmăream un film: s-ar fi zis că altcineva, nu eu, stătea acolo în ploaie și auzea mărturisirile fetei. Dar povestea era departe de a se fi terminat.

— Cel mai rău lucru este că, încă din clasa întâi, un băiat pe nume Alex s-a îndrăgostit de mine. Întotdeauna l-am privit drept prieten. Mi-a fost imposibil să mi-l imaginez ca iubit și soț. Dar el a rămas loial, întotdeauna alături de mine, așteptându-și ocazia. Aseară m-am certat teribil cu părinții mei adoptivi – atât de rău, încât a trebuit să plec de acasă. Nu am avut unde să mă duc decât la Alex, iar el mă aștepta, așa că am mers la apartamentul

părinților lui. Dimineața, maică-sa a făcut o scenă în bucătărie și mi-a spus:

— Natalia, ai dormit cu el. Ați dormit în aceeași cameră. Ai doar un singur lucru de făcut: să te măriți cu el.

A făcut un pas în spate și mi-a aruncat o privire îndurerată, apoi a spus:

— Pentru mine, nu există altă cale. Va trebui să mă căsătoresc cu el.

Apoi a izbucnit în lacrimi. Am luat-o în brațe și am sărutat-o, pentru prima și ultima oară. Apoi mi-a spus „adio" și a plecat. Am rămas uluit. Nu puteam spune sau face nimic, totul era atât de brusc și de trist. I-am păstrat fotografia mulți ani, singura amintire pe care o mai aveam de la ea.

Fratele meu, Vasilko, devenise foarte cinic și, când i-am povestit totul după o lună, reacția lui a fost caracteristică:

— Nici nu-ți imaginezi ce norocos ești. Ți-ai fi distrus viața. În primul rând, e fiica unui dușman al poporului.

— Reabilitat! am protestat.

— Nu-i nicio diferență. Stigmatul va rămâne. În al doilea rând, tatăl ei e neamț, un străin.

— Nu e străin! am strigat. Este cetățean sovietic.

— Nu contează, va fi străin pe vecie. Și, în al treilea rând, e evreică. Un adevărat dezastru.

*

Standardele academice ale institutului variau de la un nivel foarte înalt la limbi străine la unul foarte scăzut la filosofie marxistă, care era o tâmpenie absolută. Nivelul instruirii la limbile străine ar fi fost impresionant în orice țară, iar aria sa de răspândire era enormă: pe lângă franceză, germană și alte limbi europene, studenții învățau mongolă, coreeană, swahili, bengaleză și alte limbi indiene, greacă, ebraică, sârbo-croată și așa mai departe. În primul an, noi, specialiștii în germană, aveam 16 ore pe săptămână, cu profesori foarte buni, bine informați, entuziaști și profesioniști.

În afară de limbi străine, mai învățam geografie, drept, științe militare și istorie. În privința geografiei, lucrurile erau destul de clare: studiam toate regiunile lumii și domeniile, inclusiv geografie economică, dar concentrându-ne (în grupa mea) pe Germania de Vest. Dreptul era mai puțin

satisfăcător –fiindcă în Uniunea Sovietică nu existase justiție cu adevărat –, dar ni s-au dat niște idei despre subiect, inclusiv despre dreptul internațional și despre relațiile economice internaționale: cum se semnează contractele și cum se desfășoară comerțul internațional. Ultima parte am găsit-o foarte dificilă, fiindcă toți eram slab pregătiți la economie.

Materiile militare erau mai clare. În primii patru ani am trecut prin instrucția militară ca parte a programei de studiu, ceea ce ne-a scutit de serviciul activ în forțele armate, care, altfel, ar fi fost obligatoriu. Am început cu teorie generală, tactică și strategie și am ajuns apoi la exerciții practice, în timpul cărora trăgeam cu muniție de război în poligoanele din afara Moscovei. Într-o zi, în timp ce trăgeam cu puști și arme automate, supravegheați de șeful departamentului militar de la institut, care avea grad de general, un sergent cocoțat pe o mică movilă de pământ a strigat către noi:

— Dumnezeule! Când tragem *noi*, avem un sergent la comandă, iar aici avem un grup cu un ditamai generalul!

Din moment ce nu purtam uniforme, ci mergeam în poligon cu hainele noastre de zi cu zi, cu siguranță că arătam ca o adunătură pestriță.

Totuși, în anii III și IV, am devenit cumva profesioniști, fiindcă studiam traducerea și interpretarea textelor militare. Am ajuns adevărați experți, învățând sute de termeni avansați în germană. În curând, puteam traduce cele mai complicate texte militare și expresii precum *eine Zwanzigstezentimeterdoppelschnellfeuerflugabw*[3]. Diplomele primite la sfârșitul studiilor, care atestau calitatea noastră de traducători și interpreți militari acreditați, nu erau deloc o exagerare: puteam trece la treabă imediat în cazul unui război sau dacă ni se solicita ajutorul în armată și, cu siguranță, ne-am fi descurcat bine.

Istoria era considerată materia noastră principală, în primul rând istoria Rusiei și a Uniunii Sovietice, apoi a restului lumii, începând cu Egiptul Antic, Grecia și Roma, continuând apoi cu Evul Mediu și înaintând încet spre timpurile moderne. Bineînțeles, totul era prezentat din perspectivă marxistă. Față de Grecia Antică, de exemplu, profesorii noștri nu

aveau aceeași admirația ca intelectualii occidentali: în loc să ridice în slăvi Grecia și Roma drept leagăne ale democrației și civilizației europene, scoteau în evidență aspecte ale luptei de clasă și „elementele progresiste". Spartacus, gladiatorul roman care a condus revolta sclavilor, era, bineînțeles, extrem de progresist. Democrația introdusă de Pericle nu era altceva decât o păcăleală – și, oricum, nu a fost înlocuită repede de Imperiul Grec? Experiența greacă era doar o etapă din procesul de dezvoltare a societății, și nu mărețul ideal care a devenit atât de important pentru Pușkin și prietenii săi, la începutul secolului al XIX-lea, la liceul din Țarskoe Selo, de lângă Sankt-Petersburg.

Câțiva ani am studiat istoria relațiilor internaționale ale Rusiei și Uniunii Sovietice, adică o istorie a diplomației, centrată în jurul Rusiei. Tratatele și războaiele erau foarte detaliate, mai ales cele privitoare la Imperiul Otoman, Turcia, Grecia, Franța napoleoniană, Tratatul de la Viena, Metternich și evenimente din secolul XX. Totodată, inevitabil, eram „îndopați" cu doze uriașe de marxism-leninism. După doi ani de istorie a

Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, care însemna o relatare a tuturor mișcărilor sociale progresiste de la începutul secolului XX,am continuat cu o prezentare plictisitoare, modificată și inexactă a partidului de la revoluție încoace. Nici dezvăluirile din timpul Congresului al XX-lea al partidului nu au fost de ajuns pentru a schimba atitudinea profesorilor, care recurgeau la mistificările clasice și avertizau asupra amenințării devierilor de dreapta și de stânga, exagerate de Stalin pentru a-și discredita adversarii politici. Conform acestei versiuni nerevizuite a evenimentelor, Troțki încă era un demon.

Pe lângă istoria propriu-zisă, studiam și istoria ideilor.Cursul introductiv despre filosofia mondială a fost excelent, iar apoi am petrecut șase luni studiind operele filosofilor greci și romani. Dar filosofia marxistă era o adevărată mizerie și nimic nu putea ascunde faptul că Lenin fusese un filosof lipsit de valoare: singura lui carte, *Materialism și empiriocriticism*, era slabă și plină de divagații, iar importanța ei fusese exagerată grosolan.

Prin anul III sau IV, cunoșteam bine societatea sovietică. Știam regulile și cum

trebuia să ne comportăm; dar pentru mine marea provocare, în timp ce manifestam interes deosebit față de studiile mele, era să descopăr ce *se întâmplase* cu adevărat. În apartamentul părinților mei găseam numeroase cărți politice publicate în anii 1920 și 1930 și, pe măsură ce le citeam, îmi dădeam seama cât de false și de lipsite de valoare erau declarațiile oficiale.

Cum cunoștințele de limba germană mi se îmbunătățeau repede, am început să citesc și cărți scrise de foști ofițeri din Wehrmacht care fuseseră luați prizonieri în război și petrecuseră câțiva ani în Uniunea Sovietică, între 1943 și 1947. Acest lucru mi-a deschis din nou ochii – la fel cum s-a întâmplat și cu articolele de presă din ziarele vest-germane. A fost o perioadă unică în istoria Uniunii Sovietice, în care studenții de la institut erau liberi să citească ziare și reviste occidentale. Ulterior, asemenea publicații au fost interzise, dar am fost destul de norocos să prind perioada de deschidere intelectuală, când am profitat din plin de situație, fiind unul dintre puținii cetățeni sovietici capabili să facă așa ceva.

Treptat, am început să înțeleg că Occidentul reprezenta o lume diferită. Acolo totul era altfel. Sistemul politic și social și principiile și valorile morale nu se asemănau cu ale noastre. Abordarea deschisă față de presă și procesul democratic făceau din Occident o altă planetă. La 20 de ani am început să simt că pătrundeam pe acest teritoriu străin și incitant. În copilăria și adolescența mea refrenul constant al propagandei sovietice susținea că societatea noastră era singura corectă. Uniunea Sovietică făcea totul bine. Lumea capitalistă, cu cercurile sale burgheze imperialiste, se caracteriza prin exploatare, violență și agresiune. Capitaliștii dezvoltaseră un sistem sofisticat pentru a exploata clasa muncitoare. Democrația nu era decât o fațadă menită să ascundă forțele reale aflate în spatele ei.

Acum, creștea în mine convingerea că toate aceste afirmații erau simple minciuni și că, în realitate, lucrurile stăteau pe dos. Propaganda regimului insista: „Noi suntem lumea sănătoasă, în vreme ce ei sunt cei nesănătoși", dar, când citeam ziarele vest-germane, realizam că era exact invers. Această descoperire m-a tulburat foarte

tare, dar, înțelegând cât de periculos era să gândesc astfel, pentru moment, nu am îndrăznit să abordez chestiunea cu altcineva. În schimb, puteam să-mi îmbogățesc cunoștințele despre Occident ascultând emisiuni la posturi de radio străine: Radio Liberty era puternic bruiat de un zgomot ca un urlet, emis din turnuri răspândite peste tot prin Moscova, dar uneori prindeam Vocea Americii și BBC World Service. Radiourile nu erau foarte performante pe atunci, iar aparatele produse în Uniunea Sovietică se opreau în mod intenționat la lungimea de undă de 25 de metri, astfel încât emisiile pe 21, 19 și 16 metri, folosite frecvent de stațiile europene, nu erau disponibile. Alte lungimi de undă erau accesibile, printre care cele de 49, 41 și 25, dar cei care bruiau se concentrau pe acestea și adeseori făceau imposibilă recepția lor. Cu timpul însă, am observat că stațiile de emisie întrerupeau brusc emisia pe o lungime de undă și treceau pe alta, astfel încât, dacă operatorii KGB nu erau permanent vigilenți, bruiau în gol, în timp ce semnalul se transmitea și putea fi auzit puțin mai departe pe scală.

Nu știu de ce mai mulți dintre contemporanii mei nu au perceput acest indiciu firav al adevărului și al realității. Pot doar să mă gândesc că am fost cu adevărat norocos pentru că am învățat germana, care mi-a oferit ocazia de a citi ziare, reviste și cărți publicate în Occident.

*

La sfârșitul anului II, la avizier a apărut un anunț: „Vă rugăm să vă depuneți cererile pentru a doua limbă străină". Pe atunci mă temeam grozav de engleză. Frica mea, în totalitate irațională, se datora unei lipse de înțelegere, dar simțeam că limba era *atât de* complicată, încât n-o voi pricepe niciodată. Scrierea părea dificilă și toate construcțiile gramaticale păreau diferite față de cele din germană, care îmi plăcea atât de mult. Totuși, m-am înscris la engleză, simțind instinctiv că, mai devreme sau mai târziu, trebuia să o învăț.

După câteva săptămâni, un funcționar mi-a spus că zeci de studenți se înscriseseră la engleză și că locurile la curs se alocau în baza unor criterii doar de profesori știute.

— Tu, Gordievski, mi-a spus bărbatul, poți alege între cehă și suedeză.

Fiindcă aveam prieteni cehi și slovaci, reacția mea imediată a fost să aleg ceha, mai ales că făcusem deja progrese învățând singur dintr-un manual.

Fratele meu avea alte idei. Pe atunci, își începea pregătirea pentru KGB, dar avea destule cunoștințe despre lume pentru a-mi da niște sfaturi raționale.

— Nu fi prost! m-a mustrat el. Dacă înveți ceha, o să-ți petreci restul vieții în jalnicele departamente consulare ale ambasadelor sovietice din Praga și Bratislava și nu vei mai vedea niciodată mai mult din lumea asta. Înscrie-te la suedeză! Nu există altă variantă. Unu, Suedia e o țară drăguță, și doi, e poarta spre restul Peninsulei Scandinave. De acolo poți merge oriunde în Europa.

Vasilko a fost întotdeauna mai pragmatic și mai materialist decât mine. Fiind mai mare, crescuse printre băieți abrutizați de război și era axat complet pe carieră, în timp ce mulți dintre prietenii mei erau mai idealiști și aveau oarece valori spirituale. Totuși, cu acele cuvinte mi-a schimbat cursul vieții. Am studiat suedeza, iar consecințele acestei deciziei au fost incalculabile. Nu m-a încântat foarte tare să

studiez această nouă limbă străină, întrucât, în comparație cu norvegiana, predată excelent, la suedeză aveam repartizat un profesor slab pregătit. Nu se alocau suficiente ore pentru studiu, chiar dacă programa era destul de stufoasă. Prin urmare, deși îmi doream să stăpânesc bine suedeza, n-am reușit niciodată.

Mult mai plăcut a fost un curs de jumătate de an despre literatura europeană occidentală, care includea niște ore de engleză și o introducere în geografia economică a țărilor europene. *Călătoriile lui Gulliver* a fost una dintre cărțile pe care le-am citit la acest curs și care mi-au lăsat o impresie puternică. Textul mi s-a părut atât de fascinant și de rafinat, încât le citeam fragmente cu voce tare prietenilor și mamei mele. Ulterior, în Anglia, după ce o citisem de trei ori în rusă, am cumpărat o ediție în limba engleză, ca să compar traducerea cu originalul. Simțul natural al umorului de care dădea dovadă Swift mi-a plăcut foarte mult, mai ales în povestea despre profesorul orb care își învață ucenicii cum să identifice culorile după miros și gust. M-a încântat și povestea bărbatului care încerca să reproducă substanțele

originale – porumb și legume – din excremente umane și reacția naratorului la salutul lui:

— Când i-am fost prezentat, m-a îmbrățișat foarte strâns (un gest de care m-aș fi putut lipsi foarte bucuros).

Toate materiile de studiu erau pătrunse de ideologia marxistă. La școală, cunoștințele noastre despre istoria Uniunii Sovietice fuseseră sumare; acum, învățam din ce în ce mai mult despre revoluție și istoria Partidului Comunist, inclusiv aspecte din trecutul mișcării revoluționare: crearea primelor organizații marxiste în Europa și în Rusia; încă nu știam întregul adevăr despre epurări: citisem, bineînțeles, discursul secret al lui Hrușciov, dar textul său nu era încă disponibil în mod oficial pentru rescrierea cărților de istorie, care fuseseră doar parțial modificate. Chiar și așa, citind despre anii 1920 și 1930, am văzut cum colegii și susținătorii lui Lenin, cei mai buni și mai deștepți dintre revoluționari, dispăruseră unul după altul. Un subiect mereu fascinant era Congresul al XVII-lea al partidului, din 1934, când a fost ales pentru prima oară Comitetul Central. Legenda – încă neconfirmată –

spunea că, la votul secret, Serghei Kirov primise mai multe voturi decât Stalin, fiindcă majoritatea delegaților îl urau pe Stalin și voiau să scape de el. Kirov a fost asasinat în decembrie același an, la ordinele lui Stalin și, până la sfârșitul lui 1938, peste 70 % dintre participanții la congres erau morți. Stalin nu știuse cine pentru cine votase, dar a lichidat oricum două treimi dintre ei.

Astfel de evenimente și legende erau discutate îndelung, dar în acea perioadă mintea mea nu era îndeajuns de matură pentru a respinge comunismul. Mai degrabă voiam să cred că, la începuturile ei, mișcarea fusese animată de idealuri bune și nobile, dar că ulterior degenerase în haos, brutalitate și teroare. Colectivizarea agriculturii ar fi trebuit să aducă bunăstarea societății, dar a declanșat o adevărată catastrofă. Înțelegerea mea despre ce se întâmplase era limitată: încă mă aflam în interiorul sistemului, dar sentimentele mele de deziluzie creșteau în fiecare zi.

*

Dintre prietenii mei din Clubul de Atletism, niciunul nu era mai interesant decât Li, un mic atlet chinez, care alerga

bine, dar suferea în mod clar de subnutriție. În spatele ochelarilor, ochii îi erau prietenoși și inteligenți și avea un puternic simț al umorului; era însă un comunist fanatic și, cu toate că am devenit buni prieteni, aveam niște certuri politice fenomenale. Obișnuiam să-l enervez spunându-i:

— Acum aveți un cult al personalității în China. Îl aveți pe Mao, așa cum noi l-am avut pe Stalin până acum patru ani. Nu-ți dai seama că, în momentul în care Mao va muri, veți avea o campanie de demaoizare?

Lui Li nu-i plăceau astfel de remarci.

— Se pare că nu înțelegi ce a făcut Mao pentru națiune, spunea furios. Avem față de el o imensă datorie.

— Exact așa spunea toată lumea despre Stalin, îi răspundeam. A fost un mare lider. Îi datoram totul.

În încercarea de a-l mai întrema, obișnuiam să-l invit acasă la noi la masă, unde avea certuri interminabile cu tatăl meu. Pe atunci, în 1957, izbucniseră incidente de graniță neplăcute între India și China, iar Li le atribuia provocărilor capitaliste. Tatăl meu îi spunea că vorbea prostii – și continuau tot așa.

În ciuda intransigenței lui Li, nu puteam să nu-l agreez și lucrul curios despre el era că, în ciuda faptului că părea bigot, adeseori avea dreptate. Asta s-a întâmplat o dată, când eram împreună într-o tabără de vacanță în Karelia, aproape de granița cu Finlanda, o zonă superbă cu munți, lacuri, râuri și insule acoperite cu pini și conuri vulcanice uriașe. În aceste locuri idilice am petrecut una dintre cele mai bune vacanțe din viața mea.

După o instrucție de cinci zile, ne-am urcat în câteva bărcuțe și am pornit într-o excursie de 10 zile prin regiunea cu lacuri, oprindu-ne pe insule unde instalam corturile și făceam focuri pentru a găti mâncarea. Li critica adesea mâncarea rusească fiindcă era banală și se plângea că îi lipsesc condimentele. Apoi, într-o seară, spre marea sa bucurie, a observat că fundul unui lac limpede precum cristalul era acoperit cu midii de apă dulce.

— Uitați! a strigat. Niște delicatese chiar la picioarele noastre!

Imediat ne-a îndemnat pe câțiva dintre noi să umplem niște găleți cu midii, pe care apoi le-a fiert, după ce pregătise mai întâi o fiertură de ceapă, sare, piper și oțet ca să

meargă cu midiile. Niciunul dintre noi nu mai mâncase midii și unii chiar au refuzat, dar ceilalți au fost răsplătiți cu un festin extrem de delicios.

În flotila noastră de bărci nu aveam radio, așa că zile în șir am fost privați de orice fel de vești. Apoi, într-o dimineață, am ajuns într-un sat de unde puteam cumpăra un ziar și pe prima pagină am văzut titlul „CLICĂ ANTIPARTINICĂ DEMASCATĂ ÎN CONDUCEREA PCUS". Am aflat că vechi staliniști – printre care se aflau Kaganovici, Malenkov și Molotov – încercaseră fără succes să-l răstoarne pe Hrușciov de la putere. Vestea m-a bucurat enorm. Fiind un militant antistalinist, întâmpinam cu bucurie victoria lui Hrușciov, aproape dansând de fericire, și am strigat:

— Li, ce minunat! În sfârșit, progres! Toți acei bătrâni staliniști au fost trimiși la plimbare!

Totuși, Li nu părea deloc fericit.

— Tovarășul Molotov, exclus? a spus cu voce sumbră. Practic, este unul dintre întemeietorii statului sovietic, iar ei l-au dat deoparte? Nu-mi place asta.

Seriozitatea sa mi-a readus în minte faptul că unii oameni chiar sprijineau idei și structuri vechi. Li nu credea formal în idealurile comuniste, ci le susținea cu ardoare. Mi-am dat seama că Uniunea Sovietică va trebui să țină foarte bine China sub observație: dacă elita conducătoare era atât de fanatică precum el, lucrurile puteau deveni cu adevărat periculoase.

Li învăța persana și, când îl întrebam cât de util era să învețe această limbă – într-o perioadă în care China fusese izolată aproape total, ca urmare a presiunii americane –, el îmi răspundea:

— Vei vedea, Oleg, va veni vremea. China va fi recunoscută drept o mare putere peste tot în lume. Vom avea ambasade peste tot. De aceea învățăm diplomație și limbi străine.

Din nou s-a dovedit că avea dreptate – pe termen lung. Dar, în 1959, relațiile dintre China și Uniunea Sovietică s-au deteriorat, iar un an mai târziu, studenții chinezi au fost rechemați de la Moscova. M-am întrebat adesea ce s-a întâmplat cu Li, mai ales în timpul Revoluției Culturale.

*

În anul IV, atât cunoștințele mele de germană, cât și cele despre Occident s-au îmbunătățit semnificativ, când am început să lucrez ca translator pentru delegații germane aflate în vizită. Majoritatea proveneau din RDG, dar, după doar 12 ani de comunism și înainte să fie ridicat Zidul Berlinului, încă erau apropiați de Occident, și din punct de vedere geografic, și din punct de vedere spiritual, și mi s-a părut reconfortant să am contact cu ei. Mai primeam și vest-germani și locuitori din Berlinul de Vest, ca turiști sau ca membri în delegații oficiale.

Ministerul Sănătății le oferea studenților cele mai bine plătite slujbe; invitau în țară delegații cu puțini membri și le arătau locuri foarte interesante. Am însoțit câteva dintre ele, dar cea mai frumoasă excursie la care am participat a avut ca tematică un domeniu denumit de germani *Kurortologie*, sau tratamentul aplicat pacienților în stațiuni balneoclimaterice și sanatorii. Destinația noastră a fost Georgia, unde, pe atunci, oamenii erau extrem de ospitalieri, poate și pentru că acolo nu soseau prea multe delegații. La Tbilisi, Gagra, Borjomi și Soci am fost cazați în cele mai bune

hoteluri, ne-am plimbat cu mașini rapide și ne-am delectat cu tot felul de mâncăruri și băuturi. Am consumat mult vin, șampanie și coniac georgiene, iar la Soci, alcoolul deja își făcea efectul la unii dintre oaspeți. Într-o dimineață, în timp ce mergeam de-a lungul bulevardului principal, am intrat într-un magazin de suvenire și am cumpărat câteva lucruri. Cei din magazin, văzând că au clienți străini, și-au dat silința să împacheteze cumpărăturile în hârtie și au legat pachetele cu sfoară.

Câteva minute mai târziu, unul dintre germani a trebuit să răspundă unei urgente chemări a naturii; spre norocul lui, era o toaletă publică în apropiere și în curând a ieșit de acolo mult mai ușurat, dar cu suvenirul despachetat.

— Știți care e problema pe aici? ne-a întrebat el. Nu există hârtie la toaletă. Dar spre norocul meu am avut pachetul la mine!

Câteva minute mai târziu, ne-am urcat cu toții într-un troleibuz și am pus fiecare câte două copeici în cutia pentru bani (nu exista taxator). În grup era și un medic și, în timp ce introducea monedele în fantă, una din ele a atins un mecanism înăuntru și alte

zeci de monede au căzut pe fundul cutiei, cu un zgomot asurzitor. Medicul a izbucnit în hohote de râs, iar bărbatul care fusese la toaletă a remarcat ironic:

— Ce este așa de amuzant? Îmi amintește de experiența mea de acum câteva minute.

Pe lângă faptul că-mi îmbunătățeam germana, aceste excursii m-au cizelat și m-au ajutat să văd cum noi, rușii, apăream în ochii străinilor, mai ales ai oaspeților din Occident. Odată, la sfârșitul unei călătorii la Moscova și Leningrad, un bărbat din Berlinul de Vest a spus cu voce sumbră, pe un ton sarcastic:

— Acum știm cum arată costumul național rusesc.

— Ce vreți să spuneți? l-am întrebat.

— Este uniforma militară.

Remarca m-a iritat și, într-un acces de patriotism, l-am întrebat repede:

— Ce vă face să credeți asta?

— Fiindcă străzile din Moscova și Leningrad sunt pline de soldați și ofițeri, toți îmbrăcați în uniformă.

Neamțul percepea această situație ca o dovadă a militarismului și imperialismului nostru și, ulterior, când am început să călătoresc în Occident și am văzut trenuri

pline cu militari, paznici la frontieră, pe peroane, în restaurante, peste tot în Uniunea Sovietică, m-am gândit:

— Da, este adevărat. Acesta este un imperiu militarist puternic înarmat.

Totuși, atunci am luat remarca neamțului drept o insultă și m-am gândit cu amărăciune cum tatăl meu, care îi dădea mamei salariul pentru a întreține gospodăria și familia, purta tot timpul uniformă pentru că nu avea costum civil. Neamțul nu avea de unde să știe că multe dintre uniformele pe care le observa nu erau urmarea dorinței de a ieși în evidență sau dovada agresivității locuitorilor, ci doar o fațetă a sărăciei oamenilor și a caracteristicilor regimului comunist.

Exista o cale prin care puteam să ne luăm revanșa față de germani: să-i ducem la muzeul asediului Leningradului, care înfățișa în detalii grafice cum trăiseră și muriseră oamenii când forțele naziste împresuraseră orașul, între 1941 și 1943. La fiecare vizită ne uitam la un film dur și emoționant. Avea sonor doar în rusă, așa că ghidul stătea în spate și traducea simultan în căști. Într-o dimineață după ce făcusem acest lucru, punând mult suflet, unii

membri ai grupului au venit la mine și au protestat:

— Oleg, astăzi ești foarte dur cu noi.

— Eu? Dur? Nu am făcut decât să vă traduc scenariul.

Dar, fiindcă îmi ascultaseră vocea, au presupus că ideile îmi aparțineau.

În anul IV, entuziasmul meu pentru meseria de translator mi-a oferit o vară fantastică la Artek, pe coasta Crimeii. Fiecare cetățean al Uniunii Sovietice cunoștea Artek – nume tătar –, locul unde se afla cea mai bună și mai luxoasă tabără de vacanță pentru pionieri. În acel an autoritățile organizaseră o competiție internațională de atletism cu participarea țărilor est-europene, la un nivel foarte bun, întrucât fiecare echipă câștigase deja concursuri naționale. Am fost numit ghid-interpret pentru echipa din Leipzig și mi s-a cerut să-i însoțesc timp de 25 de zile.

Artek s-a dovedit a fi mai mult un sat decât o tabără, cu cabane din lemn ce puteau caza câte 12 oameni, toate dotate cu apă curentă, dușuri și toalete curate. Tabăra oferea facilități pentru tot felul de sporturi, jocuri, filme și alte distracții, ca să nu mai menționez acces ușor la plajă.

Organizatorii ne-au pregătit și excursii, iar una mi-a prilejuit să vizitez pentru prima oară Sevastopolul, un loc de mare interes pentru mine, având în vedere preocupările mele pentru teme precum Războiul Crimeei și cel de-al Doilea Război Mondial.

Când am văzut echipa din Leipzig, am fost uluit. Băieții chiar păreau niște adolescenți, în schimb, fetele, cu vârste de 14 și 15 ani, erau uimitor de atrăgătoare, cu trupuri admirabile. Bineînțeles, au câștigat fiecare concurs cu o mână legată la spate, dar mi s-a părut aproape imposibil să-i tratez ca pe copii, de vreme ce aveau înfățișarea unor adulți. Trebuiau să fie supravegheați de profesorul lor, dar acesta se îmbolnăvise și fusese repede înlocuit de corespondentul sportiv al ziarului pionierilor din RDG, un fost parașutist care luptase în război. Bărbat foarte energic, își descria aventurile la timpul prezent:

— Cădem deasupra Greciei! Pământul urcă să ne întâmpine! Ciuruim tot ce iese în calea Schmeisser-elor[44] noastre! Ce zi extraordinară!

Mai era și un profesor maghiar, cel mai în vârstă de acolo, care jinduia după fete și le fugărea în jurul taberei după ce se întuneca.

Ele îl provocau în mod voit, stând în beznă până aproape le prindea, apoi o luau la fugă și chicoteau. Prezența acelor tinere nemțoaice a ridicat mult temperatura la Artek.

*

La Moscova mi-am dat seama că doi membri ai KGB își petreceau mult timp în clădirea institutului: aveau un mic birou și nu prea se făceau văzuți, strecurându-se înăuntru și afară pe la parter, în timp ce studenții erau la etaj. Multă vreme nu am știut cu adevărat ce făceau, dar treptat mi-am dat seama că urmăreau potențiali recruți – și că bărbatul care reprezenta Direcția I Centrală pusese ochii pe mine.

Ce puteam face? Îmi plăcea ideea unei cariere în KGB, parțial fiindcă i-aș fi călcat pe urme tatălui meu, dar și fiindcă îmi oferea șansa de a lucra și de a trăi peste hotare, unul dintre principalele scopuri ale aproape fiecărui student din institut. Toți știam că Uniunea Sovietică semăna cu o închisoare și că singura cale de a scăpa de acolo pentru orice perioadă de timp era să intri într-una dintre organizațiile care lucrau în alte țări: Ministerul Afacerilor Externe, agențiile de presă precum TASS și

APN, sau KGB. (Pentru a intra în GRU, echivalentul militar al KGB, trebuia să fii membru al forțelor armate.)

Cetățenii sovietici obișnuiți nu aveau nicio șansă să plece în străinătate, fiindcă nimănui nu-i era permis să părăsească țara fără aprobare specială de la guvern și fiecare cerere individuală trebuia avizată de Secția de Cadre a Comitetului Central. Călătoriile în străinătate erau un vis imposibil de atins pentru aproape oricine – și din acest motiv mă atrăgea puternic ideea de a lucra în KGB. Pe lângă aceasta, în ochii noștri, organizația avea multe atuuri interesante: secretomania, întreaga recuzită a spionajului, metodele specifice și cunoștințele de specialitate necesare. Nu neglijam nici aspectul financiar: salariul oferit de KGB era puțin mai mare decât în alte domenii. Însă niciunul dintre noi nu se gândea la dezavantaje: nu luam în seamă numeroasele restricții legate de libertatea noastră personală, verificarea trecutului nostru și al familiilor și disciplina mai strictă decât în cazul celorlalte locuri de muncă. Preferam să nu ne gândim ce s-ar întâmpla dacă unul dintre noi ar fi fost expulzat dintr-o țară străină; ignoram

faptul că era aproape imposibil să ne mutăm din KGB în altă organizație – Ministerul Afacerilor Externe, de exemplu, nu ar fi angajat niciodată foști agenți KGB.

În timp ce mă gândeam la opțiunile mele, beneficiam de un avantaj față de colegii mei: puteam discuta diverse chestiuni cu fratele meu, care deja își făcea instrucția ca să devină un *ilegal*, sau „cârtiță". De la Vasilko aflasem cum operau „cârtițele": își asumau altă identitate în țara țintă, trăind ca cetățeni ai acelui stat. Deja vorbeam germana foarte bine – mai bine decât el – și îmi plăcea ideea unei vieți într-o țară occidentală. I-am cerut lui Vasilko să îmi pună o pilă la Piotr Grigorievici, care se ocupa de Direcția S (responsabilă de „cârtițe") în institut, și, într-o bună zi, la începutul lui 1961, m-a invitat în micul lui birou la o discuție. Când m-a întrebat dacă eram interesat de activitatea departamentului său, iar eu am răspuns afirmativ, mi-a spus că urma să fiu chemat la un interviu în clădirea cunoscută drept Biroul de Tranzit, în Kuznețki Most, o străduță cu case vechi, lângă sediul KGB din Piața Dzerjinski.

Acolo, un ofițer mai mare în grad a vorbit cu mine despre rezultatele mele la facultate, despre planurile mele de viitor și despre cunoștințele de germană; două săptămâni mai târziu, am fost intervievat în germană de o frumoasă doamnă având în jur de 50 de ani, care vorbea limba impecabil și care arăta ca o *Tante* (mătușă) tipică, încât am presupus că era nemțoaică. Am aflat că, de fapt, *era* rusoaică. Oricum, a părut impresionată de germana mea și mi-a dat cea mai bună recomandare posibilă. Am devenit un candidat serios pentru Direcția S și, din acel moment, niciun alt departament al KGB nu a mai avut voie să mă abordeze.

*

Perioada decisivă pentru formarea mea intelectuală în anii facultății au fost, fără nicio îndoială, lunile petrecute în Berlinul de Est, începând din august 1961, în vacanța dintre anii V și VI. Institutul și Ministerul Afacerilor Externe aveau obiceiul generos de a trimite studenți în străinătate timp de șase luni, pentru a câștiga experiență – nicio altă instituție de învățământ din Uniunea Sovietică nu proceda astfel, pe atunci. Pentru studenții

din anul meu – 60 la număr – erau rezervate 30 de locuri în străinătate, ceea ce însemna că jumătate urmau să plece în străinătate, în timp ce cealaltă jumătate aveau să lucreze în minister ori la vreo agenție de presă precum TASS, pentru a face practica acolo.

Din fericire, am fost unul dintre cei 30 de studenți trimiși în străinătate; însă nu aveam relații importante și nu reușisem să intru în grațiile cui trebuia, ca să fiu trimis într-una dintre destinațiile cele mai bune: acele țări bogate, capitaliste, care se presupunea că își exploatau muncitorii cu atâta cruzime. Probabil fiindcă tatăl meu deja ieșise la pensie, am fost repartizat într-o țară comunistă, dar măcar RDG era un stat având graniță cu Occidentul – și, așa cum stăteau lucrurile, nici că se putea să fiu trimis într-un loc mai interesant.

A fost noroc chior că am plecat din Moscova în 10 august 1961, cu un mic grup de patru de diplomați la început de carieră, toți destul de agitați, dar mândri și extaziați să avem pașapoarte diplomatice verzi, pe care puțini studenți sovietici le primeau. Unul dintre tovarășii mei, Nikolai Starikov, era cu opt sau nouă ani mai în vârstă decât

mine, fiind trecut de 30 de ani. Ceilalți doi membri ai grupului, Stanislav Makarov și Vladimir Șcerbakov, erau de vârsta mea, dar toți ieșeam din țară pentru prima oară, așa că pentru noi toți era o experiență inedită.

După-amiază, am plecat cu trenul din Moscova, împărțind un compartiment cu patru cușete și călătorind confortabil spre vest, pe timpul nopții. La fel ca mai toți rușii, și nouă ne plăcea să mâncăm în tren, iar eu am savurat un pui fiert, rece, pe care-l gătise mama pentru mine. Și ceilalți aveau pachete cu mâncare și ne-am clătit apoi gâtlejurile cu bere vândută pe coridoare de chelneri care veneau de la vagonul-restaurant.

A doua zi dimineață, la ora 11, am ajuns în orașul de graniță Brest-Litovsk. Neștiutori cum eram, am crezut că formalitățile trecerii frontierei erau firești și asemănătoare în toate țările. Doar mai târziu, privind înapoi, mi-am dat seama cât de sinistră a fost situația.

Primele echipe de ofițeri și grăniceri îmbrăcați în uniforme verde-deschis s-au năpustit în tren și au ocupat poziții astfel încât să izoleze simultan toate vagoanele.

Nimeni nu a avut voie să iasă sau să se plimbe prin tren în timp ce ne inspectau documentele. Apoi, soldații au ridicat banchetele pentru a se asigura că nu erau pasageri clandestini în spațiile pentru bagaje de dedesubt și au desfăcut cu șurubelnițele panourile din tavan pentru a verifica spațiul de sus. Au rămas acolo, împiedicând orice mișcare din partea pasagerilor, în timp ce ofițerii de la vamă, în uniforme gri, i-au verificat pe toți în afară de cei care, la fel ca noi, dețineau pașapoarte verzi. Am observat că majoritatea oamenilor aveau pașapoarte albastre, ceea ce însemna că se deplasau în chestiuni de serviciu. Naiv cum eram, mi s-a părut ciudat că un regim totalitar, care nu acorda nicio atenție drepturilor omului, le oferea unora dintre cetățenii săi privilegiul de a fi scutiți de la controalele vamale. (În teorie, privilegiul era rezervat doar cetățenilor străini, dar diplomații sovietici s-au bucurat de el mulți ani, până când, după evadarea mea, a fost retras imediat.)

După o vreme, vameșii au plecat, dar grănicerii au rămas în vagoane. Trenul s-a mișcat pe o distanță scurtă și s-a oprit sub acoperișul unei clădiri uriașe ce semăna cu

o fabrică, unde roțile i-au fost schimbate, de la ecartament lat la ecartament îngust. A fost o operațiune rapidă, în care osiile înguste, atârnând de lanțuri, au fost coborâte și puse la locul lor, trenul fiind gata să-și continue călătoria în mai puțin de o oră. Apoi am mers înapoi în gara Brest, dar la alt peron, împrejmuit cu un gard de sârmă înalt de trei metri. În zonă erau numeroase patrule. Am așteptat acolo, în timp ce soldații stăteau de pază afară. Într-un final, am pornit spre Vest și, doar după un kilometru sau doi, am trecut frontiera. De fiecare parte, perpendicular pe calea ferată, se zăreau garduri paralele până departe, separate între ele de largi zone lipsite de vegetație, cu turnuri de observație ridicându-se deasupra lor la intervale regulate.

De partea poloneză a graniței, lucrurile au devenit mai puțin sinistre. Din nou, ofițeri și vameși au urcat în tren, dar soldații, cu toate că erau comuniști, aveau o înfățișare mai degajată și mai elegantă și purtau uniforme mai stilate. Vameșii au îmbunătățit situația, având în vedere că mulți dintre ei erau fete în uniforme strâmte, care doar se uitau prin jur,

zâmbind. Apoi, la granița cu RDG, parcă ne-am întors în Rusia, fiindcă militarii, cu uniformele lor gri, aveau un aer prusac și serios, amintindu-ne în mod neplăcut de naziști. Atât de mult semănau cu cei pe care îi văzuserăm în filmele de război, încât am fost cu toții șocați.

Târziu, pe seară, în 11 august, am ajuns la Berlin, un moment emoționant pentru un tânăr care citise despre Germania încă din copilărie. Capitala imperială; Primul Război Mondial; gloriile artistice ale Berlinului în anii 1920; aventurile tinerilor pionieri germani care ajutau Partidul Comunist în rezistența sa clandestină contra naziștilor, în anii 1930; incendierea clădirii Reichstagului, în 1933; Olimpiada Nazistă, din 1936 – toate acestea îmi erau cunoscute din cărți, iar acum vedeam Berlinul în realitate.

Imediat am fost fascinat de complexitatea orașului. Rusia era o țară imensă, dar avea multe zone golașe și stepe. Aici totul era mult mai concentrat – o infrastructură foarte dezvoltată, cu șine intersectându-se pe poduri și în tuneluri, căci calea ferată șerpuia printre clădiri. Arhitectura tradițională germană arăta extrem de

diferit față de orice altceva văzusem până atunci. Totuși, cu cât ne apropiam de centrul orașului, cu atât mai evidente erau distrugerile provocate de război: terenuri fără construcții, șiruri de case în care, din loc în loc, se iveau spații goale, pereți fără acoperiș.

La Ostbahnhof ne aștepta o mașină și am fost duși la Karls-horst, suburbia în care KGB avea o adevărată enclavă, o bază militară împrejmuită cu un gard și cu santinele la poartă. Înăuntru, totul aparținea Uniunii Sovietice și am aflat că ni se repartizase un apartament într-un mic bloc de doar trei etaje. Încăperea era simplu amenajată, dar adecvată pentru patru tineri: o bucătărie bună, o cameră de zi, două dormitoare, o baie. Totuși, ne-a atras atenția televizorul și, la câteva minute după sosire, schimbam avid de pe un canal pe altul, uluiți de cele cinci posturi disponibile simultan și încântați să vedem că germana vorbită – față de cea de pe casete și a profesorilor noștri – era perfect inteligibilă.

Obosiți după lunga călătorie, am cinat și am mers devreme la culcare. Apoi însă a urmat un eveniment tipic rusesc. La câteva minute după ce ne întinseserăm, s-a auzit

un strigăt și toți am sărit din pat, alergând spre întrerupătoare. Am văzut o imagine șocantă: ambele dormitoare erau pline de ploșnițe, care ne atacau din toate direcțiile. Era imposibil de zis de unde apăruseră, dar acum mișunau peste tot: pe paturi, podele, pereți, tavan. Scărpinându-ne și plesnindu-ne peste înțepături, am smuls așternuturile de pe paturi și le-am scuturat în cadă, dând apoi drumul la apă, ca să se ducă pe sistemul de scurgere. În următoarele două ore ne-am luptat contra invadatorilor, prinzând și omorând sute de insecte. Apoi, extenuați și hotărâți să dormim bine, am luat câte un pat din fiecare dormitor și le-am pus în camera de zi, cu mult spațiu în jur, și am îndepărtat celelalte paturi de pereți. În bucătărie am adunat 16 vase – cratițe, boluri, farfurii – și le-am așezat astfel încât fiecare picior de pat să stea în apă. Astfel protejați, ne-am liniștit ușor-ușor și ne-am culcat din nou. A doua zi dimineață, ne-am plâns la administrator, care a chemat o echipă nemțească de dezinsecție. Oamenii și-au făcut treaba într-o manieră teutonică, întrucât, când ne-am întors seara în apartament, am simțit

un miros vag de dezinfectant, dar nici urmă de ploșnițe.

În prima noastră dimineață petrecută la Berlin, am învățat să ne orientăm prin oraș. Baza noastră era ambasada sovietică de pe Unter den Linden, bulevardul principal care fusese inima capitalei înainte de război; ambasada era o clădire uriașă construită de prizonierii germani la doar câteva sute de metri de Poarta Brandenburg. Mentorul nostru era Vladimir Lomieko, pe atunci consilier al șefului Departamentului pentru blocul țărilor comuniste, instrumentul Comitetului Central care se ocupa de țările din Europa de Est. Îl cunoșteam pe Lomieko de la institut, unde fusese student cu vreo doi ani înaintea mea, așa că îl consideram un vechi prieten. Înalt, încrezător, energic, Lomieko făcea tuturor o impresie profundă, fiind un individ capabil și hotărât să-și construiască o carieră de succes (ulterior, a ocupat multe posturi înalte și a devenit reprezentantul Ministerului Afacerilor Externe la UNESCO). Altă persoană importantă era Iuli Kviținski, secretarul personal al ambasadorului.

În perioada vacanței noastre, cei doi se aflau prinși, ca toți ceilalți, într-un mare eveniment istoric. Din felul în care discutau oamenii, repede, cu voce joasă, era clar că ajunseserăm într-un moment tensionat; și abia ne-a indicat Lomieko ce urma să facem, că ne-a și mărturisit că afară se întâmpla ceva teribil.

— În ultimele două săptămâni și în ultimele zile, mai ales, cetățenii Republicii Democrate Germane au plecat în Vest cu miile, ne-a spus. Nu este prima oară când se întâmplă așa, dar, din motive care ne scapă, tendința s-a accelerat brusc. Dacă m-ați întreba ce impresie am acum despre Germania de Est, v-aș răspunde foarte simplu: parcă toți cetățenii est-germani și-au pregătit valizele.

Fraza aceasta mi-a stârnit imaginația și m-a urmărit încă de atunci. În câteva minute, situația a fost confirmată de un alt funcționar al ambasadei, un secretar-șef coleric, care a intrat în încăpere și ne-a spus, pe un ton conspirativ:

— Băieți, urmează să se întâmple ceva incredibil. Nu pot să vă spun ce anume, dar este datoria mea să vă avertizez. Lucrul important este că trebuie să fiți în alertă în

această seară și mâine-seară. Nu ieșiți nicăieri. Nu mergeți la plimbare. Nu stați în centru. Când se închide biroul, mergeți înapoi la Karlshorst și stați în camerele voastre. Uitați-vă la televizor, ascultați radioul – dar nu ieșiți, orice s-ar întâmpla. Apoi, mâine-dimineață veniți la birou, la fel ca toți ceilalți angajați.

Bineînțeles că vorbele sale ne-au stârnit și mai mult curiozitatea, dar am făcut așa cum ne sfătuise. Nici emisiunile din acea seară nu ne-au lămurit prea bine ce se întâmpla. A doua zi dimineață am găsit orașul într-o stare de agitație, cu soldați care stăteau de pază peste tot, oameni și mașini grăbindu-se în toate direcțiile. De-a lungul liniei dintre sectorul sovietic și cel occidental se ridicau baricade din sârmă ghimpată: Berlinul era împărțit în două, cu prima variantă a Zidului.

La ambasadă, personalul era atât de ocupat să raporteze ce se întâmpla către Moscova, încât am fost lăsați de capul nostru și ne-am petrecut ziua lipiți de televizor, privind cu scepticism și groază imaginile cu oamenii care escaladau cu disperare baricadele și săreau de la ferestre direct în canale pentru a scăpa. În ciuda

acestor dovezi nemijlocite, cu greu credeam ce se întâmpla, dar, când ieșeam pe stradă, realitatea era și mai dură. La câteva sute de metri de noi, pe Unter den Linden apăruseră baricade din sârmă ghimpată ce blocau Poarta Brandenburg. Circulația pe una dintre principalele artere ale orașului era oprită.

Construcția Zidului a creat o atmosferă electrizantă, dar trebuia să ne calmăm cumva. După o vreme, funcționarii din ambasadă ne-au informat că nu găseau niciun birou liber pentru noi, așa că ni s-au dat niște mese la al patrulea etaj al clădirii, pe coridorul ce ducea spre splendida sală de festivități folosită pentru conferințe și discursuri. Coridorul, larg și spațios, era păzit de o secretară severă, o femeie îmbrăcată elegant, care stătea în fața ușii unui birou și căreia îi displăcea prezența noastră, din moment ce îi subminam poziția. În curând am aflat că lucra pentru colonelul Slavin, șeful secției KGB din ambasadă. Cea mai mare parte a forțelor KGB era la Karlshost, unde lucrau peste 500 de ofițeri. Vreo 25 de oameni lucrau la ambasadă, sub acoperirea de diplomați.

Înainte să părăsesc Moscova, ofițerul meu de legătură din Direcția S mi-a dat diverse sarcini. Prima dintre ele a fost să iau legătura cu fratele meu. Locuia în Leipzig, dar a venit la Berlin ca să ne întâlnim într-o seară, în prima mea săptămână acolo și, cu toate că amândoi ne-am bucurat de revedere, m-a pus într-o situație mai complicată decât mă așteptam. Vasilko era în toane foarte bune: pentru a sărbători venirea mea m-a dus în câteva baruri de noapte din Berlinul de Est și mi-a cumpărat una sau două tării germane, iar rezultatul a fost că m-am întors în apartamentul nostru din Karlshorst aproape de miezul nopții. Supraveghetorul nostru deja se îngrijorase. Evident, a simțit că miros a alcool, fiindcă a făcut semn către tovarășii mei că băusem și m-a întrebat nervos unde fusesem. Cunoscând foarte bine unul dintre principiile fundamentale ale KGB conform căruia nu trebuie niciodată să spui ce ai făcut, i-am spus că am fost la cinematograf.

— Chiar așa? m-a întrebat ironic. Și ce ai văzut?

I-am spus titlul unui film despre care știam că rulează. Mi-a zis simplu:

— Bine, discutăm dimineață. Acum du-te la culcare.

M-am dus în cameră deprimat. Nu voiam să-i dezamăgesc pe kaghebiști dezvăluind legătura mea cu ei, dar nici nu voiam să mă întorc la institut cu un raport nefavorabil. Știam că dimineață supraveghetorul nostru va începe să pună întrebări despre filmul pe care pretindeam că l-am văzut și, cu cât mă gândeam mai mult la situația mea dificilă, cu atât realizam că exista o singură soluție. În mijlocul nopții m-am îmbrăcat, m-am strecurat afară din casă și am mers pe jos înapoi spre centrul orașului – o distanță de cel puțin trei kilometri, pe care am făcut-o în trei sferturi de oră – ca să găsesc cinematograful unde rula filmul cu pricina. Ajuns acolo, pe trotuar, am găsit nu doar programul care prezenta un rezumat complet al filmului, ci și un bilet rupt, după care mi-am târșâit picioarele obosite înapoi. Doar un tânăr ar fi făcut așa ceva. Strădania mea încăpățânată a dat însă rezultate, întrucât supraveghetorul meu a înghițit minciuna mea, mai ales că mi-am întărit povestea arătându-i programul și biletul. Ulterior, când am povestit episodul celor din KGB, au fost încântați: îmi

acoperisem cu inteligență urmele, nu-l menționasem pe fratele meu, iar în schimb întreprinsesem o mică operațiune pentru a aduna dovezi materiale pentru minciuna mea. Toate astea li s-au părut că erau o adevărată lovitură. Dovedisem că aveam „abilități operative". Demonstrasem o „reacție operativă spontană".

— Am găsit un candidat bun! și-au spus unul altuia. Băiatul se descurcă bine.

A doua sarcină dată de KGB s-a dovedit mai complicată. Îmi dăduseră numele unei femei cu care, au spus ei, voiau să reia contactul. Trebuia să o abordez și să aflu sentimentele ei față de Uniunea Sovietică – dacă era sau nu pregătită să lucreze din nou pentru KGB. La început, totul a părut foarte greu, dar, după ce m-am înarmat cu curaj, am mers la o stație de poliție și am inventat un pretext pentru a-i obține adresa. Înarmat cu aceste detalii și cu niște flori, am mers la ea direct, fără să telefonez, în caz că ar fi refuzat. Când am bătut la ușă, cu nervii întinși la maximum, a răspuns o doamnă frumoasă, având în jur de 40 de ani. Am bâiguit ceva despre un prieten din Moscova care mă rugase să trec pe la ea, iar ea m-a invitat înăuntru, aparent deloc

surprinsă. Mie mi s-a părut că am avut o conversație utilă: în mod cert petrecuse ceva timp în Uniunea Sovietică în timpul războiului și vorbea despre acei ani cu căldură, remarcând cu tristețe că oamenii nu mai erau atât de idealiști ca în anii 1930–1940.Când am întrebat-o dacă voia să reia contactul cu KGB, mi-a dat de înțeles, cu grijă, că nu ar deranja-o.

Am scris toate acestea într-un raport și atunci am crezut că am procedat bine. Ulterior, mi-am dat seama că toată afacerea fusese un test: probabil că era agent activ care primise misiunea să mă testeze. KGB voia să afle dacă păream prezentabil, dacă abordam străinii cu ușurință, dacă puneam întrebările corecte. Dacă ar fi vrut să reia contactul cu un agent folositor, nu ar fi trimis un individ naiv de 22 de ani ca să rezolve treaba. În orice caz, a fost o misiune palpitantă, pentru că m-a ajutat să-mi fac o idee despre misiunile kaghebiștilor.

Pe măsură ce zilele treceau, s-a dovedit că noi, studenții, aveam puține lucruri de făcut, în afara unor traduceri sporadice. Ni s-a spus că sarcina noastră principală era să lucrăm la disertațiile pe care trebuia să le predăm când ne reîntorceam la Moscova și

terminam cursurile la institut. Îndrumătorul științific al tezei mele voia să scriu despre colectivizarea agriculturii în RDG, dar eu am considerat tema foarte plictisitoare și, în timp ce mă prefăceam că mă documentez, am lucrat la un subiect ce mă fascina: relațiile dintre Biserică și Stat în Germania de Est.

Viața noastră liniștită ne lăsa mult timp la dispoziție să citim – și am citit avid, nu doar ziare vest-germane, care ne erau puse la dispoziție gratuit, dar și rapoarte secrete făcute de diverse partide politice despre moralul populației est-germane (RDG avea câteva partide-marionetă, care, în realitate, erau simple subdepartamente ale Partidului Socialist Unit din Germania (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED). Majoritatea rapoartelor începeau cu o grămadă de platitudini – „Populația RDG a salutat deciziile luate în plenul Comitetului Central al Partidului Socialist Unit din Germania cu mare entuziasm” –, dar, după această frază sforăitoare, adevărul ieșea la iveală: din documente reieșea cât de nemulțumiți și de frustrați erau, de fapt, cetățenii. Zvonurile, glumele cu tentă politică, poreclele personalităților din

conducerea partidului, comentariile despre Uniunea Sovietică – toate acestea apăreau în rapoarte, laolaltă cu ultimele poezioare satirice:

Keine Butter, keine Sahne,
Aber hoch die rote Fahne![45]

În apartamentul în care locuiam, făceam cu rândul la gătit mâncăruri simple pentru cină: macaroane, cartofi cu unt sau cu ulei de floarea-soarelui și multe legume. Apoi, într-o seară, Starikov a introdus un nou obicei. Întorcându-se de la magazin, ne-a arătat o sticluță pe eticheta căreia era scris cuvântul „Korn". În timp ce turna lichidul incolor în patru pahare, a spus:

— În definitiv, ar trebui să amestecăm utilul cu plăcutul, din când în când!

După ce am băut lichidul acela destul de slab, am căzut de acord că era asemănător cu votca, dar mai bun și, în curând, a devenit un obicei regulat.

În altă zi, când eram singur în apartament, am hotărât să le fac celorlalți o surpriză. Încă de la venirea noastră fusesem îngrijorat de depunerile de calcar care se formaseră pe chiuvetă pentru că nu fusese curățată de mult timp și eram decis

să fac ceva în legătură cu asta. Nu am găsit alt instrument mai bun decât un cuțit de masă obișnuit și, timp de două ore, am răzuit, folosind partea neascuțită a cuțitului pentru a îndepărta piatra. La sfârșit, chiuveta era albă ca zăpada și arăta ca nouă. Când s-au întors ceilalți, au admirat-o foarte mult, așa că le-am spus:

— Acum păstrați-o curată și totul va fi bine.

Dar, în mijlocul cinei, Starikov a întrebat brusc cum reușisem transformarea.

— N-a fost ușor, am spus. A trebuit să folosesc partea neascuțită a lamei unui cuțit.

— Ce? Starikov a sărit în picioare. Unul dintre cuțitele cu care mâncăm? Dezgustător! a strigat și a aruncat toate cuțitele pe jos, foarte supărat.

— Nu fi prost, i-am spus. L-am fiert o jumătate de oră într-o cratiță. E mai curat decât a fost înainte.

Abia după câteva zile Starikov a îndrăznit să folosească din nou cuțitele, încă speriat că ar putea să pună mâna pe cel „contaminat”. Chiar dacă avea originile cele mai modeste dintre noi toți, era de departe cel mai cusurgiu.

Construirea Zidului mi-a pricinuit multă amărăciune, pentru că nu mai puteam vizita jumătatea vestică a Berlinului și nu mai puteam vedea locurile mult-visate: Charlottenburg, Kurfürstendamm, Grădina Zoologică, stadionul olimpic. La sfârșit de săptămână, totuși, ni se permitea să luăm trenul și să mergem la orice destinație aflată la distanță de jumătate de oră de centrul orașului, în mijlocul minunatelor lacuri și păduri de la est și sud de Berlin.

Zidul a avut asupra mea și un efect mult mai profund decât simpla împiedicare a plimbărilor mele: a stimulat altă etapă în dezvoltarea mea mentală. În primul rând, am văzut cât de respingător era comunismul pentru oamenii obișnuiți. Am văzut că doar o barieră concretă, întărită de gardieni înarmați, cocoțați în turnuri de observație, putea să-i țină pe est-germani în paradisul lor socialist și să-i oprească să plece în Occident. Pentru prima oară am văzut ce făcea Uniunea Sovietică țărilor din Europa Răsăriteană.

De ce atunci, după ce am văzut toate acestea, am perseverat și am intrat în KGB doar câteva luni mai târziu? Zeci de oameni m-au întrebat acest lucru și nu mi-

a fost ușor să răspund. Pot doar să spun că, la vârsta de 23 de ani, ideile mele încă erau confuze și nu distingeam clar binele și răul. Pe atunci, mi se părea că cea mai bună abordare era să rămân un rebel, dar din interiorul sistemului și să-mi păstrez ascunse nemulțumirile. Mă gândeam zilnic: „Bun. Văd cum funcționează regimul și cât e de respingător. Dar ce pot face împotriva lui?" Singurul mod rațional de a mă comporta era să rămân un opozant, dar în mintea mea. Ulterior, bineînțeles, mi-am dat seama că această atitudine era necinstită și dovedea un caracter slab. Spre deosebire de majoritatea cetățenilor Uniunii Sovietice, fusesem destul de norocos să plec în străinătate și să fiu în locul potrivit la momentul potrivit pentru a înțelege adevărul – și totuși, nu am făcut nimic în continuare.

Nu mă consola faptul că mii de intelectuali și de politicieni aleseseră, de asemenea, să-și manifeste revolta acasă la ei, unde condamnau regimul comunist în sânul familiei și în fața prietenilor, la un pahar de vin sau de votcă. În Rusia există un gest care arată că ești nemulțumit, dar nu fățiș: degetul mare băgat între arătător și

degetul mijlociu (un gest asemănător cu V-ul occidentalilor). Foarte mulți oameni recurgeau la acest semn pe atunci și au procedat la fel încă trei decenii, până la sfârșitul regimului sovietic – doar pentru a descoperi, cu dezamăgire, că nu puteau dovedi nimănui că avuseseră dintotdeauna puternice convingeri anticomuniste. Cel puțin, după o vreme, eu am trecut la fapte. Dar, în 1961, nu eram într-o astfel de postură.

*

Cu cât petreceam mai mult timp în Berlin, cu atât simțeam că eram cetățeni ai lumii. Acum, că aflaserăm câte ceva despre KGB, știam ce trebuia luat în serios și cu ce se putea glumi și, în ciuda greutăților vieții, în general, ne-am bucurat de câteva episoade amuzante. Unul dintre ele s-a întâmplat când Anastas Mikoian, pe atunci numărul trei în Politburo, a efectuat o vizită de stat, un mare turneu pentru care am fost rugat să fiu interpretul celor doi cameramani sovietici însărcinați să filmeze diverse aspecte din timpul călătoriei. M-am alăturat delegației și m-am deplasat peste tot prin țară, mergând la operă (unde am văzut *Fidelio*) și mâncând copios în cele

mai bune hoteluri și restaurante. Pentru cameramani, punctul culminant al vizitei a fost o invitație la o bază militară sovietică unde au fost entuziasmați, sperând să filmeze tot felul de arme moderne. Din păcate, când lunga coloană de mașini a intrat în bază, nu era niciun tun ori tanc la vedere, totul fiind ascuns în hangare. Germanii au glumit spunând că singura armă la vedere era sabia de ceremonie purtată de ofițerul care comanda garda de onoare.

Lucrurile s-au îmbunătățit când am ajuns la cantină și am descoperit că ni se pregătise un dejun magnific: caviar roșu, o supă excelentă, multe preparate reci din carne – tot ce își putea dori un rus. Mâncarea și votca au scos la iveală obiceiurile grosolane și pornirile boeme ale cameramanilor, ale căror glume demonstrau atitudinea tipic iresponsabilă și impertinentă a rușilor față de regulile de comportament ale europenilor.

— Știți cum ne curățăm pantofii când călătorim? întrebă unul dintre ei. De perdele, bineînțeles.

Apoi a adăugat:

— Trebuie să fi auzit de una dintre poezioarele noastre favorite: „*Tolko pokoinik ne ssit v rukomoinik*”[46].

În decembrie, spre finalul șederii noastre, am fost repartizați la patru consulate diferite. Toți voiam să mergem la Leipzig, al doilea cel mai interesant oraș din țară, dar, din fericire, argumentul meu secret că fratele meu deja se afla acolo mi-a dat câștig de cauză și, spre bucuria mea, am ajuns în Leipzig chiar înainte de Crăciun.

Până atunci, interesul meu pentru religie fusese pur intelectual; fără îndoială, îmi fusese sădit de bunica mea, dar rar avusesem ocazia să fiu martor sau să simt credința religioasă. Acum aveam această șansă și a fost o experiență palpitantă. Atmosfera în Leipzig era destul de tensionată. La sfârșitul războiului oamenii erau dărâmați și deprimați, dar măcar puteau călători oriunde, pentru a-și vizita familiile și prietenii la sărbători importante. Acum, brusc, erau izolați, cu nicio perspectivă clară de a mai putea să participe la reuniunile de familie. În perioada comunismului, viața devenise întunecată, săracă și primitivă și simțeam că, pe acest fond, se intensificaseră

sentimentele religioase ale locuitorilor. Având puține articole de cumpărat din magazine și lipsiți de orice speranță, oamenii cântau cu ardoare în cor și la instrumente, de la balcoanele bisericilor.

În această atmosferă intensă am ascultat *Oratoriul de Crăciun* al lui Bach, într-una dintre sălile de concerte ale orașului. Pentru prima oară ascultam în concert o operă de Bach – puține dintre lucrările sale erau cântate în Uniunea Sovietică și niciuna nu avea conotații religioase – și a fost o revelație să mă aflu într-un public format din germani, evlavioși și emoționați. La rândul meu, am fost profund mișcat și, începând din acel moment, am încercat să ascult *Oratoriul de Crăciun* în fiecare an, dacă nu într-o sală de spectacol, măcar la radio sau la televizor.

După o zi sau două, am mers să asist la slujbă oficiată la Tomaskirche, biserica de care Bach a fost strâns legat.[47] Biserica era plină, dar am găsit un loc în spate și tocmai mă așezam, când un diacon în sutană a venit la mine și mi-a oferit o carte de rugăciuni.

— Știți, sunt străin, i-am spus.

— Asta nu contează, a răspuns. Vorbiți germană. Puteți să citiți în germană.

Așa că mi-a dat o carte și am luat parte la slujbă, care mi-a plăcut foarte mult. Fuziunea dintre comportamentul național german și spiritul european mi s-a părut deosebit de puternică și complet diferită de ceea ce se întâmpla în Uniunea Sovietică. Experiența m-a ajutat să înțeleg că Rusia comunistă era de o ariditate spirituală înspăimântătoare și mi-a insuflat dorința de a mă alătura civilizației europene.

Dacă s-ar fi aflat că participasem la o slujbă religioasă, kaghebiștii nu ar fi privit cu ochi buni experiența mea; dar devenisem iscusit și aveam deja explicațiile pregătite din timp. Le-aș fi spus că „am fost la Tomaskirche doar pentru a-mi îmbunătăți educația culturală. Biserica reprezintă un monument legat de compozitorul Johann Sebastian Bach și mă gândeam că trebuie să știu ceva despre el".

Plimbându-mă prin Leipzig și ascultând discuțiile din tramvaie, am simțit compasiune pentru poporul german. Am înțeles că, până acum, comunismul îi făcuse nefericiți, în schimb, după ridicarea Zidului, îl urau de-a dreptul. Mi-a fost milă

de ei și mi-a fost rușine că sunt cetățean sovietic. Mi-era rușine că noi, care eram atât de înapoiați cultural, îi trăgeam în jos pe acești oameni. Măcar în Rusia țaristă existase o elită elevată, aristocrația intelectualilor și artiștilor. Acum nu prea aveam cu ce să ne comparăm cu Europa. Cum puteam să le dăm lecții europenilor și să le spunem cum să trăiască? În ciuda tuturor defectelor noastre numeroase și evidente, le impuneam îngrozitorul nostru sistem politic.

Lipsa de educație a concetățenilor noștri a fost confirmată într-o seară în Erfurt, oraș pe care ambasada aranjase să îl vizitez. Într-o seară, mă plimbam cu un prieten, când am văzut pe stradă niște oameni, în mod evident turiști sovietici. După aspectul lor modest, am bănuit că sunt de la țară, dar nu conta, fiind compatrioții noștri, ne-am îndreptat spre ei și am strigat cu veselie:

— Salutare!

Reacția lor a fost lamentabilă. Cuprinși de teamă, s-au holbat la noi și au rupt-o la fugă. Șefii lor de partid îi îndoctrinaseră și îi amenințaseră atât de tare, încât, în momentul în care doi tineri i-au abordat în limba rusă, acei oameni simpli de la țară au

presupus imediat că era o provocare și și-au luat tălpășița.

Nu greșeau în totalitate presupunând că existau activități clandestine peste tot. În Leipzig m-am întâlnit din nou cu fratele meu și, într-o dimineață, mergând pe peronul gării principale a orașului, am văzut alt bărbat pe care l-am recunoscut: era Leonid Kozlov, care fusese cu doi ani înaintea mea la institut, remarcat de toți, întotdeauna primul în chestiuni politice, un activist de partid foarte vocal. La un moment dat, plecase și nu-l mai văzusem, dar iată-l aici, plimbându-se, arătând ca un birocrat neamț într-un impermeabil nemțesc, ducând o servietă tipic germană. Am deschis gura să-l salut, dar el, în mod evident recunoscându-mă, și-a ferit repede fața și a continuat să meargă. În timp ce mă uitam după el, mi-am dat seama că, la fel ca Vasilko, se pregătea să devină „cârtiță". (Chiar așa s-a întâmplat, dar a fost deconspirat și, după unele dificultăți, a fost schimbat cu alt prizonier.)

A treia sarcină pe care mi-o dăduse KGB implica o activitate și mai secretă: trebuia să găsesc o persoană pe care să o recomand ca potențial agent special. Exista un

candidat – un est-german înalt, blond, chipeș, pe nume Erik, care fusese membru al clubului de atletism de la institut –, dar trebuise să se întoarcă în țară mai devreme din cauza unor probleme de familie. L-am găsit într-un orășel plăcut la sud de Leipzig, iar el, neștiind că mă interesa ca potențial recrut mai degrabă decât ca prieten, m-a invitat să petrec Crăciunul cu el și cu părinții lui.

Prima dată când Erik mi-a vorbit despre familia lui, mi-a spus că, după 1945, rușii l-au făcut pe tatăl lui să sufere, dar că implicarea sa în război fusese complet nevinovată. Mi-a mai povestit despre tatăl lui că fusese contabil, funcționar financiar recrutat în Waffen SS. Rușii îl aruncaseră în lagărul de concentrare de la Buchenwald și îl ținuseră acolo cinci ani; mulți deținuți au murit acolo, iar el a ieșit, la final, slăbit și bolnav.

Aceasta a fost prima variantă a poveștii lui Erik, dar, peste aproape două săptămâni, după ce am băut câteva pahare, i-a scăpat informația că tatăl lui fusese declarat Erou al Apărării orașului Frankfurt an der Oder, ultima fortăreață înaintea Berlinului. Ce mai contabil! Când m-am dus acasă la el, în

ajunul Crăciunului, chiar tatăl lui mi-a deschis ușa. Era un bărbat cu trăsături și atitudine specifice ofițerilor din SS: maxilar pătrat, tunsoare scurtă, ochelari cu rame groase, cu un lup alsacian la picioare. Totuși, în ciuda aparențelor, era un ins de treabă, alături de care am petrecut foarte bine: în jurul bradului se aflau cadouri pentru fiecare și ni s-au servit preparate reci în Ajun și tradiționalul crap din prima zi de Crăciun.

Kaghebiștii au părut mulțumiți că găsisem un candidat, dar ulterior, când Erik m-a vizitat la Moscova, neștiind că făceam parte din organizație, s-a plâns că rușii se jucaseră de-a spionii cu el. În mod evident, lucrurile ajunseseră la stadiul în care se dorea recrutarea lui, dar el a refuzat și i-a trimis la plimbare, fără să-și dea seama că fusesem implicat și eu în toată povestea.

În Leipzig, pe lângă sarcinile mele, m-am întâlnit cu unii dintre tinerii de care avusesem grijă la Artek, cu 18 luni înainte. Aveam la mine câteva adrese, așa că am luat legătura cu Hans, unul dintre cei mai inteligenți băieți din grupul nostru, care m-a invitat la cină cu părinții lui și cu una

dintre fetele din tabără. Seara s-a dovedit fascinantă: a fost plăcut să-i revăd pe copii și să aflu despre realizările lor la școală și am avut o discuție serioasă cu părinții lui Hans despre situația Germaniei. A fost o experiență utilă chiar și să văd un apartament construit în anii 1930, fiindcă standardele acelor construcții erau mult mai ridicate decât orice văzusem în Rusia.

Totuși, seara aceea a fost liniștită în comparație cu cea următoare. Fusesem trimis să locuiesc într-o clădire unde se aflau ateliere, aparținând unei școli cu elevi sovietici. La ultimul etaj se găsea un dormitor imens, plin cu paturi, dar, spre norocul meu, eram singurul care-l folosea. Într-o zi, cineva a bătut la poarta de acces în clădire. Cei doi bătrâni cu rol de administratori nu au auzit ciocănitul, așa că am coborât eu și în față mi-a apărut Olga, cea mai frumoasă dintre toate fetele din grupul de atletism, arătând și mai sexy decât o țineam minte.

— Oleg! Am auzit că ești în oraș și am făcut rost de adresă. Chiar trebuia să te văd!

Fără formalități, a luat-o înainte pe scări și s-a așezat pe marginea patului meu,

debordând de încredere și de vitalitate. Era foarte clar că venise cu un singur scop: să se culce cu mine în acea seară. Atât de îndrăzneață era, încât, sub pretextul că trebuia să-și coasă un nasture la pantaloni, și i-a dat jos, fluturându-și picioarele superbe în fața mea. Mă simțeam de parcă visam, căci cea mai atrăgătoare fată pe care o văzusem vreodată stătea pe patul meu, pe jumătate dezbrăcată. De ce nu am profitat de avansurile ei?

Ar fi trebuit doar să o mângâi pe coapse, iar asta ar fi aprins scânteia pasiunii noastre. În schimb, am vorbit întruna, până când, într-un final, am propus să ieșim la o plimbare. Am mers kilometri întregi pe străzile înghețate, până când am ajuns la blocul unde locuia și acolo, în fața ușii, ne-am sărutat, dar asta a fost tot. Am regretat amarnic că am fost atât de timid, atât de reticent. În parte, mă gândeam că nu am voie să intru în contact cu străinii, dar, de fapt, nu am avut curaj să fac nimic din cauza inhibiției mele. Când l-am văzut din nou pe Hans și i-am menționat că mă întâlnisem cu Olga, mi-a aruncat o privire șireată și mi-a zis:

— Ah! A devenit cam obraznică, să știi. Umblă cu soldați ruși.

Asta m-a făcut să mă simt oarecum mai bine, dar, în același timp, mi-a părut tare rău că ratasem o asemenea ocazie.

Stârnit de această pățanie, i-am scris altei fete, lui Charlotte, care locuia undeva lângă Leipzig, sugerându-i să ne întâlnim. Ne cunoscuserăm la Moscova, când venise cu un grup de turiști cărora le fusesem ghid-interpret: ne plimbaserăm seara, ne îmbrățișaserăm pasional în curți întunecoase și ea dorise să înceapă o relație adevărată cu mine. Acum, mi-a scris simplu într-o scrisoare: „Oleg, ai venit prea târziu. Sunt măritată, chiar cu un ofițer rus".

Am plecat spre casă în 20 ianuarie 1962, părăsind Berlinul cu câteva zile înainte de expirarea celor șase luni. Aș mai fi stat cu mare plăcere. Cu toții învățaserăm multe și ne simțiserăm foarte bine, fiindcă viața în Germania de Est era mai interesantă și mai confortabilă decât în Rusia. Totuși, trebuia să ne întoarcem, fiindcă aveam în față ultimul semestru cu examene la final și urma să ne scriem disertațiile. Se presupunea că strânseserăm destul material

pentru a finaliza repede lucrările – și, într-adevăr, adunasem suficiente informații. Exista însă o problemă: încă nu primisem aprobarea să tratez subiectul pe care îl voiam eu. Am început, pur și simplu, să scriu despre relațiile dintre Stat și Biserică în RDG, fără să-mi fi dat cineva unda verde.

Aveam destule de spus, interesul meu fiind sporit de experiențele trăite în Leipzig. Am adunat materiale din ziare și reviste de pe ambele părți ale graniței germane și am strâns informații în timpul călătoriilor mele. Totodată, la ambasadă, citisem rapoartele secrete trimise de departamentele de cercetare ale partidelor-marionetă, care ofereau material valoros.

În Germania de Est, Biserica era singurul segment al societății care se opunea în mod fățiș statului. Diplomația, intrigile și negocierile nu se mai terminau. Situația era complicată, fiindcă erau implicate patru entități diferite: RDG, RFG, Berlinul de Est și Berlinul de Vest. În fiecare dintre acestea, structura vieții religioase era destul de diferită: în Germania de Vest, de exemplu, protestanții și catolicii erau aproape la fel de numeroși, populația fiind împărțită între

cele două confesiuni, în schimb, în Germania de Est, 90% dintre locuitori erau protestanți. Trebuiau luate în considerare și puternicele diferențe regionale. În Turingia, de exemplu, lucrurile păreau să fie aproape la fel ca pe vremea lui Hitler: oamenii Bisericii se arătau dispuși să sprijine regimul, în comparație cu alte regiuni. Studenții est-germani habar n-aveau ce forță importantă era Biserica în țara lor: mi-au spus că tema mea de disertație însemna pierdere de vreme, fiindcă rămăseseră doar puțini credincioși. Greșeau, așa cum s-a dovedit clar când RDG s-a prăbușit în sfârșit și a ieșit la iveală că Biserica jucase un rol esențial în căderea regimului comunist.

Mi-am scris disertația de mână, am dat-o la dactilografiat și, cu cele peste 100 de pagini ale ei, a fost una dintre cele mai lungi lucrări din anul meu. Fiecare student trebuia să aibă un îndrumător, care, în teorie, superviza disertația. Fiindcă încă nu găsisem pe cineva, l-am abordat pe domnul Rozonov, unul dintre cei mai buni lectori, care avea întotdeauna săli pline la cursurile sale. Totuși, el m-a refuzat, întrucât anterior îmi sugerase să continui studiile

sub îndrumarea lui, la un curs postuniversitar, iar eu îi respinsesem oferta – KGB deja îmi oferise un post și voiam să încep treaba cât mai repede.

Tot mai îngrijorat de situația mea, am mers într-o zi la Departamentul de istorie, unde, în fața biroului șefului departamentului, m-am întâlnit chiar cu cel care îl conducea. Cu siguranță arătam obosit, fiindcă m-a întrebat:

— Care e problema? Ce s-a întâmplat?

I-am explicat că aveam nevoie de cineva care să-și pună numele pe disertația mea ca îndrumător.

— Despre ce e vorba în lucrare? m-a întrebat.

După ce i-am spus, mi-a zis imediat:

— Bine, pune numele meu pe lucrare. Dar, uite cum facem, ca să nu riscăm prea mult. Schimbă-i titlul. Pune ceva de genul „Istoria organizațiilor religioase din RDG".

Aceasta a fost singura modificare pe care a făcut-o. Am răsuflat ușurat. Știam că, în postura de șef al departamentului, avea nevoie de un anumit număr de studenți, pentru a-și justifica activitatea de îndrumător și că, totodată, primea bani în plus pentru fiecare lucrare coordonată. Nu

mă deranja că el câștiga dublu: găsisem un mentor și îmi era de ajuns.

Apoi mi-a zis:

— Ca îndrumător, trebuie să scriu un referat despre lucrarea ta. Dar, uite, mi-a spus el răsfoind lucrarea, ai scris o carte întreagă! Fă-mi un hatâr și scrie tu referatul în locul meu.

Așa că am făcut-o și pe asta: am scris un rezumat de 1 000 de cuvinte pe care l-a semnat și disertația mea a fost gata.

Examenele noastre finale din iunie au fost dure. Toți erau neliniștiți, mai ales din cauza dreptului internațional, o materie ce trebuia învățată așa cum se cuvine și la care avuseserăm relativ puține ore. Celelalte materii de examen erau istoria relațiilor internaționale și marxism-leninismul. Examenele țineau toată luna, cu opt zile de pregătire pentru fiecare.

Pentru un occidental, procedura aceasta ar fi părut extrem de ciudată. Examenele erau orale, fiecare student apărând în fața unei comisii de trei profesori, timp de 20 de minute. Eram chemați în sală câte unul și ni se dădea o bucată de hârtie cu un număr și cu trei întrebări. Apoi ne așezam într-o bancă, unde găseam creion și hârtie, și

aveam o oră la dispoziție pentru pregătirea răspunsurilor, în timp ce alți candidați erau examinați. Vocile din jur ne distrăgeau atenția: studenții trebuiau să vorbească șapte minute la fiecare întrebare, dar, dacă unul dădea răspunsuri extraordinar de bune, de obicei, examinatorii îl zoreau să treacă la următorul subiect, astfel încât să îi dea nota în maxim 10 minute.

Studenții isteți căutau să profite de avantajul acestei practici, începând cu ceea ce știau cel mai bine, în speranța că vor fi opriți. Se și trișa mult: studenții își aduceau fițuici pe care le consultau pe sub bănci, după ce vedeau întrebările. Unii erau atât de neobrăzați, încât își aduceau manuale ascunse în geci, iar alții concepeau copiuțe lungi și subțiri, scrise mărunt, care puteau fi rulate la dimensiuni foarte mici și apoi scoase pe ascuns dintr-un buzunar.

Unul dintre profesori, domnul Epstein, specializat în istoria medievală, era foarte amabil și înțelept – o combinație neobișnuită –, încât reușea să-i păcălească pe trișori. Se îmbrăca în cele mai vechi și mai ponosite haine, dar era atât de îndrăgostit de Germania secolelor XIV și XV, încât, când vorbea pe această temă,

parcă intra în transă. La examene, ignora faptul că studenții își aduceau pe ascuns manualele și le punea întrebări generale – de pildă, „Care credeți că au fost cele mai importante consecințe ale Războiului de Treizeci de ani?” –, ceea ce făcea inutilă memorarea datelor de către cei examinați.

Cu toate acestea, nu doar studenții trișau. Pe lângă examene, mai exista un fel de verificare numită *zașciot* și *ni zașciot* – admis și respins –, în care trebuia să răspundem la două întrebări rapide. În funcție de răspuns, profesorul spunea „bine, ați trecut” sau „îmi pare rău. Nu e satisfăcător. Vă rog să reveniți”. Într-o zi, Slava Makarov, care era printre cei mai buni studenți, s-a prezentat la examenul de drept internațional, la sfârșitul căruia a ieșit din sală rușinat și umilit, cu o expresie foarte uimită pe chip – deși examenul respectiv ar fi trebuit să fie o simplă formalitate. Examinatorul, Sidorov, avea ambiții politice, iar a doua întrebare pentru Slava se referea la statutul legal al Zidului Berlinului. Știam cu toții acest subiect pe de rost, dar, când Slava i-a dat răspunsul, Sidorov l-a întrebat doar dacă citise numărul 9 al revistei *Legile statului*. „Îmi

pare rău, nu l-am citit", a zis Slava, motiv pentru care a picat examenul. Indignați de ceea ce pățise, am mers cu toții la bibliotecă, unde ne-am lămurit despre ce era vorba: în numărul 9 al revistei apăruse un articol despre Zid scris de însuși Sidorov.

În ciuda unor astfel de întâmplări, totul s-a terminat cu bine pentru mine: aveam un post care îmi dădea sentimentul de stabilitate, așa că notele mele au fost satisfăcătoare. Am obținut o diplomă frumoasă, inclusiv un certificat unde se înșirau toate materiile din cei șase ani de studii la institut, alături de notele obținute – o amintire plăcută a perioadei petrecute în facultate. Apoi a urmat alt interviu cu un ofițer KGB, care ne-a spus că noi, recruții, urmam să devenim membri ai organizației începând din 1 august, dar puteam să considerăm luna drept o vacanță plătită și să ne prezentăm la datorie în 31 august, pentru a fi înscriși la Școala 101. Între timp, bursa noastră lunară urma să crească de la 450 de ruble la 1 500 de ruble – o mărire bine-venită.

Știind că institutul primise din partea statului o tabără de vacanță pe coasta Mării

Negre, în apropiere de Artek, am obținut un loc acolo și am ajuns în sud, unde am găsit un loc magic, cu numeroase corturi așezate sub pini și o vedere fantastică spre mare. Am fost și mai fericit când am aflat că și Standa Kaplan se afla acolo. În loc să meargă direct în Cehoslovacia când s-a încheiat semestrul, a aranjat să mai stea o lună și, în timpul acelei perioade, prietenia noastră, deja puternică, a devenit și mai strânsă.

Alergam în fiecare zi pe dealurile împădurite, pe niște cărări cu pământ roșu precum cel din Australia. Mâncam sub pini, mâncarea fiindu-ne dată prin fereastra unei vile ruinate, care fusese acoperită cu prelate și transformată în bucătărie de vară. Cu înfățișarea lui de european chipeș, Standa se bucurase întotdeauna de mare succes la femei și acum avea o iubită undeva lângă Ialta, la câțiva kilometri în josul coastei. Seara vorbea despre ea și sporovăiam ore în șir despre viață, în general. Și el avea o gândire liberală și opinii foarte sceptice despre comunism, pe care nu se temea să le exprime când găsea compania potrivită.[48]

În ceea ce mă privește, reținerea mea în legătură cu fetele se datora nu numai timidității, ci și exigenței mele. În tabără am cunoscut o fată care alerga adeseori cu mine și, în mod evident, și-ar fi dorit o aventură. Era frumoasă, cu picioare lungi, slăbuță și plăcută; totuși, simțeam că nu este genul meu și nu mă atrăgea. Chiar dacă alergam, vorbeam și mă purtam bine cu ea, între noi nu s-a întâmplat nimic altceva.

M-am întors bronzat la Moscova, în toamna lui 1962. Eram mai puțin supărat pe lume, dar încă aveam multe de învățat despre KGB și metodele sale specifice.

---

[40] Soția lui Gonionski vorbea perfect italiana și, în timpul războiului, lucrase ca agent sub acoperire în Italia, luându-și identitate italiană. Mai târziu, a ajuns profesoara surorii mele, Marina, la facultate.

[41] Strict vorbind, pluralul pentru *Homo sovieticus* ar trebui să fie *Hominus sovietici*, dar forma folosită aici este larg răspândită. Termenul a fost inventat de scriitorul și sociologul Aleksandr Zinoviev, cu referire sarcastică și critică la „noul om sovietic” pe care sistemul comunist visa să-l creeze, un om superior.

[42] Pe la mijlocul anilor 1960, el a început să semneze proteste contra persecutării intelectualilor din Moscova și a devenit disident. În 1967, a venit în Copenhaga, unde fusese invitat

să vorbească despre războiul dintre Uniunea Sovietică și Finlanda și, între patru ochi, mi-a spus că prin Moscova circulau zvonuri despre ajutorul oferit de occidentali intelectualilor ruși, informație care mi-a lăsat o adâncă impresie.

[43] Tun antiaerian dublu cu tragere rapidă, de 20 de centimetri.

[44] Denumire dată de către Aliați pistoalelor-mitralieră MP 38 și MP 40, utilizate de soldații armatei germane în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În realitate, Hugo Schmeisser nu s-a implicat în proiectarea și producerea acestor modele (n. red.).

[45] „N-avem unt, n-avem smântână,/Dar înălțăm stindardul roșu!", în germană, în original.

[46] „Numai morții nu urinează în cadă", în rusă, în original.

[47] Între 1723 și 1750, a fost cantor la Thomaskirche din Leipzig, a cântat la orga acestei biserici, a dirijat corul de băieți și a compus piese religioase de o inestimabilă valoare (n. red.).

[48] Ulterior, s-a înscris în serviciile secrete din Cehoslovacia, pentru a fi trimis în străinătate, astfel încât să poată defecta. Exact așa s-a și întâmplat, în 1968 sau în 1969, nu în timpul invaziei sovietice a țării sale, ci la scurt timp după aceea.

Capitolul 5
Elev al KGB

La 1 august 1962, am făcut parte dintr-un grup de 120 de tineri care, fără să se cunoască între ei, s-au prezentat la un birou în centrul Moscovei. Acolo am fost urcați direct în autobuze și duși la Școala 101, în pădurile aflate la 50 de kilometri nord de oraș. Jumătate dintre noi urmam un curs de un an, iar cealaltă jumătate începea un program de doi ani. Cu același număr de cursanți rămași din anul precedent, efectivul total al școlii era de aproape 200 de elevi. Datoram prezența mea acolo fratelui meu, care insistase să urmez acea școală. Mi-a spus că instruirea clasică într-o instituție de învățământ aparținând KGB îmi va oferi un certificat care să-mi dădea posibilitatea să lucrez în oricare departament al organizației; în caz contrar, viitorul meu ar fi fost nesigur.

Acum îmi e rușine să recunosc, dar atmosfera de la Școala 101 mi s-a părut idilică: anul petrecut acolo a fost cea mai

bună perioadă a vieții mele. Ulterior, sub Iuri Andropov, instituția a fost ridicată la rangul de Institutul Ordinul Flamura Roșie al KGB și s-a transformat într-o uriașă academie de spionaj; pe vremea mea însă, era doar o instituție modestă, dotată cu trei clădiri mari, din lemn, în mijlocul unei păduri minunate. Două erau cămine, iar a treia, centrul pentru studii. Dormitoarele, cu câte două paturi, erau destul de simple, dar locul avea anumite caracteristici care mi s-au părut atractive. Acolo existau o excelentă sală de sport, un bazin de înot, un teren de tenis și o *bania*, sau saună, cea mai bună pe care o văzusem, foarte curată și încălzită de o sobă cu lemne, cu pietre mari pe care puteai arunca apă pentru a produce aburi. Pădurile erau ideale pentru alergat și, cu toate că școala era împrejmuită de un gard, ți se acorda destul de ușor permisiunea să alergi ture mai lungi în afara complexului.

Imediat după ce am ajuns acolo, ne-am adunat pentru discursul directorului școlii, colonelul Vladikin, care s-a dovedit a fi o surpriză. Cred că toți ne temeam să nu ajungem sub comanda unor ofițeri corpolenți, duri și necizelați, dar în fața

noastră a apărut un om mic, slab, cu o înfățișare banală, deloc impresionant din punct de vedere fizic, îmbrăcat cu un elegant costum civil. Era curtenitor și vorbea cu blândețe, într-o manieră care scotea la iveală o bună educație.

— Dragi prieteni, a început el, cu multă cordialitate – ceva ce nu întâlneai la sovietici –, primul lucru pe care trebuie să-l țineți minte este că vă aflați aici sub nume false. Veți fi cunoscuți sub numele acordate de mine – am aici o listă. Nu vă întrebați unul pe altul numele voastre reale. Nu trebuie să le știți.

Ne-a avertizat să nu vorbim nimănui din afară despre școală, să nu-i spunem adresa sau cum poate fi găsită, să nu divulgăm informații despre dimensiunile complexului, profesori, sau programa școlară. Nici măcar părinții noștri nu trebuiau să știe exact unde eram sau ce studiam.

Apoi Vladikin ne-a anunțat:

— Acum, că sunteți ofițeri, trebuie să depuneți un jurământ, care este condiția absolută pentru a fi membru al forțelor armate. Din moment ce sunteți toți aici, vă voi citi textul cu voce tare. Apoi voi

distribui foi cu niște căsuțe pentru semnătura voastră, pe care le voi aduna ulterior.

A început să parcurgă textul cu voce inexpresivă: „Eu, intrând în rândurile forțelor armate ale URSS, jur să-mi apăr țara până la ultima picătură de sânge și să păstrez secretele de stat”.

După aceea, ne-a întins foile, pe care le-am semnat și i le-am returnat. Îmi amintesc că mă bucuram mult că era politicos și modest, cu un comportament natural și chiar prietenos. Apoi ne-a invitat, unul câte unul, în micul lui birou. Pentru a ușura treburile, alesese pseudonime cu inițialele identice numelor noastre reale de familie. Mie mi s-a spus Guardiiețev – nume pe care îl găseam nepotrivit, dar pe care, fiind deja înscris în documente, am fost nevoit să-l accept. Totodată, mi s-a acordat gradul de locotenent – o surpriză plăcută, din moment ce puteam deveni doar sublocotenent, cu salariu mai mic.

M-a uimit imediat faptul că totul părea atât de civilizat. Pentru mine, era prima ocazie de a-i vedea pe ofițerii Direcției I Centrale în acțiune și am remarcat imediat cât de diferiți erau de toți cei pe care îi

cunoscusem anterior. Nu purtau niciodată uniformă, ci întotdeauna haine civile de bună calitate. Profesorii și instructorii vorbeau toți bine. Erau foști ofițeri KGB care voiau să câștige salarii întregi pentru cât mai multă vreme, destul de inteligenți, având în mod cert o experiență interesantă în spate și lucrând cu entuziasm. Unii aveau simțul umorului și dădeau impresia că le place ceea ce fac. În linii mari, școala era bine condusă.

Și aici, limbile străine reprezentau o parte importantă a programei școlare. M-am înscris la engleză, doar pentru a fi refuzat încă o dată.

— Engleză?! m-au întrebat retoric profesorii. Toți vor să învețe engleză. De ce să nu continui cu suedeza, dacă tot ai început? Îți putem oferi un loc la cursul de suedeză fără nicio problemă.

Așa că m-am trezit într-un grup de trei studenți: eu, Feliks Maier (al cărui nume adevărat era Meyner) și Iuri Vesnin (de fapt, Voznesenski). Erau foarte diferiți. Iuri era un țăran rus tipic, din Petrozavodsk, voinic și solid, care nici nu arăta, nici nu era sofisticat. Feliks, în schimb, era un estonian înalt și elegant, atent, flegmatic,

foarte calculat – personificarea unui european. După cum scria Soljenițîn: „Nu am întâlnit niciodată în viața mea un estonian care să fie o persoană rea”, iar Feliks confirma acest elogiu. Totuși, avea un trecut neobișnuit, adică se născuse în Siberia sau, mai degrabă, pe teritoriul nordic al actualului stat Kazahstan. În secolul al XIX-lea, la fel ca alte mii de familii, înaintașii lui se stabiliseră în est, împreună cu imigranți elvețieni, polonezi și nemți, așa cum rudele mamei mele migraseră în Asia Centrală. Cu toate că vorbea estoniana și știa totul despre cultura țării sale, devenise atât de atașat de regimul sovietic, încât, în ochii lui, calitatea de cetățean sovietic valora mai mult decât rădăcinile sale etnice.

Ne-am înțeles bine, dar am avut niște contre politice intense. Lucrările Congresului al XXII-lea al PCUS, din 1962, s-au remarcat printr-o puternică atitudine antistalinistă și s-a ajuns până acolo încât s-a cerut construirea unui monument închinat victimelor represiunii staliniste, dar mulți comuniști conservatori simțeau că Hrușciov și colegii lui merseseră prea departe și că sovieticii nu ar trebui să

critice atât de dur propriul regim. Feliks era unul dintre aceste elemente moderate, în timp ce eu am devenit partizanul fervent al ideilor exprimate la congres. La un moment dat, mi-a spus:

— Nu se poate ridica un astfel de monument. Cum putem să avem un monument dedicat victimelor regimului nostru? Este o contradicție de termeni.

Bineînțeles că avea dreptate și, în curând, ideea a fost uitată cu totul.

Cursurile au început imediat după ce ne-am instalat, iar pentru cei nefamiliarizați cu metodele KGB, au existat câteva revelații neplăcute. Știam de la tatăl meu destul de multe despre organizație, la fel ca alți studenți, care aveau propriile experiențe în acest sens, dar unii studenții au descoperit cu stupoare că întreaga activitate a serviciului secret se baza pe diverse forme de înșelătorie. Tinerii naivi își imaginau că strângerea de informații era o activitate pe care kaghebiștii o desfășurau pe cont propriu; presupuneau că aceștia călătoresc singuri în țări străine, adună informații și fac fotografii, exact ca ziariștii. Au aflat acum că astfel de sarcini erau considerate secundare și că rolul nostru principal era să

recrutăm agenți, să găsim cetățeni străini potriviți și, cumva, să-i convingem sau să-i forțăm să încalce legea propriei țări, să-i aducem sub controlul nostru și să devină agenți ai serviciului secret sovietic.

Profesorii noștri știau din experiență că unii studenți vor fi șocați de acest concept și că, probabil, nu vor reuși să se adapteze. Am aflat mai târziu că, în aproape toți anii de studiu, unul sau doi abandonau chiar de la început. Grupul nostru părea robust și nimeni nu a căzut la acest prim test, dar unii erau atât de slab pregătiți la limbile străine, încât era clar că nu le vor vorbi niciodată destul de fluent ca să lucreze ca ofițeri de informații, indiferent cât s-ar fi străduit.

Fiecare dintre noi am primit un singur manual, *Fundamentele activității serviciilor secrete sovietice*, care conținea capitole despre toate aspectele meseriei: stabilirea de contacte, cultivarea țintelor, recrutarea, coordonarea agenților, comunicarea cu agenții, stabilirea de întâlniri personale, plasarea informațiilor în locuri secrete („cutii poștale moarte")[49], găsirea zonelor de semnalizare, transmiterea rapidă, pe ascuns, a informațiilor printr-o întrevedere

scurtă (sau „contactul-fulger”), filajul, identificarea filajului inamic, folosirea de comunicări impersonale, comunicațiile pe unde radio scurte. Ni se ținea un curs – despre zonele de semnalizare, de exemplu –, apoi citeam capitolul respectiv din manual și studiam alte cărți menționate pe liste de lecturi suplimentare, pe care le luam din bibliotecă.

Multe dintre acestea arătau ciudat, fiindcă fuseseră scoase la copiatoare, pe hârtie de proastă calitate; chiar și lucrările tipărite erau realizate cu aparatură rudimentară. Aceste texte scurte ne familiarizau cu secretele meseriei, fiind scrise de ofițeri veterani, cu referire la cazuri adesea interesante, dar atât de bine „curățate”, încât cu greu puteai să deduci în ce țară avusese loc acțiunea. Începeau cam în stilul ăsta: „Într-o țară asiatică exista o ambasadă a unei puteri occidentale importante...”, fără să ofere mai multe detalii. Și numele erau schimbate, astfel încât mai mereu dădeai peste „domnul Johnson” și de ofițerul operativ „Mihail Krotov”. În ciuda acestor restricții, descrierile cazurilor erau adesea destul de complicate, arătând nu doar tehnici de

racolare a persoanelor de contact, ci și situații operative, care implicau folosirea mai multor tehnici simultan. Seara, trebuia să citim și alte manuale, scrise de foști ofițeri, care prezentau diverse operațiuni individuale. Acestea erau absolut fascinante, dar rămâneau secrete: trebuia să le citim în bibliotecă și nu aveam voie să luăm cărțile cu noi în camere.

Pe plan sportiv, eram în elementul meu. Majoritatea studenților doreau să alerge, iar instrucția obișnuită – pentru care cărările din pădure erau ideale – mi-a îmbunătățit mult condiția fizică. (Pe timpul iernii, am trecut la schi fond.) Într-una dintre primele mele zile acolo am observat un tip care ridica greutăți într-o zonă din afara complexului, neamenajată, sub un acoperiș improvizat, lângă niște copaci. Am intrat în vorbă cu el și am aflat că, deși vorbea perfect spaniola, kaghebiștii, dintr-un motiv misterios, îi recomandaseră să învețe indoneziana. Avea un simț al umorului indecent și adoptase drept slogan personal, pe care-l repeta frecvent cu voce tare, expresia lui Freud: „*Der Mensch sexualisiert den All*" („Omul conferă sexualitate universului"). Entuziasmul său

pentru culturism m-a atras și m-am alăturat lui. Lucrând mult cu greutăți, mi-am îmbunătățit considerabil rezistența fizică în timpul iernii. Una dintre cele mai bune zile ale mele a fost la sfârșitul lui octombrie, când fiecare student a trebuit să participe la o cursă de alergare de 3 000 de metri. Era o superbă dimineață rece, gheața se topea deja și am alergat cursa vieții mele. Toți se așteptaseră ca un student din anul II, schior fondist profesionist, să fie cel mai rapid, dar el a fost în alt grup și, fiindcă timpul lui a fost cu o secundă mai slab decât al meu, am fost câștigător. (Printr-o coincidență extraordinară, acest ins a făcut parte din comisia care m-a investigat în 1985, când am fost suspectat că spionez pentru britanici.)

Fiecare grup de 25 de studenți avea câte un îndrumător, sub supravegherea cărora am început să ne ocupăm de diverse probleme specifice KGB. De pildă, ni se prezentau o situație și câteva personaje. Într-un birou, de exemplu, se află o secretară și șeful ei; în legătură cu ei sunt un ofițer din serviciul secret, un agent, un alt contact și încă o persoană fără rol operativ, dar care e copleșită de datorii.

Având în vedere situația și personajele, cum am putea să ne infiltrăm într-un asemenea grup? O simplă problemă de acest tip o discutam în timpul unei ore de curs de 50 de minute, dar cele mai complexe ne luau și câte două ore. Studenții își scriau soluțiile, care erau adunate, citite și analizate de îndrumător. Apoi, după o zi sau două, le discuta cu noi.

După vreo două săptămâni, a fost clar că aveam un student eminent în grupul nostru: Mișa Iliușin pentru noi, Mihail Ilinski în viața reală, un tânăr chipeș, cu înfățișarea unui bărbat de origine latino-americană, dotat cu niște calități excepționale, cu minte atât de rapidă, încât termina o problemă de o oră în 35 de minute, își lăsa lucrarea pe biroul îndrumătorului și dispărea în sala de sport pentru un antrenament, sigur că, a doua zi, soluția lui va fi considerată cea mai bună. Avea un talent minunat pentru limbi străine: de mic învățase franceza, apoi italiana și engleza, iar la Institutul de Relații Internaționale fusese îndreptat către secția asiatică pentru a studia vietnameza. Era și un atlet bun, priceput la fotbal și hochei, hotărât să se mențină în formă. Pe scurt,

părea a fi un excelent viitor agent al KGB, mai ales drept „cârtiță”: ar fi fost un francez perfect.

Dar ce s-a întâmplat? Într-o zi, la Școala 101 a sosit un mesaj de la părinții unei fete care se plângeau că fiica lor fusese sedusă cu câteva luni înainte de un student de la institut. Acum era însărcinată și pretindea că tatăl copilului era Mihail Ilinski. Nimeni nu a fost foarte surprins, fiindcă, frumos și deștept cum îl știam, Mișa era ca un magnet pentru fete. Multe se îndrăgosteau de el, dar el nu le lua niciodată în serios, considerându-se prea tânăr pentru vreo relație de lungă durată. Totuși, această încercare neașteptată l-a lovit ca un cuțit în spate. A încercat să se apere, spunând că nu o sedusese pe fată, ci că ea insistase.

— Și, apropo, adăugă el, dacă este însărcinată, nu pot fi tatăl copilului, fiindcă în acea noapte, dacă îmi amintesc bine, era la ciclu.

Probabil că avea dreptate. Fetele foloseau de multe ori aceste tertipuri ca să pună mâna pe bărbații pe care-i voiau – și aceasta, la rândul ei, socotea că Mișa va fi forțat să o ia de nevastă. Dacă ar fi acceptat, totul s-ar fi liniștit. Dar el a refuzat și,

printr-un ghinion teribil, mica lui aventură a coincis cu arestarea și demascarea lui Oleg Penkovski[50], ofițerul GRU care lucra pentru serviciile secrete occidentale. Incidentul a declanșat un cutremur imens și în GRU, și în KGB. S-a transmis ordinul ca orice comportament imoral să fie drastic pedepsit, pe viitor. Ipocriți cum erau, kaghebiștii l-au umilit pe bietul Ilinski: l-au chestionat îndelung, au ținut o ședință de partid pentru a-i discuta comportamentul și, într-un final, au hotărât să-l dea afară, chiar dacă era cel mai bun student din Școala 101.[51]

Alt student care urma să devină „cârtiță" era Vladimir Miagkov. În comparație cu Ilinski, era un nimeni – un provincial șters, care nu excela la nimic – și, chiar dacă a absolvit Școala 101, a avut o experiență groaznică în timpul antrenamentelor finale. Autoritățile au hotărât să-l testeze, trimițându-l în Kazahstan fără acte în regulă, pentru a verifica dacă putea supraviețui două zile fără documente de identitate. Dacă ar fi reușit să evite arestarea sau dacă, în cazul în care ar fi fost arestat, s-ar fi descurcat bine la interogatoriu, ocolind întrebările dificile ale

milițienilor, ar fi primit notă mare. Dar kaghebiștii au fost nevoiți să-l evacueze de acolo. Dat afară de la instrucția care îl pregătea pentru cariera de „cârtiță”, a îndeplinit sarcini ușoare KGB și, într-un final, a fost dat afară. (În ciuda acestor eșecuri, mai târziu mi-a făcut un serviciu util, obținând în secret dosarul altcuiva, lucru pentru care i-am fost foarte recunoscător.)

Majoritatea cursurilor mi s-au părut fascinante, dar eram mai puțin interesat de cursurile practice de fotografie, crearea de microfilme și așa mai departe. Și la sport erau două domenii care nu-mi plăceau: tirul cu arma și luptele corp la corp. Eram învățați să folosim pistoale, dar nu am fost niciodată priceput cu ele și mă plictiseau în mod special demontarea, curățarea și reasamblarea armelor. Luptele și autoapărarea mă lăsau, de asemenea, rece – poate fiindcă în adâncul sufletului sunt o persoană pașnică și nu-mi place ideea de a ataca oameni. KGB dezvoltase propria formă de luptă corp la corp, pe care o practicam o dată pe săptămână; dar, cu toate că îmi coordonez destul de bine mișcările – după cum am descoperit

ulterior, când am început să joc badminton –, nu am putut să învăț toate tehnicile.

Un indiciu al izolării noastre a fost că nu am avut habar de Criza cubaneză, care putea să declanșeze războiul nuclear, în octombrie 1962. Unul dintre obiectivele profesorilor noștri era să ne păstreze concentrarea, dovadă că au și reușit, în timpul dramaticului eveniment. Conflictul dintre Hrușciov și președintele american Kennedy abia dacă a fost menționat în presa moscovită, iar în școală, nici vorbă să fie amintit. Dacă aș fi fost acasă, probabil că aș fi auzit ceva la radio; dar aici, adânciți în studiile noastre, contactul cu lumea exterioară era minim. Abia mult mai târziu am aflat cât de aproape am fost de o catastrofă.

Mi-a plăcut instrucția și mai mult când, în noiembrie, odată cu răcirea vremii, am început exerciții practice. Cinci sau șase zile plecam de la școală și ne instalam într-o clădire din centrul Moscovei, cunoscută drept „Vila”, o construcție stranie a vreunui capitalist bogat de la începutul secolului. Stăteam acolo în zilele lucrătoare, practicând *gorodskiie zaniatka*, sau

„exerciții urbane”, într-un program intens, care era și stimulator, și extenuant.

După doar trei luni de instrucție, încă eram novici și totul ni se părea foarte complicat. Imaginați-vă un student sărac din provincie care, neobișnuit nici să aibă bani, nici să-i cheltuie, nefamiliarizat cu barurile și restaurantele, să fie nevoit să comande băuturi sau o masă pentru un contact pe care, până la acea primă întâlnire, nu-l văzuse niciodată. Imaginați-vă presiunea psihică pusă pe un tânăr de 24 de ani, căruia i se cere să influențeze sau să îndrume pe cineva mult mai în vârstă. Pe atunci, nu știam că majoritatea contactelor noastre erau foști agenți KGB, persoane care câștigau un ban în plus la pensie reluându-și activitatea de agent; știam sigur că sunt oameni cu vechime, ceea ce ne intimida și mai mult. Învățaserăm deja că toate contactele KGB erau împărțite în următoarele categorii: *agenți* (persoane care lucrau activ în organizație), *contacte confidențiale* (agenți de grad inferior, care, fără să fi semnat un angajament, îndeplineau câte o sarcină), *ținte care trebuiau cultivate* (persoane cu care trebuia să discuți, în speranța că vei reuși să le

recrutezi) și *alte contacte* (persoane utile, folosite sporadic).

Pentru început, am fost trimiși la Moscova și ni s-a spus să căutăm zone operative – pentru a transmite semnale, a stabili contacte și a avea „contacte-fulger". Apoi am început exerciții de contrafilaj – fascinante jocuri de-a șoarecele și pisica. Pentru acestea lucram în perechi, un student jucând rolul de țintă a filajului, în timp ce partenerul său căuta poziții ascunse de unde putea să-și vadă prietenul și să observe dacă îl urmărea cineva.

Filajul era realizat de echipe de profesioniști ai KGB, care, de asemenea, exersau. Echipajul minim era format dintr-o mașină și trei oameni, unul să conducă, ceilalți doi să urmărească ținta. Uneori, vrând să crească presiunea și pe noi, și pe ei, trimiteau trei mașini, fiecare cu câte trei ofițeri, printre care și femei, ajutați de șoferi competenți, astfel încât să poată schimba rolurile ușor. Pentru a deruta și mai mult țintele, puteau să-și schimbe pălăriile, să poarte alte haine în diferite momente ale zilei, să-și pună sau să-și dea jos ochelarii și chiar să-și lipească bărbi false.

Fiecare membru al echipelor de filaj avea în dotare o stație radio, cu un microfon sub cămașă sau sub cravată și un transmițător în buzunar. Astfel, păstrau contact permanent cu o mașină unde se găsea o stație și mai puternică. Unul dintre cele mai ciudate lucruri pe care le-am aflat a fost că fiecare stație de metrou din Moscova este dotată cu o antenă specială, care urcă la nivelul solului printr-o țeavă, astfel încât un ofițer poate transmite un mesaj către o mașină de la suprafață, în clipa în care sosește pe peron, în subteran.

Studentul care juca rolul țintei se deplasa pe o rută prestabilită prin oraș, în timp ce partenerul său trebuia să găsească trei poziții ascunse de unde să-l poată observa pe el și pe eventualii urmăritori. Dacă eu eram ținta, echipa de supraveghere îmi spunea de unde să încep traseul și mi se cerea să le dau anumite informații: ora la care plec din punctul de pornire și detalii după care să mă identifice. Telefonam la un număr și spuneam: „Port o jachetă maronie. La 10.05 voi fi la intersecția străzilor Metrostroievskaia și Sadovaia. Voi sta acolo, la colțul străzii, trei minute, cu ziarul rulat – nu împăturit – sub brațul

stâng. Apoi mă voi deplasa încet”. Vocea de la celălalt capăt al firului răspundea: „Mulțumim. E bine”. Totul era pregătit.

În timpul exercițiului, programat să dureze trei ore, aveam de efectuat câteva sarcini: să mă întâlnesc cu un agent, să pun un obiect într-un loc secret de unde trebuia recuperat apoi de altcineva și să stabilesc un „contact-fulger”; dar prima cerință era să fac *proverka* („curățarea”), o serie de manevre necesare să stabilești cu certitudine dacă erai sau nu filat. (Regula spunea că, dacă descopereai filajul, trebuia să te comporți cât mai natural, nu să încerci brusc să scapi de urmăritorii tăi, pentru că altfel le atrăgeai atenția și le trezeai suspiciuni și mai mari.)

Cea mai grea sarcină dintre toate mi s-a părut plasarea unui colet într-un loc secret, sub ochii unei echipe de filaj, fără ca ei să observe. După ce m-am gândit mult, am ales un loc pe care-l știam din copilărie, unde podul pietonal din grinzi de oțel traversa o cale ferată, dar oamenii, prea leneși să urce treptele, pur și simplu treceau peste șine. Exact acolo unde se formau treptele, partea de jos a podului ajungea la nivelul capului trecătorilor, astfel încât

oricine mergea pe sub pod dispărea pentru o clipă, înainte să treacă peste șine. În momentul acela, credeam eu, fără să fiu văzut, aș fi putut pune acolo o cutie cu chibrituri cu un magnet înăuntru, care se putea prinde de partea inferioară a unei grinzi, după care aș fi putut merge mai departe ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat.

Pentru mine, podul avea avantajul de a fi pe drumul spre apartamentul părinților mei: dacă eram întrebat, puteam să-mi justific ruta spunând că mergeam acasă să stau de vorbă cu ai mei. S-a dovedit totuși că echipa de filaj a fost foarte inteligentă în acea zi: când am plasat obiectul, erau aproape de mine și, cu toate că nu au văzut mișcarea mea, și-au dat seama că puneam ceva la cale. Au controlat podul și au găsit ce lăsasem.

De obicei, echipele de filaj nu erau informate despre sarcina noastră: urmăreau o țintă, se uitau la ce face și rămâneau în alertă, încercând să identifice pozițiile ascunse din care partenerul țintei ar putea să-i observe. După ce identificau un posibil loc de observație, trimiteau un om înainte să țină ținta sub observație și apoi

controlau repede magazinul, biroul sau scara pe care le suspectau. În general, erau foarte eficienți și jubilau ori de câte ori prindeau pe cineva care îi spiona.

Între timp, ținta continua să se miște; dacă se întâlnea cu cineva, sarcina echipei de filaj era să descrie și contactul, și scena: cât timp au rămas cei doi împreună, dacă au făcut vreun schimb. Era amuzant să fii ținta, dar la fel de fascinant era să păzești spatele țintei. Îmi amintesc că odată am ocupat o poziție de observare în Muzeul de Arhitectură, unde un coleg de-ai mei găsise un loc bun, plin cu diverse exponate, la fereastra primului etaj. De acolo, l-am văzut pe partenerul meu înaintând de-a lungul străzii, dar întorcându-se brusc, la un moment dat, de parcă ar fi știut că cineva îl urmărea. Într-adevăr, am zărit un bărbat în spatele lui, dar trotuarul era prea aglomerat și nu l-am văzut destul de bine ca să-l identific cu certitudine.

Firește, toate aceste sarcini erau doar pentru antrenament. În viața reală, în cazul în care aveai impresia că ești filat, regula KGB era (și este) să abandonezi operațiunea. În această privință, rușii sunt destul de diferiți de ofițerii altor servicii

secrete, care acționează chiar dacă știu că sunt urmăriți.

Cel mai complicat exercițiu era să ne întâlnim cu un agent și apoi să raportăm cum a decurs întâlnirea. În prealabil, trebuia să știm cum arată persoana de contact, în linii mari; mai cunoșteam că, fiind agenți KGB pensionați, toți erau trecuți de 60 de ani. Dar, pentru a face o identificare certă, fiecare dintre ei arăta un indiciu convenit anterior – o revista împăturită ținută într-o mână sau ieșindu-le dintr-un buzunar. Locurile tipice de întâlnire erau restaurantele, cafenelele mici și barurile, unde puteai să stai de vorbă la un pahar și o gustare fără să atragi atenția.

Veteranii KGB știau că eram cu toții începători, așa că n-au încercat niciodată să ne creeze probleme. Ne întindeau capcane doar ca să respecte cerințele pregătite de personalul școlii. De exemplu, cineva putea menționa într-o doară că nepoata sa aplica pentru un loc de muncă la Ministerul Afacerilor Externe și apoi aborda alt subiect de discuție. Dar acea remarcă reprezenta un început operativ important – și dacă studentul o rata, își pierdea mult din creditul acordat inițial. Apoi trebuia să

scriem două rapoarte. Primul descria operațiunea propriu-zisă – cum am considerat întâlnirea, dacă fuseserăm sau nu supravegheați, cât durase întâlnirea, în ce dispoziție era agentul: vesel, relaxat, nervos. În al doilea raport, consemnam toate informațiile culese, despre politica americană în Orientul Mijlociu, de exemplu, și altele asemănătoare.

Normal că rapoartele prezentau multe discrepanțe, de la autor la autor. Echipa de filaj putea descrie că ținta s-a comportat într-un anumit mod, dar aceasta putea să nu fie de acord. De asemenea, un agent putea să scrie un raport despre întâlnire, spre nemulțumirea studentului, care îl considera nedrept – cu toate că foștii ofițeri KGB nu aveau niciun interes să acționeze astfel, toți voiam să ne prezentăm în cea mai bună lumină posibilă. Uneori, studenții redactau rapoarte detaliate despre echipele de filaj, chiar și despre unele imaginare, fiindcă adesea nu știam cu siguranță dacă am fost sau nu urmăriți.

Altă preocupare majoră a KGB era folosirea semnelor. Acestea se împărțeau în două categorii: semne de identificare personală, cum ar fi o revistă sau un ziar

rulate ori împăturite într-un anumit fel, și semne ascunse, lăsate în locuri prestabilite. Ulterior, în anii 1970, KGB a introdus folosirea de obiecte dispensabile, cum ar fi pachete de țigări mototolite, cuie îndoite, coji de banană, lăsate în anumite locuri – de exemplu, pe pervazul unei ferestre sau într-un balcon. Când treceai pe lângă un astfel de loc, puteai cu ușurință să arunci un obiect acolo, iar locul trebuia verificat după o jumătate de oră. În anii 1960, se utilizau des semnele lăsate cu creta pe stâlpii de iluminat, pe pereți, aviziere ori indicatoare de circulație. Semnul – o cifră, o cruce, un V într-un cerc – putea avea diverse înțelesuri: „am pus ceva în locul secret de corespondență"; „am golit locul secret de corespondență"; „trebuie să ne întâlnim urgent"; „mâine plec din țară". (Exista obligația ca agentul care lăsa semnul să se întoarcă după un anumit timp și să-l șteargă cu o cârpă umedă.) Pentru fiecare „cârtiță" din străinătate, exista un dosar care enumera „condițiile de contact", unde ofițerul de legătură putea verifica dintr-o privire locuri, ore și semnificația mesajelor.

Îmi dau seama că pentru cititorii occidentali toate acestea pot părea chestiuni copilărești – și noi, la rândul nostru, vedeam partea ludică a activității. Uneori, simțeam că era ridicol ca oameni inteligenți, care petrecuseră șase ani la facultate făcând studii aprofundate, citind cărți serioase și învățând limbi străine, să se joace acum de-a v-ați ascunselea și să mâzgălească pe ascuns, cu cretă, stâlpii de iluminat. Cu greu ne-a intrat în cap că aceasta s-ar putea să reprezinte mai târziu chestiuni de viață și de moarte. Totuși, ne consolam spunându-ne – ceea ce este adevărat – că exista multă aventură în munca agenților secreți și că ne aleseserăm cariere în KGB, fiindcă ne ofereau senzația că suntem mereu în acțiune. Știam că, în cea mai mare parte a activității noastre, vom sta, vom citi și vom completa rapoarte. De ce să nu avem și câteva aventuri, dacă se ivește prilejul? Eram o adunătură pestriță de tineri cu bagaj cultural și educațional diferit, toți încercând să se descurce bine, așa că, bineînțeles, existau multe glume și șotii, dar ne luam munca în serios.

Datorită implicării în instruirea celor aproape 200 de studenți de la Școala 101 și

a altor aproape 200 de la școala de spioni a Academiei Diplomatico-Militare a GRU, care făceau practică la Moscova, echipele de supraveghere se antrenau mult și au devenit experte în munca lor. În timpul unui exercițiu am intrat într-o bufet cu autoservire, conștient că persoanele care mă urmăreau erau în spatele meu. M-am pus la coadă, mi-am dus mâncarea la o masă, m-am așezat, am mâncat și am returnat farfuriile, observând totul în jur cu cea mai mare atenție. Nu am remarcat nimic care să-mi trezească bănuieli, totuși, la întâlnirea următoare, echipa de filaj mi-a descris fiecare mișcare – și tot nu-mi puteam da seama cine sau unde fusese.

— Te-ai uitat cu mare interes la persoana care stătea la masa de lângă tine, mi-a spus unul dintre ei. Doar nu te-ai gândit la noi?

— Ei bine, sincer, chiar am crezut.

— Chiar ai crezut că ne-am fi așezat lângă tine? Bineînțeles că nu, nu am face niciodată așa ceva.

Doi ani mai târziu, în timp ce mă pregăteam pentru prima misiune în străinătate, am reluat anumite exerciții, dar de această dată ca membru al unei echipe de filaj. Trei ore am fost pe urmele unui

student-țintă, ca într-un film, urmărindu-l prin centrul Moscovei. A fost o aventură palpitantă.

În afară de faptul că îi învăța pe studenți trucuri noi, toate aceste antrenamente intense au adus un beneficiu direct lumii reale a spionajului. Fiindcă generații întregi de ofițeri aspiranți ai KGB fuseseră peste tot în capitală în căutarea unor zone pentru semnalizare și a unor locuri secrete de corespondență, abia dacă mai exista vreo stradă sau vreo piațetă, vreun pod, tunel, curte sau scară care să nu fi fost folosite la un moment dat. Prin urmare, echipele de filaj știau pe de rost fiecare loc interesant. Când agenții serviciilor secrete străine precum CIA căutau astfel de locuri, recurgeau la cele deja familiare autorităților, așa că era ușor pentru kaghebiști să-i prindă pe americani în flagrant.

Mi s-a părut o mare pierdere de vreme să exersăm „contactul-fulger” – tocmai pentru că îl foloseam mult prea rar. Nu am înțeles niciodată de ce s-a scris și s-a discutat atât de mult despre el, fiindcă, în viața reală, posibilitățile de a stabili un astfel de contact erau foarte limitate. Cel

mai natural loc unde putea fi pus în aplicare îl reprezenta spațiul dintre cele două rânduri de uși cu care sunt dotate multe magazine din Moscova, pentru izolare termică pe timp de iarnă. Dacă era posibil, unul făcea semn prin geam agentului care se apropia, apoi ieșea și îi strecura celuilalt un obiect mic în timp ce se atingea de el în acel spațiu restrâns. Uneori, ne schimbam rapid servietele – de unde și regula fundamentală potrivit căreia toate servietele noastre trebuiau să fie identice.

Programa noastră școlară nu era axată pe îndoctrinarea studenților și, sincer, nici nu era nevoie, fiindcă majoritatea stu-denților erau atât de îndoctrinați deja, încât păreau niște profesori de marxism. În ceea ce privește dezvoltarea mea intelectuală, trebuie să recunosc că eram atât de absorbit, atât de captivat de noua mea activitate, încât acum mă interesau mai puțin aspectele ideologice decât în trecut. Totuși, una din funcțiile școlii era să se asigure că toți studenții deveneau membri ai Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, alt element din strategia generală

care avea rolul ca statul să-și asigure loialitatea și disciplina noastră.

Spre sfârșitul anului universitar, toți cei care nu se înscriseseră încă în partid, dar erau membri ai Komsomolului sau ai Uniunii Tineretului Comunist, aveau obligația să depună cererea pentru a devenit membri candidați. În teorie, fiecare student trebuia să prezinte trei recomandări: una de la organizația Komsomol și două de la doi membri plini ai partidului, care îl cunoșteau pe candidat de cel puțin un an. În practică, ni se cerea ceva imposibil, din moment ce noi ne cunoșteam abia din august; deci trebuia să încălcăm regulile. Eu am făcut rost de doi membri de partid cu experiență, Feliks și Iuri, și, de asemenea, cineva din Komsomol s-a oferit să mă ajute, astfel că, în iunie 1963, am intrat în rândurile partidului, ca membru candidat. Din acel moment trebuia să plătesc 1,5% din salariu către fondurile partidului și chiar peste acest procent, dacă veniturile mele creșteau foarte mult, sub forma unui impozit minim pe venit. (Un an mai târziu, când făceam parte din KGB, trei colegi m-au

recomandat și am devenit membru plin al PCUS.)

Niciun cetățean sovietic angajat în aparatul central nu putea evita înscrierea în partid, dar, în anii 1960, calitatea de membru de partid nu era considerată drept o formă de devotament față de partid sau față de ideologia comunistă. Semnificația sa din anii 1920 dispăruse între timp și oamenii se înscriau în partid în mod mecanic. Devenise doar un gest de rutină, o acțiune lipsită de orice pornire emoțională, la fel ca prezența la serviciu la ora 9 ori ca necesitatea de a încuia documentele în sertarele biroului când plecai acasă, la sfârșitul programului. La ședințele de partid, oamenii își proclamau loialitatea față de ideologia comunistă, dar toți știau că participau la un spectacol și cunoșteau modul de funcționare a societății sovietice. M-am înscris în partid fără niciun sentiment de neliniște: nu simțeam că, procedând astfel, mint pe cineva ori că mă mint singur. Dacă voiam să fiu în serviciul secret, să lucrez în străinătate și să am o viață interesantă, nu aveam de ales.

Din punct de vedere moral, atitudinea partidului și a KGB era de modă veche. Studenții nu trebuiau să înnopteze pe oriunde apucau și să lege prietenii cu persoane ciudate: dacă cineva ne aborda într-un mod neobișnuit, trebuia să raportăm imediat șefilor noștri. În același timp, autoritățile știau prea bine că majoritatea tinerilor singuri voiau să întâlnească fete și chiar îi încurajau. Sloganul oficial era „căutați-vă un tovarăș de viață". În ceea ce privește homosexualitatea, subiectul era tabu. Și atunci, și mai târziu, serviciul secret a ignorat acest aspect, chiar dacă ofițerii din Direcția a II-a exploatau în mod deliberat această preferință sexuală, recrutând agenți tineri pentru a seduce și a-i șantaja pe oaspeții din străinătate. Despre homosexualitate se discuta doar sub forma anecdotelor, iar vorbitorii nu dădeau niciodată impresia că așa ceva exista în viața reală.

În școală, viețile sentimentale ale celor din micul nostru grup de la limbi străine erau complicate de avansurile profesoarei noastre, Nadejda Aleksandrovna, o femeie atrăgătoare, de aproape 40 de ani, cam

grăsuță, dar cu ochi albaștri frumoși și păr negru ondulat, al cărei soț, presupuneam eu, fusese trimis în Suedia, unde ea dobândise cunoștințe superficiale de suedeză. Nici nu vorbea, nici nu preda bine această limbă, dar, fiind doar trei în grup, am progresat repede.

La un moment dat, a început să ne aducă romane suedeze, care, așa cum am descoperit după un timp, aveau un puternic conținut erotic. Erau, de fapt, precursoarele valului de libertinaj sexual care începuse să se manifeste în Scandinavia, iar profesoarei noastre îi făcea mare plăcere să discute cu noi pe această temă. După o vreme, Feliks ne-a spus:

— Prieteni, cred că Nadejda Aleksandrovna a noastră este obsedată de sex.

Câteva zile mai târziu a remarcat:

— Cred că Nadejda Aleksandrovna nu e deloc mulțumită de felul în care o tratează soțul ei.

Și apoi, pe aceeași temă:

— Prieteni, bănuiesc că pe draga noastră profesoară nu ar deranja-o deloc să aibă o relație mai apropiată cu unul dintre noi.

— Păi, Feliks, ești un tip remarcabil și atrăgător. De ce nu încerci tu? l-am întrebat.

— Nu, nu, a oftat. Îmi place de ea, da, dar sunt însurat și îmi iubesc soția.

Apoi l-a întrebat pe Iuri, dar răspunsul a fost același, fiindcă Iuri, cu toate că era un ins necizelat, prost tuns și cu părul mereu nepieptănat, era un soț tandru și iubitor. Așa că Feliks s-a întors către mine și mi-a spus:

— Dar tu, Oleg? Ești singura noastră speranță.

Era adevărat, nu aveam o relație, dar eram timid și, la 22 de ani, nu aveam nicio idee cum să mă comport cu o femeie de aproape 39 de ani. Așa că – fără îndoială, spre dezamăgirea ei secretă – niciunul dintre noi nu era gata să acționeze.

Lucrurile s-au agravat în februarie și martie, cu ocazia a două sărbători importante ale calendarului sovietic. Ziua Armatei Sovietice, celebrată în 23 februarie, comemorează crearea Armatei Roșii în 1918 și, uneori, se obișnuiește ca bărbaților să li se ofere cadouri. Nadejda Aleksandrovna a preluat inițiativa, dându-ne fiecăruia câte un dar.

Ar fi trebuit să o luăm ca pe o glumă, dar, bineînțeles, fiind modești și jenați, am refuzat cadourile. Ea a considerat gestul o insultă și s-a supărat. Apoi, după două săptămâni, a sosit Ziua Internațională a Femeii, 8 martie, ocazie când *toate* femeile primesc daruri frumoase. I-am oferit simboluri ale stimei noastre, dar ea a refuzat, pe motiv că și noi procedaserăm la fel. Degeaba am asigurat-o că singura noastră motivație în toată această chestiune era să ne arătăm respectul față de stimata noastră profesoară. Relația a fost iremediabil distrusă, dar presărată cu tensiuni incitante. În mod evident, ea era excitată și frustrată de apropierea a trei tineri și sperase că ar fi putut avea o aventură. În ceea ce ne privește, a fost o noutate să avem o profesoară motivată sexual care ne aducea asemenea cărți picante, sub aparența activității didactice.

Fiindcă eram încurajați să căutăm fete cu care să ne petrecem sfârșitul de săptămână, am încercat cu sârguință să găsesc pe cineva care să-mi placă, dar nu prea am avut succes, până într-o zi când am întâlnit o studentă care m-a atras. Ne-am petrecut aproape toată sâmbăta seara povestind într-

o cafenea, unde am băut câteva pahare de vin, dar acestea i s-au urcat la cap și, când ne-am sărutat de noapte bună afară, ea m-a mușcat intenționat de buză, lăsându-mi o rană sângerândă. Nu numai că a durut, dar era și destul de vizibilă luni dimineața, iar Nadejda Aleksandrovna a bătut apropouri despre pățania mea:

— Ce ți s-a întâmplat? A, da, îmi imaginez!

La sfârșitul anului, am avut trei examene: limbi străine, marxism-leninism și materia de specialitate (trucuri din arsenalul spionilor). Pentru mica noastră familie vorbitoare de suedeză, examenul a fost o formalitate. La fel a fost și cel despre marxism-leninism. Și la ultimul examen întrebările au fost destul de simple. Îndrumătorul nostru se ocupase mult de noi, așa că am promovat toți, fără probleme. De altfel, ne cunoștea bine, știa care ne sunt problemele, ne citise rapoartele, organizase înscrierea noastră în partid și petrecuse mult timp în casele studenților căsătoriți pentru a afla situația familiei lor.

În ultimele zile, s-a vorbit intens despre banchetele de final de an desfășurate în anii

precedenți și despre cum unele dintre ele se terminaseră cu beții și depravare. Noi eram însă o promoție serioasă și, când a sosit vremea să plecăm acasă, am făcut-o în liniște, dornici să ne începem carierele. Am absolvit ca ofițer operativ, cu un rang mai sus decât subofițerul operativ, și am intrat în KGB în vara lui 1963.

---

[49] În engleză, se folosesc termenii „*dead letter box*" și „*dead letter drop*", care înseamnă schimbul de mesaje folosind un loc secret, cunoscut atât de agent, cât și de intermediar, unde unul lasă materialul informativ, iar celălalt îl ridică, fără ca cele două persoane să se întâlnească (n. red.).

[50] Oleg Penkovski (1919–1963), colonel GRU la începutul anilor 1960. I-a informat pe britanici cu privire la armamentul nuclear sovietic, mai ales a celui din Cuba. A fost arestat și executat de sovietici pentru trădare (n. tr.).

[51] Din fericire, a avut succes în altă carieră. Scriitor înnăscut, a devenit ziarist și a lucrat pentru *Trud*, organul de presă al mișcării sindicale, apoi la *Izvestia*, în calitate de principal corespondent extern, fiind trimis în Vietnam, important post în timpul războiului, iar de acolo în Italia. S-a căsătorit apoi – cu altă femeie – și a avut un fiu, de care era foarte mândru, referindu-se la el cu numele și patronimicul: „Vladimir Mihailovici se simte bine".

Capitolul 6

Printre „cârtițe"

M-am prezentat la serviciu la 20 august 1963, purtând cel mai bun costum și cea mai frumoasă cravată din garderoba mea. După ce mi s-a înmânat o legitimație în clădirea care adăpostea biroul de permise, m-am dus la Cartierul General al KGB, cunoscut în lumea spionajului internațional drept Centrul KGB sau, mai simplu, Centrul. Sediul principal este format, de fapt, din trei clădiri legate între ele. Cea mai veche dintre ele, Lubianka, preluată de la Compania de Asigurări „Rossia", a devenit sediul Ceka, în 1918, dar închisoarea care apare acum în toate fotografiile a fost construită de prizonierii germani după al Doilea Război Mondial. Totuși, cea mai impresionantă construcție este cea din spate, construită din granit gri-închis, cu marmură neagră la parter, în anii 1930, când NKVD se extindea rapid.

Inițial, m-au impresionat coridoarele și camerelor luminate puternic și foarte

curate: locul părea bine întreținut și excelent condus. Însă aparențele erau înșelătoare. Întrucât KGB acționa după principiile oricărei instituții militare, orice decizie se punea în aplicare doar la primirea unui ordin scris de la șeful departamentului respectiv și, nu mai e nevoie să spun, nu se primise niciun ordin prin care să mi se dea o sarcină anume. Ofițerul de la personal, un tip de treabă, mi-a spus simplu:

— Ei bine, până când primim ordinul, ar fi bine să faci ceva. Poți să-i ajuți pe cei de la bibliotecă să aranjeze cărțile.

Am aflat curând că nu era doar o singură bibliotecă, ci mai multe: una pentru literatura de specialitate, cu manuale și broșuri, una mai mică, aparținând Direcției I Centrale, și biblioteca principală, care avea un stoc imens de cărți străine, dicționare, atlase, enciclopedii, manuale școlare, tomuri de istorie și lucrări de ficțiune. Nu mai văzusem niciodată în viața mea atâtea cărți! Prima pe care mi-am ațintit ochii, aflată pe o masă în mijlocul holului principal, era un mic volum despre pictorul suprarealist Joan Miró. Nu mai auzisem de el și am fost impresionat. Apoi

am văzut că rafturi întregi erau pline cu volume despre artiști moderni, printre care Picasso, toți necunoscuți majorității rușilor. Am fost încântat să le văd pentru prima oară. Am observat și biografia generalului Vranghel, comandantul Armatei Albe care a apărat Crimeea în timpul Războiului Civil Rus, și memorii ale refugiaților ruși, publicate în Occident. Ei bine, mi-am spus, meritase să intru în KGB, doar pentru a citi aceste cărți extraordinare. Nu știam că bibliotecile erau puțin folosite, întrucât celor mai mulți angajați le era frică să fie văzuți petrecându-și timpul studiind literatură interzisă.

Era mult de lucru, fiindcă biblioteca era în reorganizare, dar, după o zi sau două, am început să mă agit. Mă așteptasem să încep imediat instrucția pentru a deveni „cârtiță". Îmi imaginasem că voi fi dus într-un apartament conspirativ și că mi se vor arăta alte case conspirative unde să învăț secretele meseriei: o casă pentru activități operative cu instructorul meu și secretarul de partid, alta pentru a învățat tehnica fotografierii, a treia pentru a mă familiariza cu emițătorul radio, a patra pentru garderobă, unde să găsesc haine și alte

articole necesare pentru a mă deghiza. În schimb, eram blocat la sediul central, aranjând cărți.

Când m-am întâlnit cu lucrătorul de la Secția Personal, i-am spus:

— Ce se întâmplă? Când am intrat la Școala 101, ideea era că voi ajunge „cârtiță". Ce caut aici?

Ofițerul a părut ușor jenat și mi-a răspuns:

— Mă tem că a intervenit ceva. S-a hotărât să nu mai fii „cârtiță". În schimb, vei lucra în suprastructura Direcției S [de la Special], organizația care se ocupă de problema „cârtițelor".

— Îmi pare rău, voiam ori să devin „cârtiță", ori să fac spionaj politic. Nu vreau să intru în suprastructură.

— Mă tem că nu ai de ales. Ai fost deja repartizat la Direcția a II-a, deci trebuie să mergi acolo.

M-a cuprins groaza. Am descoperit că secția în care trebuia să lucrez se ocupa de hârtii. Am protestat vehement, dar mi s-a spus că aveau nevoie de oameni ca mine și că nu aveam altă opțiune. Euforia a dispărut: crezusem că voi începe o nouă viață însorită și brusc cerul se înnorase.

Abia dacă urma să-mi folosesc cunoștințele de limbi străine; în schimb, trebuia să instruiesc oameni care nu vorbeau limbi străine la fel de bine ca mine. Ca student, fusesem mai mult sau mai puțin un om liber. Acum urma să fiu sclav la galeră.

Fiindcă ordinul încă nu sosise, ofițerul de la personal m-a îndemnat să mă mut în biroul lui, pentru câteva zile, și să-i dau o mână de ajutor. Era un tânăr timid, de vreo 31 de ani, care fusese recrutat în KGB cu șapte ani înainte. Fiindcă studiase să devină inginer, fusese repartizat la Direcția T (de la Tehnologie) și trimis în Marea Britanie ca membru al delegației comerciale permanente din Londra, dar autoritățile își dăduseră seama că nu putea fi ofițer de informații și, când s-a întors la Moscova, a fost trimis la Secția Personal, care însemna doar muncă de birou.

În timp ce lucram cu el, mi-a povestit multe lucruri despre Anglia. Cu siguranță, îi plăcuse acolo, dar viziunea lui despre Londra era simplistă. Mi-a povestit că traficul era groaznic și că oamenii erau înnebuniți după câini de diverse rase. Englezii –femeile, mai ales – se căzneau mult să-i impresioneze pe alții.

— Dacă au picioare frumoase, mi-a spus, le pun în evidență cât mai mult cu putință. Sânii, la fel. Rochiile, pantofii, la fel.

Mi-a aruncat o privire ciudată și a adăugat:

— Și asta nu e tot. Pe strada noastră stătea o femeie care nu avea cu ce să se laude în afară de zona intimă – așa că își croia hainele astfel încât să și-o expună cât mai bine!

Tipul acesta m-a pus să completez fișele stufoase de la sfârșitul fiecărui dosar. Trebuia să notez numerele și datele ordinelor prin care fiecare agent fusese avansat, toate detaliile carierei sale. Era o muncă oribilă și, într-o zi, nefiind atent, am comis o greșeală. Inginerul a observat-o imediat și m-a dojenit:

— Nu înțelegi? Este absolut inacceptabil să omiți o singură cifră. Poate că sunt doar numere pentru tine, dar pentru alții sunt date foarte importante. Reprezintă cariera omului – salariul și pensia lui se bazează pe aceste cifre. Nu trebuie să omiți niciuna.

În mijlocul acelei corvezi plictisitoare a apărut un scurt moment de entuziasm. Pe coperta unuia dintre vechile dosare albastre, pe care vedeai scris cu litere de-o

șchioapă „Comitetul Securității Statului" și stema sovietică, mi-a sărit în ochi un nume: GORDIEVSKI. Oare să fie dosarul meu? Era imposibil ca dosarul meu să fie atât de gros. Atunci, al fratelui meu? Nu. Era al lui Anatoli Gheorghievici Gordievski, specialist în japoneză și veteran al celui de-al Doilea Război Mondial. Din câteva declarații de-ale lui, reproduse de agenți din rapoartele lui pentru a le folosi ca anecdote, mi-am dat seama că nu fusese prea deștept. În orice caz, am fost fascinat, la fel și Vasilko. Fratele meu, când a auzit numele Gheorghievici, fără să spună mai multe, a dat de înțeles că știa anumite detalii despre trecutul tatălui meu.

În sfârșit, a sosit și ordinul meu, în baza căruia am fost trimis la Departamentul al II-lea al Direcției S. Fiecare departament avea rolul lui: al meu crea identități pentru „cârtițe", Departamentul al III-lea le instruia și le pregătea pentru misiunile din străinătate, în timp ce Departamentul al V-lea se ocupa cu siguranța și recuperarea agenților deconspirați. Alte departamente însă erau mai obscure. De exemplu, la acea vreme, încă exista ultrasecretul Departament al XIII-lea, înființat în timpul

celui de-al Doilea Război Mondial pentru a organiza sabotaje în spatele liniilor inamice. Când Războiul Rece a luat amploare, departamentul trebuia să recruteze agenți care să creeze celule de muncitori sabotori în țările inamice.

Bineînțeles că astfel de oameni erau greu de găsit: în anii 1930, când în Europa se găseau destui proletari devotați cauzei comuniste, ar fi fost destul de simplu, dar, în anii 1950–1960, din ce în ce mai puțini disidenți erau pregătiți să arunce în aer poduri sau linii electrice de înaltă tensiune doar pentru a face pe plac Kremlinului. De asemenea, odată cu perfecționarea rachetelor intercontinentale, a devenit din ce în ce mai puțin plauzibil ca al treilea război mondial să fie un conflict prelungit, astfel încât rolul Departamentului al XIII-lea a scăzut și mai mult. Era însă responsabil și pentru asasinatele din străinătate, comise de „cârtițe" instruite ca ucigași. (Până la urmă, departamentul respectiv a fost dizolvat în 1971, când unul dintre membrii săi, Oleg Lialin, a dezertat de la biroul KGB din Londra, provocând astfel expulzarea în masă a spionilor sovietici.)

Am aflat că, în perioada înscrierii mele în KGB, rolul „cârtițelor” se schimba. Erau indivizi aflați într-o situație ciudată, oameni capabili să îmbine calitatea de agent sau de simplu cetățean cu statutul de membru instruit și conștient al KGB. Fiind cetățeni sovietici, primeau identități false ale unor străini – așadar, deveneau germani, olandezi, francezi, belgieni și așa mai departe –, luând actele unei persoane reale decedate, ori ale uneia fictive. În perioada interbelică, KGB și GRU, dând dovadă de imaginație și de îndrăzneală, pregătise numeroși agenți vorbitori de limbi străine. Au fost în stare să infiltreze „cârtițe” în Europa și Orientul Apropiat, trimițând oameni în Turcia, Egipt, Grecia și în alte țări. După război însă, sistemul de funcționare al acestor servicii s-a împotmolit în birocrație: în cazul KGB, calitatea personalului a scăzut după excluderea lucrătorilor de origine evreiască și recrutarea rușilor proveniți din zone rurale, care nu înțelegeau deloc valorile Occidentului. Kaghebiștii au fost nevoiți să recurgă la biografii inventate (*lighenta biografia*), redactate foarte detaliat pentru fiecare om înainte să plece în străinătate.

Astfel, se creau dosare cu întregi existențe fictive, cu paragrafe scurte, scrise pe două coloane. În stânga erau prezentate detalii fictive ale carierei persoanei respective, iar în dreapta, dovezi inventate care să le susțină:

Părinții lui Michael Smith[1] s-au născut în Londra.	Printre documentele sale există cer-tificatele de naștere și de căsătorie.
Și-a petrecut copilăria în Halifax, Nova Scotia, când părinții săi au emigrat acolo pentru un timp.	Perioada din Halifax e inventată. Nu există dovezi. Documentele lui au fost distruse într-un incendiu, în 1951. MS a vizitat Halifax pentru scurt timp, cercetând locuri care ar putea avea legătură cu copilăria sa.

Și tot așa, pe câteva pagini. După război, rolul clasic al „cârtiței" era să locuiască în țara sa de adopție și să aștepte declanșarea celui de-al treilea război mondial. Avea un aparat de radio îngropat undeva, pe care urma să-l folosească în momentul începerii ostilităților – când toate comunicațiile

convenționale ar fi fost distruse, ar fi sosit și vremea lui. Nu mi-a fost niciodată foarte clar ce urma să raporteze la Centru; probabil, numărul ciupercilor nucleare pe care le observa la orizont.

Pe vremea mea, în anii 1970, lucrurile au început să se schimbe și se vorbea despre activarea „cârtițelor”, pentru a-i determina să lucreze mai mult. Unii erau considerați incompetenți și li s-a spus să-și continue jocul așteptării, dar cei mai buni agenți – bărbați și femei – au fost instruiți să găsească și să cultive contacte, fără a recruta pe cineva, sarcină care urma să revină unui trimis special, astfel încât „cârtița” să rămână ascunsă.

Unii dintre cei mai dinamici agenți care, din varii motive, nu mai puteau locui în străinătate au fost aduși înapoi la Moscova și atașați unei unități mobile cunoscute drept Grupul Nagaiev, după numele primului lui comandant. La fel ca jurnaliștii britanici numiți „pompieri”, ei erau trimiși în toate părțile lumii când trebuia executată o misiune. Ceva similar i s-a întâmplat fratelui meu, a cărui soție și-a dat seama că nu poate trăi în străinătate: a fost atașat grupului mobil din Berlinul de Est și a

efectuat misiuni importante în Mozambic, Africa de Sud și Vietnamul de Sud, unde nu existau reprezentanțe diplomatice sovietice. Odată a trebuit să recupereze o „cârtiță” care înnebunise în Suedia. Agenții cu rază lungă de acțiune se mișcau cu mare băgare de seamă, asigurându-se întotdeauna că puteau să scape repede din situații-limită. Dacă, de exemplu, Direcția identifica o potențială țintă în Egipt, cum ar fi un afacerist american cu slăbiciune pentru alcool sau pentru femei, o „cârtiță” care cunoștea Cairo se deplasa acolo cu un plan de abordare a țintei foarte bine ticluit. De asemenea, avea și bilet de avion către Cipru, astfel încât, dacă o întâlnire nu decurgea bine și ținta amenința că-l denunță, putea să plece imediat și să dispară.

*

În această lume stranie, activitatea Departamentului al II-lea consta în mare parte în crearea fizică a actelor necesare „cârtițelor”. Ne-am specializat în *perebroski*, un termen foarte folosit, care însemna transferul unei „cârtițe” dintr-o țară în alta: din Uniunea Sovietică în Occident, din Austria în Ungaria, sau invers. Era un

exercițiu complicat, care trebuia făcut cu rigoare, fiecare document fiind schimbat și fiecare detaliu, clarificat.

Cea mai securizată zonă a departamentului era secțiunea falsificatorilor. Existau două camere sigilate, cu o singură ușă. Înăuntru lucrau trei sau patru bărbați (ajutați de încă trei, în Germania de Est) și, cu toate că n-au inventat niciodată nimic, fiindcă doar copiau după schițe sau după documente originale, erau artiști foarte iscusiți. Depozitul de documente și mostre falsificate, administrat exclusiv de femei, era uimitor de bogat: mii și mii de acte, iar stocul creștea în mod constant. Actele și formularele în alb se produceau la un laborator al KGB situat undeva în afara Moscovei, iar detaliile identităților care urmau a fi create – nume, prenume, data și locul nașterii, serii – li se comunicau falsificatorilor. Ei creau noile documente. Aveau multe rafturi pline cu mașini de scris, pentru limbi diferite, cu caractere diverse, inclusiv imprimante matriciale rudimentare folosite în Germania, dar caligrafia le aparținea; își amestecau singuri cernelurile și, dacă era necesar, puneau

documentele în cuptoare speciale, pentru a obține patina timpului. Își dădeau silința foarte mult – de exemplu, copiau o pagină întreagă furată dintr-un registru bisericesc și rescriau zeci de rânduri cu litere gotice, astfel încât să refacă spațiul dintre rânduri și să adauge un nume nou. Foloseau lămpi cu ultraviolete ca să caute filigrane și alte urme pe hârtia pe care erau tipărite documentele străine și executau falsurile atât de bine, încât păreau originale, inclusiv pașapoarte în alb ale tuturor statelor, de la cel finlandez până la cel iranian și japonez.

Uneori, găseau soluții la probleme care păreau de nerezolvat – de exemplu, copertile pașapoartelor finlandeze, fabricate dintr-un material plastic albastru pe care nu-l puteau imita. Unul dintre cei trei ofițeri din Direcția S staționați în Finlanda a mers într-o papetărie să cumpere niște mărunțișuri și a văzut role mari de plastic albastru, chiar deasupra casei de marcat. Când a cerut una, și-a dat seama că era exact același material pe care-l căutau, așa că a cumpărat toată rola și a trimis-o la Moscova, fiind de ajuns pentru câteva sute de pașapoarte.

Dacă aș fi fost mai puțin interesat de istorie, politică, ideologie și limbi străine, aș fi putut să fiu fascinat de noua mea muncă, fiindcă studiam diverse probleme legat de spionaj, ultrasecrete, care reprezentau chiar esența serviciului secret. Atât de importantă era Direcția S, încât președintele KGB, Vladimir Semiceastnîi, ne-a vorbit personal de mai multe ori, cât timp am lucrat acolo.

În ziua de salariu a fiecărei luni, toți membrii Partidului Comunist mergeau la biroul secretarului de partid pentru a plăti cota de 3% obișnuită din câștig, dar secretarul își lua hârtiile și ștampila și se ducea în biroul lui Semiceastnîi pentru a primi cele trei procente ale șefului, în cel mai sacru loc al instituției.

Întreaga direcție era un furnicar de oameni. Cei din secțiunea anglo-americană studiau posibilități de acțiune în SUA, Marea Britanie, Australia și Noua Zeelandă, cu interes mai redus pentru Canada și Africa de Sud. Marea Britanie era considerată foarte importantă, fiindcă acolo exista un sistem simplu de a ține evidența populației: nimeni nu trebuia să aibă asupra sa cartea de identitate și nu

exista un birou central de înregistrare, precum *Meldeamt*, în Germania. De asemenea, era relativ banal să obții pașaport britanic, visul multor ofițeri KGB: „Somerset House[52]" erau cuvinte des întâlnite pe buzele lucrătorilor din Direcția S. Agenții cu misiuni la Londra se duceau acolo, căutau în dosare, găseau un certificat de naștere ce părea util, obțineau o copie și adunau apoi celelalte acte necesare pentru emiterea pașaportului. Era nevoie de trei giranți, așa că se falsificau trei semnături. Marea întrebare era dacă Biroul de Pașapoarte le verifica și pe acestea. Uneori o făcea, dar cel mai des, nu – o lacună exploatată cu succes de kaghebiști.

Direcția căuta noi oportunități peste tot în lume: în India, Pakistan, Iran, Japonia, China. Cuba era importantă, fiindcă furniza un mare număr de identități false. În Germania de Vest, ofițerii căutau oameni cu legături în Elveția ori în Austria, pentru că persoanele care vorbeau germana cu un ușor accent străin puteau cu ușurință să susțină că proveneau din aceste țări vecine, vorbitoare de germană. „Europa" însemna întregul continent, cu excepția Marii Britanii, Germaniei și Austriei, și

aveam agenți care lucrau pentru noi în fiecare țară. În Franța și Italia fuseseră recrutați, probabil, din cercurile de stânga imediat după război. În Finlanda, de asemenea, erau recrutați din cercurile de stânga, dar și acolo câțiva preoți ortodocși fuseseră mituiți astfel încât să le permită kaghebiștilor să facă înscrieri suplimentare în registrele parohiale. În Belgia erau câțiva foști comuniști, plus câteva rusoaice sau ucrainence măritate cu belgieni care își presau soții lor să ne ajute. Astfel, combinând hărnicia, răbdarea și secretomania, secția europeană a KGB își consolida încet puterea.

Și totuși, în ciuda faptului că era foarte apreciată, această muncă nu mă atrăgea. Am fost repartizat la secția germană, unde mă avantaja fluența cu care vorbeam limba, dar am descoperit că mă ocupam la nesfârșit cu munca de birou. Nu mă interesau deloc blestematele de pașapoarte, atestate și certificate. În plus, am descoperit că 95% din volumul de muncă viza Germania de Est. Cu toate că principalul flux de refugiați politici era din Est spre Vest, întotdeauna existau câțiva oameni care se întorceau, fie deziluzionați de viața

de dincolo de Cortina de Fier, fie atrași înapoi de familiile lor. Era nevoie de cercetare laborioasă pentru a stabili de unde se întorcea fiecare și de ce. Toate documentele personale potrivite erau confiscate și folosite pentru a crea noi identități pentru „cârtițe".

Aceștia se adăugau ofițerilor care lucrau în număr tot mai mare din Germania de Est. Acolo, în anii 1940 și 1950, ofițerii KGB perfectaseră meșteșugul adăugirilor false în *Standesamtbücher* (registrele civile), împrumutând sau furând volume uriașe. Oriunde găseau un spațiu între rânduri adăugau un nume pentru a crea o nouă identitate, probabil un copil ai cărui părinți erau reali, dar care muriseră.

Șeful Departamentului al II-lea era Pavel Gromușkin, un individ cu origine modestă, care ajunsese în vârful ierarhiei prin energie și entuziasm (era membru al Federației de Volei a URSS și membru activ în conducerea clubului sportiv Dinamo). Fără să fi primit educație corespunzătoare, folosea un limbaj necizelat și adesea încurca cuvintele – așa cum s-a întâmplat de Ziua Femeii (8 Martie), când, oferind un premiu unei fete, în loc să spună

„aplaudați-o” sau „aplaudați-o tare”, a zis „nu e de ajuns doar să spunem; mulțumiți-i cu mâinile voastre!” – o expresie cu dublu înțeles prin care a stârnit hohote de râs pe coridoarele instituției.

Întotdeauna glumeț, vorbea adesea despre trădătorii britanici Burgess și Maclean[53] și povestea cum ajutase la pregătirea fugii lor în Uniunea Sovietică, supraveghind personal pregătirea actelor lor și a programelor lor. Vorbea, de asemenea, despre Helen și Peter Kroger[54], care au trebuit să fugă din Statele Unite ale Americii când autoritățile au declanșat campania împotriva „spionilor din domeniul cercetării atomice”[55].

— Sunt tovarăși foarte buni, obișnuia să spună. Trebuie să facem tot ce putem ca să-i scoatem de acolo.

Când Konon Molodîi[56], alias Gordon Lonsdale, a fost eliberat din pușcărie în Marea Britanie în 1964, a devenit din nou activ. Ulterior, în 1971, stând la taclale într-o zi, nu s-a mai putut stăpâni și mi-a făcut semn, plin de mândrie.

— Oleg, mi-a spus confidențial, trebuie să-ți arăt ceva. Uită-te la ăsta!

A deschis un sertar și a scos un pașaport american perfect falsificat.

— Ăsta-i primul! mi-a spus, luminându-se la față. Atâția ani de muncă! Ne-am chinuit mult să căutăm hârtie cu fibra potrivită, dar am reușit.

Nu știai niciodată cu cine te puteai întâlni pe holurile Direcției S, întrucât „cârtițele" deconspirate și aduse înapoi la Moscova puteau veni pe aici, de parcă era clubul lor. Printre ei se număra Molodîi, un bărbat chipeș, amuzant, mereu vesel, spunând anecdote sarcastice despre șefi. Mi-a spus că, după ce fusese eliberat din închisoare, după patru ani, și s-a întors la Moscova, a primit un telefon de la serviciul financiar al Direcției I Centrale.

— Tovarășe Molodîi, i-a spus funcționarul, puteți, vă rog, să veniți să vă luați nenorociții ăștia de bani? Sunt atât de mulți, încât au devenit o povară.

Molodîi a ieșit imediat, a cumpărat o mică valiză și a dus-o casierului, care i-a înmânat o cantitate mare de bancnote. La casa de economii de peste drum, Molodîi a stat la coadă și, când și-a deschis geanta la unul dintre ghișee, tânăra de acolo aproape că a leșinat. După ce și-a revenit, a numărat

cea mai mare sumă de bani pe care o văzuse vreodată: probabil, 20 000 de ruble, o adevărată avere, după standardele rusești. În câteva minute, funcționarii de la bancă au sunat la miliție, verificând dacă acest imens depozit era legal.

Altă dată lucram ca organizator de activități culturale (*Kultorg*), post care însemna vânzarea de bilete la teatrele din Moscova. Într-o bună zi, când i-am oferit câteva lui Molodîi, a frunzărit ofertele, respingându-le pe toate, până a ajuns la Teatrul Țigănesc, pentru care a cumpărat două bilete. Peste vreo două zile, când ne-am întâlnit, era indignat.

— Ce ai avut în minte când m-ai pus să cumpăr blestematele alea de locuri? m-a întrebat.

— Ce s-a întâmplat? Nu au fost bune?

— Locurile au fost bune. Țiganii au fost problema – s-a dovedit că erau toți niște nenorociți de evrei!

Alt supraviețuitor cu care am vorbit adesea a fost Rudolph Abel, agentul KGB prins de americani și condamnat la 30 de ani în 1957, dar eliberat în schimbul pilotului Gary Powers, în februarie 1962. Era complet diferit de Molodîi, fiind

amărât și deziluzionat. Odată ajuns acasă, a fost detașat la Departamentul al V-lea, dar fără să aibă vreo funcție sau măcar un birou: avea o cameră, cu un singur scaun într-un colț, unde venea și se așeza. Într-o zi, în piața Dzerjinski, s-a întâlnit cu Ernst Krenkel, un erou al anilor 1930, cu care servise în 1929 într-o unitate de mitraliori. De atunci pierduseră legătura. Krenkel l-a întrebat:

— Unde lucrezi acum?

— Nu citești ziarele? i-a răspuns Abel.

— Ei bine, cu siguranță că asta mi-a scăpat.

— Lucrez aici, i-a spus Abel și a arătat spre clădirea principală a KGB.

— Serios? Și ce faci acolo?

— Sunt exponat de muzeu.

În ciuda acestei remarci ironice, cinismul lui Abel nu era deloc deplasat. După câțiva ani am aflat că Anatoli Lazarev, care i-a urmat generalului Țimbal ca șef al Direcției S, îl privea cu suspiciune pe Abel, crezând că era agent american. Când fosta „cârtiță” se afla pe moarte, Lazarev a ordonat ca patul lui să fie înconjurat cu cel mai nou echipament de ascultare, în speranța că, în

timpul agoniei, ar putea spune ceva care să-l trădeze.

După întoarcerea lor la Moscova, și Lonsdale, și Abel au fost lectori și consultanți pentru viitoare „cârtițe” și au călătorit mult în filialele KGB din provincie. Pentru oamenii din afara Moscovei era o mare încântare să vadă în carne și oase astfel de eroi ai serviciului secret și să le audă poveștile. Oriunde mergeau, erau tratați cum se cuvine și aveau cel puțin două luni de concediu în fiecare an.

Molodîi era un individ foarte spiritual: puțini ofițeri superiori ai KGB aveau simțul umorului, iar tinerii făceau glume pe riscul lor. Într-o zi, în timpul celui de-al doilea an petrecut de mine acolo, am fost abordat de un bărbat cu înfățișare intelectuală plăcută, care s-a prezentat drept redactorul revistei Direcției S și care m-a întrebat dacă voiam să scriu un articol amuzant. Umorul nu era neapărat punctul meu forte, dar mi-am dat silința și am publicat un material despre hobbyuri și colecționari, menționând în treacăt că unii oameni din Direcția noastră colecționau diverse lucruri. Unii, am arătat, colecționau sticle cu băutură, dar

conținutul acestora avea ciudata tendință de a dispărea, astfel că acea colecție reunea doar sticle goale.

După ce a apărut revista, am fost chemat la generalul Țimbal. M-a întrebat dacă scrisesem articolul despre hobbyuri și, când am răspuns afirmativ, mi-a spus:

— A fost destul de vag ce ai scris despre băutura care are tendința să dispară.

— Și nu așa se întâmplă?

— Ei bine, a ridicat vocea, nu trebuie să spunem astfel de lucruri. Sugerează că ofițerii noștri beau. De fapt – și a coborât vocea de parcă îmi mărturisea ceva în mod confidențial –, personal, nu văd vreo problemă în ceea ce ai scris. Dar, știi, cei din comitetul de partid mi-au cerut să stau de vorbă cu tine despre asta…

Era un „secret” cunoscut de toți că mulți ofițeri KGB beau în exces. Pe la începuturile mele în Departamentul al II-lea, domnul Podgornov, unul dintre directorii adjuncți, un tip prietenos, dispăruse trei sau patru luni, dar apoi a fost reinstalat în funcție. Ulterior, s-a aflat că rareori era treaz la birou și o percheziție secretă a scos la iveală sticle de băutură ascunse în seiful și dulapurile sale. Fusese

convins să meargă la o clinică de dezalcoolizare. Faptul că îi fusese permis să-și reia funcția dovedea cât de răspândit devenise alcoolismul: autoritățile i-au permis să se întoarcă la serviciu, ferindu-se să-l dea drept exemplu negativ.

În alt an am observat că un anumit ofițer scotea întotdeauna o sticlă de whisky din seiful lui și își turna un pahar chiar înainte să plece acasă seara. L-am raportat directorului adjunct al departamentului, care a ascultat cu mare atenție și o privire aparte, dar nu a făcut niciun comentariu. Brusc, mi-am dat seama că șeful proceda exact la fel și am dat rapid înapoi. Chiar dacă astfel de cazuri ieșeau adeseori la iveală, kaghebiștii beau mai puțin decât ceilalți ruși, care încercau să-și înece supărările și frustrările în alcool. Totuși, era tipic pentru oamenii care încercau să controleze mințile unei întregi națiuni să nu tolereze nici măcar o astfel de glumă nevinovată. Ulterior, fratele meu mi-a spus că și el fusese tras la răspundere fiindcă încercase să fie amuzant, iar soția lui se alarmase că urma să-și piardă locul de muncă întrucât dăduse dovadă de neseriozitate.

Nu am reușit niciodată să aflu – și încă nu știu – câte „cârtițe” erau active, câte erau recrutate în fiecare an și câte clacau la instructaj. Organizații străine însărcinate cu supravegherea transmisiilor radio au avansat un număr, cu siguranță inexact, pentru că unele dintre informațiile distribuite astfel erau intenționat false, pentru a deruta agențiile de monitorizare ostile.

Altă întrebare chinuitoare era de ce nu fusesem luat la instructaj pentru a deveni „cârtiță”, în timp ce alții, care vorbeau limbi străine mai puțin fluent decât vorbeam eu germana, aveau asigurate astfel de posturi. După mulți ani am descoperit că unul dintre cei care mă intervievaseră era psiholog: detectase o ciudățenie în vorbirea mea – un mod sacadat de a vorbi, care, credea el, s-ar fi sesizat în orice limbă pe care aș fi vorbit-o. Mama mea vorbea așa cum scrisese el în raport, deci era posibil s-o fac și eu, dar când i-am spus acest lucru unui ofițer superior, a respins ideea ca fiind ridicolă.

— N-a avut nimic de a face, a insistat el. Problema a fost fratele tău.

Se părea că, în cadrul KGB, exista o obsesie legată de posibilitatea ca doi frați să lucreze în aceeași organizație și, mai ales, în aceeași țară: șefii se temeau că posibilitatea ca ei să trădeze era mai mare decât în alte cazuri. Totuși, nu am fost niciodată convins de acest lucru și nici până azi nu am înțeles de ce am fost respins. De ce ar submina relația de rudenie loialitatea față de stat?

În anii 1970, majoritatea celor din KGB încă erau puternic îndoctrinați și priveau defectarea ca un act de trădare atât de cumplit, încât nici nu putea fi imaginat. Când Oleg Lialin a defectat la britanici, la Londra, în septembrie 1971, a devenit o figură detestată de toată lumea. Altă defectare șocantă a fost cea a lui Stanislav Levcenko, care a trădat KGB la Tokio și a plecat în SUA, în 1979. Când Victor Grușko, șeful departamentului, a vorbit personalului despre acest lucru, a caracterizat defectarea drept o „acțiune nenaturală, perversă".

*

În 1963, când aveam 24 de ani, am simțit că sosise vremea să mă căsătoresc și m-am hotărât să caut fata potrivită. Speram să găsesc una care să vorbească germana, așa

că am început să frecventez facultăți unde fetele învățau limbi străine. Am mers până acolo încât am pretins că sunt inspector, trimis de Uniunea Tineretului Comunist, și am asistat la un curs la Facultatea de Filologie a Universității din Moscova. Unele dintre studente erau foarte atrăgătoare, dar, cum stăteam în băncile din spate, ascultând și privind, nu găseam nicio cale să le abordez.

Apoi, într-o seară, am mers la o serată dansantă la Institutul Pedagogic „Lenin", o instituție care pregătea profesori și avea multe departamente, la fel ca o universitate. Am fost atras de o fată frumoasă, pe jumătate armeancă, Elena Akopian, studentă acolo. Ca toate armencele, avea ochi frumoși; ai ei erau minunați, verzi, strălucitori, în contrast cu părul ei negru.

Întrebări discrete au scos la iveală că avea 21 de ani și că urma să-și termine studiile de limba germană. Mi-a spus că tatăl ei, Serghei Akopian, murise într-un accident de avion în iunie 1941, cu două luni înainte de nașterea ei. Lucrase pentru o firmă care testa avioane noi și avusese ghinionul să fie navigator pe un prototip Tupolev 41 prăbușit în timpul unui zbor-test, la câteva

zile după ce germanii invadaseră Rusia[57]. Mama ei,o tânără rusoaică, se căsătorise din nou. Cel de-al doilea soț, inginer, un om bun, era suspectat că avea o genă patologică și, într-adevăr, fiul lor, fratele vitreg al Elenei, a fost diagnosticat cu schizofrenie la 24 de ani. Voiam să mă căsătoresc, deoarece credeam că va fi benefic pentru cariera mea și că mă va ajuta, în cazul în care voi fi trimis în străinătate. Elena voia și ea, fiindcă în Moscova încă era criză de bărbați de treabă, iar fetele se temeau că, dacă treceau de momentul critic, puteau rămâne nemăritate. Așa că, fără să ne gândim sau să analizăm prea mult, ne-am căsătorit în grabă.

Întotdeauna mi s-a părut respingător Palatul Stării Civile din Moscova, cu decorațiunile lui stridente și discursuri pompoase, așa că am mers la un oficiu de stare civilă mai mic, unde am organizat o ceremonie simplă, în prezența câtorva martori, aleși dintre prietenii noștri. Elena, fiind și mai săracă decât mine, nu avea altceva de purtat decât o rochie verde-închis și era foarte agitată. Apoi ne-am întors în apartamentul părinților mei,

unde mama pregătise cina pentru un grup de prieteni. Totul a decurs bine, dar nu a fost un mare succes, fiindcă mama nu a aprobat decizia mea de a mă căsători fără să-i cer părerea: credea că ar fi trebuit să analizăm lucrurile mai mult – și, poate, avea dreptate. Cred că era geloasă pe Elena: cu siguranță, ea și sora mea, Marina, erau geloase pe Ella (prescurtare de la Elvira), soția fratelui meu, chiar dacă își ascundeau sentimentele destul de bine. Mama și Marina nu s-au purtat niciodată rău cu Elena, mai degrabă au avut o atitudine rezervată.

Ella arăta foarte bine, zveltă și cu picioare lungi, ceea ce era neobișnuit pentru o rusoaică. O consideram destul de sofisticată, dar, ulterior, am descoperit cât de superficială era. Tatăl ei fusese funcționar într-o fabrică de muniții și a recunoscut că, în anii 1930–1940, fusese anchetator la NKVD. Vorbea despre „obținerea de rezultate concrete", prin care se referea la pedeapsa capitală și, fiindcă folosea expresia fără regrete, mi-am dat seama că era un kaghebist de modă veche, fără studii superioare, compasiune ori milă, care fusese fericit să trimită oameni pe

lumea cealaltă doar pentru a obține rezultate concrete. Când am auzit toate acestea, l-am plăcut cu mult mai puțin.

În orice caz, Elena și cu mine ne căsătoriserăm. Nu aveam nici bani, nici timp pentru o lună de miere, așa că ne-am mutat direct într-un apartament în care, în mod normal, locuia o „cârtiță”, dar acum, spre norocul nostru, rămăsese gol. Era aproape de turnul de televiziune Ostankino, în construcție pe atunci. Lucrările se desfășurau fără nicio pauză, iar luminile de pe șantier străluceau neîncetat pe timpul nopții. Apartamentul avea puțină mobilă, dar era destul de bun, pentru niște tineri însurăței.

După ce a terminat facultatea, Elena a primit un post de profesoară de germană la o școală, dar a descoperit în curând că ura și locul, și munca în sine, pentru că nu avea talent înnăscut și nici nemțește nu vorbea prea bine. Nu-i plăcea nici să facă ore suplimentare, nici activități extracurriculare.

Mult mai gravă a fost răceala care, mult prea devreme, a apărut între noi. Mă întrebam dacă găsisem partenerul potrivit. Aveam personalități foarte diferite: în timp

ce eu eram extrovertit, energic și întotdeauna interesat de politică, ea tindea să fie, în general, leneșă, atât mental, cât și fizic. Privind retrospectiv, bănuiesc că din partea ei nu a existat niciodată dragoste adevărată, pe când sentimentele mele nu au apucat să se dezvolte, astfel încât relația noastră nu a devenit niciodată apropiată.

Ar fi fost mai bine dacă aș fi știut de la început că nu voia să aibă copii. S-a întâmplat să rămână însărcinată și a făcut avort fără consimțământul meu. Devenise isterică încă de când a aflat că era gravidă: a dezvoltat o adevărată oroare față de posibilitatea de a naște și de a crește copii. Conștientiza prea bine că îi lipsea maturitatea de se ocupa de un copil. Orice avea legătură cu această situație o oripila. Instabilitatea ei a avut efect negativ asupra mea, derutându-mă. Atitudinea mea față de Elena (și față de toate femeile) era respectuoasă. Dorințele ei erau importante pentru mine. Dacă nu voia să aibă copii, nu puteam s-o forțez să-și schimbe părerea. Dar oare eu voiam copii? Încă nu eram sigur, dar simțeam că, prin natura firii mele, eram un familist și că mi-ar fi plăcut să devin tată. Am discutat cu ea această

chestiune la nesfârșit. I-am spus că medicul ei considera că totul e în regulă și spusese că ar fi bine pentru ea să aibă copii.

— Sigur că medicul are dreptate, i-am spus. De ce să nu facem un copil?

Dar a devenit atât de isterică, s-a opus cu atâta violență ideii, încât am simțit că nu avea rost să insist. Dar dacă ea nu voia copii, cum am fi putut deveni o adevărată familie? Un sentiment de zădărnicie m-a bântuit ani întregi, crescând din ce în ce mai puternic și, cu toate că am locuit împreună în continuare, legătura dintre noi era mai mult convențională decât de iubire.

Apoi, spre sfârșitul lui 1965, o fărâmă de noroc ne-a dat amândurora noi speranțe. Într-o bună zi, Podgornov, cel cu sticlele ascunse, m-a chemat să-mi dezvăluie că departamentul primise un post în Copenhaga. Aveam câțiva oameni în Finlanda, a spus, dar nu am avut niciodată pe cineva în Scandinavia. Apoi a început să mă flateze:

— Te-am urmărit. Ești un tânăr cu potențial. Ar fi o mare pierdere dacă ai merge doar în Germania de Est. Ar trebui să lucrezi într-un mediu operativ adecvat, cultivând ținte într-o țară occidentală.

Mi-a povestit că el lucrase doar în Zair, unde se lovise de multe dintre lipsurile suferite și la Moscova, dar chiar și în Africa era mai bine decât în Uniunea Sovietică. Danemarca, a insistat, va fi un paradis:

— Îți va plăcea mult acolo. Așa că, dacă nu te superi, voi pune o pilă pentru tine.

Când i-am amintit că vorbeam doar suedeză și nici pe aceea fluent, mi-a respins argumentele:

— Nu te îngrijora, te vei adapta în curând și vei învăța daneza – și, dacă nu profiți de ocazie, să știți că alții îți vor lua locul fără nicio ezitare.

Am plecat de la interviu cu inima bătând puternic. Posibilitatea de a trăi în străinătate era amețitoare. Elena a fost la fel de bucuroasă și am început să facem pregătirile pentru plecarea la Copenhaga.

Cu câteva zile înainte să plecăm, proprietarul apartamentului nostru s-a întors pe neașteptate și a trebuit să părăsim locuința în grabă. Am locuit la părinții mei în scurta perioadă care mai rămăsese. Ultimele mele zile la birou au fost haotice. Aveam puține informații despre Scandinavia și nu exista nicio șansă de a învăța daneza: nu se găseau nici profesori,

nici manuale și nici nu mai aveam timp pentru așa ceva. Mi-am încheiat celelalte îndatoriri de serviciu, înainte de a pleca la noul meu post, în primele zile ale lui 1966.

---

[52] Clădire grandioasă construită în secolul al XVIII-lea, aflată pe malul Tamisei. A fost proiectată să adăpostească birouri guvernamentale, în special cele ale Marinei. În cel de-al Doilea Război Mondial, o parte din încăperile situate pe aripile sudică și vestică au fost distruse de bombardamente, iar reparațiile au durat până în 1952. Din 1984 s-a hotărât ca Somerset House să fie centru pentru artă și cultură (n. red.).

[53] Guy Burgess și Donald Maclean au făcut parte din grupul de agenți britani recrutați de KGB, cunoscut sub numele de „Cei cinci de la Cambridge". Au ținut Moscova la curent cu planurile britanice și americane, inclusiv eforturile referitoare la construirea bombei atomice, în 1941 (n. red.).

[54] Pe numele lor reale, Morris și Lona Cohen. Au avut un rol important în contrabanda cu diagrame a bombelor atomice din Los Alamos, transmițând proiectanților bombei atomice sovietice documentație tehnică direct din laboratorul secret din Los Alamos. Au fost arestați în Marea Britanie în 1961 și condamnați pentru spionaj în favoarea Uniunii Sovietice. În 1969, au fost eliberați în urma unui schimb de prizonieri și, odată întorși la Moscova, au continuat șă-și instruiască colegii pentru operațiuni de spionaj (n. red.).

[55] Spionajul din domeniul atomic se referă la strângerea ilegală de informații privind proiectarea și fabricarea bombelor atomice și transmiterea lor către adversari politici sau militari (n. red.).

[56] Konon Molodîi (1922–1970), ofițer în serviciul secret sovietic, care a activat în Marea Britanie sub identitatea omului de afaceri canadian Gordon Lonsdale. A fost arestat în 1961 și condamnat la 25 de ani de închisoare. În 1964, a fost eliberat și, reîntors în Uniunea Sovietică, a lucrat în aparatul central al serviciului secret sovietic (n. red.).

[57] Mai târziu, în Danemarca, am cumpărat o carte intitulată *Tupolev's Camp* (interzisă în Uniunea Sovietică), în care se povestea cum, în 1938, faimosul constructor de avioane și echipa sa au fost declarați dușmani ai poporului și închiși într-un lagăr, unde au lucrat în continuare, ca deținuți. Cartea, scrisă de unul dintre persoanele internate acolo, descria cum pilotul Ivanov și navigatorul Akopian au fost uciși într-un accident în care a fost implicat un aparat de zbor Tupolev 31.

Capitolul 7
Copenhaga

Cei mai mulți diplomați sovietici călătoreau către destinații europene cu trenul, de obicei, în vagoane speciale ce treceau prin Moscova spre destinația lor, dar nouă ni s-a spus să luăm avionul, așa că am împachetat în valize cea mai mare parte a lucrurilor noastre – oricum, puține – și am decolat cu un avion Aeroflot. În avion am observat brusc că manșetele cămășii mele erau foarte uzate și că pasagerii de lângă mine le-ar fi putut observa, așa că m-am foit în scaun încercând să le întorc și să ascund marginile ponosite, gândindu-mă cât de săraci și lipsiți de experiență eram.

Am ajuns în Copenhaga într-o zi frumoasă de iarnă, geroasă și cu un soare lucind ca un diamant, la începutul lui ianuarie 1966. Imediat am fost izbit de frumusețea orașului, de curățenia și prosperitatea sa. După austeritatea din Uniunea Sovietică, acum descopeream o lume nouă, o țară a minunilor: clădiri

frumoase, mașini luxoase, magazine pline cu mărfuri (mai ales, mobilă modernă aspectuoasă, la care doar visasem).

Am fost întâmpinați de Ninel Tarnavski (căruia îi plăcea să i se spună Nikolai), oficial, șeful oficiului consular al ambasadei, dar și rezident adjunct, sau al doilea în lanțul de comandă al rezidenței KGB, responsabil de Direcția KR (contraspionaj). S-a dovedit a fi un tip de treabă, care stătea în Copenhaga cu soția și fiica lui, fără să obțină nici cel mai mic succes operativ sau măcar o infiltrare. Vârful realizărilor sale a fost stabilirea unei legături cu o persoană importantă din serviciul secret danez, reușită pe care o datora soției sale: cum aceasta se pricepea la gătit, a rugat-o să pregătească o cină sofisticată pentru acest ofițer, considerând un triumf faptul că respectivul acceptase invitația.

Ambasada sovietică era situată în Kristianiagade, un cartier elegant, chiar la nord de centrul orașului. Și alte țări aveau ambasade în apropiere și se glumea adesea pe seama faptului că eram separați de ambasada americană doar de un cimitir. Complexul cuprindea trei vile mari cu

stucaturi albe – clădiri care aparținuseră odinioară vreunui bogătaș. Cea mai mare dintre construcții avea la parter camere elegante cu tavan înalt, ideale pentru recepții, cu pereții acoperiți de picturi mari, în ulei, vaze în colțurile încăperilor și un hol vast, central, care ajungea până la acoperiș și care avea o balustradă frumoasă la primul etaj. Biroul principal al KGB era în mansardă, chiar sub acoperiș, cu toate că, ulterior, când ne-a trebuit mai mult spațiu, am amenajat birouri noi la subsol. De partea cealaltă a curții se găsea cea de-a doua vilă, având oficiul consular la parter. A treia clădire cuprindea un mic centru de relaxare și un club, cu o școală pentru copii. De jur împrejur era o grădină fermecătoare, iar la parter, niște garaje – odinioară grajduri –, la etaj aflându-se mici apartamente pentru personal.

Doar întâmplător îl întâlnisem o dată pe Leonid Zaițev, rezidentul, sau șeful rezidenței KGB, când eram la Școala 101 și el venise să țină un curs. Atunci sugerase că ar trebui să lucrez în departamentul lui, dar Direcția S luase decizia să lucrez cu „cârtițe", așa că refuzasem propunerea lui. Având în vedere comportamentul general

al kaghebiștilor, el era o persoană foarte de treabă, gata să-și apere prietenii; era un bărbat corpolent, cu părul negru și fața rotundă, ai cărui obraji rumeni și ochi negri strălucitori sugerau pofta de viață. Avea puține slăbiciuni, fiindcă nu umbla după femei și nici nu bea mai mult decât un pahar de vin alb sec; era totuși un mare gurmand și, la un moment dat, apetitul său i-a împlinit vizibil statura înaltă.

Mai avea și o trăsătură inofensivă, chiar dacă ușor ridicolă: vanitatea. După o călătorie în Marea Britanie, unde a văzut orășeni eleganți purtând batiste împăturite în buzunarul de la piept al costumului, a cumpărat zeci de bucăți de carton pe care le-a înfășurat cu o fâșie de pânză albă sub formă de triunghi pe o parte, umblând astfel cu buzunarul de la piept în permanență împodobit. A adoptat și alte obiceiuri britanice, cum ar fi să ducă flori oricând era invitat la o petrecere și să le scrie apoi gazdelor pentru a le mulțumi.

Problema lui principală era că, fiind meticulos, disciplinat și conștiincios, credea în mod eronat că toată lumea din KGB trebuia să îi semene. De asemenea, dacă hotăra că unii colegi sau subordonați

făceau ceva greșit, avea un mod enervant de a-i bate la cap, de parcă criticile repetate i-ar fi lecuit de proastele obiceiuri. Avea un apetit insațiabil pentru muncă și ținea un registru imens în care își nota numeroasele activități: planul general de acțiune a rezidenței, întâlniri cu țintele care trebuiau cultivate, stabilirea rutelor de contrafilaj, toate cu numeroase detalii.Tindea, de asemenea, să supraestimeze cunoștințele și abilitățile tinerilor ofițeri, delegându-le prea multe responsabilități. Totuși, când se implica personal într-un caz, își dădea foarte mult silința – de exemplu, împreună cu un tânăr coleg, Nikolai Korotkih, încercând să-l recruteze pe un afro-american, și-a petrecut ore repetând fiecare mișcare, de parcă ar fi pregătit o producție scenică.

Una dintre primele măsuri pe care le-a luat Zaițev în privința mea a fost să încep cursurile de limba daneză. Când am încercat să mă uit la televizor în prima seară la ambasadă, am fost îngrozit să-mi dau seama că nu înțelegeam niciun cuvințel, atât de diferită era daneza de suedeză în privința vocabularului și a pronunției. Totuși, m-am înscris curând la

școala Berlitz din Stroget, artera pietonală principală din Copenhaga, unde am avut doi profesori, un student și un bărbat mai în vârstă, pe la 60 de ani.

A fost o idee excelentă să am doi profesori în același timp, fiecare cu abordări diferite. Întrebările profesorilor mă țineau tot timpul în priză. Când tânărul m-a întrebat dacă Danemarca mi se părea un stat prosper, nu mi-am dat seama dacă aștepta un compliment sau voia o analiză critică. Hotărându-mă că a doua variantă era mai plauzibilă, am dat un răspuns obiectiv, dar, citindu-i dezamăgirea pe față, mi-am dat seama că făcusem o greșeală. Bătrânul, în schimb, a început cu o întrebare despre mobilă:

— O preferați pe cea veche sau pe cea nouă?

— Cred că dumneavoastră vă place mobilierul vechi, dar, pentru unul ca mine, venit dintr-o țară săracă, unde găsești doar mobilier vechi, oribil, designul modern danez este grozav, i-am răspuns.

A recunoscut că mobilierul modern i se părea hidos, dar discuția în contradictoriu care a urmat, în termeni amicali, a fost ideală ca lecție de învățare a danezei.

Aveam două ore pe săptămână la Berlitz, apoi m-am înscris la cursuri pentru adulți, „Daneza pentru străini”, la un preț ridicol – echivalentul a două lire sterline pentru șase luni. Provocarea de a învăța altă limbă străină mi s-a părut fascinantă, mai ales când era predată într-o manieră atât de dinamică și de ingenioasă. În opt luni puteam purta o conversație normală, iar în anii 1970, când am venit din nou în Copenhaga, am început să vorbesc fluent.

Am fost surprins să aflu că foarte mulți dintre angajații ambasadei erau spioni. În aparență, erau 24 de diplomați: 20 de civili și 4 militari; dar, dintre cei 20, numai șase erau diplomați de carieră, provenind de la Ministerul Afacerilor Externe. Dintre ceilalți 14, 9 sau 10 erau din KGB, iar restul de la GRU. (Această proporție a rămas cam aceeași în ambasadele din Occident ale Uniunii Sovietice, inclusiv în Londra, până la marele scandal din 1971, când britanicii au expulzat 105 ofițeri sovietici.[58])

Nucleul vital al ambasadei din Copenhaga – la fel ca în orice altă asemenea instituție sovietică – era *referentura*, o serie de camere protejate în mod special, unde lucrau specialiștii în

cifru, care primeau și trimiteau mesaje codate de la și către Centru. Camerele rezidenților KGB și GRU erau protejate cu echipamente mecanice și electronice sofisticate; ușile erau fabricate din metal, iar ferestrele, zidite cu cărămidă, astfel încât cei de acolo trebuiau să lucreze în condiții foarte dificile. *Referentura* era chiar mai protejată. Ca peste tot, se găsea la primul etaj, departe de tuneluri – care îi obsedau pe kaghebiști –,și singura ușă de acces nu avea nici clanță, nici broască pe dinafară, niciun orificiu cu excepția unui vizor mic prin care cei dinăuntru îi puteau vedea pe vizitatori. O sonerie era ascunsă într-o nișă de lângă ușă, iar cei care știau despre ea sunau ca să-l alerteze pe funcționarul de serviciu. Înăuntru se aflau patru cămăruțe, câte una pentru fiecare funcționar de la cifru al KGB, GRU, ambasadei propriu-zise și Legației Comerciale, toate cu propriile cifruri și echipamente. Mai exista și o cameră mai mare, un spațiu etanș, unde alți oameni decât funcționarii de la cifru puteau să citească telegrame. După ce intra în tură, funcționarul superior de la cifru nu avea

voie să părăsească *referentura* sub niciun motiv.

Prima persoană cu care m-am împrietenit a fost Leonid, unul dintre responsabilii cu cifrul. Bărbat pe la 35 de ani, avea o soție cu doi ani mai tânără decât el și un copil mic. Din cauza muncii sale, care îl transforma într-o posibilă țintă pentru inamic, nu avea voie să meargă nicăieri singur și, când ne-a invitat pe mine și pe Elena la cină, am bănuit că, de fapt, dorea să-și asigure niște drumuri, fiindcă mie mi se dăduse mașină de serviciu (la început o Pobeda sovietică veche, mare și greoaie și, apoi, fericirea fericirilor, un Volkswagen Beetle nou.) Fiindcă formau un cuplu amuzant, nu mă deranja să-i plimb ici și colo, așa că am mers împreună în câteva excursii, la plajă și în pădure, la cules de ciuperci.[59] Ulterior, când am fost bolnav, soția lui mi-a făcut câteva avansuri la care nu am răspuns însă și am rămas prieteni. Cu toții am fost devastați în decembrie 1968, când Leonid a făcut o greșeală îngrozitoare.

Una dintre sarcinile lui ca funcționar de cifru era să primească și să trimită documentele destinate KGB din bagajul

diplomatic. Acestea veneau sub formă de film, dar în colet se găsea uneori un plic învelit în hârtie maro. Într-o dimineață, Leonid a rupt ambalajul și l-a aruncat direct în soba pe care o folosea pentru a distruge documente, fără să observe că înăuntru se aflau 1 000 de dolari în bancnote „curate" (adică vechi, dar imposibil de detectat), destinați unuia dintre agenții noștri. O pierdere enormă, având în vedere salariile noastre mici. Ceilalți ne-am solidarizat, contribuind fiecare cu sume mari de coroane daneze pentru a-l ajuta să reducă datoria. Zaițev a convins Centrul să-i prelungească durata serviciului la ambasadă de la doi la trei ani, pentru a avea suficient timp ca să plătească totul.

Acoperirea mea era de angajat al oficiului consular al ambasadei. Mă prezentam drept membru al personalului diplomatic care se ocupa de cererile de acordare a vizelor, de testamente și moșteniri și, uneori, de transferarea unor sume de bani unor moștenitori din Uniunea Sovietică. Fiecare zi începea cu o ședință condusă de ambasador, în timpul căreia cunoscătorii de daneză citeau cu voce tare știri care erau

de folos întregului personal. În următoarele două ore trebuia să-i ajut pe Tarnavski și pe soția lui să se ocupe de aplicațiile pentru vize. Fiindcă nu primeam niciun ajutor de la Ministerul Afacerilor Externe, aveam mult de lucru și îmi era de folos să vorbesc cu atâția cetățeni danezi obișnuiți. În acele vremuri, terorismul internațional încă nu se răspândise, iar măsurile de securitate nu erau atât de stricte. Lucram la un birou în colțul unei săli mari de primire, iar cetățenii așteptau la rând pe canapelele din încăpere. Simțind că era datoria mea să fiu drăguț cu toată lumea, îl luam pe fiecare solicitant deoparte și îi rezolvam solicitarea, stând împreună la o măsuță.

Pentru majoritatea membrilor ambasadei și ai KGB, momentul cel mai interesant al zilei era pauza de masă, când ieșeam în cârduri spre locul întâlnirilor noastre operative, pentru a cultiva contacte locale. Pe atunci, practica KGB era de a acorda fonduri nelimitate membrilor săi, care băgau apoi banii în buzunarele patronilor de restaurante din toată Copenhaga.

Exista obiceiul ca, la începutul fiecărei luni, ofițerii să primească un avans de circa 250 de lire sterline pentru cheltuielile cu

întreținerea contactelor și, dacă se terminau repede banii, suma se suplimenta fără să fie nevoie de justificare. Sistemul acesta era, practic, o invitație la corupție, fiindcă nu se ținea evidența clară a cheltuielilor: de pildă, ni se sugera să nu cerem bonuri la restaurant, o regulă care avea la bază convingerea conducerii KGB că era umilitor să ceri dovada notei de plată și că mult mai elegant ar fi fost să dai bacșiș chelnerului și să scapi astfel de factură. Oricât de stilat ar fi fost, acest obicei provoca un adevărat dezastru financiar, întrucât nimeni nu trebuia să țină evidența contabilă a modului în care se cheltuiau banii.

Trebuia să scriem rapoarte despre activitățile noastre: Centrul cerea mereu informații, insistând să consemnăm cât mai multe nume. Noi raportam, de fapt, doar cele mai însemnate întâlniri ale noastre – în cazul în care contactul era clasificat ca agent, contact confidențial sau țintă pentru cultivare, eram obligați să dăm fiecare detaliu: numele restaurantului, adresa, coordonatele geografice, data, ora, pregătirile pentru întâlnire, detalii

personale despre contact, cadourile sau banii oferiți acestuia.

Nu mai e nevoie să spun că angajații profitau în mod constant de lacunele sistemului defectuos de a ține evidența plăților, inventând întâlniri și creând contacte fictive, în timp ce băgau banii în buzunar. Câțiva ani mai târziu, în Anglia, am văzut cum un ofițer pe nume Victor Muzaliov exemplifica perfect această meteahnă. Într-o zi, în Londra, casiera noastră m-a întrebat:

— Oleg Antonovici, știți că Muzaliov scoate 200 de lire pentru cheltuieli în fiecare lună și întotdeauna scrie un raport în care arată că a cheltuit exact suma luată?

Când l-am întrebat despre ce era vorba, Muzaliov mi-a răspuns că dorea să-și justifice cheltuielile cu rigurozitate, dar noi am descoperit că își însușea banii, nu doar fiindcă îi voia, dar și pentru a acoperi faptul că nu avea niciun contact. Rapoartele sale erau inventate, inclusiv pretinsele întâlniri cu liderul sindical Rodney Bickerstaffe. Luni întregi, Muzaliov a descris detaliat cum cultivase această țintă importantă, pe care, în realitate, nu o întâlnise niciodată.

În Copenhaga, sub Zaițev, care era sever și cinstit, corupția a rămas mai mult sau mai puțin sub control, dar sub conducerea succesorului său a luat-o razna. Destul de ciudat, ofițerii KGB nu aveau voie să își ia cu ei soțiile la mesele unde, teoretic, îi cultivau pe cetățenii danezi: în primul rând, nu îndrăzneau ei, de frică să nu fie deconspirați, iar în al doilea rând, soțiile nu ar fi tolerat astfel de practici. Ele habar n-aveau de abuzurile soților lor și ar fi fost îngrozite să descopere ce sume se cheltuiau, în condițiile în care aveau atât de puțini bani pentru cumpărăturile zilnice.

Pe lângă efortul constant de a identifica și de a cultiva ținte, principala mea sarcină era să strâng informații despre documentații și să caut identități scandinave, mai ales daneze. Până atunci, KGB nu mai avusese astfel de activități în zonă, deci măcar mă aflam pe un nou teritoriu, primul care explora sisteme locale de înregistrare a populației și le descria celor de la Centru. Munca s-a dovedit a fi o formă relaxată de cercetare, care mi-a plăcut, și nu mi-a trebuit prea mult să aflu că baza sistemului de înregistrare o constituiau registrele Bisericii Protestante,

sau *Folkekirke*, recunoscute oficial. Dacă am fi dobândit acces la acestea – așa cum reușiseră predecesorii noștri cu *Standesamtbücher* din Germania de Est cu o generație înainte –, am fi putut crea nenumărate identități daneze. Totuși, trebuia să găsim câțiva preoți pe care să-i putem cultiva apoi.

Ne-am pus întrebarea cum să procedăm, dacă am fi găsit un asemenea cleric dispus să ne împrumute un registru pentru vreo două nopți. Am ajuns la concluzia că trebuia să chemăm de la Moscova o echipă de artiști-falsificatori. Eu sau unul dintre colegii ofițeri urmam a schița înregistrarea nouă pe care o voiam: numele, locul și data nașterii, numele părinților. Apoi, dacă mai era loc la sfârșitul unei pagini sau la finele unui an, experții ar fi introdus acolo toate detaliile; dacă nu ar fi reușit, ar fi rupt registrul și l-ar fi legat din nou, adăugând o pagină în plus.

Cel mai adesea, primeam sarcina să-i întâlnesc pe curierii aflați în drum spre Moscova sau venind de acolo și să-i escortez de la aeroport ori de la gara principală până la ambasadă. Toți aveau o servietă ce conținea o cutie metalică

împărțită în compartimente unde se aflau role de film. În cazul în care erau obligați să distrugă conținutul secret al valizei, curierii, prin simpla apăsare a unui buton, eliberau jetul de acid ce topea filmul în câteva secunde.

Era o tradiție ca acești curieri, care ajungeau în Scandinavia o dată la două săptămâni, să vină cu trenul până la Helsinki, Oslo ori Copenhaga, apoi să ia avionul spre Reykjavik, unde birourile KGB și GRU fuseseră renovate și dotate cu echipamente noi de spionaj al traficului radio de la baza aeriană americană de la Keflavík, în extremitatea vestică a Islandei. În primii mei doi ani în Danemarca i-am întâmpinat în mod constant și i-am însoțit până în momentul plecării, când luau cu ei și coletele cu echipament transportat ca bagaj diplomatic. După alte patru zile, făceau același drum în sens invers, dar fără bagaj.[60]

Cei mai mulți curieri erau foști sportivi profesioniști de la Clubul Dinamo, tipi robuști care se retrăseseră din sport pe la 40 de ani și intraseră în KGB. Pentru ei, slujba prezenta numeroase avantaje: călătoreau mult fără să plătească nimic,

mâncau gratis și aveau diverse cunoștințe la ambasade, în special, secretare necăsătorite care îi așteptau adesea. Călătorind des între opt sau mai multe țări, se aflau într-o odisee sexuală fără sfârșit, și mereu mă amuza să aud poveștile acestor oameni veseli și direcți.

Altă sarcină de-a mea era să grăbesc tranzitul „cârtițelor" care treceau prin Danemarca în drum spre Uniunea Sovietică, unde își petreceau concediul. Metoda noastră era să-i strecurăm pe vasele sovietice de pasageri, dintre care unele aveau curse regulate între Le Havre și Leningrad. Fiecare operațiune de tranzit era planificată în detaliu. Căpitanul navei era intervievat sau chiar racolat ca agent KGB; apoi, la prima mea întâlnire specială cu „cârtița", îi spuneam clar ce are de făcut și îi luam documentele. La cea de-a doua întâlnire, îi dădeam pașaportul unui marinar sovietic făcut pe numele unuia dintre membrii echipajului. Chiar dacă autoritățile daneze ar fi verificat cu mare atenție, detaliile erau conforme cu cele de pe lista echipajului și nu sărea în ochi că erau doi oameni cu același nume la bord: disciplina navală nu se aplica, iar căpitanul

nu-și alinia niciodată echipajul pe punte pentru a-i număra.

Fiindcă toată lumea era îngrijorată de posibilitatea deconspirării „cârtițelor", ne dădeam foarte mult silința să ne ocupăm de ei. Consideram periculos, de exemplu, să-i lăsăm să urce la bord cărând bagaje voluminoase, pentru că astfel indicau că tocmai se urcau pe navă. În schimb, îi puneam să-și lase bagajele grele în dulapuri sau la biroul „bagaje de mână" din gara principală și să-mi dea cheile sau bonurile, în timpul unei întâlniri clandestine. Desigur, exista un mic risc ca, atunci când mă duceam să recuperez ceva de la biroul „bagaje de mână" și înmânam bonul, funcționarul să mă întrebe cum arată valiza, dar aceasta era o problemă minoră. Când „cârtița" ajungea la destinație, KGB nu considera că este în siguranță să coboare singură pe pasarelă, de teamă să nu fie preluată de contraspionajul danez. Așa că aranjam cu căpitanul vasului să coboare împreună cu el și să-l aducă la mașina mea, ca și cum am fi plecat într-o excursie prin împrejurimi. Adesea aveam o altă mașină în spate și, în vreme ce ne îndepărtam de chei, șoferul încetinea foarte mult pe o

stradă îngustă unde nu putea fi depășit, astfel încât să blocheze orice echipă de filaj care ar fi încercat să se țină după mine.

Spre sfârșitul lunii martie, Zaițev m-a chemat la el în birou într-o dimineață și m-a întrebat:

— De ce avem atât de puține contacte?

— La ce vă referiți? am spus, termenul tehnic nefiindu-mi familiar.

— Se pare că nu înțelegi. Fiecare membru al rezidenței, oricare i-ar fi funcția, trebuie să cultive relații cu danezi și să-i recruteze ca agenți. Acesta este scopul principal al activității noastre aici. Restul sarcinilor poți să le faci în timpul liber. Lucrul esențial este să-i cultivi pe oameni.

Eram atât de naiv, după doi ani în care fusesem îngropat în hârtii la Moscova, încât nu începusem să gândesc operativ. Eram obișnuit să caut prin dosare, certificate, statistici și documente oficiale, dar nu să abordez străini, mai ales într-o limbă străină. Ideea m-a îngrozit, dar Zaițev m-a ajutat puțin, dându-mi exemple concrete despre ce aș putea face: să recrutez un danez care ar putea deveni agent ilegal, la fel ca familia Kroger, sau pe cineva care să acționeze ca o „cutie poștală” vie, sau

vreun angajat al Departamentului Consular al altei ambasade, care să ne livreze pașapoarte străine.

De fapt, singura mea realizare serioasă în privința recrutării în toți acei patru ani a fost atragerea unei persoane care, împreună cu soția sa, au acceptat să fie „cutii poștale" vii, transmițând scrisori către și de la „cârtițe". Bărbatul era profesor, fiul unui fost agent KGB și, după ce am avut câteva discuții preliminare cu el, Zaițev m-a ajutat să aranjez întâlnirea crucială care să ducă la recrutarea lui. Ca întotdeauna, atenția rezidentului față de detalii a fost impresionantă: a plănuit fiecare fel de mâncare, insistând pentru șampanie, grătar și *crêpes flambées*. Credea că totul trebuia să arate seducător: de exemplu, era esențial să ni se aducă la masă o spirtieră pentru flambatul clătitelor. Tactica i-a reușit, iar bărbatul și soția lui – o tânără drăguță – au fost de acord să lucreze pentru noi, cu toate că, până la urmă, ea s-a dovedit mai puternică și mai devotată cauzei noastre.

În chestiunile bisericești, norocul meu s-a îmbunătățit când am primit o cerere specială de la Moscova de a face rost de un certificat de naștere și unul de botez pentru

un bărbat care se lupta să câștige un proces de moștenire. Persoana în cauză se născuse în Horsens, un orășel din Iutlanda, și acum aveam o cerere oficială pentru obținerea de informații din partea unei autorități legale din Uniunea Sovietică. În loc să scriu o scrisoare sau să telefonez, m-am gândit să vizitez chiar eu locul, unde se ajungea după o călătorie de două ore și jumătate cu mașina și apoi cu feribotul. Am fost răsplătit de întâlnirea cu preotul catolic charismatic trecut de 60 de ani, care avea un nume cu rezonanță germanică, Niels Oppermann. M-am înțeles atât de bine cu el, încât am început să-i fac vizite regulate, ducându-i cutii de țigări și uneori câte o sticlă de whisky, pe care le aprecia mult, în ciuda mustrărilor de conștiință în legătură cu fumatul și băutul.

De obicei, menajera în vârstă ne pregătea un prânz rece în casa lui, situată în apropierea bisericii, și aduceam adesea vorba despre registrele lui de enoriași. Mi le-a adus și m-a lăsat să fac însemnări, vrând, în mod evident, să ajute. Dacă aș fi mers mai departe și i-aș fi oferit bani să mă lase să le împrumut, ce s-ar fi întâmplat? Speram în continuare că va coopera,

fiindcă Biserica Catolică, în comparație cu cea Protestantă, era foarte săracă și nu primea fonduri de la stat, dar negocierile noastre nu au ajuns niciodată până la acel punct delicat. Am văzut că registrele erau mult prea subțiri și conțineau atât de puține nume, încât ar fi fost imposibil să ascundem unele noi printre cele vechi.

*

În viața de familie, lucrurile au mers destul de bine la început, dar ulterior s-au deteriorat. Elena și cu mine primiserăm un apartament nou-nouț, de care Zaițev reușise cumva să facă rost înainte de sosirea noastră. Dar înainte chiar ca noi să ajungem la Copenhaga, apartamentul fusese luat de Nikolai Korotkih, ofițerul KGB lăudat pentru talentul său în activitatea de recrutare a agenților. Motivul acestei sosiri bruște era că ambasada identificase o țintă ușor de cultivat în persoana unui funcționar în departamentul de comunicații al ambasadei americane, un bărbat care bea mult, îi plăcea compania, umbla după fete și frecventa cluburi de noapte, dar care nu prea avea bani. După ce au aflat unde locuiește, au hotărât să închirieze un apartament în aceeași clădire

și să-l instaleze acolo pe Korotkih; apoi, la o dată ulterioară, urmau a aranja o întâlnire „întâmplătoare”, care să ducă la cultivare și recrutare.[61]

Ăsta era planul inițial. Dar Korotkih a ajuns înainte ca apartamentul său să fie gata, așa că s-a mutat în cel destinat mie. Fiind un bun coleg, și-a cerut scuze frumos, însă eu și Elena am locuit provizoriu în camera de oaspeți din subsolul consulatului, care nu era atât de inconfortabilă pe cât părea la prima vedere. Ferestrele camerei uriașe erau destul de înalte și aveam toate dotările necesare, inclusiv aragaz, duș și toaletă. Fiind tineri și modești, am acceptat bucuroși să stăm acolo vreo două luni. Distanța foarte scurtă până la serviciu – practic, trebuia să urc un etaj – constituia un avantaj major.

Când ne-am mutat, în sfârșit, spațiul din noul nostru apartament părea incredibil: firește că era aproape gol, dar aveam trei camere și o bucătărie, toate numai pentru noi. Și ce camere… cu parchet frumos, bucătărie utilată, un mic balcon și finisaje de cea mai bună calitate. Treptat, cu ajutorul rezidenței KGB, am reușit să cumpărăm perdele și câteva piese de

mobilier, toate modeste, dar potrivite. Într-o zi, ne-am amuzat că unul dintre oaspeții noștri, un danez aflat în vizită, a observat o crăpătură mică între perete și dușumea și și-a manifestat indignarea.

— Dacă ai ști cu ce eram noi obișnuiți în Moscova, nu ți-ai mai face griji, i-am spus.

Nu ne ajungeau banii, din cauza salariului meu mic și a inflației în creștere din Danemarca. Mai târziu, salariile au fost mărite substanțial, dar pe atunci visam să cumpărăm diverse obiecte din magazinele pline cu articole la care jinduiam, dar pe care nu ni le permiteam. Totuși, aceasta era o problemă relativ minoră. Mai grav era că Elena a început să manifeste ceea ce pot numi tendințe „anticasnice". Devenind o feministă din ce în ce mai înflăcărată, și-a pierdut interesul pentru gătit sau pentru spălat și se comporta într-o manieră care mi se părea foarte ciudată. În camera ei, de exemplu, domnea haosul, hainele fiind împrăștiate pe jos, și nu făcea niciun efort să mențină ordinea în restul apartamentului. Dacă încercam să protestez, era întotdeauna pregătită cu o frază feministă la modă, concluzionând că erau lucruri mai bune de făcut pentru

femei decât activitățile casnice. Era o vanitate exagerată în modul cum încerca să economisească bani necheltuind niciodată nimic pentru apartament – totuși, din când în când, își cumpăra o haină de piele întoarsă sau pantofi, care costau foarte mult. (Convinsă că avea picioare prea scurte, purta tocuri foarte înalte.) Toate astea s-au înrăutățit în timpul celei de-a doua noastre șederi, în anii 1970.

Ca o formă blândă de ripostă, am urmat un curs de gătit, pe care l-am găsit foarte util, cu toate că majoritatea colegilor mei știau deja multe lucruri, iar eu mă străduiam să-i ajung din urmă. Îndemnat de amintirea atâtor cărți dragi mie, lăsate în urmă la Moscova, care se dezlipeau, m-am înscris și la un curs de legătorie, despre care tatăl meu îmi spusese întotdeauna că era cel mai plăcut meșteșug (avea dreptate).

Nu ne mutaserăm de multă vreme în noul nostru apartament, când am fost invitați la cină de un cuplu danez, un polițist și soția lui, o talentată artistă amatoare, foarte pricepută să reproducă tablouri celebre. Îl cultivam de ceva vreme, parțial fiindcă avea niște îndatoriri în port și parțial din convingerea că ar fi putut să

mă conducă la alte contacte utile. Simțeam acum că *el* începea să mă cultive *pe mine* și aveam impresia că principalul scop al invitației era să ne țină sub supraveghere în acea seară, astfel încât serviciul de contraspionaj danez să poată pune microfoane în apartament. Așadar, înainte să plecăm, am pus o picătură de lipici în crăpătura dintre o ușă de la dormitor și tocul ei.

Când am ajuns acasă, nu doar că lipiciul fusese dislocat, dar ușa era larg deschisă. Era clar că avuseserăm vizitatori și am presupus – pe bună dreptate, așa cum s-a dovedit ulterior – că danezii puteau acum să ne asculte conversațiile. Mult mai târziu am aflat că, în timp ce au intrat în casă, din greșeală, au scăpat afară pisica neagră a Elenei, care a fugit de-a lungul balconului și a ajuns pe scara blocului. După o urmărire scurtă, au reușit să o fugărească înapoi în apartament, dar, din cauza incidentului, și-au pierdut concentrarea și au uitat să închidă ușile interioare.[62]

Măcar Elena lucra și făcea o activitate care-i plăcea. Era la secția de ascultare a KGB, care monitoriza comunicațiile radio ale serviciilor secrete daneze. Sarcina ei era

să asculte înregistrări făcute mai devreme în ziua respectivă și să transcrie detalii semnificative sau pasaje pentru o analiză ulterioară. În general, începea după-amiaza, astfel încât să se poată ocupa de înregistrările făcute danezilor care-i urmăreau pe diplomații sovietici și pe ofițerii KGB și GRU, care ieșeau la prânzurile „operative". Dacă cei din echipa de filaj credeau că nu sunt ascultați, vorbeau liber, fără să știe că noi le auzim fiecare cuvințel. O parte a îndatoririlor Elenei era să evalueze intensitatea filajului și să stabilească numărul de mașini care urmăreau pe cineva. Pentru referințe mai ușoare, danezii ne-au dat tuturor o poreclă. Adjunctul ambasadorului, de exemplu, se numea Bondar, iar danezii îl porecliseră „Bonde", o poreclă inteligent aleasă, fiindcă înseamnă „țăran", iar el chiar arăta ca un țăran, cu toate că era o persoană destul de sofisticată. Eu eram cunoscut drept „Gormsen" sau „unchiul Gormsen". În multe după-amiezi și seri, Elena îi auzea pe danezi spunând „Unchiul Gormsen se îndreaptă spre vest", iar eu puteam să analizez tactica lor, dacă merseseră cu mașina pe drumuri paralele etc.

Uneori, asculta în direct și, în anumite situații, evenimentele se precipitau, așa cum s-a întâmplat într-o zi, când un agent venea cu mașina din Olanda pentru a se întâlni cu unul dintre ofițerii noștri, Boris, ca să ia cina în portul Dragor, un orășel de pe insula Amager, la vreo 20 de kilometri de centrul orașului. Chiar înainte de ora 19, Elena a auzit brusc semnele unei urmăriri active: se părea că danezii ori îl reperaseră pe agent și erau în spatele lui, ori erau pe urmele omului nostru.

L-a sunat imediat pe ofițerul de serviciu și a raportat semnalele alarmante. Au ascultat împreună discuțiile danezilor purtate între mașinile lor și sediu, iar el a dedus că agentul era cel urmărit. Posibil ca danezii să fi primit un pont de la germani sau de la olandezi.

Trebuia să se acționeze imediat. Conform planului inițial, după ce luau masa, agentul trebuia să meargă la mașina lui, să ia ce avea de luat, să predea și să primească în schimb niște bani. Acest lucru trebuia prevenit cu orice preț. Ofițerul de serviciu, Anatoli Serioghin, l-a consultat pe Zaițev, care a luat o hotărâre în acea clipă: în câteva minute, Serioghin era pe drum, cu

un set de ustensile de pescuit în portbagajul mașinii drept acoperire, alături de Sașa, șoferul nostru operativ, ca să împiedice întâlnirea și să-l scape pe Boris.

Peste 20 de minute, au ajuns în port și, pentru a-și demonstra inocența în fața echipei de filaj care presupunea că se află în mașină, în apropiere, au început să pescuiască. Apoi, Serioghin l-a trimis pe șofer în restaurant, cu ordin să-și arate fața, sperând că Boris, care-l cunoștea bine, să-și dea seama că ceva nu era în regulă și să plece imediat. Boris l-a văzut și a fost surprins, dar și-a ascuns orice reacție, astfel că manevra a trebuit repetată câteva minute mai târziu. De această dată, șoferul a mers direct la el și i-a spus, întrerupând conversația:

— Boria, îmi cer scuze, dar trebuie să pleci imediat. Fiul tău este foarte bolnav.

Cuvintele au avut efectul scontat. Boris s-a ridicat, și-a cerut scuze, a insistat să plătească pentru cină, a pus banii pe masă și a plecat, conducând repede înapoi la sediul delegației comerciale. Agentul, experimentat, a înțeles că ceva nu era în regulă și când, privind în jur, a observat un

bărbat singur stând într-un colț, a părăsit locul, la rândul lui.

Dacă nu ar fi fost reacția noastră rapidă, întâlnirea ar fi putut avea consecințe serioase. Danezii i-ar fi putut aresta pe unul dintre ei sau pe amândoi și l-ar fi reținut pe Boris până la sosirea unui reprezentant al ambasadei. Ar fi putut, de asemenea, să confiște ceea ce ar fi fost pasat de la unul la altul – probabil, documente referitoare la tehnologie modernă – și să fotografieze momentul în care se efectua transferul între cei doi. Oricare dintre aceste acțiuni ar fi fost jenante pentru noi. Cât despre agent – ghinion. Ar fi fost dificil pentru danezi să-l pună sub acuzare.

Spre nenorocul nostru, incidentul i-a convins pe danezi să asigure securitatea radiocomunicațiilor. Analizând ce se întâmplase, au tras propriile concluzii și, ulterior, au început să codeze comunicațiile, astfel încât, deși am interceptat în continuare numeroase conversații, ne-a fost mult mai greu să le interpretăm. Căutarea mea de identități s-a dovedit greoaie, iar șansele de reușită s-au diminuat și mai mult când danezii au început să-și transfere datele din registrele

de evidență a populației din vechile volume parohiale într-un sistem centralizat și computerizat. Totuși, am descoperit cum erau emise pașapoartele și certificatele de naștere și de botez și am fost în stare să mă folosesc bine de aceste informații, când Centrul a aflat despre doi soldați germani care se căsătoriseră cu două daneze și avuseseră și copii cu ele în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Copiii aveau drepturi depline ca cetățeni danezi, iar sarcina mea era să fac rost de copii după certificatele lor de naștere fără a da în vileag că sunt cetățean sovietic. Am reușit, pretinzând că sunt o rudă îndepărtată: am obținut copiile și le-am trimis la Moscova, unde au folosit la fabricarea identității a două „cârtițe”.[63]

Altă descoperire minoră, dar utilă a fost cea a unui orășel aflat la granița cu Germania, unde căsătoriile puteau fi înregistrate ușor. Procedurile fuseseră atât de simplificate, încât orice cuplu, chiar de străini, putea veni să se căsătorească în câteva minute. Când am vizitat biroul stării civile, am pretins că scriam un articol pentru autoritățile sovietice despre diverse aspecte ale legii daneze, dar am trimis

detaliile Centrului, în speranța că vor fi utile.

Viața era plină de incidente curioase, dintre care multe ar fi fost ridicole dacă nu ar fi fost atât de enervante. Într-o operațiune am lăsat bani pentru o „cârtiță” într-un loc secret și ca semn pentru el am așezat un cui mare îndoit pe un pervaz într-o toaletă publică. Semnul de răspuns, arătând că banii fuseseră luați, trebuia să fie capacul unei sticle de bere, pus pe alt pervaz în aceeași clădire. Imaginați-vă consternarea noastră, când am găsit un capac în locul potrivit, dar de la o bere cu *ghimbir*. Era oare același lucru? Era semnul corect? Sau avea altă semnificație? Chiar dacă trecuse de miezul nopții, l-am adus pe Zaițev la discuție și iată cum, la primele ore ale dimineții, o gașcă de ofițeri KGB dezbătea aprins dacă berea cu ghimbir putea fi considerată bere. Nimeni dintre noi nu știa ce fel de băutură mai era și aceea. Mi-o aminteam doar din autobiografia lui Karl Marx, care descria cum cumpăra bere de ghimbir pentru copii, în Highgate. Cu siguranță nu suna a băutură alcoolică. Totuși, într-un final, am

hotărât că semnul era clar și am avut dreptate, întrucât „cârtița” își luase banii.

Ne-am panicat și când l-am trimis pe un ofițer numit Cernîi să verifice alt semn – o bucată dintr-un fruct lăsată pe iarbă. A venit înapoi și mi-a zis:

— Da, e acolo. Pe porțiunea aia de pajiște este o jumătate de portocală.

— V-ați oprit să vă asigurați?

— Nu, doar am trecut cu mașina prin zonă. Dar vă asigur că e acolo.

Când am consultat lista cu semne ale acelei „cârtițe”, m-am neliniștit. O portocală însemna că omul era în pericol. Poate era cât pe ce să fie arestat. Situația putea fi amenințătoare și necesita acțiune imediată. Oricât de ocupat eram, am hotărât să verific eu însumi semnul. Am scos mașina din garaj și am mers la locul cu pricina. Obiectul era acolo, în mod evident un măr, ceea ce însemna: „Plec din țară mâine”. Departe de a fi nevoie de vreo acțiune, ne-a scutit să avem grijă de colegul nostru. Întors la rezidență, am spus:

— Tovarășe Cernîi, era un măr. De ce m-ați mințit?

— V-am spus, am crezut că era o portocală.

— Ar fi trebuit să vă opriți ca să vă asigurați că așa e.

A ridicat din umeri, ca și cum considera chestiunea neimportantă, dar se dăduse de gol. Ori nu fusese deloc acolo, ori trecuse în viteză, prea speriat să încetinească, de teamă că ar fi fost observat.

Episodul a demonstrat cât de nesigur era sistemul de folosire a semnelor. La scurtă vreme după aceea, cu altă ocazie, m-am dus să verific un loc în centrul Copenhagăi, unde o „cârtiță", după ce lua un pachet cu bani și scrisori dintr-un loc secret de la periferia orașului, trebuia să scrie cifra 5 pe o conductă de apă de pe fațada unui bloc. Ajungând acolo la ora potrivită, nu am găsit nicio cifră. Zece minute mai târziu, am trecut din nou pentru a verifica fiecare posibilitate: că găsisem blocul corect și conducta corectă și că venisem la ora care trebuia. Totul era în ordine, dar nu vedeam niciun semn. Era deja ora 21.30 și, știind cât de meticulos era Zaițev în astfel de chestiuni, m-am dus direct la el și i-am explicat ce se întâmplase. Ca proaspăt recrut, încă fără multe responsabilități, fusesem folosit doar să caut semnul de

primire. Livrarea fusese făcută de un ofițer mai în vârstă, care plecase deja acasă.

— Bine, a zis Zaițev imediat, mergem să verificăm ambele locuri cu mașina ta.

Și am plecat, într-o noapte geroasă de iarnă.

Locul secret era unul clasic, o groapă sub trunchiul unui copac, într-un parc pe jumătate neamenajat, la periferia nord-estică a orașului. După ce am încetinit și am parcat sub pini, Zaițev mi-a zis:

— Du-te și vezi dacă pachetul mai e acolo.

Am înaintat cu grijă, capul învârtindu-mi-se ca într-un coșmar. Chiar când am băgat mâna în gaură, îmi spuneam: se vor aprinde reflectoarele și camerele vor începe să înregistreze: amândoi vom fi compromiși. Totuși, nu am găsit niciun pachet în groapă și nimic nu a tulburat liniștea nopții. Pachetul dispăruse. Încă nu știam dacă să ne simțim ușurați sau alarmați: altcineva putea să fi luat banii și scrisorile. Singurul lucru de făcut era să mergem din nou la locul unde trebuia să fie semnul. Când am ajuns acolo, am observat cifra 5 scrisă îngrijit pe conducta de apă, exact acolo unde trebuia să fie.

— Mă credeți că am venit de două ori aici și nu am găsit nimic? am întrebat agitat.

— O, da, spuse Zaițev. În mod evident, tipul a întârziat, asta a fost tot.

Dar a trimis la Centru o lungă telegramă mustrând „cârtița”, ceea ce s-a dovedit o idee proastă, fiindcă cei de la Moscova s-au simțit ofensați, simțind că reproșul îi viza și pe ei.

*

Într-o seară, în 1967, mi s-a făcut rău brusc și am fost izbit de o durere groaznică în stomac. Era ora 20, iar Elena nu se întorsese de la serviciu. Durerea fiind atât de violentă, am sunat un doctor tânăr, încrezut și pedant, care a venit repede, dar care nu m-a ajutat cu nimic.

— Este doar gripa stomacului[64], a spus. Luați asta și totul va fi bine.

Mi-a dat o pastilă, pe care am înghițit-o imediat. Gripa stomacului? Nu mai auzisem de o astfel de afecțiune. În curând, în loc să mă simt mai bine, m-am simțit mai rău: degetele de la mâini și de la picioare au început să-mi amorțească și aveam dureri atât de puternice, încât am crezut că voi leșina. Disperat, am sunat la ambasadă și l-am rugat pe Sașa, șoferul

operativ, să mă ducă imediat la urgență, la cel mai apropiat spital.

Acolo am așteptat o jumătate de oră, până când cineva a observat că mi-era foarte rău. Apoi, brusc, medicii au trecut la acțiune: după încă jumătate de oră, după diverse analize, eram pe masa de operație. Mi s-a pus o mască pe față și ăsta e ultimul lucru pe care mi-l amintesc.[65]

A doua zi dimineață, cu toate că rămăsesem slăbit, mi-am mai revenit. Un medic a venit la mine și mi-a spus:

— *Deres appendix var meget betendt.* Apendicele dumneavoastră era foarte inflamat. Ați ajuns aici la timp.

L-am înjurat în gând pe tânărul doctor, cu gripa lui stomacală, și am jurat atunci să nu-i plătesc onorariul. Ulterior, când a sunat ca să protesteze, am spus:

— Ce vă face să credeți că vă datorez ceva? Aproape că m-ați omorât.

A tot insistat asupra plății, dar, sfătuit de un prieten danez, am amenințat să-l raportez la Societatea Medicilor Generaliști; asta a funcționat în mod miraculos și nu am mai auzit niciodată de el.

Un necaz părea că duce la altul. În timp ce încă stăteam acasă, în convalescență, Nikolai Tarnavski m-a sunat. Era foarte agitat:

— Oleg, am nevoie de ajutorul tău!

— Nu te prosti! Încă stau în pat.

— Nu, e urgent. Iura s-a spânzurat.

— Iura!

— Da, trebuie să identificăm cadavrul.

Iura nu era membru al organizației noastre, ci ofițer din filiala estoniană a KGB, care obținuse o bursă la Universitatea din Copenhaga în cadrul schimbului de studenți dintre Danemarca și Uniunea Sovietică. Tânăr, la vreo 28 de ani, era victima entuziasmului orb al lui Zaițev pentru muncă: rezidentul nu fusese destul de atent să vadă că lui Iura îi lipseau abilitățile și că era slab la limbi străine. În loc să-l lase să avanseze treptat, Zaițev îl presase adesea să scrie mai multe rapoarte, să cultive mai mulți colegi studenți, să facă un plan de operațiuni. Urmarea a fost că bietul băiat s-a spânzurat într-o cabină de duș, răpus de stres și de singurătatea de a trăi printre străini, copleșit de lungile nopți ale iernii scandinave.

Trebuia să identificăm urgent cadavrul. Problema lui Tarnavski era că vorbea prost daneza, fiind și surd de o ureche. În consecință, când un polițist i-a telefonat ca să-i spună că un cetățean sovietic murise, nu reușise să identifice spitalul la care fusese depus cadavrul. Așa bolnav cum eram, m-am chinuit să mă ridic din pat și Tarnavski m-a plimbat cu mașina prin toată Copenhaga, în căutarea unui spital-fantomă care avea în denumirea sa cuvântul „Frederik". După ce am urmat câteva piste false și am speriat câteva funcționare cu întrebarea noastră – „Aveți cumva un rus mort aici?" – am descoperit cu întârziere că Frederik era numele străzii și mi-am dat seama că spitalul era doar la o jumătate de kilometru de apartamentul meu, situat între acesta și ambasadă. În cele din urmă, am găsit câțiva polițiști de serviciu și am mers cu ei la morgă, unde au dezvelit un cadavru și ne-au întrebat:

— Ei bine, el este?

Trăsăturile i se schimonosiseră atât de tare, încât abia mai semăna cu Iura al nostru, așa cum mi-l aminteam eu. Totuși, am zis:

— Da, el e.

Apoi, uitându-mă la Tarnavski, am văzut că era la fel de șocat și de nesigur ca mine. Totuși, și el a confirmat identitatea cadavrului. Cu toate că nu am fost total convinși că trupul îi aparținea lui Iura, tânărul nu a mai reapărut niciodată.

La ambasadă, am discutat urgent despre acest incident. Poliția respinsese orice ipoteză referitoare la o posibilă crimă, iar moartea era considerată sinucidere. Vorbind cu colegii lui ulterior, am aflat că Iura nu li se păruse o persoană foarte sociabilă: lua parte la discuții în grup, dar fără entuziasm, și se părea că stresul încercării de a lucra într-un mediu străin îl doborâse. Fără îndoială că acesta era adevărul. Am descoperit apoi că alt factor jucase un rol important în tragedie. Cu doi ani în urmă, Iura se căsătorise cu o fată despre care se spunea că era foarte atrăgătoare, dar, fiindcă bursa la Universitatea din Copenhaga era doar pentru o persoană, a trebuit să o lase acasă în Tallinn. Apoi un prieten i-a spus că ea începuse altă relație.

*

Toate aceste activități diverse mă țineau destul de ocupat, totuși, inevitabil,

dezvoltarea mea intelectuală progresa rapid spre iluminare și respingerea întregului sistem comunist. Atracțiile fizice și intelectuale din Copenhaga erau ele însele extrem de seducătoare: găseai atâta frumusețe, muzică minunată, școli excelente, oameni deschiși, plini de viață și veseli și – oricât de banal ar suna – biblioteci atât de elegante, încât puteam să consider imensul lagăr de concentrare care era Uniunea Sovietică o adevărată reprezentare a iadului. Un detaliu m-a impresionat enorm: la bibliotecă primeai orice carte ai fi cerut, precum și pungi de plastic, astfel încât să le poți lua cu tine.

În termeni strict materiali, am înțeles din ce în ce mai clar că libertatea politică și prosperitatea economică sunt strâns legate, iar combinația dintre cele două produce libertate spirituală și culturală – exact opusul dogmei comuniste. În acea vreme, unul dintre cele mai de seamă sloganuri din Uniunea Sovietică era „CAPITALISMUL A INTRAT ÎN PUTREFACȚIE”. Când oamenii se întorceau din țări precum Danemarca, iar prietenii lor îi întrebau „Ei, *chiar*

putrezește?", ei răspundeau: „Da, dar mirosul descompunerii e minunat!"

Cel mai mult m-am delectat cu muzica din Copenhaga. Am mers la concerte în săli și biserici, am ascultat constant emisiunile de la radio sau discuri, acasă. Eram fascinat de operele cu conotații religioase ale unor compozitori precum Bach, Händel, Haydn, Buxtehude, Schütz și Telemann. Așa ceva nu se cânta niciodată în Uniunea Sovietică, dar aici se auzea peste tot, mai ales de Crăciun și de Paște.

În această atmosferă de libertate, m-am dezvoltat ca ființă umană, începând să joc badminton, înscriindu-mă în cluburi și, când nu eram alături de colegii mei sovietici, vorbind cu oamenii ca un om normal. Nu știam însă că danezii aflau multe detalii despre starea mea sufletească, ascultând conversațiile mele cu Elena, cu ajutorul microfoanelor instalate în apartamentul nostru. Încă nu respinsesem în totalitate sistemul comunist, dar am devenit critic pe față al epurărilor, al încălcării legii și al controlului totalitar exercitat de stat asupra cetățenilor, în Uniunea Sovietică. Elena, care era ușor de influențat, îmi asculta opiniile și a început

să le împărtășească și să le exprime, la rândul ei, uneori chiar mai vocal decât mine. De aceea păstram multe idei pentru mine, pentru că avea tendința să sporovăiască.

Un anumit eveniment mi-a accentuat dezamăgirea: procesul din 1966 al scriitorilor Andrei Siniavski și Iuli Daniel[66], care i-a cutremurat pe rușii cu concepții liberale de pretutindeni, dar mai ales pe cei care lucrau în străinătate. Nu ne venea să credem că acasă lucrurile regresau, înspre direcția stalinistă, și că noi închideam ochii la ceea ce se întâmpla.

Apoi, în primăvara și vara lui 1968, în Europa au început să apară forțe intelectuale proaspete și radicale. În Cehoslovacia, un bine intenționat, dar slab șef de partid, Alexander Dubček, a fost devansat de mișcarea țării sale spre liberalizare și a început să relaxeze conceptele staliniste, inițiind fenomenul cunoscut ca Primăvara de la Praga. Peste tot în Europa Occidentală, studenții au început să organizeze revolte, întâi în RFG, apoi în Franța, la Paris, unde mai a fost proclamată „luna baricadelor” și mii de oameni au fost răniți în ciocnirile cu

poliția. Admiram spiritul și predilecția pentru arta psihedelică a tinerilor implicați în proteste, pentru care totul era atât de palpitant. Dar, din punctul de vedere strict rusesc, revoluția tinerilor părea o nebunie periculoasă. Am înțeles că în Europa Occidentală existau mulți indivizi confuzi și că principala amenințare nu o constituiau regimurile relativ benigne contra cărora protestau tinerii, ci puterea tiranică, militară a Kremlinului, care, cu cei 400 000 de soldați staționați în Germania de Est, strângea țările baltice și Europa de Est în pumnul său de fier.

În Copenhaga vorbeam adesea despre revoluția tinerilor, dar subiectul celor mai intense dezbateri era Cehoslovacia, unde reformele lui Dubček alarmaseră serios Kremlinul. În iulie, în timp ce 1 000 de tancuri sovietice și 75 000 de soldați erau masați la granița cehoslovacă, ne-am trezit împărțiți în două tabere, cei în favoarea cehilor, și radicalii, care voiau res-taurarea ordinii. În facțiunea procehă se găsea prietenul și colegul meu Mihail Liubimov, pe atunci adjunct al rezidentului.

— Nu, spuneam noi întruna, nu *pot* să invadeze! Nu vor *îndrăzni*!

Consideram Cehoslovacia drept singura noastră speranță pentru un viitor liberal, nu doar al acelei țări, dar și al Rusiei. Erau speranțe deșarte și credeam prostește că puteam influența evenimentele exercitând presiune morală și indignare îndreptățită de la distanță. În același timp, radicalii, care îl includeau pe Anatoli Serioghin, stalinist incorigibil, cereau acțiuni ferme din partea forțelor sovietice. Într-un final, unul dintre ei a spus:

— Bun, haideți să pariem pe o ladă de șampanie că invazia va avea loc.

A fost doar o dovadă a disperării noastre că, în fața tuturor evidențelor, am acceptat pariul.

După cum știe toată lumea, invazia a avut loc în dimineața zilei de 21 august; acel eveniment oribil, acea zi teribilă mi-au hotărât irevocabil cursul vieții. În ultimii doi ani mă distanțasem din ce în ce mai mult de sistemul comunist, iar acum atacul brutal împotriva unor oameni nevinovați m-a făcut să-l detest cu ură arzătoare și pasională.

— Nu voi mai sprijini niciodată acest regim, mi-am spus. Din contră, de acum

înainte trebuie să fac tot ce pot ca să-l combat.

Chiar în timp ce tancurile își croiau drum prin Praga, am sunat-o pe Elena de la telefonul din holul principal al ambasadei, pe o linie care știam că este ascultată de danezi, și am strigat:

— Au făcut-o! E incredibil. Chiar nu știu ce să fac.

Acesta a fost primul meu semnal trimis deliberat către Occident. Știam că va fi auzit și luat în seamă. Ar fi o exagerare să spun că ceream Occidentului să mă abordeze. Tot ce am vrut să spun a fost: „Urăsc ceea ce s-a întâmplat. Nu mai pot să suport. Mi-a lăsat un gust amar. Protestez. Vă rog să vă dați seama că sunt o persoană cinstită, nu precum ceilalți colegi ai mei". Răbufnirea mea nu a produs nicio reacție imediată, dar, fără îndoială că a dus, la momentul potrivit, la colaborarea mea cu Occidentul.

Nu eram în niciun caz singura persoană din Copenhaga revoltată de invazie. Toată dimineața, cehii care trăiau în Danemarca au venit întruna la ambasadă, nu ca să protesteze, cât mai degrabă ca să afle ce se întâmpla: erau șocați, disperați să afle dacă

știrile erau adevărate și să întrebe cum fusese posibil. După-amiază, lucrurile au degenerat, când mulțimea adunată în fața ambasadei a început să arunce în clădire cu obiecte, inclusiv sticle incendiare. Unele au spart ferestrele și au aterizat pe podea, din fericire fără a cauza un incendiu serios. În timpul atacului, consulul se învârtea prin biroul său, făcând o listă de daune pe care să le ceară drept compensații de la Ministerul Afacerilor Externe danez:

— Ah, ce bine! Ne-ar trebui o canapea nouă. Și o masă nouă.

Cât despre viitoarele mele acțiuni, nu știam încă ce să fac. Când aveam să mă întorc la Moscova, m-am gândit, voi scrie și VOI pune în circulație rapoarte care vor arăta adevărul despre NATO: Occidentul nu avea intenții agresive față de Uniunea Sovietică și propaganda sovietică îi afecta și pe cei care trebuiau să facă estimări politice realiste. Apoi mi-am dat seama cât de copilărească era ideea mea: încercarea de a organiza celule clandestine în Rusia era inutilă, fiindcă agenții KGB le-ar fi penetrat imediat.

Totuși, eram hotărât să nu rămân unul dintre miile de ruși care își manifestau

disprețul față de regim prin câteva gesturi obscene, și acelea făcute cu mâna în buzunar. La timpul potrivit, urma să fac ceva constructiv. Mi-am dat seama că, mai întâi, nu trebuia să mai lucrez cu „cârtițele”, ci să intru în serviciul de informații politice, ajungând astfel într-o poziție din care să obțin eu însumi informații. Acesta a devenit obiectivul meu.

Pentru moment însă, viața trebuia să meargă înainte. Într-o zi din toamna lui 1968, i-am spus lui Zaițev că, deși îmi plăcea în Danemarca, eu mă specializasem pe Germania și mi-ar plăcea să merg acolo ca turist, să văd locurile despre care doar citisem. În mod normal, o astfel de călătorie ar fi fost dificil de aranjat, fiindcă toți funcționarii sovietici care trăiau în străinătate aveau nevoie de o permisiune acordată individual, numai pentru țara unde lucrau. Totuși, Zaițev a găsit o cale să ocolească acest impediment, trimițând o telegramă către Centru, în care afirma că, „datorită unor considerente operative”, hotărâse că siguranța operațiunilor cu „cârtițe” s-ar fi îmbunătățit dacă „tov. Gornov” (patronimicul mamei mele)ar vizita Germania de Vest de două ori, o dată

cu trenul și o dată cu mașina, pentru a face un studiu temeinic al procedurilor vamale de ambele părți ale frontierei danezo-germane. Atât de bine a formulat recomandarea, încât Centrul a uitat de obsesia sa uzuală față de permisiunile speciale și a răspuns simplu: „De acord".

Nu am avut probleme să obținem viza germană, dar cererea mea a alertat serviciul secret german, care a organizat măsuri de filaj elaborate de partea lor a graniței. Mă aflam sub o intensă supraveghere din partea danezilor, care încă încercau să-și dea seama care dintre noi, așa-zișii diplomați sovietici, eram din KGB și care (am calculat noi) mă urmăreau deja de mai bine de 300 de zile.

Zaițev a hotărât că vom scăpa de urmăritorii mei în mod intenționat. Ușa apartamentului meu se deschidea spre un balcon care dădea spre scări, astfel încât, dacă ieșeam normal, oricine s-ar fi uitat de jos m-ar fi văzut ieșind – balustrada de-a lungul balconului se înălța doar până la brâu. De această dată, la instrucțiunile lui Zaițev, am deschis ușa cu grijă, m-am târât pe balcon, am tras ușa în spatele meu, m-am dus cu atenție în patru labe spre scară,

am fugit până la etajul inferior și am luat liftul până în garajul din subsol. Acolo mă aștepta Sașa, alături de care am pornit la drum, cu mine întins pe bancheta din spate.

Ca de obicei, o echipă daneză de filaj aștepta apariția mea, dar nu și-a dat seama ce se întâmpla și am ajuns la o gară suburbană fără a fi urmăriți. De acolo am luat un tren până la gara centrală și, o oră mai târziu, în aceeași seară, eram în expresul de Hamburg. Spre marea furie a BfV, serviciul secret german, am vizitat Hamburgul, am luat trenul spre Iutlanda, am inspectat alt punct de trecere de acolo și a doua zi am luat trenul înapoi spre Copenhaga, fără să fiu urmărit.

Probabil că a fost greșit din partea lui Zaițev să sugereze că ar trebui să fac două călătorii, la scurtă distanță una de alta. Voisem să vizitez Germania într-un tur rapid plătit de KGB, dar acum, trimițându-l pe ofițerul Gornov în două misiuni la distanță de doar câteva zile una de cealaltă, ambasada a alertat serviciile secrete danez și german. De această dată nu mai era vorba de a scăpa de filaj: am condus spre sud, spre bac, urmărit de două mașini pline

cu ofițeri danezi, iar de cealaltă parte am fost luat în primire de trei mașini pline cu ofițeri ai BfV. Am condus până la Bonn, unde mi-am vizitat un prieten de la ambasada sovietică, apoi am luat-o de-a lungul Rinului, bucurându-mă de priveliștea cu vii abrupte și castele cocoțate pe piscuri, pentru a vedea unele dintre orașele pe care le știam din studiile mele de istorie: Koblenz, Mainz și, în cele din urmă, Frankfurt.

Acolo, vineri seara, am parcat mașina în piața centrală, în fața gării principale și am mers să fac niște cumpărături, neapărat un pistol cu soluție apoasă de amoniac, pentru a descuraja atacatorii, pe care mă rugase un coleg să i-l cumpăr. M-am întors la mașină și am pornit din nou și, doar din întâmplare, după ce am traversat piața, un val uriaș de mașini i-a oprit pe urmăritorii mei, blocându-i. Au suferit o dublă înfrângere: în prima mea călătorie în Germania nu m-au reperat deloc, iar în a doua, în ciuda eforturilor mari, mi-au pierdut urma în a doua parte a călătoriei. În câteva zile îmi dobândisem reputația de individ alunecos și periculos.

Cât despre obținerea unor informații utile, excursia nu s-a soldat cu nimic, dar mi-a confirmat bănuiala că Germania de Vest își revenise după distrugerile celui de-al Doilea Război Mondial. Știam că, în 1945, mare parte din industria țării și mii de case fuseseră distruse, totuși, acum nu am văzut nicio ruină, ci doar străzi și case noi și frumoase și, mai ales în Ruhr, fabrici noi, cu arhitectură modernă. Aerul de prosperitate și dinamism m-a impresionat foarte mult: iată încă o dovadă că tandemul libertate-democrație face minuni. Contrastul cu Germania de Est – cu atmosfera ei întunecată și primitivă și cu populație săracă și deprimată – era copleșitor.

*

Manevrele mele din Germania au enervat Centrul, iar șefii s-au gândit să mă recheme din post pe motiv că aș fi în pericol, atrăgând prea mult atenția asupra mea. Totuși, Zaițev concepuse un plan ca, în numele lui, să scriu o carte despre Danemarca, pe care propunea să o prezinte drept a lui, așa că a convins Moscova să-mi prelungească șederea în străinătate. Am primit o telegramă care îmi cerea:

„OPREȘTE ACTIVITĂȚILE OPERATIVE. RĂMÂI SĂ FACI ANALIZE, DAR NU ALTE OPERAȚIUNI." Timp de un an aveam timp pentru cercetări și pentru scris, perioadă care mi-a plăcut mult. Mi s-a permis să închei programul de muncă la ora 18 și să profit de serile lungi de vară. Am început din nou să joc badminton și să alerg, ambele activități avantajate de împrejurimile frumoase, indiferent că era vorba de săli de sport ori de păduri.

Într-o sâmbătă din februarie 1969, ambasadorul m-a rugat brusc să îl ajut cu un drum la aeroport și să întrețin un vizitator important până când ajungea el. Călătorul s-a dovedit a fi Galina Brejneva, fiica secretarului general al partidului, care schimba avionul către Stockholm. Pe atunci era înaltă, slabă, dar cu alură oarecum masculină, îmbrăcată cu blană scumpă de astrahan și însoțită de fiul ei, un puști alintat în vârstă de 7 ani.

Cumpărasem un ziar, având titlul pe prima pagină „CÂT DE MULT MAI REZISTĂ BREJNEV?". Când i l-am arătat, a insistat să-i traduc articolul, așa că am început să-l citesc cuvânt cu cuvânt. Era un articol ridicol, în care autorul, după ce

număra de câte ori fusese menționat numele lui Brejnev în discursurile de Ziua Armatei Roșii (23 februarie), anunța că se pregătește un complot împotriva liderului sovietic. Bineînțeles că Galinei nu i-a plăcut, motiv pentru care repeta întruna:

— Nu, nu, este greșit cu totul.

Imediat ce a sosit și ambasadorul, am mers cu toții într-o plimbare cu mașina prin oraș și am luat masa la ambasadă.

Spre sfârșitul lui 1969, am avut o ultimă activitate operativă, când l-am însoțit pe Zaițev la ceea ce speram să fie întâlnirea decisivă cu Oppermann, preotul pe care-l cultivasem în Horsens. Totul a mers bine până când, pe drumul prin Iutlanda, Zaițev a tras din neatenție mașina în fața porților unei unități militare. Imediat a întors și a continuat drumul, dar cineva observase cu siguranță numărul nostru de înmatriculare diplomatic și a raportat serviciului secret, fiindcă, la puțină vreme după aceea, în timp ce conducea, Zaițev a spus dintr-odată:

— *Za nami hvost* („Avem «coadă»”).

După cum am menționat, KGB impunea agenților săi regula strictă de a nu arăta niciodată echipei de filaj că a fost

observată. Când se întâmpla așa ceva, trebuia să continui drumul și să pui în practică varianta de acoperire, să vizitezi alt obiectiv decât cel real și să te întorci apoi la bază. De această dată însă, Zaițev părea destul de iritat, fiindcă părea neprofesional ca rezidentul să-i facă viața grea unuia dintre subordonați. Ne-am continuat călătoria, în speranța că vom scăpa de urmăritori, nu prin manevre bruște, ci printr-un dram de noroc – de exemplu, la un semafor, așa cum mi se întâmplase mie în Frankfurt.

Nu am avut noroc însă și, când am ajuns la hotelul nostru din Horsens, încă eram urmăriți.

— Îmi pare rău. Mă tem că va trebui să-l suni și să-i spui că anulezi întâlnirea, a spus Zaițev.

Era clar că avea dreptate – dar cum să sun? Cu paranoia noastră tipică, am presupus că telefoanele din hotel erau ascultate. După ce ne-am gândit puțin, am hotărât să facem o plimbare prin port, în apropiere. Pe chei erau câteva terminale, pentru pasagerii care călătoreau înspre și dinspre insule, cu cabine telefonice lângă ele și, când am trecut pe lângă una, Zaițev

și-a continuat drumul, în timp ce eu am intrat și am dat un telefon rapid și imposibil de urmărit, cerându-mi scuze că nu aveam cum să ajungem la întâlnire. După două săptămâni, am mers din nou acolo – de data aceasta, singur – pentru a-mi lua rămas-bun de la Oppermann și a-i mulțumi pentru ajutor.

De Crăciun eram liberi. Pentru noi, ateii, nu era nicio sărbătoare, dar cum toți danezii își luau concedii, iar birourile erau închise, niciunul dintre contactele noastre obișnuite nu era disponibil. Așa că am organizat o petrecere cu multă voie bună și băutură, iar la unul dintre chefuri, discuția politică s-a încins, degenerând într-o dispută intelectuală între mine și Serioghin. Având câteva pahare la bord, am fost provocat să fac comentarii negative despre sistemul comunist și brusc mi-am dat seama că mersesem prea departe. Dar Serioghin, în loc să-și piardă cumpătul, m-a luat în brațe ca un urs și mi-a zis:

— Oleg Antonovici, dacă simți așa, de ce mai stai în sistem [adică în KGB]?

— Ei bine, între prieteni putem spune orice ne place, am răspuns.

Am rămas cu impresia neplăcută că făcusem o prostie, dar Serioghin, oricât de reacționar era, nu m-a denunțat niciodată.

Sperasem să stăm în Danemarca câteva luni mai mult, dar cel care trebuia să mă înlocuiască era nerăbdător să înceapă viața bună din Vest și a făcut diverse manevre pentru a-mi lua postul. Astfel, în ianuarie 1970, Elena și cu mine am împachetat cu regret și ne-am întors la Moscova.

---

[58] În 1971, 90 de diplomați sovietici au fost nevoiți să părăsească Marea Britanie, iar altor 15 li s-a interzis întoarcerea la post. Aceste măsuri au fost adoptate după ce Oleg Lialin, agent KGB și membru al delegației comerciale sovietice, le-a dezvăluit autorităților britanice implicarea diplomaților în acțiuni de sabotaj. Unele dintre acestea vizau sistemele de avertizare timpurie în caz de atac cu rachete balistice (n. red.).

[59] La Școala 101, toți studenții învățau să conducă mașina și apoi dădeau examen; dar nici instructajul, nici examenul nu ofereau nicio provocare reală, fiindcă circulam pe drumurile libere din apropierea școlii, în condiții ideale, fără trafic rutier. În consecință, mulți dintre noi eram nesiguri la volan.

[60] Odată, în timp ce un curier aștepta trenul în Stockholm, având cu el un pachet imens, un suedez care trecea pe acolo l-a întrebat în rusă ce ducea cu el. „Bagaj diplomatic, bineînțeles”, a răspuns, la care suedezul a replicat: „Oh, am crezut că este un *royal* (un pian de concert)!”

[61] Ședințele matinale ale ambasadorului erau un chin pentru Korotkih, care în mod normal băuse toată noaptea, încercând să-l momească pe american. „Oleg, Oleg”, îmi șoptea în ureche, aproape amețindu-mă cu aburii de alcool, „sunt rupt!” Totuși, Zaițev insista să participe, de dragul aparențelor, chiar dacă i se permitea să plece apoi ca să-și recupereze orele de somn. Fiind un mare băutor, Korotkih a făcut câteva recrutări și, odată, la o ședință în Moscova, a dezvăluit secretul succesului său: „Îmi fac o regulă să nu îi vorbesc niciodată țintei mele despre altceva, în afară de băutură și femei!”

[62] Când mergeam să alerg, Elena își scotea pisica la plimbare cu o lesă; într-o bună zi însă, a fugit și a dispărut. Am găsit doar zgarda și lesa pătate de sânge și am bănuit că fusese mâncată de o vulpe.

[63] Unul dintre ei, Vitali Niukin, fusese coleg cu mine la institut. Ulterior, în anii 1970, l-am învățat daneză, iar mai târziu a fost trimis în Singapore. În 1985, a doua zi după interogarea mea secretă de către KGB, toate celelalte „cârtițe” au fost chemate brusc la Moscova, dar Niukin a fost cumva trecut cu vederea și lăsat în Extremul Orient până în 12 septembrie, când britanicii au anunțat că eram viu și nevătămat în Anglia.

[64] Denumirea populară pentru gastroenterită sau infecție gastrică(n. red.).

[65] Intrând singur în sala de operație, am încălcat una dintre regulile fundamentale ale KGB: niciun ofițer nu putea fi anesteziat fără ca un coleg să fie prezent, de teamă că ar fi putut divulga secrete în timp ce era inconștient.

[66] Scriitori și disidenți sovietici care au scris lucrări critice la adresa societății sovietice, sub pseudonimele Abram Tertz și Nikolai Arjak,

publicate în Occident pentru a evita cenzura în Uniunea Sovietică. Au fost condamnați pentru agitație și propagandă antisovietică și condamnați la 7, respectiv 5 ani de detenție într-un lagăr de muncă (n. red.).

Capitolul 8

Pierzând vremea la Moscova

Stilul european de viață îmi intrase în sânge. Revenit la Moscova, am fost șocat să văd cât de jalnic părea totul: era imposibil să uit că Acolo viața continua, mai bună decât a noastră în fiecare aspect – nu doar mai colorată și mai atractivă în termeni materiali, dar plină de vigoare intelectuală și însuflețită de flacăra libertății și a democrației. Când am văzut din nou cozile, sărăcia, mizeria din toaletele publice, birocrația, corupția, grosolănia autorităților, nepăsarea și lipsa de reacție la reclamațiile făcute – când am văzut toate acestea, am avut o stare de rău fizic. Am înțeles acum că propaganda neobosită era foarte ofensivă și a început să-mi displacă în mod special muzica oficială care răsuna strident din radiouri și difuzoare în locuri publice, acele cântece patriotice și neinteresante, scrise conform canoanelor comuniste. Acea cacofonie totalitară oribilă, în sine un fel de propagandă, mi-au

făcut viața un calvar, până când am învățat să o ignor.

Firește că nu toți cei reveniți din străinătate au resimțit contrastul dintre cele două lumi la fel de acut ca mine. Pentru cei care fuseseră în Algeria sau în Mozambic, de exemplu, Moscova părea minunată. Totuși, chiar și cei care lucraseră în Germania de Est trebuiau să admită că nemții o duceau mai bine decât noi – chiar dacă aveau grijă să nu vorbească liber despre miracolele pe care le văzuseră dincolo de granițe, în locuri precum Berlinul de Vest. Varianta oficială era că o perioadă petrecută într-un mediu normal, sovietic va lecui curând pe oricine de otrava străinătății – dar pentru mine nu exista antidot decât să mă întorc în Occident.

Am găsit o oarecare consolare în faptul că am putut cumpăra un apartament nou. În timp ce lucram în străinătate mă alăturasem unei case de ajutor reciproc, îmi trecusem numele pe o listă, depozitasem niște bani și acum aveam un apartament nou-nouț la periferia orașului, în cartierul Beliaievo, unde se ridicau blocuri de opt etaje, în mijlocul câmpurilor verzi. Fiindcă

mobila și accesoriile realizate în Uniunea Sovietică erau jalnice, adusesem niște piese de mobilier scandinav și am petrecut multe ore dând găuri fericit, până când un perete întreg a fost acoperit cu rafturi de sus până jos.

Cu toate că relația noastră trecea prin momente dificile – devenise una profesională mai degrabă decât romantică –, eu și Elena am hotărât să rămânem împreună, fiindcă se părea că nu există alternativă. Din fericire, a primit din nou o slujbă bine plătită, de această dată în Departamentul al XII-lea, care spiona ambasadele și asculta conversațiile din apartamente și camere de hotel. În secția de engleză a departamentului lucrau zeci de oameni, care ascultau și transcriau ce se întâmpla la ambasadele americană și britanică și la alte ambasade anglofile și care consemnau toate discuțiile oaspeților din străinătate; dar la secția scandinavă erau doar trei locuri și, din fericire, unul dintre ele a rămas vacant exact la momentul potrivit. Cunoștințele de daneză ale Elenei erau destul de avansate și prinsese și diverse noțiuni de suedeză și norvegiană de la programele TV din

Copenhaga. Acum se pregătea să învețe temeinic ambele limbi și a fost angajată cu gradul de locotenent-major.

O astfel de activitate era extrem de apreciată, iar angajații care excelau în acest domeniu primeau decorații: de exemplu, femeia care ascultase conversațiile lui Henry Kissinger, consilierul american pe probleme de securitate națională și ulterior secretar al apărării, în timpul negocierilor pentru Tratatul pentru Reducerea Armelor Strategice (SALT), a câștigat un premiu special. În general, aceștia monitorizau casete, nu conversații în direct, acționând o pedală de picior pentru a opri caseta sau pentru a o derula, și transcriau de mână mesajul, pe care secretarele le băteau la mașină ulterior. La fel ca în Danemarca, li se cerea uneori să transcrie conversații întregi, iar alteori li se dădea libertatea de a face selecții. Diverse dispozitive tehnice erau cunoscute KGB prin litere: A pentru telefon, B pentru microfon, C pentru observare prin gaura cheii, D pentru urmărirea cu ajutorul oglinzii. Termenul „operațiune literă” era astfel un eufemism pentru una dintre cele mai răspândite activități ale KGB: folosirea unui dispozitiv

tehnic pentru interceptarea unei anumite ținte. Cei care se ocupau cu transcrierea aveau și abrevieri standard pentru intervale de timp moarte sau pauze în care nu se spunea nimic, precum „PA”, de la *polovoi akt*, adică „partidă de sex”.

Îmi impusesem să nu o întreb niciodată pe Elena despre munca ei: era mai bine pentru amândoi ca eu să nu știu nimic. Totuși, eram conștient că activitatea ei necesita nu doar concentrare, ci și un considerabil talent. Cea mai ușoară parte era să asculte telefoanele: li se spunea „norocoșii”, fiindcă sunetul era, de obicei, clar și semnificația cuvintelor, evidentă. Sunetul captat de microfoanele puse în pereți tindea să fie slab și avea nevoie de eforturi serioase de interpretare. În ciuda dificultăților, oamenii obișnuiți cu astfel de misiuni au devenit experți în munca lor și se considerau adevărați profesioniști, în timp ce sarcinile mai ușoare erau lăsate în seama amatorilor.

Revenit în Direcția S, am cerut să mă înscriu la un curs de engleză la Liceul „Dzerjinski”; dar șeful departamentului meu, Pavel Gromușkin – un individ necioplit –, a explodat:

— Ce rost are să înveți engleza? Nu o să poți lucra niciodată în Anglia, ești în pericol!

Atunci credeam că se referă la numărul foarte mare de zile pe care-l petrecusem sub supraveghere în Danemarca și la nefericitele mele călătorii în RFG. Doar ceva mai târziu am aflat că autoritățile aveau alt motiv să fie tensionate în legătură cu mine. S-a dovedit că doi ofițeri KGB din Buenos Aires, mergând să golească o „cutie poștală" clandestină, căzuseră într-o cursă: când s-au aprins luminile, s-au trezit înconjurați de poliție, s-au luat la bătaie, au luat-o la fugă, au pierdut documente incriminatoare în timp ce fugeau, au fost prinși, percheziționați și interogați înainte să fie eliberați și expulzați din Argentina.

Cam în aceeași perioadă, serviciul secret argentinian a mai arestat un cuplu de „cârtițe" sovietice, pe nume Martinov, pe care, din întâmplare, chiar eu îi urcasem pe o navă rusească în Copenhaga, cu destinația Leningrad. După interogatoriu, argentinienii i-au trimis la Washington pentru alte cercetări și Gromușkin era convins că vor divulga tot: cum cineva de la ambasada sovietică, cu pașaport

diplomatic, îi urcase pe navă, și cum vor oferi descrierea mea fizică, astfel încât toate serviciile secrete occidentale vor ști că domnul Gordievski, alias Gornov, era ofițer de informații.

Nu puteam să spun cât de realist era acest raționament. Soții Martinov nu-mi știuseră niciodată numele adevărat, dar danezii puteau să mă depisteze ușor. (Doi ani mai târziu, alt ofițer superior a descris drept aiureli toate aceste discuții despre primejdia în care mă aflam. „Majoritatea ofițerilor noștri pot fi considerați în pericol după două luni într-o țară străină", a spus el. „Ce contează? Chiar dacă nu ești în pericol deja, vei fi în câteva săptămâni, deci nu este nicio diferență.") În orice caz, Gromușkin s-a decis să mă trimită într-o țară care nu era sub influența serviciilor secrete occidentale: Maroc. Asta însemna că trebuia să învăț franceza, așa că, în următorii doi ani, am urmat cursuri de franceză.

Acei doi ani au reprezentat o perioadă intermediară lipsită de importanță. Am lucrat într-un grup de analiză, unde munca era plictisitoare și monotonă – cu toate că, inevitabil, am învățat mult mai multe

despre cum sunt create documentele și am dat peste niște exemple de comportament specific KGB. De exemplu, aveam doi sau trei oameni plantați în hoteluri internaționale, cu misiunea de a fotocopia pașapoarte străine. Uneori, aveam nevoie urgent de o ștampilă proaspătă pe un pașaport și, în astfel de situații, trimiteam repede pe cineva la unul dintre hoteluri. Așa s-a întâmplat ca, la Hotelul Intourist, aflat la capătul sudic al străzii Gorki, să-l văd pe omul nostru în foaier și un grup de indivizi cu figuri dubioase dând târcoale intrării. Omul meu a vorbit cu ei, apoi a venit la mine și mi-a dat un plic, șoptind:

— Știți cine sunt ăia?

— Ei bine, mi se pare că sunt de la KGB.

— Exact. Fac parte din unitatea de supraveghere atașată hotelului. Și mai știți ceva? Au vreo două încăperi dotate cu camere ascunse și fata aia superbă de la recepție tocmai a făcut dragoste cu prietenul ei. Au făcut de toate!

— Foarte rău, am spus rece. Nu vă dați seama? Ea nu e țintă pentru cultivare. Nici prietenul ei. Filmați oameni nevinovați doar ca să vă distrați.

Imediat, omul a devenit îngrijorat, gândindu-se că voiam să-l denunț. Bineînțeles că nu aveam o astfel de intenție, dar episodul dezvăluia metodele obișnuite, josnice, ale kaghebiștilor.

În privința tehnicii, rămâneam în urma unor aliați de-ai noștri, mai ales a Stasi, poliția secretă est-germană, a cărei metodă de falsificat documente devenise foarte sofisticată, mergând până la utilizarea fotografiilor cu culori excelente în locul vechiului catalog de culori pe care se bazaseră anterior. În perioada în care am lucrat acolo, și noi am folosit sistemul nou, mult mai precis și mai obiectiv.

Din când în când, departamentul se mărea prin sosirea unor „cârtițe" care, după încheierea misiunilor din afara Uniunii Sovietice, nu mai fuseseră trimise înapoi în străinătate. Într-o categorie aparte se afla Nora, o femeie extraordinar de puternică, energică și agresivă, plină de viață și de idei, care lucrase în câteva țări, lăsând în urma ei o serie de soți, dintre care niciunul nu fusese destul de puternic să-i țină piept mult. Era admirabilă pentru puterea și vigoarea ei, dar avea un defect dezastruos: îi mirosea foarte urât transpirația. Șeful ei

direct a botezat-o „Doamna Ghimbir”, crezând – greșit, de altfel – că ghimbirul are un miros puternic.

Într-o zi a fost trimisă să lucreze în biroul nostru și toți am fost oripilați, fiindcă mirosul era de nesuportat: chiar și când ieșea, mirosul persista în cameră și ne petreceam ore întregi discutând ce să facem în legătură cu asta. Ne intimida atât de tare, încât la început nimeni nu a vrut s-o abordeze, dar apoi un coleg care ședea în mijlocul camerei, pe care-l știam drept colonelul Petropavlovski, a hotărât să-și încerce norocul.

După câteva zile, ne-a spus că vorbise cu ea. Inițial, se enervase și strigase:

— Tovarășii pot să reziste!

Dar el nu s-a dat bătut, sugerându-i că era mai bine să-și spele corpul și hainele mai des decât să recurgă la deodorante și, într-un final, s-a calmat. Apoi a dispărut câteva zile și, când a revenit, spre nețărmurita noastră ușurare, am descoperit că mirosul dispăruse. Dar avea un secret.

— Știți, a spus într-o doară, mi-am găsit o nouă preocupare în viață. Mi-am luat abonament la piscină și merg acolo în fiecare dimineață în drum spre birou.

Săraca piscină! Săracii înotători! Dar măcar pasasem problema altcuiva.

*

În 1971, capul de afiș al presei l-a ținut expulzarea unui număr de 105 ofițeri KGB din Marea Britanie. A fost o bombă, un cutremur, un gest fără precedent, un eveniment care a șocat profund Centrul. Totul a pornit de la dezertarea lui Oleg Lialin, membru al rezidenței KGB din Londra, și, în special, de la Departamentul al XIII-lea, unitatea responsabilă cu strângerea de informații despre ținte strategice, sabotarea instalațiilor majore și asigurarea de case conspirative sigure pentru echipele care urmau a fi trimise în teritoriul inamic în primele zile ale unui ipotetic conflict între Est și Vest. Încă dinainte de dezertarea lui Lialin, serviciul secret britanic, MI5, știa destul de bine identitatea așa-zișilor diplomați din ambasada sovietică, dar, cu ajutorul lui, cunoștințele lor au devenit mai clare și, dintr-un total de 120 de agenți KGB și GRU, 105 au fost puși să-și facă bagajele.

Acest eveniment fără precedent a dus la o restructurare puternică a personalului la Moscova, mai ales în Departamentul

britanico-scandinav din Direcția I Centrală, care se ocupa de spionajul politic și era cea mai importantă ramură a serviciului secret. Șeful departamentului a fost retrogradat, iar în locul lui a fost numit Dmitri Iakușkin, un individ extraordinar de deschis.

Spre deosebire de mulți colegi de-ai lui, Iakușkin provenea dintr-o familie nobilă, una dintre puținele care nu au suferit represalii după revoluție. Era stră-strănepotul unuia dintre decembriști, grupul de ofițeri, majoritatea aristocrați, care s-a format la începutul secolului al XIX-lea și care a încercat să orchestreze o revoltă împotriva țarului. Alți membri ai familiei lui s-au alăturat bolșevicilor, la începutul anilor 1920. Avea o statură impunătoare, alura patriciană și nasul acvilin ale unui nobil roman și așteptări pe măsură: nu avea niciun dubiu că va deveni o persoană importantă într-o organizație sau alta. Prima lui încercare însă a fost sortită eșecului: a intrat în Ministerul Agriculturii, doar ca să-și dea seama că locul său nu era acolo. Când s-a mutat cumva la KGB, cariera lui a prosperat și a fost trimis ca demnitar cu rang înalt la

sediul Organizației Națiunilor Unite din New York. Apoi s-a întors la Moscova, unde a devenit adjunctul șefului Departamentului american, iar în toamna lui 1971, a fost promovat șef al Departamentului britanico-scandinav.

Când l-am cunoscut eu, încărunțise și, după cum am aflat în curând, vocea sa baritonală tuna când se enerva. Primul nostru conflict a avut loc aproape imediat. Într-o dimineață, în apartament, am auzit la BBC World Service că guvernul danez hotărâse să expulzeze trei spioni sovietici care se dădeau diplomați de la ambasada din Copenhaga. Imediat ce am ajuns la birou, la 9 dimineața, l-am sunat pe un coleg care se ocupa de chestiunile politice daneze și i-am spus vestea.

— Ai auzit ceva? l-am întrebat.

— Nu, a răspuns. Am primit niște telegrame din care reiese că problema nu s-a rezolvat încă. Sperăm să fie bine.

Cinci minute mai târziu a sunat telefonul și cineva a început să urle, atât de puternic, încât răsuna tot biroul.

— TOVARĂȘE GORDIEVSKI! a tunat persoana de la telefon. Dacă INSIȘTI să împrăștii zvonuri prin KGB despre posibile

expulzări din Danemarca, VEI FI PEDEPSIT!

Atât de dură era amenințarea, încât câțiva colegi de-ai mei s-au uitat la mine cu teamă.

Acesta era Iakușkin, cu stilul său caracteristic. Colegul cu care discutasem se dusese direct la el și ideea de a-și începe munca într-un departament nou cu o nouă expulzare l-a înfuriat de-a dreptul. În câteva ore, câteva telegrame din Copenhaga au ajuns pe biroul lui, confirmând ce auzisem eu. Alte persoane – din Occident, cu siguranță – ar fi sunat să-și ceară scuze. Nu era stilul lui Iakușkin. Metoda lui de a rezolva lucrurile era oarecum diferită. Zece zile mai târziu a sunat din nou și a spus cu voce normală și politicoasă:

— Tovarășe Gordievski, aveți amabilitatea să veniți până la mine să discutăm ceva?

Am urcat la biroul lui. După ce s-a uitat bine la mine, m-a surprins cu întrebarea lui:

— V-ar plăcea să lucrați în departamentul meu?

— Păi…, am ezitat, dar mi-am revenit repede. Întotdeauna am visat să lucrez în spionajul politic. Și, bineînțeles, mi-ar plăcea să merg din nou în străinătate, mai ales la Oslo sau la Stockholm.

— Nu, nu! spuse repede Iakușkin. Am nevoie de cineva la Copenhaga. Trebuie să ne reconstruim echipa acolo. Vorbiți daneza. Am întrebat despre dumneata prin toată Direcția I Centrală și se pare că, dintre toți oamenii disponibili, sunteți singurul cu calificările lingvistice necesare. În plus, înțeleg că lucrați bine cu contactele și că știți cum să vă comportați cu oamenii.

Inima și mintea mi-o luaseră razna. Oricât de mult aș fi vrut să văd altă țară occidentală, știam că orice post în străinătate ar fi infinit mai bun decât la Moscova. De asemenea, în mintea mea se contura deja enorma și nesăbuita idee că aș putea lua contact cu cineva din Vest, britanic sau american.

Ascunzându-mi entuziasmul, am spus:

— Dar cum mă veți scoate din Direcția S? Mă va lăsa generalul Lazarev să plec?

În stilul lui de mare șef, Iakușkin a strigat:

— Las' pe mine!

Și am plecat din biroul lui, plin de speranțe noi. Apoi, bineînțeles, nu s-a întâmplat nimic. Săptămânile au trecut – două, patru, șase – până când, într-o zi, m-am întâlnit cu Iakușkin pe coridor și am spus:

— Apropo, ce s-a mai întâmplat cu propunerea dumnea-voastră?

A părut jenat, fiindcă acest eșec îi știrbea din prestigiul personal, și mi-a spus:

— Nu am reușit să vă mut de acolo. Nenorocitul ăla de general Lazarev nu vrea să vă dea drumul.

Am hotărât că trebuia să vorbesc personal cu șeful meu. În mod normal, o astfel de tactică era considerată autodistructivă, pentru că, dacă cineva vine și spune „Îmi pare rău, dar nu-mi place să lucrez în Direcția dumneavoastră", șeful o ia ca pe o insultă. În cazul meu, părea ultima soluție – și apoi, parcă pentru a-mi întări decizia, în viața mea s-a produs o întorsătură, crudă inițial, dar benefică pe termen lung: moartea fratelui meu.

Vasilko fusese bolnav de ceva vreme. În călătoriile sale în Asia de Sud-Est contractase hepatita B și fusese adus înapoi la Moscova pentru a lucra de acolo ca una

dintre „cârtițele” hoinare ale lui Nagaiev. Cu toate că i se spusese să renunțe la alcool, continuase să bea prostește, și de fiecare dată când îl vedeam, arăta din ce în ce mai rău. Totuși, a fost un mare șoc când a murit, la doar 39 de ani, în mai 1972.

Fiindcă fusese ofițer activ, a avut parte de funeralii militare complete; în timpul incinerării, sicriul i-a fost coborât prin podeaua clădirii, ca și cum ar fi intrat în pământ. Când a început slujba, m-am trezit gândindu-mă la Mișa, un muzician orb care se căsătorise cu fiica femeii de la care familia noastră închiria o *dacea*, în anii 1950. Pierzându-și vederea în război, Mișa nu și-a dat seama niciodată cât de urâtă era soția lui, dar au avut un copil și cred că trăiau destul de mulțumiți. Apoi a murit, destul de tânăr, și, în timp ce ne apropiam de crematoriu pentru funeraliile sale, Vasilko îmi spusese:

— Bietul Mișa a suferit mult în viață, dar acum problemele sale s-au terminat.

Cât de clar mi-am amintit cuvintele lui în timp ce ne luam rămas-bun de la Vasilko… Discursul principal a fost ținut de șeful de partid de la Direcția S, care a jucat un rol mai important în cadrul serviciului funerar

decât în mod obișnuit, fiindcă era un fel de tutore și de educator pentru „cârtițele” care lucrau în Moscova, jumătate preot, jumătate ofițer de personal. Discursul lui a fost scurt și la final a făcut o greșeală gravă, anunțând:

— Și acum să ne luăm rămas-bun de la Oleg Antonovici… Vasili Antonovici Gordievski.

În acel moment, în timp ce podeaua se deschidea și sicriul începea să coboare, soldații cu arme automate au tras trei salve de gloanțe oarbe și, când podeaua a început să se închidă, imnul național a răsunat din difuzoare. Am rămas cu gândul la greșeala oratorului. Nu mă îngrijora fără motiv: în primul rând, sugera că în KGB eram mai cunoscut decât fratele meu, chiar dacă el slujise cu devotament și câștigase o medalie. În al doilea rând, există un proverb rus care spune că oricine este îngropat din greșeală se poate aștepta la o viață lungă. Așa că greșeala, chiar dacă enervantă, părea un semn bun.

După funeralii ne-am dus la socrii lui Vasilko, unde s-a mâncat și s-a băut mult – prea mult – și au urmat alte discursuri. Unele rude nici nu știuseră măcar că el

lucrase în KGB și au fost uimite să audă cele trei salve. Nimeni nu știa exact pentru ce primise decorația, dar cred că a fost pentru salvarea „cârtiței” care dezvoltase mania persecuției în Suedia, o sarcină dificilă, dar pe care el o îndeplinise cu iscusință deosebită. Multe lucruri în legătură cu el au rămas necunoscute până la final, chiar și numele sub care trăise și lucrase. Știam că își luase identitate austriacă – ceea ce justifica, într-o anumită măsură, accentul cu care vorbea germana –, dar, loial meseriei sale, nu-mi spusese niciodată numele său fals.

Până la urmă, acest eveniment trist din viața mea s-a dovedit un avantaj pentru mine, fiindcă am putut să-l folosesc ca pârghie morală pentru a pune presiune pe Lazarev. La câteva zile după funeralii, m-am dus să mă întâlnesc cu el, gândindu-mă că momentul era în favoarea mea din punct de vedere psihologic: acum, că fratele meu murise ca urmare a activității sale pentru Direcția S, ar fi fost greu pentru șeful meu să-mi refuze cererea. Așa cum mă așteptam, Lazarev a spus:

— Bine. Dacă nu vrei să lucrezi aici, nu te pot ține. Te voi lăsa să pleci.

Dar apoi s-a enervat și a început să vorbească în cel mai neplăcut mod:

— Crezi că aici ești la munca de jos și că în departamentul politic o să fii în rândul elitei.

Și tot așa. „Cârtițele” erau înconjurate de o aură romantică și, conform mitologiei oficiale a serviciului secret, Direcția lui Lazarev era cea mai importantă din KGB; dar, bineînțeles, l-a enervat foarte tare că un om care se dovedise capabil și bun la limbi străine voia să se mute la Departamentul politic.

În mod tipic, Gromușkin, șeful departamentului meu, s-a opus și a încercat să mă țină acolo. Nu că aș fi făcut vreodată treabă bună pentru el. Germana mea era excelentă, daneza, bună, dar considerasem munca în Moscova foarte plictisitoare, iar în Danemarca nu reușisem să recrutez nicio persoană mai importantă, nici de la vreun oficiu consular, nici din vreun birou de la evidența populației. Cu alte cuvinte, activitatea mea pentru Direcția S fusese mediocră – și totuși, Gromușkin a încercat să mă țină acolo, așa, din ciudă.

În timp ce așteptam eliberarea din post, viitorii mei colegi începeau să se mute la

Iasenevo, noul sediu al departamentului, care era aproape de finalizare, în pădurile din afara centurii Moscovei. Acolo fusese amplasată o clădire magnifică în stil finlandez, cu design ultramodern, inteligent așezată pe terenul în pantă, cu drumuri de acces și parcări amenajate frumos printre copaci. Nu se făcuse rabat la nimic. Erau trei săli de conferințe futuriste, una cu 100 de locuri, alta cu 300, iar a treia cu 800, aceasta din urmă în formă de scenă și amfiteatru, toată în marmură albă. Clădirea avea aparate de aer condiționat peste tot, cu storuri între geamurile duble de sticlă, iar ferestrele dădeau spre priveliști superbe de păduri de mesteceni și pajiști. Cantina și cafeneaua erau excelente și mai existau aici câteva biblioteci minunat dotate, un vast departament de arhive, mochetat, spațios și liniștit. *Bania* (sauna) era rezervată șefilor, în schimb, piscina, terenul de fotbal, sala de sport și terenul de tenis erau accesibile tuturor.

Direcția S nu avea nicio intenție să se mute în această nouă Mecca a kaghebiștilor. Din punctul lor de vedere, era mult prea departe. Tot personalul lor, apartamentele unde stăteau „cârtițele" și

apartamentele conspirative se găseau în centrul orașului, împreună cu serviciile auxiliare precum fotografierea, codificarea și supravegherea. Cum puteau să se mute toți acești oameni? Au rămas în clădirea principală, Lubianka, fapt pe care l-au regretat ulterior.

Ordinul meu de transfer a venit în sfârșit în august și, foarte convenabil, după cum s-a dovedit, noul meu loc de muncă era la doar 20 de minute de apartamentul nostru. Într-o seară, s-a întâmplat să fiu în clădire, ca membru în echipa de ofițeri care lucrau peste program, în ture de 24 de ore, pentru a-i ajuta pe profesioniștii obișnuiți. Fiindcă nu se întâmpla nimic deosebit, generalul care ne comanda ne-a dus pe trei dintre noi să încercăm sauna șefilor, aflată lângă centrul sportiv. Era spectaculos dotată, spațioasă, decorată cu lemn finlandez, dușuri excelente și cele mai pufoase prosoape pe care le-am încercat vreodată. Ne-am distrat mult acolo. Apoi ghidul nostru ne-a întrebat dacă am vrea să aruncăm o privire și în sauna privată, rezervată șefului Direcției I Centrale și oaspeților săi. Am spus „bineînțeles!” și, în clipa următoare, ne-a strecurat printr-o ușă

închisă într-un adevărat apartament ce părea încăperea unui palat, unde totul era la scară mai mare: o saună enormă, o cameră unde să te întinzi și să te relaxezi și o sufragerie cu masă elegantă, din lemn deschis la culoare, înconjurată de scaune și un frigider plin cu băuturi. Iată stilul de viață cu care șefii adevărați erau obișnuiți.

Am lucrat la Iasenevo doar câteva săptămâni și, în primele zile din octombrie, am plecat din nou la Copenhaga. Până atunci Elena se obișnuise foarte bine cu munca ei: fusese promovată căpitan și câștiga un salariu bun. Bineînțeles că șefii ei nu au vrut s-o piardă, dar din nou Iakușkin a venit în ajutorul nostru și a scos-o de acolo cu ajutorul gradului și al personalității sale.

Capitolul 9

Schimbarea taberelor

Ajuns în Copenhaga pentru a doua oară, la 11 octombrie 1972, m-am trezit pus în fața unei dileme. Ani întregi ezitasem, dar acum eram nerăbdător să intru în contact cu cineva din Occident și să ajut statele democratice. Totuși, trebuia să-mi continui munca în cadrul KGB, care însemna mai întâi colectarea de informații și apoi subminarea politicii și a instituțiilor occidentale. Mă consolam cu gândul că mare parte din munca mea era inofensivă.

Oficial, eram secretar adjunct la ambasadă, iar ulterior am devenit secretar și atașat de presă, o acoperire excelentă, care necesita să fiu în contact frecvent cu ziarele, televiziunea și radioul daneze și să cultiv relații bune cu lucrătorii din mass-media, politicieni și funcționari civili. Aveam timp să citesc mult, ascultam ore în șir emisiuni la radio, scriam rapoarte și, în general, mă pregăteam să preiau postul de la predecesorul meu, Leonid Makarov, un

tip fără prea multă educație, dar metodic, de la care am învățat multe lucruri.

În cei doi ani cât lipsisem, orașul se schimbase extraordinar de mult: cenzura dispăruse cu totul, la fel, orice inhibiție, în cadrul acestei societăți atât de permisive. Librăriile și cinematografele promovau cu ostentație pornografia, iar plajele erau pline de bărbați și femei în pielea goală. În interiorul orașului, femeile puteau să-și dea jos doar partea de sus a costumelor de baie, dar în afara acestuia vedeai nudiști la tot pasul.

La rezidența KGB eram acum ofițer specializat în informații politice, o muncă interesantă care implica o activitate mult mai fățișă decât cea anterioară. Aveam sarcina să stabilesc contacte în locuri precum Ministerul Afacerilor Externe și alte departamente guvernamentale, precum și în partidele politice, sindicate și presă – practic, în orice instituție prin intermediul căreia KGB ar fi putut influența opinia publică. De exemplu, puteam să cultiv relațiile cu șeful unei organizații care se opunea Pieței Comune Europene, fiindcă strategia Kremlinului și a KGB era să

dividă Europa și să prevină unitatea statelor vest-europene.

Acest gen de acțiune putea fi interesant și totuși, probabil fiindcă eram mai în vârstă și mai experimentat, vedeam cât de ineficiente erau majoritatea operațiunilor KGB. În mare parte, era vorba de ceea ce numeam „măsuri active”: simple încercări de a manipula opinia publică prin discursuri, articole de ziar și broșuri. Nu se făcea adevărată muncă de spionaj, sub forma recrutării agenților: cu toate că am „vânat” contacte în continuare, danezii s-au dovedit extraordinar de rezistenți la încercările noastre. Prosperi, mânați de patriotism, un simț al datoriei și al integrității, pur și simplu nu voiau să fie recrutați.

Alt motiv pentru lipsa noastră de succes o constituia slaba pregătire a rezidentului, Anatoli Danilov, succesorul lui Zaițev. Într-o misiune anterioară în Anglia, Danilov reușise o lovitură memorabilă, când recrutase un agent de mare valoare în ochii KGB; dar, după aceea, se mulțumise să doarmă pe laurii gloriei.

— Mi-am făcut treaba, obișnuia să spună. Nu mă mai deranjez.

Când am ajuns acolo, bea mult, mai ales la amiază, și lucra puțin. L-am considerat un lider care nu inspira – iar la un moment dat, a făcut ceva pentru care l-am disprețuit cu adevărat.

Eram amândoi în permisie la Moscova în același timp și Danilov se pregătea să se ducă în concediu în sud, plecând la primele ore ale dimineții. Fiindcă îi era teamă că nu va găsi niciun taxi, m-a rugat să-l iau și să-l duc la aeroport la 2.30 noaptea. Nu-mi mai amintesc dacă am apucat să trag un pui de somn înainte, dar, când am plecat la ora 2 să-l iau, în Moscova găseai pe orice stradă taxiuri fără clienți. Din cauza lui, mi-am pierdut noaptea și m-am gândit cu amărăciune că, dacă un om își tratează astfel subordonații, ei nu vor avea nici cel mai mic respect pentru el.

În Copenhaga, trecând peste apatia danezilor, unul sau doi bărbați erau gata să ne ajute, printre aceștia fiind Gerd Petersen, care fusese declarat contact confidențial de către Centru cu multă vreme înainte să ajung eu. Om mic de statură, respingător, cu păr lung și unsuros și burta revărsată peste curea, așa cum au băutorii de bere, Petersen era un politician

de stânga convins. Ani întregi fusese comunist devotat, dar apoi își schimbase orientarea politică, pentru a deveni adjunct al șefului și apoi șef al Partidului Popular Socialist. Din moment ce era și membru al Parlamentului European, și observator oficial la negocierile pentru controlul armamentului, Petersen reprezenta o sursă valoroasă de știri și de bârfe: era un individ inteligent, plin de informații interesante. În 1973, l-am preluat eu și m-am ocupat de el până când am plecat din Danemarca. A fost o sarcină extenuantă, fiindcă îi plăceau mâncarea și băutura, iar mesele cu el durau de obicei patru ore: după nenumărate pahare de șnaps, date pe gât laolaltă cu pahare mari și înspumate de bere, avea nevoie de concentrare în plus pentru a-și aminti tot ce se discutase.

Petersen nu era un ins popular printre funcționarii sovietici din Copenhaga. Într-o zi, Danilov a făcut greșeala de a se lăuda ambasadorului, spunându-i cât de bine se înțelegeau kaghebiștii cu el, la care ambasadorul a exclamat:

— Îl urăsc pe vulpoiul ăla. Cum poți să fii în legătură cu el?

Lucrurile s-au îmbunătățit când Danilov a fost înlocuit cu un rezident mult mai inteligent și mai energic decât el, Alfred Moghilevcik. Avea în jur de 40 de ani, era dinamic, lucrase în Marea Britanie, vorbea excelent engleza și germana și era hotărât să revigoreze rezidența. M-am înțeles bine cu el de la început, dar chiar și așa, am fost surprins când, la câteva luni după ce a ajuns, a spus că vrea să mă promoveze adjunctul lui.

— Mă ocup de partea politică numai de doi ani, am spus. În toți ceilalți ani am lucrat pentru „cârtițe".

— Nu contează, a răspuns. Ai inteligența, energia și abilitatea de a lucra cu oamenii. Mai și cunoști Danemarca și vorbești limba. Ce altceva îmi mai trebuie?

Și astfel, cu aprobarea Centrului, am devenit rezident adjunct, un succes în termeni de prestigiu, dar nu unul care să facă vreo diferență în privința gradului (rămâneam maior) sau în privința salariului. Și în ziua de azi mă urmărește o scenă care a avut loc la câteva luni după promovarea mea. Ajungând la ambasadă într-o dimineață pentru a începe munca, am găsit holul pe jumătate plin de oameni

care stăteau încremeniți, de parcă erau paralizați. În mijloc era Moghilevcik, îndurerat, cu ochii umflați de plâns. Cineva mi-a șoptit că soția lui murise brusc în timpul nopții: se întorsese acasă de la o recepție și o găsise suferind de dureri groaznice din cauza unui cheag de sânge la braț. A chemat un medic de pe o navă rusească, dar acela sosise prea târziu ca s-o mai salveze.

Întâmplarea a avut efect devastator asupra ambasadei, fiindcă toți o plăcuseră pe soția lui, o femeie atrăgătoare, cu doi copii frumoși. Moghilevcik a fost rechemat la Moscova, așa cum era practica Centrului de a aduce înapoi oamenii care își pierduseră familiile. Abia mai târziu a ieșit la iveală adevărul. Am auzit de la un ziarist danez, care avea contacte bune la poliție, că soția se sinucisese, iar mai târziu a ieșit la iveală că Moghilevcik se purta ca o brută acasă, având comportament de mitocan (cu toate că tatăl lui era doar un belarus de condiție modestă). Probabil că el mai avea și aventuri, și bănuiesc că își petrecuse o parte din acea noapte cu altă femeie. Viețile private ale angajaților ambasadei se

dovedeau uneori mai dramatice decât munca lor.

Ulterior, în 1976, la Copenhaga a sosit un om care urma să aibă o influență hotărâtoare asupra carierei mele: Nikolai Gribin s-a prezentat la rezidență ca să lucreze în subordinea mea. Caracter complex, în mare măsură un copil al timpului său, avea avantajul că era slab, brunet și chipeș, având o mustață îngrijită, care îl avantaja. Cu toate că, pe de o parte, era lingușitor și carierist, avea multe trăsături atrăgătoare: în afară de aspectul său, avea o voce plăcută și cânta romanțe sau balade rusești moderne, acompaniindu-se la chitară. Datorită calităților sale și a faptului că soția lui gătea excelent și pregătea niște mese minunate – exact ce apreciază rușii foarte mult –, era un amfitrion înnăscut, iar petrecerile organizate acasă la familia Gribin l-au propulsat în carieră. Gribin era cumpătat, avea grijă de sănătatea lui și bea doar cantități moderate de vin alb.

A început promițător încă de când l-a recrutat, ca agent, pe danezul Jacob Holdt, un fotograf bărbos de stânga, care lucrase în SUA și se specializase în instantanee

surprinse în suburbii și în mediul persoanelor dependente de droguri, prezentându-le drept adevărata față a Americii. Lucrările lui Holdt apăruseră deja în expoziții și fuseseră publicate în cărți, dar Gribin îl cultiva asiduu. Apoi a avut tupeul să informeze Centrul că toate fotografiile lui Holdt proveneau din măsuri active ale KGB, care își îndeplinea sarcina normală de a submina America. Centrul a înghițit povestea asta și i-a atribuit lui Gribin un mare merit.

Apoi s-a retras din serviciul operativ și s-a concentrat exclusiv pe administrație, dându-și silința peste măsură pentru a-și mulțumi șefii de la Moscova. Le-a studiat pe îndelete obiceiurile și preferințele și, oricând mergea acasă în permisie, le ducea cadouri dintre lucrurile pe care aceștia și le doreau: produse optice pentru unul, electronice pentru altul, cărți pentru al treilea, medicamente pentru al patrulea, casete pornografice pentru al cincilea. De asemenea, depunea mult efort în redactarea corespondenței, scriind scrisori serioase, nici prea lungi, nici prea scurte, arăta respect față de oameni și interes pentru muncă.

La timpul potrivit a ajuns rezident la Copenhaga și a strălucit și în această ipostază, conducând eficient rezidența și dând petreceri luxoase acasă. Șefii lui îl considerau un ins extraordinar și a obținut promovări rapide, trecând în fața mea pentru a deveni șef al Departamentului al III-lea din Direcția I Centrală, în 1984.

*

Între timp, continua evoluția mea intelectuală. Luni întregi am căutat modalități de a stabili contact cu Occidentul și începusem să-mi consider activitatea din cadrul KGB mai degrabă un fel de hobby decât o slujbă: mi-am îmbunătățit reputația la Moscova trimițând acolo rapoarte scrise foarte bine, dar nu făceam nimic din ce putea dăuna Occidentului. Descoperisem cât de ușor era să manipulezi KGB.

După două decenii, îmi amintesc cu greu cât de sufocantă ajunsese atmosfera în Uniunea Sovietică în anii 1970. Din perspectiva anilor 1990, președintele Gorbaciov descria acea perioadă drept „epoca stagnării” – ceea ce era un eufemism clasic. Totul se deteriora, de la regulile de comportament ale oamenilor

până la condițiile materiale. Optimismul de la începutul anilor 1960, din timpul lui Hrușciov, dispăruse; atunci, măcar, existase sentimentul că, deși regimul era tot comunist, societatea progresa. În anii 1970, în perioada lui Brejnev, nu mai exista nici măcar senzația de stagnare, ci de regres.

Cu toate că președintele Nixon și Henry Kissinger s-au dus la Moscova ca să negocieze tratatul SALT, era clar că Uniunea Sovietică ajunsese la paritatea nucleară cu SUA sau chiar că le depășiseră și își extindea în mod intenționat superioritatea balistică intercontinentală. Tendințele imperialiste ale sovieticilor se manifestau tot mai agresiv în întreaga Africa – în Mozambic, Angola, Etiopia și Algeria – și tot mai ostil față de China, exagerând isteric amenințarea reprezentată de chinezi. În țară, aparatul KGB luase proporții grotești: doar Direcția I Centrală crescuse de la aproape 5 000 la 16 000 de angajați.

Această expansiune era finanțată din bani obținuți din exportul petrolului, întrucât, pe fondul crizei internaționale a petrolului care a generat o penurie temporară de combustibil pe plan mondial, Moscova a

realizat că putea să vândă profitabil o bună parte din petrolul său în străinătate. În Uniunea Sovietică, economia centralizată funcționa la fel de ineficient ca întotdeauna, dar valuta obținută din comercializarea petrolului dădea speranțe guvernului că putea să-și continue liniștit operațiunile în afara țării, prin finanțarea partidelor comuniste și a KGB. Această larghețe a provocat o ciudată reacție din partea serviciilor secrete, care simțeau că, pentru a-și justifica propria expansiune, trebuiau să le livreze informații liderilor sovietici: iată originea paranoiei cu privire la intențiile ostile ale Occidentului, alimentată de rapoarte secrete fanteziste, care s-au amplificat în anii 1980.

Până la începutul anilor 1970, m-am agățat de speranța că Rusia încă ar putea înlătura jugul comunist și progresa spre libertate și democrație. Până atunci tot întâlnisem oameni care crescuseră înainte de revoluție sau în anii 1920, când sistemul comunist nu era atotputernic. Erau ruși amabili și normali – așa cum a fost cazul unor rude îndepărtate de-ale tatălui meu, de profesie ingineri: nu erau intelectuali sau ideologi, ci oameni practici și decenți,

întrupând multe dintre caracteristicile vechilor ingineri ruși, atât de bine descrise de Soljenițîn. Dar apoi această tipologie de rus a dispărut, fiind înlocuită exclusiv cu *Homo sovieticus* – oameni incapabili, lipsiți de inițiativă și de dorința de a lucra, formați de societatea comunistă.

Pe atunci aveam credința că națiunea nu-și va mai reveni niciodată, dar că ar trebui măcar făcut ceva pentru a proteja democrațiile occidentale de uriașa concentrare a forțelor militare și de ofensiva propagandistică. În termeni practici, aceasta însemna că trebuia să ajut prin orice mijloace Europa Occidentală și America de Nord să-și protejeze securitatea, independența și libertatea.

Însă mijloacele erau limitate. Puteam doar să transmit informații, să arăt ce făcea conducerea KGB și a partidului și statului sovietic. Bineînțeles că, în ansamblu, cunoșteam puține lucruri, dar mă gândeam că unele frânturi de informații ar fi mai bune decât nimic. Cu destulă naivitate, presupuneam că, din moment ce fiecare aspect și fiecare statistică erau secrete sau măcar secretizate în KGB, nu însemna

neapărat că aveau vreo relevanță sau vreo importanță.

Privind acum retrospectiv, consider extraordinar faptul că am fost condus atât de ferm de constrângerea ideologică. Dar sentimentele mele erau extrem de puternice, fiindcă trăiam și lucram la granița dintre lumea totalitară și Occident, văzând ambele tabere și fiind mereu înfuriat de diferențele izbitoare dintre cele două societăți. Cea totalitară era orbită de prejudecăți, otrăvită de ură, plină de minciuni – oribilă, pretindea totuși că este frumoasă; stupidă, lipsită de viziune, pretindea totuși că e aptă să conducă lumea și să deschidă drumul către viitor pentru restul omenirii. Aș fi făcut bucuros orice puteam ca să lovesc în monstrul acesta.

*

Adesea, la dineuri diplomatice, vedeam diplomați (sau erau oare ofițeri din serviciile secrete?) de la ambasadele britanică și americană, totuși nu știam încă să trec peste uriașa prăpastie dintre noi într-un mod care să nu stânjenească și să prejudicieze niciuna dintre părți. De asemenea, eram inhibat de un serios complex de inferioritate, provocat de

incapacitatea mea de a vorbi engleza. Într-un final, cealaltă tabără a făcut prima mişcare.

În seara zilei de 2 noiembrie 1973, pe la ora 20, am auzit un ciocănit la ușa apartamentului nostru. Am deschis-o și, spre uimirea mea, l-am văzut pe ungurul Bárány László, care fusese unul dintre cei mai buni săritori la triplu salt în Clubul de Atletism de la institutul nostru din Moscova.

— *Bog tî moi!* am exclamat. Dumnezeule! László, ce naiba faci aici?

Chiar în timp ce zâmbea și ne strângeam mâinile, al șaselea simț mi-a spus că nu venise din proprie inițiativă, ci fusese trimis de unul dintre serviciile secrete. M-am întrebat imediat care dintre ele: britanic sau american?

A început să-mi povestească în amănunt cum venise în interes de afaceri din America, unde locuia cu o tânără daneză pe care o cunoscuse la Londra. Din întâmplare, auzise că lucram în Copenhaga și îi era dor să ne întâlnim după atâția ani… L-am oprit, l-am poftit înăuntru, i-am făcut cunoștință cu Elena și i-am oferit un pahar de whisky. Arăta aproape la fel

cum îl țineam minte: față de european, ochi albaștri, păr șaten scurt, tuns frumos și pieptănat cu cărare. Totuși, mă încercau idei și emoții contradictorii. Eram încântat să-l revăd, fiindcă îmi fusese bun prieten, dar mă temeam și nu credeam o iotă din ce povestea. În același timp, mă rușinam dintr-un motiv absolut stupid, dar greu de evitat, din cauza suprafeței reduse a apartamentului: deși nouă, locuința era destul de demodată.

— Mi-ar plăcea să mă vizitezi în apartamentul meu din Moscova, am spus. Este mult mai drăguț.

— Niciodată, a răspuns. Nicio șansă să mă întorc acolo.

Mi-a spus că fugise din Ungaria în 1970 și preț de câteva minute am discutat banalități, dar el a rămas agitat. Și-a băut whisky-ul, s-a ridicat și mi-a spus:

— Cred că te deranjez. Hai să luăm mâine prânzul și putem discuta atunci pe îndelete.

Mi-a spus numele unui restaurant din centrul orașului și am fost de acord să ne întâlnim acolo la ora 13.

Vizita lui m-a tulburat profund. Nu aveam nicio îndoială că fusese trimis, dar

de ce acasă la mine, unde sigur l-ar fi văzut Elena? Dacă mariajul nostru ar fi fost solid, nu ar fi contat, dar, după cum mergeau lucrurile, știam că era sortit eșecului și se va termina imediat ce ne-am fi întors la Moscova – ceea ce făcea totul mult mai periculos. Încercând să-i redau încrederea, i-am explicat că îl cunoscusem bine pe László la liceu și că mi se părea straniu că sosise așa, brusc, dar am văzut că și ea era îngrijorată de vizita lui. Ani întregi după aceea m-am temut că vreo remarcă neintenționată din partea ei m-ar putea da de gol, în cele din urmă. A doua zi, la prânz, László părea mai relaxat, așa cum mi-l aminteam. Stăteam la o masă la geam, confortabilă, privind pe fereastră la oamenii care treceau pe trotuar. Mi-a spus că se stabilise în America de Nord, unde devenise agent de asigurări.

— Ce pierdere! l-am tachinat. De ce nu ai găsit un serviciu mai interesant? Vorbești rusă, franceză, engleză. Ai fi un expert genial în relații internaționale.

Nu a băgat în seamă sugestia mea și a început să apere modul de viață occidental. Eram din nou tensionat. La această primă întâlnire cu cineva care reprezenta

serviciile secrete occidentale, am simțit nevoia să fiu extrem de vigilent. Pășeam pe marginea unei prăpăstii, atent să nu cad în abis. Astfel, deși voiam să-i explic că fusesem în întregime prooccidental după invazia Cehoslovaciei, am spus doar că în ambasadă pariasem între noi pe o ladă cu șampanie despre ce urma să se întâmple la Praga.

— Oh, spuse cu amărăciune. Deci ai avut atitudinea unui parior față de acel eveniment, nu? Ei bine, soarta unei întregi națiuni se afla în joc.

Voiam să-i spun că știam foarte bine acest lucru, că mă întrista soarta Cehoslovaciei și că priveam invazia drept principalul punct de cotitură din viața mea, dar m-am forțat să rămân neutru, să arăt doar vârful aisbergului adevăratelor mele sentimente. Întrucât încă nu știam cine îl trimisese în misiune pe László sau ce calitate avea, am considerat esențial că, deși trebuia să transmit semnale pozitive prin intermediul lui, nu trebuia să pierd controlul asupra situației ori să devin pradă ușoară pentru oricine. Nici nu voiam să-i demasc bluful, cerându-i să-și dezvăluie misiunea. Întâlnirea noastră a avut un final

neconcludent, dar știam că dădusem suficiente semnale pentru ca el să redacteze un raport favorabil în privința întrevederii noastre.

A urmat o perioadă dificilă. Așteptam o nouă abordare în fiecare zi, dar au trecut aproape trei săptămâni până la următoarea întâmplare, când britanicii m-au luat pe nepregătite. Foarte pasionat de badminton, închiriam un teren încă de la ora 7 dimineața. Luam cu mine pe o studentă pe nume Anna, o duceam cu mașina la terenul respectiv și jucam o oră. Bineînțeles că britanicii știau acest lucru – cu ajutorul ofițerilor danezi, care mă supravegheau și îmi văzuseră mașina parcată în fața clubului – și, într-o dimineață, în mijlocul partidei, un bărbat a apărut brusc lângă teren, nu în echipament sportiv, ci îmbrăcat în costum, cu un pardesiu deasupra. Era o clădire veche, construită în anii 1930, fără tribune pentru spectatori, în afară de vreo câteva bănci. În mod evident, persoana voia să îmi vorbească.

L-am recunoscut imediat pe Dick, unul dintre cei mai cunoscuți diplomați din Copenhaga: puțin peste 40 de ani, înalt, cu păr șaten-închis și o figură frumoasă de

englez autentic, se evidenția în orice mulțime prin încrederea sa de sine. Nu avea o voce puternică, dar personalitatea îi era atât de debordantă, încât domina orice conversație la care participa; chiar dacă mi-aș fi dorit ca, uneori, să dea dovadă de mai multă modestie, nu puteam nega că avea marele dar de a înveseli oamenii. Lăsa impresia că-i place munca pe care o făcea, cunoscându-i pe toți și controlând tot ce se întâmpla în jurul lui. Obișnuia să apară la dineuri diplomatice chiar dacă nu era invitat, cerând invitații de la colegii săi ori venind chiar fără nicio invitație. În acele vremuri, înainte să apară controale stricte din cauza terorismului internațional, erau greu să verifici dacă unei persoane trebuia sau nu să i se permită accesul – în orice caz, toată lumea se bucura să îl vadă pe Dick.

Totuși, acum, dimineața devreme, am simțit o ușoară iritare: părea un loc nepotrivit pentru stabilirea unui contact și ar fi fost nepoliticos din partea mea să-i spun partenerei mele că ne oprim din joc. I-am cerut scuze și am propus o scurtă pauză, apoi am mers la Dick să-l întreb ce voia. A spus că i-ar plăcea să ne întâlnim într-un loc în care să nu fim auziți. Am fost

de acord și am stabilit o întâlnire pentru prânz, peste trei zile.

Eram sigur că Dick avea un mesaj important pentru mine; dar, în comparație cu alte dăți, acest individ în mod obișnuit extrovertit mă urmărea cu grijă, luându-și toate precauțiile.

Mulți ruși, cunoscând calitatea lui de ofițer în serviciul secret, nu ar fi acceptat invitația; așa cum a recunoscut chiar el ulterior, nu era sigur că urma să mă duc la întâlnire. Dar am hotărât să mă duc – și am decis ca, pentru moment, să particip la acest joc operativ din partea sovietică. La ambasadă, m-am dus la Danilov și l-am întrebat direct:

— Spuneți-mi ce să fac. Tipul ăsta de la ambasada britanică m-a invitat la masă. Oare să accept?

Danilov a trimis o telegramă la Centru pentru instrucțiuni, iar Iakușkin, care era deschis la minte, a răspuns imediat:

— Da! Trebuie să fii agresiv și să nu te înmoi în fața unui ofițer din serviciul secret. De ce să nu te întâlnești cu el? Ia o poziție ofensivă! Marea Britanie este o țară de mare interes pentru noi.

Așa că aveam permisiunea oficială să merg la întâlnire, ceea ce în sine era o formă de înșelătorie din partea mea; dar, fiindcă gestionasem chestiunea astfel, știam că trebuia să scriu un raport după întâlnire. Nu contează, m-am gândit, pot să rezolv și treaba asta.

Ne-am întâlnit la restaurant, iar conversația noastră a fost o simplă tatonare. Dick era mai puțin exuberant și mai prudent decât la recepțiile diplomatice, așa că am fost surprins când a început să vorbească despre numărul kaghebiștilor care lucrau sub acoperire în ambasadele sovietice și să se întrebe de ce Moscova trimitea atâția ofițeri în străinătate. După ce i-am dat câteva răspunsuri evazive, a schimbat subiectul și, în ciuda dificultăților de limbă, și-a dat silința să vorbească despre subiecte de interes pentru mine, inclusiv religie, filosofie și muzică. Spre sfârșitul întâlnirii noastre, m-a întrebat dacă va trebui să scriu un raport despre întâlnirea noastră și am spus:

— Probabil că da, dar voi redacta ceva neutru.

Voiam să-i dau sentimentul, fără să-l exprim, că așteptam o nouă întâlnire.

Amândoi am fost atenți să nu vorbim despre viitor și ne-am despărțit fără să facem niciun aranjament pentru o dată ulterioară.

Raportul meu către Centru a fost anost, așa cum promisesem. În mod intenționat am scris un text lung, pentru a da importanță inițiativei mele, dar nu m-am angajat la nimic. Ca o concluzie, am arătat că întâlnirea noastră fusese interesantă, dar nimic mai mult. (Ulterior, am aflat că Iakușkin fusese încântat de raportul meu.)

După aceea s-a așternut liniștea și, spre consternarea mea, nu a mai avut loc niciun contact timp de aproape un an. Apoi, în sfârșit, în 1 octombrie 1974, Dick a venit din nou lângă terenul de badminton și m-a invitat la masă la el acasă. I-am spus că preferam un loc public și am ales hotelul Skovshoved din suburbiile din nordul orașului. După o cină agreabilă și inofensivă, am simțit că era timpul să preiau inițiativa și am sugerat că ar trebui să ne întâlnim din nou în barul de la etajul superior al noului hotel al liniilor aeriene Scandinavian Air System (SAS) de pe drumul spre aeroport.

De data aceasta, a fost o atmosferă diferită. În timp ce stăteam la bar, în mijlocul conversației, Dick a spus brusc:

— Ăsta nu-i un loc bun.

— De ce?

— Am putea fi văzuți accidental.

— Cine să ne vadă?

— Oricare dintre colegii noștri.

— Oh, nu, acesta este un hotel scump. Nu cred că vine careva dintre ei aici.

Dar Dick nu a fost mulțumit și, pentru întâlnirea următoare, a ales un mic restaurant, retras, aflat la scurtă distanță de centru, spre nord-vestul orașului, într-un cartier cu siguranță nefrecventat de către personalul sovietic. Dintr-odată, parcă eram colegi, vorbind despre precauții. Când l-am invitat pe Dick la Hotelul SAS, știam bine ce fac și eram foarte nerăbdător; și el sesizase acest lucru. Așa că, în sfârșit, am început să vorbim pe șleau.

Când am mers la restaurant trei săptămâni mai târziu, a fost o întâlnire perfect clandestină: doi ofițeri din serviciul secret întâlnindu-se ca să rezolve niște probleme. Fără să mai piardă vremea, mi-a spus:

— Ești kaghebist.

— Bineînțeles.

— Atunci, spune-mi cine este adjunctul șefului Liniei PR din rezidența voastră?

O clipă m-am uitat la el, uimit. Apoi am zâmbit și i-am răspuns:

— *Eu* sunt! Te lăudai că știi totul despre fiecare, dar nu știi nici măcar ce funcție am eu!

— Chiar așa! Părea impresionat. Bine, atunci. Aș vrea să te întâlnești cu o persoană deosebită, un ofițer superior care va veni de la Londra.

Mi-a mai spus că el nu va mai rămâne mult timp la post în Copenhaga și că va trebui să mă lase în grija unui coleg. Îmi părea rău să aud acest lucru, fiindcă fusese mereu atât de prietenos și de optimist, dar am înțeles că mutarea lui era inevitabilă. Conversația noastră se desfășura greoi din cauza barierei lingvistice, iar lui Dick i s-a părut ciudat că, în ciuda dorinței mele de a ajuta Occidentul, nu vorbeam engleza. Și eu eram supărat fiindcă n-o învățasem niciodată. În orice caz, a indicat că data următoare când ne vom întâlni mă va duce într-un apartament conspirativ, unde va aduce pe cineva care putea să discute într-o limbă convenabilă pentru ambele părți. Cu

aceste elemente în favoarea noastră, puteam să ne consolidăm relația și să începem o cooperare serioasă.

Ambele tabere încă erau prudente. Britanicilor, după cum am descoperit ulterior, abia le venea să creadă că reacția mea la propunerile lor era spontană. Mai degrabă suspectau că pregătisem o provocare majoră. Adjunctul șefului unei rezidențe KGB, atât de dornic să coopereze cu inamicul? Semăna cu ceea ce americanii numesc *dangle*, „momeală”. Pe vremea aceea, americanii aveau o obsesie față de astfel de operațiuni, fiindcă avuseseră parte de numeroase neplăceri din cauza unui agent KGB numit Galițîn, care defectase în Finlanda. Își închipuiau că o astfel de misiune complicată nu putea fi oferită decât unui ofițer superior ca mine, pe când orice altă mișcare era în afara oricărei discuții, întrucât, în orice alte condiții, KGB nu ar fi acceptat niciodată să își asume riscul ca un ofițer cu gradul meu să discute cu reprezentanții serviciilor secrete străine. Era clar că ofițerul în cauză trebuia să dezvăluie ceva, iar în KGB nu exista nimic care să *poată* fi dezvăluit, fiindcă totul era secret. Prin urmare, nu exista

nicio șansă ca eu să fiu „o momeală". Faptul că omologii mei occidentali nu înțelegeau acest adevăr simplu dovedea gravele neînțelegeri ce separau cele două tabere implicate în Războiul Rece. Mi-am propus să îndrept această stare de lucruri prin activitatea mea, care nu constituia un pericol semnificativ pentru sovietici. Nici măcar când Dick mi-a propus următoarea noastră întâlnire, britanicii nu erau siguri de loialitatea mea. Credeau că era foarte posibil să aduc cu mine câțiva colegi din KGB la apartament, pe care ei să-i atace, astfel încât să declare la sfârșit că totul fusese o provocare antisovietică.

Totuși, Dick mi-a comunicat data și ora, iar la ora indicată, m-am prezentat în fața unui restaurant, într-o seară întunecată de iarnă. A apărut la ora fixată și m-a îndemnat:

— Hai, îți arăt eu drumul.

În timp ce mergeam, cotind după vreo două colțuri, a fost la fel de prietenos ca de obicei, dar presupuneam că un asistent sau un coleg de-ai lui se afla într-o mașină din apropiere, cu mâna pe telefon, astfel încât să-i poată avertiza pe cei din apartament dacă vedeau că ne urmărește cineva.

Intram pe teritoriu inamic pentru prima dată. Nu îmi era frică să fiu răpit, dar știam că lucrurile erau serioase acum: acesta era adevăratul început al operațiunilor. Cuprins de o stare de agitație, mi-am ros unghiile până la sânge.

Când am intrat în apartament, mi-a fost prezentat un tip solid, despre care Dick a spus că-l cheamă Michael. Era înalt și puternic și imediat m-am simțit stânjenit în preajma lui. Totuși, primul meu gând a fost să fac ceva în legătură cu degetul.

— Îmi cer scuze, am spus. Trebuie să mă bandajez.

Lucrurile chiar nu puteau fi mai ciudate. Gazdele mele păreau la fel de stresate ca mine – și acum oaspetele lor sosise rănit! Jenat, Michael a spus, în germană:

— Baia e sus. Găsești ce-ți trebuie în dulap.

Am urcat la etaj – o raritate în apartamentele scandinave – și am pus un plasture pe rană. Apoi am coborât și am început conversația.

Am fost surprins și foarte iritat de faptul că tipul cel solid se comporta într-o manieră ostilă, aproape amenințătoare.Mă așteptasem să începem cooperarea într-un

spirit de prietenie și de entuziasm: sperasem ca britanicii să fie recunoscători că le ofeream ajutor și că riscam mult pentru ei. Dimpotrivă, Michael îmi adresa o grămadă de întrebări tăioase:

— Cine este rezidentul vostru? Câți ofițeri KGB sunt în rezidență?

La fel de brutal ca și cum ar fi interogat un prizonier.

În mintea lui, asta era aproape ce făcea, fiindcă ulterior, când am încercat să aflu de ce se comportase așa, am aflat că interogase prizonieri germani după al Doilea Război Mondial și nu cunoștea altă modalitate de a interoga un străin. Altcineva a sugerat că atitudinea lui agresivă era o modalitate de a-și stăpâni nervii, care erau, probabil, la fel de încordați ca ai mei. În orice caz, întrebările au continuat pentru ceva vreme, spre nemulțumirea mea.

Chiar în timp ce Michael se comporta ca un tiran, am început să-mi spun: „Ia-o încet. Acesta nu poate fi adevăratul spirit al serviciului secret britanic. Majoritatea lor trebuie să fie oameni amabili și normali. Acest individ nu poate fi reprezentativ pentru modul lor de a fi. Este doar stilul lui. Orice spune, trebuie să-mi stăpânesc

nervii, fiindcă vreau să cooperez cu Occidentul, nu cu el”.

În cele din urmă, lucrurile au început să meargă mai bine. Vedeam că lui Michael îi era greu să se relaxeze, dar măcar nu mai era atât de ostil. Când am simțit că lucrurile s-au mai calmat, am spus că voiam să lucrez pentru britanici cu conștiința curată, motiv pentru care voiam să pun de la început trei condiții.

— Întâi, am spus, nu vreau să fac rău niciunui coleg din rezidența KGB, fiindcă sunt niște oameni de treabă printre ei. În al doilea rând, nu vreau să fiu fotografiat și înregistrat în secret. În al treilea rând, fără bani. Vreau să lucrez pentru Occident din convingere ideologică, nu pentru câștiguri personale.

A urmat o pauză, iar Dick și Michael s-au uitat unul la celălalt. Nu știam sigur de ce pusesem a doua condiție: probabil, din timiditatea mea caracteristică sau dintr-o inhibiție cauzată de faptul că mă lansam într-o nouă carieră. Apoi Michael a spus:

— Al doilea și al treilea punct – absolut în regulă. Dar, în legătură cu primul punct, cum le putem face rău colegilor dumneavoastră? Nici nu vrem și nici nu

există nicio nevoie operativă să le facem rău. Din contră, dacă veți coopera cu noi, vom găsi modalități să le oferim colegilor dumneavoastră protecție suplimentară. Acum știm ce poziție aveți în rezidență, ne vom gândi nu de două, ci trei ori înainte ca noi sau aliații noștri să eliminăm pe careva.

M-am bucurat să aud asta. Apoi Michael a spus:

— Nu putem continua să vorbim prin restaurante. Cineva ne va vedea și totul se va duce de râpă. Vom închiria un apartament, unde să ne putem întâlni în condiții de siguranță.

— Serios? m-am mirat. Asta va fi foarte scump.

— Va merita, totuși.

— Dar dacă ne întâlnim doar o dată pe lună…

— Nu vă faceți griji!

Spre dezamăgirea mea, Michael a spus că el urma să se ocupe de mine și întâlnirea s-a sfârșit.

Am mai avut o scurtă întâlnire cu Dick, care mi-a oferit detalii despre apartament și o dată pentru prima mea întâlnire acolo. Mi-a dat și materiale pentru scriere invizibilă și o adresă în Londra: dacă ceva

nu mergea bine, puteam cere ajutor. Noul apartament era departe în suburbii, dar, întrucât Copenhaga este un oraș destul de mic, puteam să ajung acolo cu mașina în doar 20 de minute. Începând din primăvara lui 1975 până în iulie 1978, am frecventat cu regularitate acel loc. Din fericire, cu trecerea timpului, am fost filat tot mai puțin: prezentam, în orice caz, un interes mai scăzut pentru danezi, fiindcă operam atât de mult la vedere și acum, cu toate că echipele de filaj nu aveau idee despre legătura mea cu britanicii, mă așteptam ca asupra ofițerilor lor superiori să se exercite presiuni pentru a da prioritate altor ținte. Din câte știu, nu am fost urmărit niciodată pe traseul spre locul de întâlnire.

Numărul de înmatriculare diplomatic al mașinii mele ridica anumite semne de întrebare, dar, spre norocul meu, puteam să ascund mașina într-o parcare dintre blocuri și să merg pe jos restul drumului. O singură dată în acești trei ani și jumătate am avut probleme. În timp ce conduceam într-o seară de iarnă, întunericul deja se lăsase și începuse să ningă – condiții în care nu te aștepți să se întâmple ceva dubios. Din întâmplare, un membru al serviciului

secret danez, care probabil locuia în apropiere, a văzut numărul de înmatriculare al mașinii parcate și a reușit să-mi urmărească pașii în zăpada care se așternea. M-a urmărit chiar până la ultimul etaj al blocului și apoi, prin atentă supraveghere, a dedus apartamentul unde intrasem. Dimineața următoare i-a raportat unui ofițer superior și secția sa operativă a început să investigheze cazul. (La nivel înalt, britanicii dezvăluiau danezilor unele dintre informațiile furnizate de mine, dar, bineînțeles, acest lucru nu era cunoscut la nivelurile inferioare.) A fost nevoie de un efort imens din partea a doi ofițeri cu funcții de conducere ca să se oprească investigația. Au invocat diverse motive inventate pentru a anula orice acțiune – și au reușit, într-un final –, dar întâmplarea aceea ne-a șocat pe toți și ne-a urmărit multă vreme.

*

La început am fost dezamăgit că britanicii nu realizau cât de puternic mă îndepărtasem de sistemul comunist. Am spus în mod repetat contactelor mele că dezvoltarea mea ideologică se încheiase la 21 august 1968, ziua în care tancurile

sovietice au intrat în Praga; le-am tot arătat că eram complet conștient de realitățile politice majore – și totuși, mesajul parcă nu ajungea unde trebuia. La primele noastre întâlniri, Dick – o persoană inteligentă, de altfel – a insistat să aducă tăieturi din ziarele britanice care descriau câte o nouă atrocitate sovietică, dovada crimelor abominabilului regim sovietic. Știa că nu pot citi în engleză, dar, probabil, simțea nevoia să îmi întărească decizia.

— Dick, îi spuneam, eu știu lucrurile astea de zece ori mai bine decât ăia care au scris articolele. *Știu* totul despre crime. *Știu* despre milioanele de oameni decedați în lagăre de muncă. Iar tu încerci să mă convingi cât de rău este comunismul! Misiunea mea e să-ți arăt că sistemul e și mai oribil și mai periculos decât crezi tu. Vin din interiorul lui, deci știu despre ce este vorba. Și totuși, îmi aduci tăieturi din ziare pentru a mă transforma într-un disident politic! O, Doamne, sunt disident până în măduva oaselor de șapte ani și mai bine.

Treptat am ajuns la subiecte mai utile. În primele 18 luni, m-am concentrat pe un anumit subiect înainte să uit detaliile –

imensa și foarte sofisticata operațiune a KGB de a crea identități false. În acel moment se împlineau trei ani de când fusesem implicat și eu în această activitate. Îmi aminteam multe date și, la fiecare întâlnire, i le povesteam lui Michael în germană.

Într-o zi, a adus o hârtie, spunând că făcuse un raport detaliat al observațiilor mele. M-a rugat să-l citesc și să-l verific. Era excelent. La sfârșit, i-am spus:

—Extraordinar. Cu siguranță aveți analiști foarte buni în serviciul vostru.

— Analiști? s-a mirat el. L-am făcut singur.

Și imediat acest om, care era tot timpul atât de serios, a râs încântat, fiindcă îi făcusem un compliment. Chiar și în acel moment, totuși, mă întrebam dacă cineva *putea* scrie un raport atât de detaliat numai din notițe și mai târziu mi-am dat seama că, bineînțeles, toate discuțiile noastre fuseseră înregistrate.[67] Înregistrându-mă, britanicii își încălcaseră cuvântul cu privire la una dintre condițiile mele fundamentale de la începutul colaborării. M-au mai mințit și în alte ocazii, cu privire la natura parteneriatului nostru: au pretins că

danezii nu cunoșteau și nu sprijineau activitatea noastră comună, dar, bineînțeles, știam că nu-i așa. Îmi displăcea faptul că ei considerau necesar să-mi spună aceste minciuni, dar m-am gândit că danezii s-ar putea să le fi cerut: dacă aș fi fost arestat de KGB, aș fi putut măcar afirma că danezii nu fuseseră implicați.

De-a lungul lunilor, Michael s-a liniștit tot mai mult. Era scoțian și, privind înapoi, mi-l imaginez ca pe un auster preot prezbiterian, foarte serios în legătură cu religia și etica. Nu era omul cu care să stai la glume, dar era devotat și muncitor, tot timpul luând notițe, pregătindu-se și punând întrebări bune. După ce am trăit mai mulți ani în Anglia, acum văd că era mai puțin sociabil și relaxat decât majoritatea britanicilor și că nu avea simțul umorului atât de bine dezvoltat, ceea ce, uneori, punea probleme comunicării dintre noi. Când, după aproape un an de discuții, am remarcat încă o dată că erau mulți inși de treabă în KGB, el a spus:

— Ei, haide. E absurd!

Era incapabil să accepte o idee care nu se potrivea cu prejudecățile sale.

Michael a rămas omul meu de legătură timp de doi ani. Apoi, într-o bună zi, m-a anunțat că era pe cale să fie mutat și că era o adevărată lovitură pentru el, deoarece colaborarea cu mine fusese fascinantă și atât de utilă pentru el. Succesorul lui, Andrew, cu care mi-a făcut cunoștință, era foarte vesel, tot timpul în toane bune, cerându-și scuze sincer pentru orice greșeală ar fi făcut și dornic să-mi explice cum funcționează parlamentul și guvernul Marii Britanii. Acest lucru s-a dovedit important pentru mine, întrucât am început să înțeleg cum funcționa o societate occidentală, ceea ce mi-a oferit un imens avantaj. Andrew era cu trei ani mai în vârstă decât mine și vorbea bine rusa, precum și germana și încă alte trei limbi străine.

S-a pus problema cum să transmit informații secrete ale KGB către britanici, cu eficiență maximă. La un moment dat, mi-au sugerat să-mi împrumute un aparat de fotografiat, cu care să pot fotografia documentele din rezidență. Ideea m-a îngrozit: era de ajuns o privire scurtă printr-o ușă întredeschisă și totul se termina. Apoi am început să mă întreb: nu

cumva asupra ofițerilor britanici se punea aceeași presiune ca la noi? Departamentul de Tehnică Operativă din Moscova producea constant noi dispozitive tehnice – aparate de fotografiat miniaturale, materiale pentru scriere invizibilă, aparate radio cu unde scurte – pe care le dădeau ofițerilor din teren și, prin intermediul lor, agenților, fiindcă folosirea acestor dispozitive justifica propria lor existență. În rezidențe, încercam să convingem contactele noastre să le folosească, nu pentru că erau necesare sau benefice, ci doar pentru a face pe plac celor de la Centru.

Când britanicii au început să sugereze fotografierea secretă, am spus:

— Există vreo cerere de la Londra în acest sens? Aveți o normă referitor la numărul de dispozitive care trebuie să fie folosite? În cazul ăsta, accept unul și pot pretinde că-l folosesc, doar ca să vă fac viața mai ușoară.

Când au înțeles la ce fac aluzie, au început să râdă și m-am simțit jenat fiindcă dezvăluisem cât de ignorant eram în privința mentalității occidentale.

O variantă mai bună pentru mine era să-mi iau notițe și să le arăt. Nu puteam lua telegrame de la Moscova, fiindcă erau prea bine păzite, dar măcar puteam copia părți relevante din ele. Apoi am conceput un plan mai eficient. După cum am spus, curieri aduceau mesajele pentru KGB de la Moscova sub formă de film, pe care rezidentul îl tăia în bucăți, dând câte una ofițerului însărcinat cu acea secțiune. Când Andrew a auzit asta, a întrebat dacă puteam aduce bucata mea de film, adică mesajele pentru departamentul meu – vreo 10 sau mai multe scrisori și documente – și să i-o împrumut, ca să o poată copia.

Trebuia doar să-i dau filmul la o întâlnire în timpul pauzei de masă și să-l iau jumătate de oră mai târziu. Dar să scot filmul din clădire nu era atât de simplu precum părea. Rezidența KGB se afla la ultimul etaj al ambasadei, sub acoperiș, lângă încăperile rezervate GRU. Conform regulilor, funcționarii de la cifru ar fi trebuit să adune materialul cu adevărat esențial și să-l închidă în *referentura* în timpul pauzei de masă; în practică, filmele și documentele secrete rămâneau în servietele noastre, pe birouri sau în

dulapuri de oțel din camerele noastre, pe perioada absenței noastre din sediu. Totuși, exista posibilitatea ca unii dintre funcționari, care, teoretic, aveau dreptul să verifice servietele în timpul pauzei de masă, să caute un document cât timp eram plecat și să nu-l găsească. Mai exista și riscul – mai mic, ce-i drept – să fiu văzut intrând sau ieșind din ambasadă cu material strict secret în buzunar. Așadar, fiecare drum pe care-l făceam ca să mă întâlnesc cu Andrew mă ținea mereu într-o stare de tensiune.

Din moment ce oricum ieșeam la masă, ori acasă, ori să întâlnesc un contact, nu era nevoie să recurg la povești prea elaborate ca să justific plecarea mea din sediu. De obicei, mergeam o distanță scurtă și mă întâlneam cu Andrew în St Annae Platz, lângă Palatul Regal și aproape de port, în centru. Intram într-o cabină telefonică, mă prefăceam că dau un telefon, iar el se apropia de mine și se oprea, în aparență cerându-mi informații privind un loc unde trebuia să ajungă. În timpul acelui „contact-fulger" îi înmânam filmul. După vreo 35 de minute, treceam iar unul pe lângă celălalt altundeva și îmi înapoia materialul.

Odată, pentru varietate, ne-am întâlnit pe insula Amager, iar de acolo m-a dus în camera lui de hotel să-mi arate ce făcea. Înainte să desfacă rola de film, și-a pus o pereche de mănuși albe din bumbac fin și apoi a folosit un dispozitiv cu lumină, simplu, dar ingenios, pentru a-l copia. Atât de rapidă și de eficientă era această metodă, încât așa am putut să le dau britanicilor sute de documente secrete KGB, unele cu adevărat edificatoare. Un mare succes a fost că am reușit să copiem întregul anuar de 150 de pagini, referitor la activitatea diplomatică a ambasadei sovietice, un document care s-a dovedit foarte important pentru danezi.

Acum, că lucram activ pentru britanici, eram mult mai relaxat. Departe de a avea mustrări de conștiință, simțeam ușurare și euforie la gândul că nu mai eram un lucrător în slujba unui regim totalitar. Noul meu rol a dat un sens existenței mele. În același timp, bineînțeles, trebuia să ascund ceea ce făceam față de toate persoanele din preajma mea, inclusiv Elena. Dacă am fi fost apropiați, lucrurile ar fi fost ciudate acasă: pentru siguranța tuturor, un spion trebuie să-i inducă în eroare chiar și pe cei

mai dragi oameni din viața lui. Relația noastră degenerase însă atât de mult, încât, oricum, nu îmi era deloc greu să păstrez secretul activității mele clandestine.

Totuși, am început să fiu mai atent în privința declarațiilor politice pe care le făceam. În trecut, fusesem destul de neserios, gata oricând să critic regimul sovietic. Acum, ca să nu atrag atenția asupra mea, am încetat: nu aveam chef să fiu dat afară sau pedepsit pentru iresponsabilitate, când aveam treburi mai importante de făcut. Îmi era destul de ușor să îmi văd de treaba mea, fiindcă atmosfera în cadrul KGB și în societatea sovietică, în general, se înrăutățea: deschiderea și relaxarea dispăruseră și regimul se îndrepta spre o epocă neostalinistă.

Am înțeles totul cu prilejul vizitei binecunoscutului critic literar Vladimir Lakșin, care ajunsese faimos în anii 1960 pentru laudele aduse lui Soljenițîn; devenise preferatul inteligheției rusești după ce publicase un articol genial despre romanul *O zi din viața lui Ivan Denisovici*. Dar acum, când a venit la Copenhaga și m-am grăbit să-l întâmpin, plin de entuziasmul anilor 1960, s-a dovedit a fi rece și

indiferent și nu a vrut să stea de vorbă cu mine. Ulterior, mi-am dat seama că, după expulzarea lui Soljenițîn din URSS, Lakșin a aflat cât de expus era el însuși – și, din moment ce toate ambasadele erau pline de spioni, de ce să-și deschidă inima în fața unui străin?

Ofițerii noi care veneau de la Moscova ne dădeau alte indicii despre cum se deteriorau lucrurile acasă. Nikolai Gribin, sosit la Copenhaga în 1976, nu era în niciun caz un liberal, ci, dimpotrivă, un individ conformist, rigid. Totuși, chiar și el a recunoscut că situația se agrava, ceea ce îmi ușura sarcina să tac din gură. Alt distins vizitator din Moscova a fost compozitorul Dmitri Șostakovici, care a venit cu tânăra sa soție (a treia) și cu fiul său pentru a ține o prelegere. La final l-am întrebat pe care alt compozitor contemporan îl considera a fi cel mai aproape de el în spirit. Mi-a răspuns:

— Pe Benjamin Britten.

A doua zi dimineață, fiul lui m-a rugat să traduc articole din presa locală și, cu toate că îl avertizasem că ziarele din Copenhaga erau, de obicei, lipsite de respect, el a insistat. Abia începusem un articol scris de

un critic muzical extrem de grosolan, când a strigat către mine:

— Suficient! Suficient!

*

În timpul celei de-a doua perioade petrecute în Danemarca, badmintonul a ajuns să joace un rol important în viața mea. M-am înscris la un club și luam parte activ la activitățile acestuia, jucând în meciuri și competiții, mai ales duminica. Badmintonul mi-a permis să trăiesc ca o persoană occidentală normală, jucând cu danezi și relaxându-mă apoi la o bere într-o cafenea. În URSS, după prima ședere în Danemarca, descoperisem că Federația Sovietică de Badminton era într-o stare jalnică: sportul nu primea subvenții de la stat și rezista doar prin eforturile celor entuziaști. Sperând că voi putea îmbunătăți lucrurile, mi-am oferit serviciile și am devenit membru al comitetului de conducere. Întors în Danemarca, am scris memorii fictive, ca și cum aparțineau unor oameni importanți, în care povesteam ce păcat că Federația Sovietică nu era membră a Federației Mondiale de Badminton sau măcar a Federației Europene de Badminton. Am scris că prietenii și

simpatizanții noștri considerau că prezența noastră în acele organizații era de dorit, pentru a contrabalansa influența chinezilor. A funcționat: Federația Sovietică s-a alăturat ambelor structuri importante și, ulterior, am aranjat vizita a cinci echipe rusești, însoțindu-le într-un turneu în țară.

În 1977, viața mi s-a complicat, prin apariția Leilei Alieva, o fată care lucra ca dactilografă în birourile Organizației Mondiale a Sănătății de la Copenhaga. Fiica unei rusoaice și a unui azer din Azerbaidjan, era înaltă și frumoasă, cu trăsături vădit orientale – foarte apropiate de cele turcești, plăcute, mai puțin nasul mare. Pe atunci, avea 28 de ani, fiind cu 11 ani mai tânără decât mine, și m-am îndrăgostit la prima vedere.

Situația era cel puțin complicată. Locuia într-un apartament în care nu m-am dus niciodată, fiindcă îl împărțea cu alte fete și aveau mulți vecini. În mod evident, nu puteam merge în apartamentul meu. Așadar, în ciuda faptului că dragostea noastră s-a aprins repede, am mers doar de două ori la un hotel înainte să trebuiască să mă întorc din nou la Moscova. Totuși, ne-

am făcut planuri să ne căsătorim imediat ce reușeam să divorțez.

Din diverse motive, amândoi eram nerăbdători să întemeiem o familie. După o căsnicie sterilă și dezamăgitoare, mă apropiam de 40 de ani și un instinct firesc îmi spunea să caut o femeie care să devină mama copiilor mei. Și Leila simțea că îi trece vremea și, fiindcă azerii sunt oameni așa de calzi și de familiști, perspectiva de a rămâne fără copii era mai rea pentru ea decât pentru rusoaicele sadea.

Crescând într-o familie musulmană strictă, fusese ținută departe de băieți până a devenit imposibil pentru tatăl ei să o mai poată controla. Fusese izolată de persoane din afara familiei până la vârsta de aproape 20 de ani; și, de la 16 la până la 18 ani, când alte fete mergeau de la o petrecere la alta, de la un prieten la altul, ea fusese ținută în izolare. Chiar și la școală, tatăl ei îi interzisese să joace volei, fiind convins că e inacceptabil pentru o femeie să-și arate picioarele purtând pantaloni scurți.

Lucru neobișnuit pentru o fată din Moscova, începuse să lucreze imediat după terminarea școlii. Majoritatea părinților încercau să-și trimită fetele la universitate

cu orice preț, dar Leila a început ca dactilografă la biroul unui proiectant la vârsta de doar 18 ani. Apoi a mers la ziarul pentru tineret *Moskovski Komsomoleț* – una dintre publicațiile mai bune, care încă încerca să fie dinamică și interesantă. Și acolo a lucrat ca secretară, dar, fiindcă, la fel ca majoritatea celor din familia ei, scria bine, a fost promovată și a ajuns reporteră. Cele mai fericite amintiri ale sale le avea din timpul celor doi ani petrecuți scriind despre evenimente desfășurate la Moscova. Apoi cineva i-a spus că, dacă înaintează o cerere la Ministerul Sănătății, ar putea primi o slujbă la Organizația Mondială a Sănătății, ceea ce s-a și întâmplat, după ce a trecut proba verificării dosarului. A devenit din nou dactilografă, dar era nerăbdătoare să lucreze și să trăiască în străinătate, câștigând pe deasupra și un salariu bun – chiar dacă trebuia să dea mare parte din el înapoi la ambasadă, așa cum făceau toți cetățenii sovietici angajați în cadrul organizațiilor din străinătate.

La Moscova, după cum mi-a povestit vag, avusese o relație – în sfârșit – cu un bărbat total nepotrivit. Era un băutor înrăit și nu avea niciun scop în viață, dar, fiindcă era

îndrăgostită nebunește, a devenit aproape o sclavă – o relație de care el s-a bucurat și pe care a exploatat-o, tratând-o foarte rău. După o vreme, situația a devenit insuportabilă pentru ea și s-au despărțit.

Din câte puteam să-mi dau seama, nu avusese alți iubiți, și am avut impresia că experiența ei în ce privește relațiile intime era limitată. Cred că asta se datora elementului musulman din trecutul ei, iar ea a recunoscut că, din cauza educației ei, era o persoană inhibată. Totuși, avea un mare potențial: era sociabilă, interesantă, originală, isteață și dornică să fie plăcută. Perspectiva de a trăi cu ea într-o bună zi era foarte atrăgătoare.

La început, Elena nu a știut de relația mea secretă. Apoi, treptat, și-a dat seama că se întâmpla ceva și a făcut vreo două scene neplăcute acasă. Cel mai rău lucru era că danezii ascultau și îi informau pe britanici despre certurile noastre; Andrew chiar m-a întrebat îngrijorat dacă munca mea pentru el îmi provoca stres inutil. I-am spus o parte din adevăr – că mariajul meu cam scârțâia –, dar am adăugat:

— Nu te învinovăți. Asta durează de mult timp și nu are nimic de a face cu tine.

Și totuși, într-un fel, avea: decizia mea de a ajuta Occidentul introdusese un nou element în viața mea. Mi-am dat seama – ca de obicei – că permisesem ca mintea să-mi conducă inima. Faptul că acum luptam sub acoperire contra comunismului, doar din rațiuni ideologice, însemna că jumătate din existența și din gândurile mele trebuiau să rămână secrete: nu-mi puteam deschide inima în fața nimănui. Cu Elena, acest lucru nu prea conta, fiindcă relația noastră fusese întotdeauna superficială, dar acum, cu Leila, ce urma să se întâmple? Puteam să am acea relație caldă și apropiată după care tânjeam? Nu puteam decât să-mi urmez instinctul și să sper că lucrurile se vor rezolva.

Lună după lună, atribuțiile mele clandestine se desfășurau fără vreo problemă. Dar apoi au început să circule zvonuri vagi că existau scurgeri de informații în KGB, aduse de ofițerii care se întorceau din permisie de la Moscova, unde oamenii bârfeau și discutau chestiuni profesionale ore în șir. Pentru mine, nu era nimic sinistru în legătură cu aceste zvonuri – până în ianuarie 1977. Atunci m-a trecut un fior de gheață pe șira spinării,

când am auzit că norvegienii arestaseră, la Oslo, o femeie pe nume Gunvor Haltung Haavik, o secretară în vârstă din Ministerul de Externe al Norvegiei, care spionase pentru KGB timp de aproape trei decenii. Până atunci nu-i știusem numele, dar, în urmă cu un an, Vadim Ciornîi, un ofițer KGB proaspăt trimis de la Moscova, îmi vorbise despre o agentă de-a noastră din Norvegia, cunoscută ca „Greta", iar eu, bineînțeles, îmi alertasem contactul britanic. Când a avut loc arestarea, am crezut că informația mea o expusese – și am fost considerat de câteva ori responsabil pentru prăbușirea ei. Ulterior, am aflat că norvegienii fuseseră pe urmele ei încă din 1975, așa că orice le-aș fi spus doar le-ar fi dat asigurări suplimentare în privința ei.[68]

De la Ciornîi am mai aflat că, în Norvegia, KGB avea un agent și mai important decât Haavik, tot în Ministerul de Externe, o persoană cu pregătire de jurnalist. Am transmis și aceste detalii mai departe, care au fost vitale în demascarea lui Arne Treholt, un activist politic blond și înflăcărat care, la data arestării lui Haavik, avea 35 de ani și era o personalitate marcantă din Partidul Muncitoresc

Norvegian. (Le-au trebuit norvegienilor ani întregi de investigații înainte să-l prindă. Încă cercetau chestiunea, când am ajuns în Anglia, în 1982. Atunci am putut să-l identific în mod clar și a fost arestat, în sfârșit, în 1 ianuarie 1984, când era pe cale să urce într-un avion cu destinația Viena, cu 66 de documente secrete de la Ministerul de Externe norvegian în servietă.)

Tot în 1978, am aflat din întâmplare că KGB ori GRU (sau poate ambele) racolaseră un spion în Suedia, membru al unei organizații de securitate, civile sau militare. Informația mea era parțială, dar i-am avertizat pe britanici că în serviciile secrete suedeze exista o breșă, iar ei au transmis mesajul mai departe. S-a dovedit că suedezii deja aveau câteva indicii referitoare la prezența unui trădător printre ei, dar informația mea i-a condus către Stig Bergling, care lucrase în serviciul de securitate civilă, apoi trecuse în serviciul militar și plecase în Israel ca membru al forțelor ONU de menținere a păcii. Cu ajutorul Israelului, suedezii l-au arestat acolo, l-au adus acasă și l-au dus la închisoare. S-a dovedit, după cum

suspectam, că era agentul a două servicii sovietice: fusese recrutat de KGB, dar apoi fusese trimis la GRU, care îl coordona în Orientul Mijlociu.[69]

În Danemarca, KGB nu avea un agent comparabil cu Haavik sau cu Treholt: singura amenințare notabilă pentru Occident era un polițist gras din departamentul de imigrări, pe care Linia KR îl folosea ca agent. Era util, fiindcă putea informa KGB despre politica daneză față de străini, ambasade și așa mai departe, iar la poliție ajungeau adesea zvonuri de la serviciul de securitate, care era doar o ramură specializată a propriei lor organizații. Pentru a opri scurgerea de informații, le-am spus britanicilor despre polițist, fiind mutat curând într-un post dintr-un orășel de provincie. A fost foarte ușor pentru autorități să-l mute,fiindcă bea în exces și, de aceea, au avut o scuză plauzibilă.

*

De Paște, în 1978, fiindcă activitatea KGB scăzuse în intensitate, am profitat de ocazie ca să merg la spital pentru o operație la nas. De câțiva ani sufeream de congestie nazală, care se transformase în astm, așa că aveam

nevoie de o mică operație pentru a deschide căile respiratorii. Când m-am dus prima dată, medicul m-a examinat și mi-a spus:

— Nu vă pot opera, aveți tensiunea prea mare.

— Bine, i-am răspuns eu. Să mai încercăm mâine. Mă voi întoarce.

Am găsit câteva pastile la ambasadă, le-am luat timp de 24 de ore și m-am dus din nou la spital. Se pare că și-au făcut efectul și operația a decurs bine – cu toate că, ulterior, chirurgul mi-a spus că sângerasem îngrozitor de mult.

Mi-am petrecut următoarele patru zile recuperându-mă. Nimeni nu a venit să mă vadă: Elena nu dorea, iar Leila nu se simțea încrezătoare să viziteze soțul altei femei. Nu m-am supărat, fiindcă aveam un tovarăș de salon plin de viață, un bătrân danez singur, mare băutor, care dăduse de necaz după o seară petrecută într-un bar. Când a ieșit afară, dimineața devreme, a alunecat pe gheață și și-a spart nasul. Fiindcă trăia într-un apartament mic și neîncălzit, era încântat să petreacă câteva zile într-un spital luxos, cu asistente drăguțe, mâncare excelentă și un rus drept companion. Când

am rugat pe cineva de la ambasadă să aducă două sticle de votcă, asistentele au fost nespus de bucuroase și au pregătit o masă splendidă de Paște, cu mâncare din belșug și suc de fructe combinat cu votcă.

Se apropia momentul întoarcerii la Moscova, iar eu și Elena căutam soluții pentru relația noastră. Era nehotărâtă în legătură cu intențiile sale: în oricare altă societate ar fi divorțat imediat, dar kaghebiștii, ipocriți, erau foarte stricți în chestiunile morale și știam că ne-ar fi complicat mult situația. Eram conștient că divorțul va duce la discuții neplăcute cu șefii, la birou, și cu cei de la partid. Mai era și chestiunea viitoarei mele numiri. La fel ca în toate departamentele KGB, cu cât un angajat căpăta mai multă experiență, cu atât se întețeau intrigile din jurul promovării unui candidat în anumite posturi. Aveam nevoie de sprijin, iar Mihail Liubimov (care îi urmase lui Moghilevcik ca rezident la Copenhaga) s-a dovedit un ins de treabă.

— Te vor critica, mi-a spus. Nu numai că te vor condamna pentru divorț, care nu le place, dar te vor acuza și că ai avut o aventură *en poste*, ceea ce va fi rău pentru

tine. Hai să atenuăm lovitura făcând ceva pozitiv.

Liubimov mi-a devenit prieten pe viață. Genial și dezinvolt, fusese trimis la rezidența din Londra în anii 1960, hotărât să submineze întreaga Mare Britanie, inclusiv familia regală. Rezultatul a fost că s-a îndrăgostit de acel loc și a devenit un susținător entuziast al tuturor aspectelor vieții britanice, mai ales al literaturii engleze și al scotch-ului.

Acum, trimițând câteva rapoarte favorabile la Centru, a dat impresia că munca mea în Danemarca fusese cu folos și i-a convins pe șefi că eram cel mai bun candidat pentru a deveni adjunctul șefului Departamentului al III-lea din Direcția I Centrală. În termenii noștri, acesta era un post extrem de important, de fapt, însemna al doilea om din punct de vedere ierarhic din cel de-al treilea cel mai important departament din KGB. Urma să mă ocup de secțiile scandinavă și finlandeză și apoi să fiu instalat în fruntea rezidenței din Stockholm, Oslo sau, poate, chiar din Copenhaga.

---

[67] Bănuiam cu tărie acest lucru atunci și, peste câțiva ani, am primit confirmarea, când, aflându-

mă într-o țară cu o rezidență britanică mai mare decât în Danemarca, un specialist în comunicații operative a remarcat într-o doară că el instalase aparatura pentru a asculta ce se vorbea în apartamentul din Copenhaga unde se desfășurau întâlnirile cu mine.

[68] Haavik a avut peste 250 de întâlniri cu diverși ofițeri în peste 27 de ani de spionaj și a transmis ofițerilor KGB mii de documente secrete. La șase luni după arestare, a murit în celulă din cauza unui infarct, înainte să fie judecată. Ciornîi – un lucrător mediocru, tipic pentru KGB – s-a sinucis ulterior în Moscova când a aflat că are cancer, împușcându-se cu un pistol pe care-l ținea în birou.

[69] În 1987, Bergling a fost eliberat, pentru a-și petrece sfârșitul de săptămână cu amanta sa. A dispărut, iar suedezii au concluzionat corect că defectase în Uniunea Sovietică. Trimis în Liban de către GRU, a lucrat acolo ca agent, dar, în 1994, s-a predat autorităților suedeze, care l-au băgat înapoi în închisoare.

Capitolul 10

Un nou început

Întors la Centru, la Moscova, m-am dus să-l văd pe șeful departamentului meu, Viktor Grușko, un tip minunat, atipic pentru KGB. După cum sugerează numele, era ucrainean, scund, plinuț, cu ochi căprui și vioi și păr negru. Probabil că prin vine îi curgea sânge balcanic sau turcesc și avea o manieră calmă și zâmbitoare de a se comporta, care indica strania lui combinație de lene și de sârguință: cu toate că nu îi plăcea să se spetească prea mult, la nevoie, putea munci asiduu. Spre deosebire de Zaițev, își dăduse seama la începutul carierei că delegarea inteligentă a sarcinilor reprezenta cheia succesului și nu încerca să facă totul de unul singur. Nu își intimida interlocutorii, ci dimpotrivă, avea o voce blândă, fără pic de accent. Cu toate că nu era intelectual, avea o inteligență nativă care îi permitea să se descurce foarte bine în companie selectă. Prima lui numire în

străinătate, în Norvegia, fusese ca simplu diplomat.

Când am intrat în biroul lui, m-a întâmpinat cu un zâmbet larg și am văzut că era pregătit să mă promoveze într-o funcție importantă; dar, înainte, i-am întins o scrisoare de la Liubimov, care explica problemele mele de acasă.

— Viktor Feodorovici, l-am avertizat, înainte să spuneți ceva, mai bine citiți hârtia asta.

Pe măsură ce citea, veselia îi dispărea din ochi.

— Da, spuse abătut, mă tem că asta schimbă tot.

Brusc și-a dat seama că, în loc de o simplă promovare, trebuia să facă față unui scandal. A oftat și a adăugat:

— Acum cred că va trebui să te mulțumești cu Partcom [un fel de secție responsabilă cu personalul]. Deocamdată rămâi în departament și poți să fii ofițer superior și să te ocupi de probleme importante. Am mult de lucru pentru tine. Nu te îngrijora.

A început să vorbească despre alte chestiuni.

— Ce vești îmi aduci despre Otto? a întrebat. A avut loc întâlnirea?

— Da, am răspuns și am început să-i povestesc despre ultimul meu contact din Danemarca.

Dar, chiar în timp ce vorbeam, observam plictiseala teribilă care se citea pe fața interlocutorului meu: pur și simplu, nu voia să se deranjeze cu operațiuni de mică anvergură precum cea descrisă de mine. Grușko nu voia să aibă nimic de a face cu lungile rapoarte pe care ofițerii le trimiteau în continuu de la rezidențele din străinătate: chiar dacă era șef de departament, nu le citea niciodată, știind că aproape totul fusese inventat și că legăturile stabilite nu aveau prea mare relevanță operativă. În schimb, voia să știe mai multe despre agenți precum Treholt, dar, bineînțeles, nu dețineam astfel de date. De aceea, era nerăbdător să afle despre relațiile personale ale celor de la rezidențe: cine ce făcea, ce relație era între ambasador și rezident. După o vreme, mi-a spus:

— Bine. Du-te și bucură-te de concediu, dar pregătește-te pentru conversații neplăcute.

Am avut nenumărate astfel de conversații. Ca întotdeauna, oamenii răi erau nerăbdători să exploateze neplăcerile divorțului meu iminent și să-i înflorească aspectele negative.

— Ai avut o *aventură*, îmi spuneau pe un ton amenințător. În timp ce erai la datorie, ai fost implicat într-o *aventură*. Foarte neprofesionist din partea ta.

Singurul lor scop era să provoace scandal și să-mi facă viața grea.

Existau toate premisele pentru derularea unor scene umilitoare la ședințele Partcom, care se considera instanța morală cu drept de judecată asupra personalului. Acolo, comitetul analiza dosarul persoanei care greșise, forțându-l (sau forțând-o) să se căiască în public, să se umilească, să promită că își va face autocritica și că va accepta judecata tovarășilor săi. Soțiile neglijate sau bătute se plângeau de comportamentul soților, cerând să fie denunțați drept oameni de nimic sau, uneori, solicitând ajutor pentru a-i aduce înapoi acasă.

Atacurile colegilor mei erau caracteristice competiției pen-tru posturi dintre angajați, dar, în cazul meu, aveau la bază și invidia.

Dobândisem deja reputația de ofițer cu judecată politică pătrunzătoare, confirmată în toate domeniile mele de activitate: eram bun la limbi străine, scriam rapoarte excelente, cunoșteam numeroase aspecte de istorie, dovedeam calități de agent operativ, capabil să realizeze contacte și să coordoneze doi agenți în Danemarca. În KGB existau nenumărați lucrători care, deși buni în anumite domenii, erau slabi în altele. În general, aceștia stârneau intrigile, inspirate de invidia față de cineva care se descurca bine pe toate planurile profesionale.

O lună de convalescență în aerul fierbinte și uscat și în climatul marin din Crimeea m-a ajutat să mă recuperez după operația la nas. Am fost cazat într-un sanatoriu situat între Ialta și Gurzov și mi-am amintit cu plăcere de acea fenomenală vacanță la Artek, nu departe pe coastă, și de fetele cu picioare lungi din Germania de Est, pe care le cunoscusem la competiția sportivă organizată acolo.

Întors la Moscova, am încercat să mă obișnuiesc cu faptul că, deși eram ofițer superior, nu aveam o funcție anume. Am mai descoperit că trebuia să fiu mereu în

gardă, așa cum s-a întâmplat după un exercițiu condus de trădătorul britanic Kim Philby. Din când în când, KGB îi dădea lui Philby spre analiză câte un caz și, spre sfârșitul lui 1978, i-au dat cazul Haavik, după ce schimbaseră numele din material, astfel încât el să nu-și poată da seama unde se desfășuraseră evenimentele prezentate. Concluzia lui, bazată pe un studiu atent, a fost că scurgerea de informații putea să vină doar din interiorul KGB.

Într-o dimineață, la scurtă vreme după aceasta, Grușko i-a convocat pe ofițerii superiori la el în birou – șapte în total, cu tot cu mine – și ne-a spus pe un ton foarte serios:

— Sunt indicii că există scurgeri de informații din KGB și că adversarul primește informații.

A explicat că Philby făcuse un raport despre cazul Haavik și ne-a spus concluzia la care ajunsese. Apoi a adăugat:

— Este îngrijorător, mai ales fiindcă succesiunea evenimentelor sugerează că *trădătorul poate fi în această cameră chiar în această clipă*. Se poate afla aici printre noi.

Am avut nevoie de fiecare dram de efort fizic pe care-l puteam aduna pentru a nu mă înroși la față. M-am pișcat tare de coapsă, prin buzunarul de la pantalon, și durerea bruscă mi-a distras atenția pentru o clipă, ajutându-mă să-mi păstrez expresia impasibilă. Dar am fost aproape să mă dau de gol și m-am simțit rău.

Am avut alt moment neplăcut cu Aleksandr Cebotok, un prieten care avea relații atât de bune cu un ziarist danez, încât Liubimov îl considera recrutat. Într-o zi, Cebotok a intrat în biroul meu și s-a lamentat:

— Problema cu omul ăsta e că, dacă îi vorbesc despre colaborare, îmi spune: „Dar dacă este un trădător în KGB? Mă va da de gol și autoritățile vor afla despre mine".

Remarca a fost atât de bruscă, încât am scos un sunet ciudat, pe care Cebotok l-a observat în mod inevitabil. Fiindu-mi bun prieten și nefiind prea isteț de felul lui, s-a îngrijorat imediat și m-a întrebat:

— Te simți bine?

— Da, mulțumesc, am răspuns. Numai că trec printr-o situație foarte neplăcută acasă. Nu pot să-mi iau mintea de la problemele

de familie. Oamenii sunt foarte nedrepți în legătură cu divorțul meu.

Făcându-l să se simtă vinovat, am reușit să duc conversația pe un teritoriu neutru, dar a fost o lecție bună pentru viitor, să-mi păstrez cumpătul mai bine.[70]

Apoi, din nou, câteva luni mai târziu, un specialist în problemele regiunii arctice, Anatoli Semionov, a amintit o aparentă scurgere de informații în domeniul său. Stând la biroul din mica lui încăpere, acest om foarte inteligent a spus:

— După cum știți, am acordat atenție deosebită zonei arctice începând din 1973, iar KGB a fost forța principală care și-a dorit să transforme Oceanul Arctic și teritoriile învecinate într-un bun strategic pentru Uniunea Sovietică. Totul a fost strict secret. Și totuși, în ultimii ani, am mirosit că Occidentul știe mai multe decât ar trebui despre operațiunile noastre de acolo. Ciudat, nu-i așa?

Am făcut un comentariu neutru, dar stomacul mi se strânsese ghem. Puterea principală din zona arctică era Norvegia și știam că Arne Treholt ne dăduse informații extrem de utile.A doua putere interesată era Canada, dar Danemarca, la rândul ei,

avea propriile interese, fiindcă Groenlanda făcea parte din teritoriul ei, și, de-a lungul colaborării mele cu britanicii, le furnizasem multe materiale, fie verbal, fie scris, sub formă de documente. Probabil că Semionov m-a consultat doar fiindcă știa că sunt specialist pe chestiuni daneze, dar m-am speriat foarte tare să nu aibă suspiciuni față de mine.

În această perioadă dificilă, nu am avut nicio tentativă de a-i contacta pe britanici. Îmi ascunsesem instrucțiunile primite în acest sens în cele mai secrete locuri pe care le-am putut concepe și știam că locurile preferate pentru stabilirea de contacte erau supravegheate în mod regulat. Dacă apăream într-unul dintre ele, mesajul meu ar fi ajuns unde trebuia, dar nu intenționam să trec la fapte decât dacă aflam ceva nou și important. Din când în când, auzeam detalii despre operațiunile KGB care cu siguranță ar fi interesat serviciile secrete britanice. De exemplu, au ieșit la iveală mai multe detalii despre Treholt: într-o zi, identitatea lui mi-a fost în sfârșit confirmată când am văzut pe biroul cuiva, cu fața în jos, o bucată de hârtie scrisă pe jumătate și semnată OLT. Dar

riscul de a fi observat de KGB era atât de mare, încât încercările de a-i contacta pe britanici ar fi fost justificate doar de evenimente excepționale.[71]

În plus, aveam și alte motive să aștept răbdător desfășurarea evenimentelor: aveam presimțirea că puteam să plec din nou în misiune în străinătate, așa că mi-am propus să trag sforile pentru a fi trimis în Marea Britanie. Primul pas era să obțin transferul la secția britanică a departamentului meu și, cu acest gând în minte, am început să-i cultiv pe cei de acolo. Nu a fost ușor, întrucât alcătuiau un grup mic și compact, cu propriile obiceiuri și tradiții, toți buni vorbitori de engleză, izolați de alți colegi.

Spre norocul meu, mă înțelegeam bine cu adjunctul șefului departamentului responsabil cu chestiunile britanice, Dmitri Svetanko, un individ care, deși autoritar, era de felul lui bun la suflet. Chel, cu ochi bulbucați, burtă revărsată peste cureaua pantalonilor și temperament coleric, arăta ca un bețiv – și chiar era (o dată la câteva luni sărea calul și ori se bătea cu cineva, ori amenința să distrugă un restaurant); dar era și muncitor și îi plăceau oamenii de

acțiune, printre care mă număram și eu. Încet, ne împrieteniserăm.

Dacă Svetanko era de treabă, nu același lucru se putea spune despre șeful secției britanice, Igor Titov, un individ foarte rău, cu atitudine profund antibritanică. Mult mai tânăr decât Svetanko, având în jur de 35 de ani, dar chelind prematur și cu ten pământiu, lăsa impresia că este permanent nemulțumit. Râdea sau zâmbea rar; mai degrabă avea o privire cinică și dezaprobatoare, accentuată de viciul lui de a fuma țigară după țigară. Nici alte obiceiuri de-ale lui nu puteau să-mi sporească respectul față de el: când primea cartușe de țigări de la duty-free, trimise în bagaj diplomatic de la Londra, abia aștepta să le-nhațe și să le încuie într-un dulap metalic. În același mod primea și reviste pornografice, aduse din Soho, atent împachetate și adresate lui personal. Revistele le împrumuta unor prieteni apropiați, înainte să le ofere drept șpagă sau răsplată oricui îi făcuse un serviciu.

Oricât de mult îmi displăcea să intru în grațiile unei astfel de creaturi, m-am forțat să-i câștig bunăvoința, știind că era un personaj-cheie în toată afacerea. Am

început să luăm masa împreună la cantină și am dezvoltat o relație profesională. În același timp, m-am apucat să învăț engleza, înscriindu-mă la un curs organizat de Direcția I Centrală.

Cadrele didactice de acolo erau cele mai simpatice persoane din întreaga organizație. Personalul era format aproape în totalitate din femei, toate prietenoase, inteligente și dedicate studiului limbii și literaturii engleze. Cele care fuseseră în Anglia erau invidiate de colegele lor mai puțin norocoase, dar toate păreau mult mai umane decât restul angajaților din KGB, fiindcă își însușiseră o parte din esența culturală și spirituală a Angliei.

Una dintre ele – o femeie pe la 30 de ani, ai cărei minunați ochi verzi te făceau să nu observi că era cam bondoacă – m-a impresionat profund când mi-a cerut părerea despre o chestiune morală care nu-i dădea pace. Oare să-i spună fiicei sale adevărul despre cum ar trebui să fie viața într-o societate liberă și democratică, precum cea din Occident, ori, ca să o protejeze, să o lase să creadă în propaganda oficială a autorităților, cu toate minciunile

ei, răspândite în toate segmentele societății sovietice?

— Dacă îi spun vreodată despre adevăratele valori, va fi nefericită, a recunoscut cu tristețe. Ce să fac?

Mi s-a părut emoționant faptul că cineva care nu mă cunoștea îndeajuns de bine avea destulă încredere în mine pentru a-mi pune o astfel de întrebare. I-am răspuns:

— Oricum ar fi viitorul, ar trebui să vă creșteți copilul în spiritul adevăratelor valori: spuneți-i despre justiție și onestitate și asigurați-vă că înțelege ce e bine și ce e rău. Apoi explicați-i treptat despre sistemul existent la noi.

Vedeam cât de greu îi era acestei profesoare, care se uita la mine neîncrezătoare, dar nu aveam un sfat mai bun pentru ea.

Împreună cu colegele ei, aflând că deja vorbeam alte limbi și chiar voiam să învăț în plus, au făcut eforturi speciale ca să mă ajute. Arătau totuși o curioasă lipsă de interes în istoria limbii, subiect care pe mine mă fascina. Într-o zi, într-o pauză, am desenat un tabel pe tablă, care arăta cum diferite cuvinte se transformaseră din germană în daneză, din daneză în suedeză

și din suedeză în engleză; profesoara mea a părut impresionată, dar mi-am dat brusc seama că nu-i trecuse vreodată prin cap să exploreze universul etimologiei.

Cursul complet de engleză a durat opt semestre, împărțite pe patru ani, și mulți dintre cursanți aveau o puternică motivație să îl ducă la bun sfârșit, fiindcă orice ofițer cu certificat de competență lingvistică putea cere creșterea cu 10% a salariului. (Creșterea maximă era de 20%, pentru două limbi și, cum eu deja cunoșteam germana și daneza, nu mai puteam beneficia de nicio mărire.) La început, mi s-a părut greu: ca temă pentru acasă, fiecare dintre noi primea câte o casetă cu știrile de dimineață de la BBC și ni se spunea să facem o transcriere completă a acestora. Orele de curs se țineau dimineața într-o săptămână, după-amiaza în cealaltă săptămână, așa că îmi era greu să le potrivesc cu programul meu la serviciu, dar, hotărât să lucrez într-un ritm accelerat, am reușit să comprim patru ani de studiu în doi. Sunt sigur că am fost ajutat de pregătirea mea lingvistică anterioară în germană, suedeză, franceză (într-o anumită măsură) și daneză, dar am fost mulțumit în

mod special că, fiind de departe cel mai în vârstă cursant (41 de ani când am început), i-am depășit pe studenții mai tineri.

Într-o frumoasă zi de vară din 1981, am susținut cu succes examenul de absolvire, ceea ce nu însemna că puteam vorbi fluent în engleză: cunoștințele mele încă erau superficiale. Dar ce limbă extraordinară! Pentru un străin, engleza seamănă cu o clădire uriașă pe care trebuie să o cunoști și, după cum remarca cineva, cu cât te apropii mai mult, cu atât îți pare tot mai înaltă și mai impunătoare. (Este o limbă atât de bogată, încât dicționarul meu englez-rus cel mai bun, în două volume, conținea 160 000 de intrări, în comparație cu cele doar 60 000 de intrări ale dicționarului francez-rus.)

Cu toate că ezitam să vorbesc, puteam citi destul de bine și am fost fascinat de povestirile scurte ale lui Somerset Maugham, care m-a cucerit prin stilul lui excepțional de clar. De asemenea, în secțiunea politică a bibliotecii KGB, am găsit cu uluire toate cele șase volume din *Istoria celui de-al Doilea Război Mondial*, de Winston Churchill, traduse în rusă și publicate de Editura Militară, în 1955, în

timpul destinderii din vremea lui Hrușciov. În această ediție elegantă, având coperți cartonate, la fel ca originalul, am descoperit numeroase informații despre război, mai ales că erau prezentate de un mare om de stat occidental. Citind, am început să înțeleg modul de funcționare al administrației britanice, al redactării și expedierii telegramelor și așa mai departe, astfel că experiența aceasta mi-a fost foarte utilă.

Seara, în autobuz, pe drumul spre casă de la birou, aveam mereu un volum cu mine și, oricând dădeam peste ceva de mare interes, citeam cu voce tare. Deși plictisiți de gestul meu, colegii mei erau nevoiți să mă asculte. Unul dintre episoadele relatate de mine s-a petrecut în 1942, când Churchill l-a vizitat pe Stalin la *dacea* numită „Vila de Stat nr. 7", unde descrie cum, în cel mai greu an al războiului, locuința era plină cu fructe proaspete, vinuri franțuzești fine și servitori. În grădină, Churchill a găsit „un acvariu mare din sticlă, plin cu diverși peștișori aurii care erau atât de blânzi, încât îți mâncau din palmă", iar el și-a făcut o obișnuință din a-i hrăni zilnic. I s-a arătat, de asemenea, un

nou adăpost antiaerian „dintre cele mai luxoase”, cu lifturi ce coborau 30 de metri sub pământ și încăperi complet mobilate. „Luminile erau splendide”, scria autorul. „Aveau mobilă de tip «*utility*»[72], stilată, luxoasă și viu colorată. Am fost mai atras de peștișorii aurii.”

— Nu-i așa că-i minunat?! am strigat, dar colegii mei nu știau ce să zică.

Niciun ofițer KGB nu avea cum să spună ceva pozitiv despre un om de stat britanic… În cele din urmă, unul a mormăit:

— Ce mare umanist! I-au plăcut mai mult peștii decât oamenii.

Cum trebuie să fi vorbit aceiași oameni despre mine după fuga mea din 1985: „Amintiți-vă cum citea tot timpul acele cărți nenorocite și îl lăuda pe Winston Churchill!”

Am avut o primă șansă să-mi exersez engleza când mi s-a cerut să traduc rapoarte scrise de Kim Philby. Spre dezamăgirea mea, nu l-am întâlnit niciodată, dar Svetanko avea obiceiul de a trimite patru sau cinci tineri ofițeri vorbitori de engleză la seminarele organizate de fostul spion într-un

apartament conspirativ, spațios, situat pe strada Gorki. O dată pe an, Philby le vorbea tinerilor aspiranți la meseria de agent secret despre diverse aspecte ale societății britanice și le descria modul de exprimare ale diverselor categorii de locuitori. Făcea chiar mici scenarii:

— Imaginați-vă că sunt contactul vostru, de profesie avocat. Haideți să purtăm o conversație, iar voi puneți întrebările.

Apoi juca diverse alte roluri – om de afaceri, ziarist, ofițer din serviciul secret – și la final scria rapoarte secrete despre performanțele elevilor săi.

Într-o bună zi, Svetanko m-a rugat să traduc câteva rapoarte. A fost o sarcină dificilă. Philby le scrisese într-o engleză complicată. Era o situație ciudată, fiindcă, în ciuda admirației sale pentru regimul sovietic, nu vorbea prea bine rusa și nu a învățat niciodată să scrie măcar un cuvânt în această limbă. De ce folosise o engleză atât de elegantă în rapoartele sale? Încerca să impresioneze pe cineva? Sau își arăta disprețul, provocându-ne pe noi, prostănacii, să-l înțelegem?

Oricare a fost motivul, m-am ridicat la înălțimea sarcinii și mi-am dat silința să-i

traduc frazele lungi și întortocheate în rusă, inclusiv nuanțele. Fiindcă întotdeauna mi-a plăcut să traduc texte dificile, mi s-a părut un exercițiu plăcut și, în timp ce lucram, mi-am dat seama că, în pofida ifoselor sale, Philby era un iscusit evaluator al caracterului oamenilor, cu o bună capacitate de a surprinde trăsăturile lor esențiale.

Comod din fire, nu voia mult de lucru, așa că ținea seminarele între octombrie și decembrie, dar în fiecare an, Albert Kozlov, omul de legătură dintre el și departamentul nostru, îi cumpăra un cadou de ziua lui ca să-l facă fericit. Uneori, Kozlov îmi cerea sfatul în acest sens și, din moment ce nu exista nimic de calitate în magazinele obișnuite, întotdeauna mergeam la magazinele de antichități (pe atunci erau patru în Moscova). Într-un an am găsit un set de instrumente de scris, datând de la începutul secolului, care se încadra în suma de bani rezervată pentru cadou. Cu altă ocazie, i-am spus lui Kozlov să-i ducă lui Philby o carte despre el scrisă de un danez, ca să-mi poată da un autograf. După câteva zile, am primit-o, cu dedicația „Bunului

meu prieten Oleg: nu crede nimic din ce vezi tipărit! Kim Philby”.

Prima carte în engleză pe care am citit-o de la început până la sfârșit, înțelegând totul, a fost *Ziua șacalului*, de Frederick Forsyth, pe care mi-a adus-o Kozlov într-o seară când am fost internat câteva zile în centrul medical al KGB, suferind de bronșită infecțioasă. În aceeași perioadă am citit și imensul roman al lui Fielding, *Tom Jones*, dar în rusă.

*

Pe plan personal, a trebuit să o iau de la capăt. Pe perioada stagiului în Danemarca, cumpărasem un apartament nou în Moscova, dând un avans de 40% din totalul de 14 000 de ruble – cu toate că legea referitoare la proprietăți era atât de evazivă, încât nu am fost niciodată sigur ce drepturi de proprietate aveam asupra locuinței. Am dat banii unui grup de ofițeri KGB care se organizaseră într-o cooperativă: fiecare dintre noi a depus un depozit, iar grupul a adunat restul împrumutând de la bănci. Din câte mi-am dat seama, eram proprietarul absolut al apartamentului și puteam să-l ocup pe vecie sau până se dărâma blocul.

Eu și Elena am hotărât că, după divorț, eu voi locui în noul apartament, iar ei îi va rămâne cel vechi. A ieșit bine la partaj, păstrând nu doar hainele noi pe care le cumpărase în Danemarca, dar și toate porțelanurile și o bună parte din mobilă, inclusiv rafturile pentru cărți pe care le instalasem cu atâta efort. În Copenhaga lucrase în continuare pentru KGB, astfel că își păstrase rangul de ofițer superior și s-a întors la Moscova cu gradul de căpitan, având salariu bun. Și-a reluat vechiul post de operator însărcinat să asculte conversațiile cetățenilor, câștigând bani frumoși. (Când am discutat problemele noastre cu șeful de la Partcom, mi-a spus: „Orice s-ar întâmpla, nu menționa sumele obținute de Elena".)

Deocamdată ea se instalase în apartamentul cel nou, iar eu, în cel vechi, situație temporară care m-a iritat, ulterior. Nu m-am supărat că Elena a deschis valiza cu lucrurile mele, care sosise din Copenhaga, și a început să le folosească. Nu era atât de important pentru mine. Dar, într-o bună zi, când s-a întâmplat să fiu liber dimineața și m-am dus la apartamentul nou să iau niște obiecte de

care aveam urgentă nevoie, spre consternarea mea, nu am putut deschide ușa. Încuietoarea părea că blocată și a trebuit să cobor la cabina telefonică de la parter și să o sun pe Elena la serviciu.

— Ce naiba ai făcut cu încuietorile? am întrebat. Am nevoie de niște lucruri.

— Ah! Părea foarte tulburată. Rezolv imediat. Așteaptă câteva minute și încearcă iar.

M-am învârtit prin fața clădirii și, după câteva minute, am văzut un bărbat la vreo 30 de ani ieșind în grabă și dispărând repede după colț. Nu am fost gelos: de mult timp nu mai aveam sentimente unul față de celălalt. Dar m-a enervat totuși că invitase un bărbat în apartamentul meu și îl lăsase acolo, cu toate lucrurile deosebite aduse din străinătate.

Sentința în cazul divorțului nostru, hotărâtă de o judecătoare, a fost categorică. Elena a enervat-o pe judecătoare mestecând gumă (semn de nervozitate).

— Opriți-vă! i-a spus tăios judecătoarea. Sunteți în sala de judecată. Soțul dumneavoastră divorțează fiindcă nu vreți să aveți copii, iar el vrea. Așa este?

— Nici vorbă! spuse Elena. S-a îndrăgostit de o fată drăguță. Nimic altceva.

Într-un fel, am admirat-o pentru că a fost atât de cinică și de onestă; dar judecătoarei nu i s-a părut convingătoare.

— Admit motivele soțului și vă acord divorțul, a spus. Dar reclamantul – adică eu – trebuie să achite costurile legale.

În timpul discuțiilor preliminare, judecătoarea mă avertizase că se putea ajunge până la suma de 400 de ruble, dar până la urmă m-a pus să plătesc doar 150 de ruble. Am avut noroc cu judecătoarea, fiindcă și-a dat seama că Elena era egocentrică și egoistă și a văzut cât de puțin îi păsa de soț sau de familie.

În octombrie, Leila a venit de la Copenhaga în concediu. Stătea la mine în vechiul apartament când, într-o dimineață, a sunat soneria: era cumnatul meu, Valentin, soțul Marinei, venind să mă anunțe:

— Anton Lavrentievici a murit în timpul nopții.

Tatăl meu avea 82 de ani și, cu toate că fuma excesiv, era destul de sănătos. Mă bucur să spun că eram în relații bune la

bătrânețe. Până la sfârșitul vieții a rămas un comunist convins, așa cum fusese toată viața lui, dar încetaserăm de mult să mai purtăm discuții politice în contradictoriu. Știa că lucrez în serviciul secret extern, dar, adevărat profesionist, nu mi-a pus niciodată întrebări legate de meseria mea. Mulți dintre prietenii lui muriseră deja, așa că, peste trei zile, puține persoane au venit să-și ia rămas-bun de la el, la crematoriu. La priveghi, peste 30 de rude s-au înghesuit în micul apartament al părinților mei, unde am ținut discursul vieții mele, lăudând priceperea acestui fiu de maistru la căile ferate, care ajunsese primul intelectual al familiei și care își crescuse copiii, astfel încât și ei, la rândul lor, să se descurce în viață. Într-o oarecare măsură, moartea lui a fost o eliberare pentru mama, cu 11 ani mai tânără decât el, încă activă, pe care o irita nespus să aibă grijă de un bărbat cu o vârstă atât de înaintată în comparație cu ea.

*

Eu și Elena am făcut schimb de apartamente, dar iarna 1978/1979 a fost una dintre cele mai friguroase din câte își aminteau oamenii. Din decembrie până în ianuarie temperatura a rămas incredibil de

scăzută, chiar și după standardele moscovite (–28°C ziua, respectiv –36°C noaptea), iar noul meu apartament, fără perdele și fără instalație electrică performantă, nu era chiar o locuință confortabilă pentru o astfel de vreme. La mijlocul sezonului rece am căzut la pat cu gripă și m-am simțit atât de rău, încât am chemat un medic. Tânăra asistentă mi-a prescris niște antibiotice, iar apoi, uitându-se la haosul din jur, mi-a spus cu severitate:

— Serios? Ar trebui să aveți mai multă grijă de dumneavoastră. De ce nu are grijă soția de dumneavoastră?

La care am replicat:

— Nu sunt căsătorit.

M-a săgetat cu privirea și a spus:

— La vârsta dumneavoastră, ar *trebui* să fiți căsătorit! După care a plecat.

În ianuarie, Leila s-a întors definitiv din Danemarca și ne-am căsătorit, după o ceremonie simplă. M-am gândit că la vârsta mea nu ar fi potrivit să fac mare petrecere, așa că am mers la oficiul stării civile și am invitat-o doar pe sora mea, Marina, pe fratele Leilei, Arif, cu soția lui, Katia, un cuplu extraordinar de drăguț, care ne-au

devenit buni prieteni. Apoi am mers cu toții la părinții Leilei, la cină.

La început, am fost amândoi îngrijorați de diferența de vârstă dintre noi, dar deja ne obișnuiserăm cu asta. M-am liniștit gândindu-mă că aceasta era exact diferența de vârstă dintre părinții mei, astfel încât doar repetam un model din familie. De asemenea, mă consolam cu gândul că și tatăl meu fusese căsătorit de două ori. Gândind retrospectiv, îmi aminteam cum bunicii mele i-au scăpat aceste cuvinte în prezența mea:

— Prima soție a lui Anton…

Dar s-a oprit brusc, s-a uitat la mine cu teamă și a adăugat repede:

— Nu m-ai auzit spunând așa ceva. Dacă află tatăl tău, mă omoară.

Și alte generații, m-am gândit, au avut problemele lor, la fel ca noi.

Ne-am distrat enorm aranjându-ne apartamentul. Relația noastră era caldă și apropiată, lucru pe care mi-l dorisem întotdeauna, și ne plăceau provocările traiului la Moscova. Aveam mobilier frumos și modern din Danemarca – scaune bune, o canapea din piele și o măsuță de cafea cu blat de marmură, toate alese de

Leila –, dar voiam din nou rafturi multe, așa că am mers la o firmă locală care executa mobilă la comandă. A fost o experiență în sine să avem de a face cu această companie și o revelație asupra modului mergeau lucrurile în Moscova. Firma era pe jumătate de stat, pe jumătate privată, iar muncitorii, deși pricepuți, erau extenuați. Doi tâmplari au venit la noi cu rafturi deja șlefuite în atelier, dar au început să bea la ora 11 dimineața, fiind atât de dependenți de alcool, încât ne cereau întruna băutură.

— Avem nevoie de o gură de licoare, spuneau fără rușine, știind că le voi turna pahare de votcă. E vremea pentru un rând.

Până după-amiază au băut atât de mult, încât abia dacă știau unde sunt sau ce fac. Fiindcă aveau o slujbă oficială, plăteam o taxă firmei lor, dar îi plăteam și pe ei, iar la sfârșit au reușit să acopere doi pereți cu etajere frumoase.

Leila a mai vrut mobilă pe pereții de la bucătărie și, când a auzit că un mare magazin de mobilă era pe cale să primească marfă, a stat o noapte întreagă la coadă. Pentru ea a fost o fascinantă experiență

sociologică, iar dimineață Leila era foarte mândră că își atinsese obiectivul.

— Occidentalii habar n-au ce înseamnă adevărata fericire! a strigat triumfal. Adevărata fericire este să stai la coadă toată noaptea, iar apoi să obții ce vrei.

Odată ce apartamentul a fost complet mobilat, cheltuielile cu întreținerea erau mici, întrucât statul subvenționa majoritatea utilităților. Încălzirea centrală costa echivalentul a 6 lire sterline pe lună, electricitatea, circa 8 lire, iar telefonul, circa 4 lire. (În locuință era mult prea cald și, deoarece caloriferele noastre nu aveau termostate, singura cale prin care puteam să scădem temperatura era să deschidem geamurile, chiar și când afară temperatura era de –30°C.)

Singura noastră problemă era că Leila nu-și găsea un loc de muncă bun. Totuși, pentru moment, nu conta, de vreme ce voiam să întemeiem o familie. De altfel, în curând, Leila a rămas însărcinată: Maria, prima noastră fiică, s-a născut în aprilie 1980, urmată de Anna în septembrie 1981. Ambele nașteri au avut loc în maternitate, adevărate instituții de tortură unde se foloseau cele mai dure metode, fără să se

recurgă la anestezice. Nu i se permitea tatălui să fie prezent la nașterea copilului. De fapt, persoanele străine nu aveau acces în spital și autorităților nu le-ar fi trecut prin minte să lase pe cineva să intre acolo, cu excepția personalului medical.

Astfel, când trebuia să se nască primul nostru copil, am dus-o pe Leila la maternitate și am lăsat-o pe mâna asistentelor. Știam că are dureri mari, dar alte informații nu am aflat până în ziua următoare, când un membru al personalului maternității m-a sunat și mi-a spus că născuse, fără complicații, o fetiță. Peste trei zile, mi s-a spus să vin la o anumită oră să o iau acasă, așa că m-am alăturat obișnuitului cârd de tați și alte rude, adunați în fața maternității și făcând cu mâna celor dragi dinăuntru. Protocolul spunea că trebuia să aduc un buchet de flori pentru mamă și 5 ruble pentru asistenta care o ajutase la naștere, un ritual pe care am fost încântat să-l respect.

Leila s-a dovedit o mamă extraordinară – rol pe care îl stăpânea extraordinar de bine. În primul ei an la Moscova, urmase și un curs fără frecvență de jurnalism, sub auspiciile Universității din Moscova, cu

intenția de a obține o diplomă universitară, esențială pentru a reuși în societatea sovietică. Începuse cursul înainte de șederea în Danemarca, iar acum trebuia să scrie o lucrare de diplomă, sau lucrare finală – versiunea modestă a tezei de doctorat. Ne-am consultat în legătură cu tema proiectului, moment în care mi-a venit o idee.

— Știu! am spus. Presa comunistă din Danemarca. Va fi o premieră, fiindcă nimeni n-a mai scris despre așa ceva.

Am început să-i dictez și am descoperit că era foarte ușor, din moment ce analizasem în mod direct problema ani întregi și o cunoșteam din interior. Amândoi am redactat o lucrare lungă, foarte interesantă, iar șeful departamentului ei – un bine-cunoscut jurnalist și profesor la Universitatea din Moscova – a cerut în mod special să-i fie coordonator. Așa că Leila și-a obținut diploma – care, din păcate, nu i-a folosit la nimic.

Era minunată la treburile casei, folosind cu mare iscusință cele învățate când era copil. Avusese grijă încă din copilărie de fratele ei mai mic, născut când ea avea opt

sau nouă ani, când traiul în Rusia era mai greu; muncind împreună cu mama ei în gospodărie, a căpătat o bază practică ideală în aproape toate activitățile casnice.

*

În KGB exista regula nescrisă potrivit căreia, când cineva divorța și apoi se recăsătorea, trebuia să treacă un timp până când putea fi iertat profesional: trebuia să demonstreze tuturor că noua familie o ducea bine. După nașterea Annei, lucrurile s-au mai calmat în privința mea, dar, din când în când, apăreau intrigi. Acum, lucrând la nivel înalt în Centru pentru prima oară, am văzut cât de rele și de urâte erau certurile interne, mai ales când Ghennadi Titov (nicio legătură cu Igor) l-a înlocuit pe Grușko la șefia Departamentului al III-lea.

Acest Titov, poreclit „Crocodilul", era unul dintre cei mai dezagreabili și mai nepopulari ofițeri din KGB. Fără îndoială că avea un anumit farmec, fiind foarte isteț, bine informat și plin de bancuri și anecdote vulgare. Avea o abilitate uimitoare de a vorbi *mat* – limbaj alternativ folosit între bărbații ruși, în care fiecare cuvânt este obscen – și, dacă ușa camerei se deschidea

sau dacă în încăpere pătrundea o femeie, revenea la vorbirea normală în mijlocul propoziției, fără cea mai mică ezitare.[73] Era și un bun ascultător, dar lipsit de principii morale și pregătit să facă orice pentru a avansa în carieră. A atins apogeul când, fiind rezident în Norvegia, între 1972 și 1977, l-a coordonat pe Arne Treholt; și, deși a fost expulzat din Oslo în contextul demascării spioanei Haavik, a colaborat în continuare cu Treholt, cu care avea întrevederi la Helsinki și Viena. Cea mai puternică armă a lui era capacitatea de a flata: l-a măgulit fără pic de rușine atât pe Treholt, cât și pe șeful lui, Vladimir Kriucikov, șeful Direcției I Centrale.

Grușko, fost diplomat, putea să dea dovadă de o anumită decență în acțiunile lui. În schimb, Ghennadi Titov era cinic și grosolan. Titov și Grușko petreceau ore în șir uneltind intrigi de birou, urmărind să obțină *apparatnie igri*, sau câștiguri în folosul departamentului, încercând să avanseze în carieră, fiind siguri că nu riscau nimic: dacă tentativele lor ar fi eșuat, atunci ar fi rămas în vechile lor funcții, dar, dacă ar fi fost încununate de succes, atunci ar fi fost promovați.[74]

Bineînțeles, nu toți lucrătorii din KGB erau la fel de antipatici ca Titov și Grușko. După cum le spusesem britanicilor, în organizație existau și oameni de calitate, de pildă, Albert Akulov, succesorul meu în calitatea de adjunct al șefului departamentului. Un adevărat intelectual, cu o vastă educație, avea cunoștințe bogate de istorie și o memorie fenomenală. De asemenea, vorbea finlandeza, suedeza, germana și engleza. Nu am cunoscut niciodată în KGB pe cineva atât de capabil și cu maniere atât de alese: nu a fost niciodată nepoliticos și putea vorbi elocvent, fără notițe în față, despre o sumedenie de subiecte. Grușko, deși, probabil, invidios pe el, l-a tratat decent, dar necioplitul Titov îl ura, considerându-l o pacoste, o potențială amenințare și un reproș zilnic adus mojiciei lui.

Amintesc o situație sugestivă pentru comportamentul lor. La un moment dat, Titov și Svetanko au pierdut un document secret, o greșeală foarte gravă. După o căutare disperată, Titov a început să lanseze acuzații în stânga și în dreapta, în speranța că ar putea da vina pe vreun tânăr ofițer al departamentului său; tocmai la timp,

secretara a găsit documentul respectiv, o hârtiuță care se lipise de alta. Însă Titov își arătase deja adevărata față – și a fost ceva oribil.

Din când în când, eram ofițer de serviciu și treceam prin ritualul elaborat al deschiderii și închiderii departamentului. Seara, când fiecare ofițer pleca, își punea cheile de la seifuri și de la birouri într-o cutiuță de lemn, o închidea și își apăsa ștampila personală într-o bucată de plastilină, pentru a face un sigiliu. Eu adunam apoi toate cutiile și le puneam în seiful din camera ocupată de secretara șefului. După ce încuiam seiful și puneam cheia în altă cutie de lemn, scoteam un set de chei de rezervă și deschideam din nou birourile pentru femeia de serviciu, care făcea curățenie în următoarea oră și jumătate. După ce ea își termina treaba, încuiam din nou toate încăperile și atârnam o plăcuță de lemn pe fiecare ușă, cu ștampila mea pe un sigiliu de plastilină. La sfârșit, încuiam ușa de la biroul secretarei, o sigilam în același mod, puneam cheia într-o cutie de lemn,o sigilam și pe aceea și o duceam la

secretariatul Direcției I Centrale, care funcționa zi și noapte.

Dimineața ajungeam la ora 7, înaintea tuturor, îmi luam cutia, descuiam ușa secretarei, scoteam cutiile individuale ale ofițerilor și le aranjam pe birou. Când fiecare angajat venea la muncă, după ora 8, își lua cutia, rupea sigiliul, își scotea cheile, deschidea propria ușă și la urmă își deschidea seiful. Când ajungea și șeful, între orele 8 și 9, raportam formal: „Tovarășe colonel, în timpul serviciului meu nu s-a întâmplat nimic deosebit..."

Acesta era unul dintre puținele aspectele preluate din activitatea militară. În rest, KGB funcționa ca orice instituție civilă. Nimeni nu purta niciodată uniformă: costumele erau la ordinea zilei – și trebuiau să fie sobre. Cei care îmbrăcau costume în culori stridente sau cu o croială ciudată primeau critici din partea tuturor celorlalți, atât în față, cât și pe ascuns. Mai ales în Direcția I Centrală era de așteptat ca oamenii să fie manierați. Se interzicea lucrătorilor comportamentul inadecvat – să țipe ori să lovească –, iar ordinele trebuiau spuse sub forma rugăminții. Uneori, se

produceau situații cu adevărat ridicole. Un mahăr din KGB spunea pe un ton mieros:

— Dragă Lionea, te rog să ai bunăvoința să mergi până la etajul cinci și să-mi aduci cartea aceea.

Dar orice astfel de cerere era un ordin și, chiar dacă mulți ofițeri păreau blânzi ca niște oi, în sufletul lor erau lupi.

O nouă umbră mi-a întunecat viața când prietenul și susținătorul meu Mihail Liubimov s-a întors din postul lui de rezident în Copenhaga și s-a trezit în mijlocul unui scandal mai mare decât al meu. Și el avea probleme în căsnicie, dar a avut ghinionul de a se îndrăgosti de soția unui agent KGB. Acest om, un informator, a trimis o scrisoare Comitetului Central al PCUS, arătând că:

— Rezidentul KGB și-a folosit puterea pe care i-o oferă funcția pentru a-mi lua soția de lângă mine. Ca agent KGB, nu am avut nicio putere să mă apăr…

Autoritățile s-au înfuriat și pentru că Liubimov a recunoscut incidentul doar după ce a fost promovat din nou: tocmai fusese numit șef al unui grup de analiză din Direcția I Centrală, când veștile despre infidelitatea lui au ieșit la iveală. A fost mult

prea mult pentru șefii KGB, foarte atenți la chestiunile morale: fiindcă nu recunoscuse înainte de numirea sa în funcție, reieșea că îi mințise, așa că l-au demis. Indiferent care ar fi fost opiniile lor în materie de dragoste și căsătorie, adevărul este că Titov și Grușko îl percepeau pe Liubimov ca pe o potențială amenințare, motiv pentru care au orchestrat întreaga campanie împotriva lui.

Plecarea lui Liubimov din KGB nu a însemnat doar pierderea unui om talentat, dar mi-a făcut și mie viața mai dificilă, fiindcă toată lumea a început să spună:

— Ce naiba se întâmplă în Danemarca? Locul ăla e plin de scandaluri care izbucnesc peste tot.

Toți cei care lucraseră la rezidența KGB din Copenhaga trezeau bănuieli. M-a încercat și sentimentul pierderii unui bun prieten, care m-ar fi putut ajuta și în viitor.

În urma tuturor acestor întâmplări, poziția mea în KGB s-a șubrezit. Totuși, încă participam la ședințe importante și de două ori am scris raportul anual al departamentului, ceea ce arăta încrederea de care mă bucuram. Nu eram sigur dacă mai aveam vreun viitor în KGB, așa că mi-a

venit ideea de a mă înscrie la Institutul „Iuri Andropov”.

Numit oficial Institutul „Iuri Andropov” Ordinul Flamura Roșie, dar cunoscut mai simplu doar ca Institutul Andropov, în cinstea directorului KGB, această instituție era succesoarea Școlii 101, un imens centru de pregătire în domeniul serviciilor secrete. Pe atunci, acolo se desfășurau activități universitare, cu scopul de a forma viitori lectori și profesori: se căutau recruți și, fiindcă păream să fiu într-un *cul-de-sac* în ceea ce privea cariera mea, m-am hotărât să învăț acolo un an sau doi.

Îmi făcusem calculele fără să iau în seamă răutatea colegilor mai în vârstă, care din nou au adus în discuție chestiunea divorțului meu și mi-au creat greutăți. De aceea, m-am hotărât să rămân în departament, dar să fac studii postuniversitare și să scriu o lucrare despre psihologia națiunilor scandinave. Astfel, am petrecut câteva luni la Institutul Andropov, în două perioade diferite, dar, când i-am văzut pe ceilalți din grupul meu, mi-am dat seama că erau niște ciudați. Unul era un alcoolic, iar altul lucrase în RDG, dar avusese certuri violente în

familie. Mai aveam în grupă un obsedat sexual care ne povestea cum, în mijlocul unui spațiu deschis, făcuse dragoste cu o femeie atât de grasă, încât trebuise să adopte o poziție specială. Mă tot gândeam că și eu sunt tot un ciudat de felul meu. Nu mi-am finalizat studiile, pentru că au apărut zvonuri legate de posibilitatea trimiterii unui lucrător din departament în Marea Britanie.

Pentru mine a fost un mare noroc faptul că, în toamna lui 1981, s-a eliberat un post la ambasada sovietică din Londra, unul atractiv chiar, de consilier. Departamentul avea nevoie de cineva mai în vârstă, cu experiență vastă, a cărui carieră se desfășurase sub umbrela Ministerului Afacerilor Externe. Din diverse motive, nimeni altcineva nu era potrivit. După expulzarea agenților noștri în 1971, în Marea Britanie, mai ales în domeniul diplomatic, se găseau puține posturi. În consecință, puțini kaghebiști au mai lucrat sub acoperirea ambasadei, cei mai mulți dintre ei preferând să lucreze ca jurnaliști: autoritățile recrutau absolvenți ai Facultății de Jurnalism de la Universitatea din Moscova și aveau, de asemenea, la

dispoziție câțiva ziariști, dar nu diplomați și, cu siguranță, nimeni potrivit pentru postul de consilier.

Ghennadi Titov avea câțiva prieteni buni și a început să-i invite la el în birou, ca să vorbească despre specializarea lor, pentru ca șefii departamentului să-i evalueze. La sfârșitul fiecărui interviu, Titov întreba:

— Ce credeți despre ăsta? V-a plăcut?

Dar prietenii lui Titov erau atât de slabi din punct de vedere profesional, încât aceștia – oricât de mult și-ar fi dorit să-l flateze pe Titov – au ajuns toți la aceeași concluzie: nu puteau să-l recomande pe niciunul dintre candidații lui, care, pur și simplu, nu se ridicau la înălțimea postului.

Doar un singur candidat părea potrivit: Viktor Kubeikin, care lucrase în Marea Britanie în anii 1970 și activase în Partidul Laburist Britanic și în mișcarea sindicală. Printre alții, îl cultivase pe Ray Buckton, secretar general al ASLEF, sindicatul conductorilor de tren, care primise numele de cod „Bartok", fiindcă soția lui Kubeikin era muziciană. Reușise să se apropie de Richard Briginshaw, secretar general al sindicatului tipografilor NATSOPA, despre care credea că ar fi vrut să colaboreze cu

sovieticii. Dar, când ministerul a cerut viză pentru Kubeikin, Foreign Office a refuzat categoric, pentru că serviciile secrete cunoșteau multe informații despre activitatea lui.

Așa că în cursă am rămas doar eu. Spre norocul meu, Nikolai Gribin a fost instalat la șefia departamentului – și, treptat, a început să prindă contur ideea că Gordievski ar putea fi soluția la problemele Centrului. Am sprijinit ideea cât de mult am putut, în același timp rămânând modest în legătură cu calificările mele. Pe Titov și Grușko îi deranja foarte mult că, dacă obțineam postul, ei nu vor avea niciun beneficiu. Dacă ar fi reușit să-și strecoare vreun protejat de-ai lor în acel post, ar fi dobândit influență la Londra, dar dacă aș fi mers eu, nu ar fi fost deloc avantajați, fiindcă nu aveam alți prieteni puternici în interiorul sau în exteriorul KGB, care să fie interesați și mulțumiți de numirea mea.

În ianuarie 1982, Titov a anunțat că urma să tatoneze terenul. Britanicii tocmai ceruseră viză pentru un nou consilier pe care voiau să-l numească la ambasada lor din Moscova, iar KGB a hotărât să facă un troc: în răspunsul lor la cererea britanică,

au sugerat, fără s-o spună explicit, că vor acorda viza britanicilor, dacă și ei, la rândul lor, mi-o acordau mie. Nu aveau de unde să-și dea seama că britanicii nu aveau nevoie să fie convinși. Din contră, Titov se așteptase ca manevra să eșueze.

— Gordievski e bine cunoscut în Occident, a spus el. S-ar putea să-l respingă. Dar haideți să încercăm oricum.

Pentru mine, bineînțeles, perspectiva de a merge la Londra era fascinantă; și Leila, care nu avea nicio idee despre legătura mea cu britanicii, a fost foarte entuziasmată. Totuși, procesul obținerii tuturor actelor noastre s-a dovedit a fi enervant de lent.

Pe atunci, după numeroasele cazuri de defectare a agenților sovietici, pentru persoanele vizate să plece la lucru în străinătate se întocmeau dosare voluminoase, cu nenumărate documente necesare. Cu cât aveau loc mai multe defectări, cu atât creștea numărul formularelor ce trebuiau completate: cei implicați voiau să transfere responsabilitatea altcuiva, astfel încât, dacă vreunul dispărea, atâția oameni să fie implicați în completarea dosarului, încât ar

fi fost imposibil să stabilești cui aparținea greșeala.

Noul meu pașaport diplomatic a fost emis de Ministerul Afacerilor Externe în timp record, iar formularele pentru viza mea, laolaltă cu fotografiile, au fost expediate ambasadei britanice de la Moscova. (Aveam nevoie și de fotografii ale Leilei și ale fetelor, așa că le-am dus la un studio fotografic într-o zi geroasă, când toate autobuzele erau blocate în trafic, iar pe jos era zăpadă. Anna avea doar patru luni.) În mod obișnuit, ambasada britanică acorda viza în termen de 30 de zile, dar în cazul meu formalitățile au durat doar 22 de zile, ceea ce m-a enervat și, totodată, m-a îngrijorat: britanicii acționaseră prea repede. Viteza uimitoare a reacției lor a trezit bănuielile unui angajat experimentat din Secția Personal din cadrul Ministerului Afacerilor Externe.

— Este foarte ciudat că ți-au dat viza atât de repede, a spus. Cu *siguranță* știu cine ești – ai fost în străinătate atât de mult timp. Când cererea ta a fost trimisă, am fost sigur că o vor refuza. Au respins multe cereri în ultima vreme. Poți să te consideri *foarte* norocos.

Așa mă și consideram. Dar procesul verificării mele încă nu se încheiase și luni întregi nu am fost sigur dacă voi primi postul la Londra. Existau două mari dosare în privința mea: unul despre personalitatea mea, conținând documente financiare și medicale, și altul despre cariera mea până în acel moment. În martie, documentele au fost cerute de Departamentul al V-lea al Direcției K din KGB, care investiga toate cazurile suspecte. Au rămas acolo câteva săptămâni bune. Atât de mult le-au ținut – mult mai mult decât de obicei –, încât Svetanko s-a enervat și a exclamat:

— Of, milițienii ăștia secreți nenorociți! Ne verifică fără încetare! Cu ce drept? Putem foarte bine să ne verificăm și singuri.

În timp ce așteptam decizia în privința mea, am început să studiez diverse chestiuni britanice, despre care aveam puține cunoștințe. Margaret Thatcher, deja poreclită în Uniunea Sovietică „Doamna de fier" și „Vrăjitoarea cea rea a Războiului Rece", era la jumătatea primului mandat de premier, iar kaghebiștii urmăriseră cu mare atenție conflictul ei cu minerii, care a dus la greva din februarie 1981. În descrierea

aparatului de propagandă sovietic, doamna Thatcher era un lider occidental tipic, reacționar și de dreapta, aliat apropiat al președintelui Reagan și, prin convingerile ei politice conservatoare, ostil Uniunii Sovietice. KGB a avut o imagine și mai clară despre ea, întrucât analiștii noștri o considerau un prim-ministru extrem de inteligent și un abil manipulator: unor oameni chiar le părea rău de Edward Heath, pe care Thatcher îl înlăturase cu forța din conducerea Partidului Conservator. Mai discutam, amuzându-ne, afirmațiile aberante ale unor britanici, potrivit cărora Sir Roger Hollis, fost șef al MI5, fusese agent KGB.

Dar mai aveam la îndemână și materiale mult mai interesante decât acesta, sub forma dosarelor păstrate în arhiva secției britanice a KGB, pe care am început să le citesc cu atenție. Nu era vorba de dosare ultrasecrete – depozitate în arhiva șefului de departament sau în dosare personale separate –, așa că am putut citi documente despre britanici încadrați de KGB în categoria agenților și a contactelor confidențiale. Au fost informații lămuritoare pentru mine.

Un britanic des menționat în dosare era Jack Jones, liderul mișcării sindicale. În anii 1960, trezise interesul KGB, mai ales datorită calității de președinte executiv al Sindicatului Muncitorilor din Industrie și Transporturi, în 1963, iar apoi, peste 6 ani, în calitate de secretar general al aceluiași sindicat. Orice tentativă de a-l contacta a fost oprită pentru o vreme după de-zastrul din 1971, dar contacte ocazionale s-au mai stabilit, la un moment dat, existând indicii clare în dosar că se dorea reluarea colaborării cu el (KGB mi-a trasat mie această sarcină, când am ajuns la Londra).

Încă nu îmi finalizasem documentarea când Argentina a invadat insulele Falkland, în 2 aprilie 1982. Reacția militară a guvernului englez și războiul dintre cele două state au generat un val de nemulțumire la adresa Marii Britanii. Atitudinea conducerii Uniunii Sovietice față de britanici era dură, în schimb, comportamentul șefilor KGB era de-a dreptul isteric. Eram amuzat de virulența lor, pentru care găseam doar două cauze: în primul rând, majoritatea ofițerilor KGB erau influențați de propaganda oficială și, în al doilea rând, acțiunea de expulzare în

masă din 1971 încă îi durea. La peste un deceniu de la acele întâmplări, încă exista sentimentul că, pentru ofițerii de informații sovietici, activitatea în Marea Britanie era mult mai dificilă și că operațiunile de acolo erau zădărnicite de problemele legate de personal. În plus, populația aștepta cu nerăbdare să vadă cum Argentina, considerată o țară prietenă din Lumea a Treia, îi va învinge pe britanici. De asemenea, mulți dintre colegii mei credeau că Marea Britanie va pierde războiul, motiv pentru care numărau navele distruse și soldații răniți și uciși. Opinia mea era că Marea Britanie, una dintre puterile importante ale NATO și un stat dotat cu tehnologie de ultimă generație, urma să câștige conflictul.

Totuși, KGB avea o problemă mult mai îngrijorătoare decât ceea ce se întâmpla departe, în Oceanul Atlantic. Era vorba de RYAN (*Raketno-Iadernoe Napadenie*, sau Atac cu Rachete Nucleare), cea mai amplă operațiune de informații pe timp de pace lansată vreodată de Uniunea Sovietică, care pornea de la ipoteza că Statele Unite ale Americii și NATO pregăteau o lovitură nucleară preventivă și care avea scopul de a

aduna informații despre intențiile ostile ale Occidentului. Ideea unui atac neașteptat – fără nicio bază, în realitate – fusese amintită în treacăt de Andropov la o conferință importantă a KGB organizată la Moscova, în mai 1981. Aproape cu siguranță fusese ideea Înaltului Comandament sovietic, iar KGB și GRU au primit ordin să colaboreze fructuos în vederea colectării de informații din întreaga lume. În mod cert, rezidența de la Londra urma să joace un rol vital în acest sens.

În cele din urmă, dosarul meu personal a fost eliberat, dar încă mai dura elaborarea documentației. Și abia în 28 iunie – la cinci luni după ce primisem viza – am rezervat bilete de avion cu destinația Londra. Pe măsură ce se apropia momentul plecării noastre, agitația creștea la cote înalte: fetele – Maria în vârstă de 2 ani și Anna, de 9 luni – erau prea mici să înțeleagă ce se întâmpla, în schimb, noi ne simțeam de parcă urma să fim lansați pe orbită, într-o călătorie spre Lună.

În ziua plecării, am fost extrem de nervos, de teamă că vreun obstacol de ultim minut mi-ar fi putut nărui toate

planurile. În timp ce pregăteam sandvișuri pentru rudele care veneau și plecau pentru a-și lua rămas-bun, am reușit să mă rănesc singur, din greșeală: aveam o bucată de unt în frigider, lăsată acolo ca să nu se topească, și, încercând s-o tai, cuțitul a alunecat și vârful ascuțit mi s-a înfipt adânc în mână. Din fericire nu a lovit vreun os sau vreun tendon, așa că m-am pansat și am continuat petrecerea – însă accidentul arăta starea mea de încordare.

---

[70] Cebotok o plăcea pe Elena și, deși nu cred că au avut o relație, știam că, la un moment dat, o fotografiase goală până la brâu.

[71] Direcția a VII-a, responsabilă cu supravegherea moscoviților, cunoscută drept *semiorka*, avea circa 1 000 de angajați, cărora li se adăugau alți aproape 500 de lucrători ai Direcției Oblast-ului Moscova, astfel că existau cel puțin 1 500 de oameni la dispoziția autorităților pentru supravegherea locuitorilor capitalei.

[72] Mobilă produsă în Marea Britanie în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și în anii imediat următori (n. tr.).

[73] Rușii afirmă, fără niciun argument științific, că hoardele tăta-ro-mongole au adus limbajul *mat* și l-au impus localnicilor.

[74] Au reușit atât de bine, încât, într-un final, Kriucikov a ajuns directorul KGB, Grușko, adjunctul său, iar Titov, al treilea om din ierarhie. Apoi, spre satisfacția mea nemărginită, toți trei s-

au prăbușit după puciul eșuat împotriva lui Gorbaciov, în 1991. Kriucikov și Grușko au fost arestați amândoi sub acuzația de complot, iar Titov, deși a afirmat că nu avea nimic de a face cu ei, a fost dat afară din KGB.

Capitolul 11
Londra

În virtutea statutului meu de consilier, am primit locuri la clasa I în avionul companiei Aeroflot, așa că cele trei ore și jumătate de zbor au trecut destul de ușor. La Heathrow am avut un adevărat șoc: nu mai văzusem niciodată în viața mea atâtea avioane și nu mai simțisem niciodată așa duhoare de la combustibilul utilizat. În comparație cu dimensiunile modeste și curățenia aeroportului din Copenhaga, cel din capitala Marii Britanii părea un loc imens și murdar. Ne-a așteptat o mașină de la ambasada sovietică și călătoria noastră spre West End a fost în sine o revelație. Adeseori citisem că Londra era unul dintre cele mai bogate orașe din lume – dar de la fața locului mi se părea o extindere urbană vastă și banală, cu străzi întregi pline de case vechi și murdare, gunoaie aruncate în șanțuri și trafic exasperant. Într-o anumită măsură, impresia proastă era atenuată de micile grădini din fața caselor și de

parcurile publice imaculate, dar, în general, îmi imaginasem un oraș mai curat și mai plăcut.

Apartamentul nostru, situat în Kensington High Street, m-a dezamăgit, de asemenea, din cauza dimensiunii reduse, a lipsei de lumină naturală și a dotărilor. Era sub orice aspect inferior celui din Moscova. În curând am găsit totuși compensații în vecinătatea noastră, mai ales în Edwardes Square. Angajații ambasadei aveau acces în această magnifică grădină particulară – cea mai mare de felul ei din Londra, destul de mare ca să alergi în jurul ei și adesea câștigătoare a competiției celor mai bine îngrijite grădini londoneze. Era pentru noi o plăcere extraordinară să petrecem timpul acolo.

Avionul nostru a aterizat în jur de ora 18, astfel încât, odată ajunși la apartament, prioritățile noastre au fost să le culcăm pe fete și să ne instalăm cât mai confortabil. Oricât de mult mi-aș fi dorit să sun la numărul de telefon păstrat în memorie încă de acum patru ani, nu se putea sub nicio formă să fac așa ceva. Nu știam nimic despre vecinii noștri și nu aveam nicio idee despre cine ne-ar fi putut observa ori de

unde am fi putut fi supravegheați. Chiar dacă aș fi sunat de la un telefon public, cu ușurință aș fi putut fi văzut și aș fi atras atenția cuiva. Singura mea șansă era să am răbdare. Nu mă deranja — mă simțeam extraordinar că ajunsesem în Anglia. Simțeam că simpla mea prezență acolo, cu numeroasele informații secrete despre KGB și Kremlin pe care le dețineam și pe care le puteam da mai departe, reprezenta o victorie extraordinară pentru serviciile britanice și pentru mine personal.

A doua zi dimineață, pe o vreme răcoroasă și înnorată, am mers devreme la ambasada sovietică, la Kensington Palace Gardens nr. 13, o casă mare și impresionantă aflată în spatele unui drum privat mărginit de copaci, la doar câțiva metri de aglomeratul bulevard Bayswater Road. Acolo m-am întâlnit cu Lev Parșin, alt consilier nou, care călătorise în același avion cu mine. Nici nu am apucat bine să ne uităm în jurul nostru, că am fost convocați la conferința zilnică prezidată de ambasadorul Viktor Popov.

Nu mi-a plăcut de Popov, iar în curând intuiția urma să-mi dea dreptate. Era un individ mărunt și arțăgos, pirpiriu, cu față

rotundă, cu trăsături de tătar și o mină ursuză. În acea dimineață, a început ședința în maniera lui obișnuită, sarcastică, evident iritat că nimeni nu îl informase de sosirea mea și a lui Parșin.

— Tovarăși, a început el pe un ton amenințător, ieri au sosit doi noi consilieri ai ambasadei. Aceasta este prima lor dimineață petrecută în Londra. O întrebare simplă: dacă primim doi consilieri noi în fiecare zi, câți vom avea până la sfârșitul anului?

Din acel moment până când am plecat la Moscova, trei ani mai târziu, relația mea cu Popov a rămas dificilă. Entuziasmul meu din ajun deja a dispărut în cursul dimineții. Am aflat că la ambasada noastră din Londra lucrurile se petreceau extrem de diferit în comparație cu ambasada noastră din Copenhaga. Acolo avusesem destul de mult noroc cu doi șefi raționali – Moghilevcik și Liubimov – și, fiindcă biroul nu era socotit de importanță deosebită, angajații se comportaseră destul de firesc. În schimb, atât la ambasadă, cât și în biroul londonez al KGB, considerat de mare importanță, găseai indivizi dintre cei mai nesuferiți. Invidia, răutatea, loviturile

sub centură, intrigile, denunțurile, toate acestea depășeau orice măsură – pe lângă ambasada din Londra, Centrul KGB din Moscova părea pension pentru domnișoare – și mi-au transformat existența într-un coșmar.

Însuși ambasadorul era subiectul unor bârfe scandaloase, fiindcă se căsătorise a doua oară cu o femeie cu 28 de ani mai tânără decât el. Dușmanii lui Popov erau iritați mai ales de pretențiile lui de om cultivat. Odinioară, condusese Academia Diplomatică din Moscova, unde se predau cursuri speciale pentru membrii corpului diplomatic din afara țării și, întrucât coordonase activitatea unor profesori în cadrul unui anumit program de cercetare, se considera profesor universitar.

Amândoi adjuncții lui Popov mă tratau cu ostilitate, din diferite motive. Dolgov era un diplomat capabil și muncitor, dar Bîkov fusese numit doar datorită influenței socrului său, Piotr Abrasimov[75], ambasadorul sovietic în Republica Democrată Germană și un aparatcic de seamă al PCUS. Cu prilejul alegerii pontifului polonez Ioan Paul al II-lea, în octombrie 1978, Bîkov, aflat provizoriu la

conducerea ambasadei, s-a făcut de râs în ultimul hal când a trimis Centrului o lungă telegramă unde argumenta că un papă slav constituia un avantaj enorm pentru blocul comunist, deoarece oferea Uniunii Sovietice o influență certă asupra Vaticanului, Bisericii Catolice și Occidentului. Din nefericire pentru Bîkov, concluzia oficială a fost exact invers: un papă polonez reprezenta o amenințare periculoasă pentru lagărul comunist.

Șeful Liniei PR și ofițerul meu superior era Igor Titov, care sosise înaintea mea la Londra, dar nu se cizelase între timp. Pentru acest post îl recomanda o singură „calitate": reintrodusese o practică mai veche, la modă prin anii 1970, prin care, vineri seara, toți ofițerii de informații politice ai KGB se adunau în grădina unui bar din Notting Hill Gate, unde pălăvrăgeau ore în șir. Barul devenise faimos întrucât acolo își prezenta Oleg Penkovski rapoartele ofițerilor britanici, în cursul scurtelor sale vizite la Londra, în anii 1960. Desigur, prezența angajaților KGB în acel loc era strict interzisă.

Cel mai mare căpcăun din birou era rezidentul, Arkadi Guk, un urs de om, cu

inteligență medie, dar înzestrat cu șiretenie josnică. Așa cum Stalin îi ura pe evreii din Politburo și nu a avut liniște până când nu i-a anihilat pe toți, așa îi ura Guk pe intelectuali și, în mod particular, pe ambasador, împotriva căruia ducea un război permanent. Incapabil să-l ierte pe Popov pentru superioritatea lui intelectuală, își aloca cea mai mare parte a energiei sale conflictului cu ambasadorul.

Avea sprijinul lingușitorului Leonid Nikitenko, adjunctul Liniei KR (contraspionaj), un tip înalt, oarecum arătos, șarmant – dacă voia – și bun în activitatea de contrainformații. Am aflat că predecesorul lui Guk în funcția de rezident, un leton pe nume Lukașevici, îl urâse pe Nikitenko și încercase să-l umilească, și că Nikitenko îi plătise cu aceeași monedă. Prin urmare, când Guk și-a preluat funcția, Nikitenko a făcut tot ce a fost posibil ca să-l mulțumească pe noul șef, suprimându-și propria personalitate și renunțând la propriile idei în încercarea de a-l flata. Cei doi își petreceau cea mai mare parte a zilei încuiați în biroul rezidentului, fumând și bând votcă bună din pahare în timp ce comentau cele mai prostești și mai

malițioase bârfe, mai ales despre ambasador.

Animozitatea dintre cele două tabere era atât de puternică, încât am simțit-o imediat, din prima mea zi petrecută în clădire. Multe dintre aluziile aruncate de Guk și de lingușitorii lui subalterni erau de-a dreptul scandaloase: „Cred că ambasadorul ar putea fi agent britanic… Există semne ale unei scurgeri de informații… Poate lucrează pentru ei… Mă întreb cum poate să o satisfacă… Nu e de mirare că ea bea…” Nikitenko nu împărtășea neapărat opiniile lui Guk, dar, hotărât să-i rămână în grații, îi cânta în strună tot timpul.

Guk nu m-a plăcut de la început. Fără să fie un individ deștept, bazându-se însă pe instinct, simțea că era ceva diferit în legătură cu mine. Nu bănuia sub nicio formă că lucram pentru britanici, în schimb, mă percepea ca pe o persoană complet diferită de el, având preocupări intelectuale, care citea cărți, reviste și ziare, singurul din birou al cărui radio era pornit ca să asculte muzică clasică.

Uneori, după câteva pahare mari de votcă, se cherchelea și oferea sfaturi. La un

moment dat i-am mărturisit că mă neliniștea responsabilitatea de a conduce biroul singur – în cazul în care el și Nikitenko ar fi fost plecați. Mi-a răspuns:

— Nu îți face griji. E ușor. Oricare ar fi problema, oricare ar fi dilema, *întreabă Centrul*. Le place la nebunie să dea sfaturi și instrucțiuni. În al doilea rând: *fă orice poți ca să previi dezertările*. Cel mai rău lucru care se poate întâmpla este dezertarea unui ofițer KGB. Fă absolut orice îți stă în putință ca să-l oprești pe vreunul de-ai noștri să-și ia tălpășița. Un ofițer KGB cunoaște la fel de multe informații cât un diplomat și multe alte chestiuni specifice, în plus.

În continuare, Guk s-a lăudat cum prevenise odată dezertarea unui rezervist KGB, unul dintre cei chemați în anii 1970 să lucreze în cadrul organizațiilor din afara KGB, dar afiliate acestuia. Individul se afla la post la Londra și era căsătorit cu o rusoaică, dar s-a îndrăgostit de o englezoaică. Deși era un bun lucrător, a fost copleșit de situație, s-a dus la Guk, i-a spus că se îndrăgostise lulea și i-a mărturisit că nu știa ce să facă mai departe. Guk s-a

prefăcut că-l ascultă cu interes, apoi i-a zis pe un ton liniștitor:

— E în regulă. Nu e nicio grabă. Hai să vedem ce putem rezolva.

De fapt, l-a indus în eroare. Imediat, Guk a expediat o telegramă la Moscova, pregătind o operațiune prin care să-l retragă pe îndrăgostit cât mai repede de la post. Când toate documentele au fost aranjate, după ce s-a cumpărat biletul de avion, Guk s-a dus la apartamentul omului la 5 dimineața și l-a trezit, strigând: „Repede! Îmbracă-te. A intervenit ceva urgent". L-a împins într-o mașină pe bietul om, buimac de somn, l-a dus la ambasadă, de acolo la aeroport și l-a silit să se îmbarce în avionul ce decola spre Moscova.

Alcoolul exacerba întotdeauna tendința lui Guk de a se lăuda cu succesele lui. Istorisea cu mare satisfacție cum, în timpul activității sale la New York, descoperise ascunzătoarea defectorului Nikolai Hohlov[76] și propusese Centrului să fie lichidat. Nu i s-a acordat permisiunea, pe motivul că alte ținte mai importante aveau întâietate. La fel s-a întâmplat când Guk a propus asasinarea fiicei lui Stalin, Svetlana Allilueva, care pe atunci trăia în America.

Lui Guk îi plăcea să se laude cu succesele lui, dar, în realitate, el era o adevărată pacoste pentru KGB: din cauza mediocrității lui intelectuale și a incapacității de a evalua corect situația, adeseori influențate de consumul de alcool și de fanatismul lui ideologic, Centrul nu cunoștea adevărata stare de lucruri din Marea Britanie. Există un cuvânt rusesc care surprinde foarte bine caracterul său: *samodur*, sau mic tiran. Guk căzuse victimă unei *folie de grandeur*, așa că putea oricând să acționeze în mod irațional.

De pildă, una dintre obsesiile sale era metroul. Îi îndemna pe membrii personalului să-l folosească cât mai puțin și să călătorească cu mijloacele de transport de suprafață ori de câte ori puteau. Avea convingerea că multe dintre panourile de reclame din stațiile de metrou erau, de fapt, cabine de sticlă, unde stăteau membrii serviciului secret britanic care îi spionau pe kaghebiști, în timp ce aceștia își vedeau de treburile lor obișnuite.

Atitudinea ostilă a lui Guk față de mine s-a răspândit la ceilalți angajați ai biroului, care făceau sluj în fața lui și a lui Nikitenko, în principal la Valeri Iegoșin, analistul și

autorul rapoartelor politice. Cu fața îngustă, ochii apropiați și buze subțiri, păr șaten care se deschidea și mai mult vara, Iegoșin avea înfățișarea unui intelectual sobru, destul de potrivită cu pregătirea lui de bază, de specialist în istorie. Depozitar al numeroase date utile, el era și iscusit la redactarea rapoartelor politice, bazate pe informațiile disparate culese din ziare, reviste și comunicări din cadrul conferințelor de presă. Bun cunoscător al limbii engleze, parcurgea o mare cantitate de material și putea preda constant în fiecare zi unul sau chiar două rapoarte substanțiale.

Calitățile lui Iegoșin erau vitale pentru Guk, deoarece rapoartele politice cădeau în sarcina biroului și, orice s-ar fi întâmplat – chiar dacă angajații plecau în concediu sau se îmbolnăveau –, știrile trebuiau să circule. Guk însuși era incapabil să scrie un raport: atât de limitat era, încât adesea nici măcar nu le înțelegea. În schimb, le semna bucuros și își aroga meritul pentru calitatea lor – nici nu mai conta ce scria Iegoșin –, așa că avea toate motivele să-l aprecieze pe analistul biroului mai mult decât pe ceilalți ofițeri. La rândul său, Iegoșin acționa ca un

veritabil spion în interiorul biroului, loial șefului său, căruia îi șoptea întotdeauna la ureche detalii din viața personală a colegilor lui, care puteau fi folosite pentru eventuala lor discreditare. Înainte de sosirea mea, auzise că lucram și eu ca analist politic, ceea ce, în mod firesc, l-a întors împotriva mea: se considera *cel mai bun analist*, singurul care știa ce anume să raporteze și cum să-și prezinte materialul. Astfel, pentru a-și proteja poziția, a adoptat o atitudine ostilă față de mine, spre disperarea mea: mi-a îngreunat activitatea, mai ales că principala mea sarcină în KGB era să obțin informații din domeniul politic. Astfel, aproape imediat, m-am trezit asediat pe toate fronturile.

Am observat în curând că relațiile dintre ambasadă și birou nu erau deloc cordiale și că în birou se formaseră mai multe tabere. Igor Titov lucra sub strania acoperire de corespondent pentru *New Times*, un săptămânal semioficial specializat în relații internaționale, publicat în engleză și în alte limbi. Obligat să petreacă mult timp pe teren, în afara biroului, aproape toată ziua, a înțeles repede că trebuia să fie în termeni

buni cu Guk și Nikitenko, așa că a început și el să-i cultive.

Slava Mișustin, pus personal de Guk în fruntea Liniei I (infor-mații), era un alt individ lingușitor, demn de dispreț. Principala lui sarcină era să colecteze și să sistematizeze informațiile care ajungeau la birou, inclusiv toate amănuntele despre restaurantele și locurile de întâlnire ale ofițerilor cu persoanele lor de contact – niciun restaurant nu trebuia folosit mai des de o dată la șase luni, motiv pentru care, înainte de a stabili detaliile întrevederii, verificam lista cu localuri întocmită de angajații biroului). Mișustin avea astfel scuza perfectă pentru a ține sub atentă supraveghere mișcările tuturor colegilor săi. N-ar fi fost chiar o problemă, dacă ar fi știut să se facă ceva mai plăcut, dar căuta mereu nod în papură și era tot timpul nemulțumit. Soția lui, angajată în ambasadă pe post de contabilă, îi semăna întru totul. Amândoi urmăreau fiecare mișcare, îi raportau adesea lui Guk și încercau să strângă informații compromițătoare despre colegii pe care nu-i suportau.

În a doua mea seară la Londra, dornic să scap din acest cuib de viespi, am dat telefonul la care mă gândeam de ani întregi. Neștiind cine putea să mă vadă din stradă și nici unde erau instalate posturile de observație, m-am strecurat într-o cabină telefonică și am format numărul. Imaginați-vă ușurarea și bucuria mea când am auzit vocea lui Andrew la celălalt capăt: era doar o casetă audio, dar fără îndoială o casetă de-ale lui Andrew.

— Salut, Oleg! spunea. Bine ai venit la Londra! Mulțumesc foarte mult că ai sunat. Abia așteptăm să ne întâlnim. Între timp, ia-ți câteva zile ca să te relaxezi și să te instalezi. Hai să reluăm legătura pe la începutul lui iulie.

Oricât de dezamăgit aș fi fost că nu stabilisem contactul direct, la auzul acelei voci m-am liniștit imediat.

În ziua stabilită, am sunat din nou la același număr. De data aceasta, mi-a răspuns chiar Andrew.

— Hai să ne vedem mâine, la ora 15, la Holiday Inn, pe strada Sloane, mi-a spus.

A adăugat că el va aștepta în hol, împreună cu o femeie. Urma să merg mai departe și să ies pe ușa ce dădea în strada

din spatele hotelului, unde aveam să găsesc mașina lui, într-o parcare supraetajată.

Era un plan simplu, dar eficient. Urmându-i instrucțiunile, l-am văzut stând pe un scaun, împreună cu o femeie frumoasă de vârstă mijlocie. Când m-am apropiat, s-au ridicat și au început să meargă spre ușa din spate. M-am dus după ei, am trecut strada și am urcat la primul etaj al parcării, unde m-a salutat și mi-a prezentat-o pe asistenta lui, Joan. Am mers apoi cu mașina spre un apartament conspirativ dintr-un bloc nou din Bayswater, unde am început să discutăm.

Andrew mi-a explicat că deja lucra în altă țară și că venise la Londra special ca să mă salute, fiindcă era singurul ofițer britanic disponibil care mă cunoștea personal. La următoarea întâlnire mi-a făcut cunoștință cu Jack, noul meu instructor, un tip genial, cel mai bun coordonator pe care îl avusesem vreodată. Tânăr, de înălțime medie, cu păr negru și început de calviție, era căsătorit, avea patru copii și avea căldura sufletească a familiștilor convinși. Acest ofițer de informații de primă mână era extrem de inteligent, foarte plăcut, sentimental, sensibil și onest, atât din punct

de vedere personal, cât și în privința principiilor etice. Așa cum se spune în rusă, avea o „frumoasă structură sufletească". Îmi înțelegea foarte repede problemele, le analiza întotdeauna și căuta soluții potrivite.

Joan era mai în vârstă, având cam 55 de ani, cu părul blond spălăcit și o față care părea să întruchipeze toate calitățile britanice tradiționale ale decenței și onoarei. În următoarele luni a devenit și ea o minunată confidentă. Avea calitatea extraordinară de a ști să te asculte: transmitea încredere cu viteza și compasiunea cu care absorbea ideile. Ea nu mi-a acordat ajutor doar în treburi mărunte, ci a fost chiar arhitecta planului meu de evadare: aduna informații în acest sens încă din 1978 și, la momentul potrivit, s-a gândit la o variantă anume care să decurgă fără cusur.

Una dintre primele acțiuni ale lui Jack a fost să-mi dea cheia unei case conspirative, între Kensington High Street și Holland Park, unde aș fi putut să mă ascund rapid, cu sau fără familie, în cazul în care trebuia să dispar vreodată. Era o casă cu terasă, ocupată în mod normal de cineva din

personalul britanic, și un adăpost bun și necunoscut. (Când plecam în concediu, înapoiam cheia și o lăsam prietenilor mei până când mă reîntorceam.)

Conform planului inițial, trebuia să mă întâlnesc cu britanicii o dată pe lună, dar în curând am descoperit că aveam atâtea lucruri să le spun, atâtea chestiuni complicate de discutat, încât ne-am întâlnit de mult mai multe ori. Colaborarea noastră la Copenhaga fusese un mizilic față de legătura noastră de la Londra: aici erau multe de făcut.

*

Din fericire pentru mine, se pare că Centrul nu a realizat că, încă de la marea expulzare din 1971, biroul londonez al KGB fusese relativ mic (aveam doar 23 de ofițeri, iar GRU, 15). Prin urmare, considerând Marea Britanie o țară de importanță majoră în plan strategic, Moscova aduna o mulțime de informații. Diverse departamente, aflate în competiție unul cu celălalt și căutând să-și justifice existența, produceau hârtii cu indicații, instrucțiuni, informații de ansamblu și cereri de tot felul. Pentru ei, gestionarea unui volum uriaș de corespondență era o

necesitate birocratică, întrucât, cu cât era mai intens fluxul de documente expediate și recepționate către și dinspre birourile din străinătate, cu atât dădeau impresia că făceau mai multă treabă. În contextul în care Centrul producea această cantitate uriașă de informații, la rândul meu, puteam să dau mai departe fără nicio grijă orice document îmi pica în mână.

Totuși, exista un dezavantaj: documentele trimise prin servietă diplomatică nu mai ajungeau sub formă de film, așa că nu le puteam copia, ca în Copenhaga. Britanicii aveau în dotare aparate de fotografiat eficiente și întotdeauna se găsea câte o secretară gata să fotografieze orice hârtii aduceam cu mine la întâlnirile organizate după-amiaza într-un apartament conspirativ. Nu trebuia să dau nimănui socoteală pentru deplasările mele: spuneam mereu că „mă întâlnesc cu o persoană de contact". Întrucât aveam mereu grijă să părăsesc ultimul biroul, după ce toți ceilalți ieșiseră, și să revin înainte ca funcționarii de la cifru să se întoarcă de la masă, întrevederile mele cu britanicii erau în mod obligatoriu scurte. În fiecare zi exista pericolul ca unul dintre funcționari să

rămână la serviciu și să-și exercite dreptul de a percheziționa camerele și servietele – dar trebuia să-mi asum riscul. Ori de câte ori mă întorceam înapoi la timp, înainte ca oricine altcineva să fie prezent acolo, închideam ușa și-mi scoteam din buzunare documentele subtilizate. Era mai greu să procedez astfel în situația în care alți colegi se întorseseră deja, întrucât eram obligați să ținem ușile deschise tot timpul – atunci, preferam să aștept o clipă până când le puteam pune la loc fără să fiu văzut.

La ambasadă, fiecare zi începea cu ședința prezidată de ambasador, care adesea degenera într-o farsă, mai ales dacă Popov încerca să fie amuzant ori, pur și simplu, făcea atâtea remarci critice, încât enerva pe toată lumea. Apoi Guk ținea un discurs mobilizator, îndemnându-i pe oameni să fie vigilenți, dar, pentru că era un orator slab, adesea asistența chicotea. În general, discuțiile durau mult – aproape două ore – și, nemulțumiți că își pierdeau vremea fără rost, angajații își stabileau alte întâlniri, astfel încât să rateze ședința. Cei de la GRU, considerându-se o organizație aparte, își trimiteau câțiva reprezentanți, dând astfel de înțeles că ceilalți ofițeri aveau

lucruri mai bune de făcut decât să-și petreacă acolo primele două ore ale dimineții.

Cu toate că majoritatea ofițerilor KGB erau grupați în ambasadă, mai aveam între șase și opt ofițeri atașați Delegației Comerciale Sovietice, care, de trei decenii, deține propria clădire în Highgate, unde fuseseră amenajate birouri moderne pentru sub-birourile KGB și GRU, laolaltă cu camere separate pentru un post de ascultare. Pe lângă aceștia, mai aveam patru ofițeri care lucrau sub acoperirea de jurnaliști: Iuri Kobaladze, de departe cel mai de treabă om din întregul personal sovietic de la Londra, și trei ofițeri atașați unor organizații internaționale: un tip complet inutil în Organizația Internațională a Grâului, altul ceva mai răsărit în Organizația Internațională pentru Comerțul cu Cacao, iar altul în domeniul reparării de nave. Resursele umane alocate de serviciile secrete sovietice la Londra erau însă cu mult mai mari decât sugerează aceste cifre. Știam, de exemplu, că Linia X (știință și tehnologie) avea câțiva agenți, dar nu am descoperit niciodată identitatea lor. De asemenea, Nikitenko avea o

persoană de contact secretă în cercul lui Denis Howell, ministrul sportului în cabinetul-fantomă[77] al Partidului Laburist, și alta în comunitatea evreiască. GRU, o organizație mai mică, dar mai disciplinată decât KGB, acționa cu multă energie, dar nu am descoperit niciodată cine erau persoanele de legătură.

Una dintre primele mele sarcini a fost să restabilesc contactul cu Bernt Carlsson, secretar general al Internaționalei Socialiste, care își avea sediul în nordul Londrei. Organizația nu avea cine știe ce influență, însă Centrul fusese întotdeauna fascinat de existența ei și era hotărât să păstreze controlul asupra ei. Carlsson, un individ mai tânăr de 40 de ani, era membru de vază al Partidului Social-Democrat Suedez. Fusese inclus în rețeaua KGB drept contact special neoficial – categorie introdusă în anii 1970 pentru politicieni proeminenți apropiați de KGB – și se întâlnea ocazional cu reprezentanții noștri pentru schimburi de informații și de idei.

Eram încă în primele luni de ședere în Anglia și totul îmi părea străin și puțin familiar. În plus, nu cunoșteam prea bine limba engleză. Am căutat astfel cu ceva

emoții sediul Internaționalei Socialiste, unul modest de altfel: două etaje într-o căsuță. Nu trebuia să-mi fac griji: Carlsson s-a dovedit mult mai simpatic decât mă așteptasem și curând mi-am dat seama cât de mult aprecia relația sa cu rușii. În mod evident, era sub mare presiune din partea propriei organizații, deoarece nu putea lucra ușor cu Willy Brandt, cancelarul german, fiind, în același timp, pisat și de liderii partidelor socialiste din Spania, Franța și Italia, care voiau să spargă dominația nordicilor asupra mișcării muncitorești. Prins între mai multe focuri, mi-a vorbit destul de emoționat, în engleză, iar eu i-am prezentat un raport favorabil, în general, subliniind căldura sentimentelor sale față de Moscova.[78]

O cumplită paranoia stăpânea personalul, incapabil, uneori, să se gândească și la altceva în afara microfoanelor. Ca să vă dați seama de dimensiunea nebuniei lor, trebuie să explic amplasarea diferitelor construcțiilor ale ambasadei și a celor din vecinătate. Clădirea de pe colț, cea mai apropiată de Bayswater Road, era Consulatul, având adresa Kensington Palace Gardens nr. 5. La nr. 10, lângă ea,

existau câteva apartamente, o saună și un mic magazin al ambasadei, de unde, printre alte lucruri, puteai cumpăra băuturi și țigări în regim duty-free: o sticlă de votcă avea prețul de 1 liră, în timp ce una de whisky costa 2,5 lire. (În vila propriu-zisă a ambasadei ființa un magazin „operativ" de băuturi, țigări și alte mici cadouri destinate persoanelor de contact, astfel încât nu exista temerea ca băutori înveterați precum Guk să rămână neaprovizionați.) Următoarea clădire, nr. 12, era ambasada Nepalului, pe care presupuneam că britanicii de la MI5 o foloseau drept post de ascultare. Mai departe, la nr. 13, se găsea principala clădire a ambasadei sovietice, care adăpostea *referentura* (la parter), birourile KGB și GRU (la mansardă, respectiv la subsol) și birourile și apartamentul ambasadorului. (Dormitorul ambasadorului se afla la etajul de sub rezidență, iar el era bântuit de teama să nu fie spionat de kaghebiști prin tavan. Odată, când Guk l-a invitat înadins pentru a inspecta biroul KGB, și-a petrecut mult timp privind la podele și încercând să identifice camere ascunse ori găuri.)

Peste drum, construcția de la nr. 16 era ocupată de birouri pentru personalul militar sovietic și stația radio; bănuiam că o altă clădire era ocupată de agenții MI5, care stăteau acolo și observau orice sosire sau plecare prin teleobiective și supraveghere directă. Din această cauză, nu puteam să ieșim și să intrăm fără să fim văzuți, ceea ce ne expunea foarte mult. Câteva spații din construcția de la nr. 18 aparțineau, de asemenea, ambasadei: o bibliotecă, un club și vreo două birouri diplomatice (într-unul din ele trebuia să-mi petrec o parte a timpului). Cealaltă jumătate era ambasada Egiptului, pe care o suspectam că servea drept post de ascultare pentru MI5.

Bineînțeles că presupunerile noastre despre clădirile nepaleză și egipteană erau ridicole. Dar toți angajații ambasadei sovietice bănuiau că serviciile secrete britanice depuneau eforturi uriașe și foloseau toate mijloacele pentru a asculta conversațiile și a intercepta comunicațiile noastre — așa cum, într-adevăr, proceda KGB cu ambasada britanică din Moscova. Astfel, oamenii ziceau că britanicii săpaseră un tunel special sub Kensing-ton Palace Gardens, destul de lat ca să permită

trecerea unor mici vehicule, cu scopul de a ne spiona. Se spunea că există și alte tuneluri ce duceau pe sub clădirile altor ambasade, mai ales sub cea sovietică, pentru a facilita instalarea și schimbarea echipamentului de ascultare. Tocmai din cauza acestor temeri, angajaților li se interzicea să discute în camerele de-a lungul pereților care erau în fața sau lipite de ambasadele nepalezăși egipteană.

Erau mari diferențe față de ceea ce se întâmpla la Copenhaga, unde luaserăm unele precauții, dar vara țineam lucarnele deschise tot timpul. În ambasada din Londra aproape toate ferestrele fuseseră zidite. Rezidentul era singurul om capabil să se bucure de lumina soarelui, camera lui fiind protejată prin trei metode. Mai întâi exista un dispozitiv de bruiaj general, ce emitea un bâzâit prin care trebuia să neutralizeze microfoanele. Apoi, la geamuri, o aparatură electronică separată producea unde sonore speciale; Guk avea boxe de radio amplasate între spațiul dintre cele două straturi de ferestre duble, ce porneau automat când intra în cameră, astfel încât tot timpul se auzea un bolborosit slab.

Mașinile de scris electrice erau interzise, fiindcă se credea că și ele pot fi ascultate. Nu aveam voie nici măcar să folosim mașini manuale (deși o făceam), întrucât unii dintre noi se temeau că ritmul tastelor atinse putea fi ascultat și decodat. De asemenea, computerele erau subiect tabu, deoarece – după cum se considera încă de pe atunci – puteau fi ușor penetrate. Când ascultam muzică la un radio portabil pe biroul meu, ofițerul de la tehnică venea și-mi spunea:

— Chiar nu ar trebui să aveți chestia aia pornită, să știți. Ar putea transmite automat orice spuneți inamicului. Tot timpul ascultă prin radio.

Se vorbea întruna despre cabluri ciudate care coborau prin centrul clădirii, iar unii propuneau ca întregul sistem electric să fie înnoit. (Ceea ce era o prostie, fiindcă, de generații întregi, niciun britanic nu avusese voie să intre în clădire fără supraveghere drastică.) Afișe lipite pe fiecare perete ne aminteau: „NU ROSTIȚI NUME ORI DATE CU VOCE TARE". Iegoșin, instalat într-un apartament în clădirea noastră din Kensington High Street, m-a oprit o dată pe scară, când am început să spun ceva

banal, șoptind pe un ton dramatic: „Stop! Pereții ascultă!”

În ciuda tuturor acestor măsuri de protecție, riscurile erau considerate prea mari și, pe la mijlocul detașării mele acolo, o echipă specială de lucrători ai KGB a fost adusă pentru a ne reamenaja birourile. Ne-au luat toate obiectele personale și de serviciu, au spart tencuiala până la cărămidă, au pus un material izolant și apoi au lipit foi metalice pe pereții încăperilor, ca într-un cuptor. Apoi au aranjat instalația electrică, au pus tapet și covoare noi și au schimbat mobilierul. În ciuda acestor cutii metalice, s-au păstrat dispozitivele electronice individuale, declanșate prin apăsarea întrerupătorului la intrarea în cameră.

Cu încăperea sigură de la subsol, folosită pentru ședințe, s-a procedat la fel: a fost golită, tapetată cu foi metalice și dotată cu dispozitive electronice. Din acest motiv, îți dădea senzația apăsătoare de claustrofobie, mai ales în timpul întrunirilor mari, când în spațiul prevăzut pentru 40 de oameni se îmbulzeau 60 sau 70 de participanți. Deși avea aer condiționat, atmosfera devenea îngrozitor de fierbinte și irespirabilă și orice

ședință mai lungă ne punea răbdarea și rezistența la grea încercare.

Fobia de a fi tot timpul spionați se extindea și în oraș. Ravil Pozdniakov, predecesorul meu pe postul de consilier, m-a avertizat odată cu toată seriozitatea să nu efectuez vreo operațiune în Edwardes Square. I-am spus că nici nu-mi trecuse prin cap să fac așa ceva, fiindcă locul era prea aproape de casă. Totuși, l-am întrebat de ce îmi oferise acest sfat.

— Fiindcă întreaga piață este înțesată cu camere de tele-viziune.

— Serios? Și unde sunt?

— Pe acoperișurile clădirilor din jur.

— Le-ai văzut vreodată?

— Nu, dar sigur sunt acolo. Noi, la Moscova, cu siguranță le-am dispune în jurul oricărei piețe folosite de britanici.

Mi s-a mai spus și că grădinarul care se ocupa de scuar se afla în slujba serviciului de securitate britanic. Atât de convinși erau de acest lucru, încât, într-un final, i-am întrebat direct pe britanici dacă, într-adevăr, instalaseră camere de televiziune acolo și dacă recurgeau la serviciile grădinarului. În loc să răspundă, au izbucnit într-un hohot mare de râs,

amuzați și ei de o asemenea posibilitate absurdă.

Unii angajați ai ambasadei și ai KGB sufereau de ipohondrie și, fiindcă dotările medicale din Occident erau cu mult mai bune față de cele de acasă, vizitele la medic s-au înmulțit. Eu însumi – fără să fiu ipohondru – abia am scăpat dintr-o situație dificilă când am mers la un specialist recomandat de britanici, ca să-mi repare o coroană dentară. Printr-un ghinion, mașina mea a fost zărită de agenții MI5 lângă Royal Hospital din Chelsea, ceea ce a declanșat o investigație legată de prezența unei oficialități sovietice în acea parte a Londrei. Spre norocul meu, înainte ca ancheta să scoată ceva serios la iveală, persoanele mele de legătură au reușit să oprească cercetările.

Politica Centrului și a partidului era să țină comunitățile sovietice din afara țării cât mai izolate cu putință și să exagereze amenințarea reprezentată de serviciile secrete străine. Astfel, în Londra, fiecare mic accident sau incident – o pană de cauciuc, o fereastră spartă – era interpretat ca un atac ori ca o provocare din partea inamicului, ceea ce alimenta paranoia

noastră. Sentimentul de izolare era, probabil, acutizat de existența unei „*dacea* sovietice”, un castel minunat situat în pădurile de lângă Hastings, lăsat moștenire ambasadei de un milionar excentric, în urmă cu aproape șase decenii. Și aici expatriații trăiau într-un cerc închis: cu toate că, teoretic, rămăsese în folosința întregii comunități sovietice, luxoasa proprietate era rezervată ambasadorului și celor mai importanți membri ai personalului său. O dată pe an, în aprilie, acolo se organiza o petrecere uriașă, cu ocazia Zilei curățeniei (*subbotnik*), prilej pentru începerea curățeniei de primăvară în întreaga Uniune Sovietică. În Kent, era scuza perfectă pentru un grătar. După vreo două ore de gră-dinărit și curățarea simbolică a pădurii, fiecare se distra la marea petrecere.

Obsesia rezidenței față de problemele de securitate egala preocuparea Centrului pentru *Operațiunea RYAN*. Am aflat că cei din Linia PR priveau RYAN cu oarecare scepticism: deși nu luau în serios riscul declanșării unui război nuclear, niciunul nu voia să-și piardă postul și să scadă în ochii Centrului, contrazicând teoria Direcției I

Centrale. În consecință, s-a declanșat o campanie intensă de colectare și evaluare a informațiilor, birourile străine simțindu-se obligate să raporteze situații îngrijorătoare, chiar dacă nu le dădeau crezare.

Solicitarea constantă pentru informații legate de RYAN a pus presiune imensă pe resursele noastre. De exemplu, trebuia să numărăm în mod regulat ferestrele iluminate în toate clădirile guvernamentale și militare despre care credeam că sunt implicate în operații pentru declanșarea unui război nuclear și, după programul de lucru, să raportăm imediat orice abatere de la regulă. Trebuia să identificăm metodele de evacuare pregătite pentru demnitarii guvernului și membrii familiilor lor, să aflăm rutele folosite și destinația lor. Cred că și Guk a realizat ridicolul situației și, cu toate că a acceptat formal cererile Centrului, a delegat sarcina unui tânăr ofițer care nu avea mașină de serviciu și nici posibilitatea de a călători în afara Londrei fără permisiune specială din partea Foreign Office. Natura aberantă a acestor instrucțiuni – diferența imensă dintre ideile Centrului și realitățile din teren – evidenția perfect inutilitatea și

periculozitatea unei mari părți a activității KGB.

Când am început să-i dezvălui lui Jack detalii despre RYAN, a fost uluit și cu greu a crezut ceva din ce i-am spus, atât de aberante și de rupte de lumea reală erau cererile Centrului. Totuși, consider că, arătându-le britanicilor nivelul de paranoia al liderilor sovietici, am contribuit în cel mai înalt grad la securitatea internațională. La începutul lui 1983, discursurile dure ale președintelui Reagan și ale secretarului său de stat, George Schultz, provocaseră îngrijorarea liderilor sovietici; temerile lor au fost întărite când au aflat de Inițiativa de Apărare Strategică (Strategic Defense Initiative – SDI) a Statelor Unite ale Americii, mai cunoscută ca Star Wars: planul de a folosi rachete pentru a crea un scut antirachetă la nivel național contra unui atac intercontinental. Kremlinul se gândea că, de vreme ce americanii trimiseseră oameni pe Lună, aveau capacitatea de a crea sistemul Războiului Stelelor și că se pregăteau, probabil, pentru un război nuclear total în câțiva ani. Dezvăluindu-le occidentalilor frica sovieticilor, cred că am jucat un rol

important în reducerea tensiunilor internaționale.

*

Odată ieșiți din ambasadă, noi, kaghebiștii, puteam merge oriunde voiam, fără restricții: eram ofițeri operativi de la care se aștepta să stabilim propriile contacte. După plecarea lui Pozdniakov, m-am ocupat de un diplomat european clasat în categoria agenților. Am început să mă întâlnesc cu el, de obicei la prânz. Spre marea mea frustrare, am descoperit că, deși era întotdeauna gata să mănânce porții mari, nu mi-a spus niciodată nimic interesant și că întâlnirile noastre erau, de fapt, pierdere de vreme. Însă nu puteam să recunosc asta șefilor mei de la Centru, unde Pozdniakov ocupa acum funcția de șef de departament: de aceea trebuia să mă conformez practicii normale a KGB și să compun rapoarte ce exagerau valoarea reală a contribuției agentului respectiv.

În privința oamenilor mei de legătură britanici, calitatea mea de „veteran" îmi ușura activitatea, întrucât nu trebuia să dau socoteală în detaliu despre mișcările mele. Totuși, au apărut anumite dificultăți – și nu o dată: din cauza cunoștințelor mele

insuficiente de limba engleză, aduceam prea puține informații, încât Iegoșin și Titov au început să i se plângă lui Guk pe la spatele meu. Atunci i-am rugat pe prietenii englezi să mă ajute puțin. Am arătat că îmi iroseam o mare parte din timpul și din energia mea pentru a le furniza documente clasificate sau secrete, nu pentru a găsi contacte pentru KGB, așa că i-am întrebat dacă puteau să-mi dea câte o frântură de informație utilă cu prilejul întrevederilor noastre.

Și așa au făcut. Bineînțeles, nu îmi ofereau nimic senzațional: nu puteau să-mi transmită documente clasificate, dar, dacă își foloseau imaginația, puteau întotdeauna să îmi dea informații utile. Un tânăr ofițer scria la mașină rapoarte foarte bune, despre problemele curente din Africa de Sud ori despre stadiul relațiilor anglo-americane. Luam textele, de circa trei sferturi de pagină fiecare, le traduceam în limbajul specific KGB, le împănam cu unele detalii noi și le predam drept contribuția mea. Prin astfel de mijloace, mi-a crescut încet cota.

La puțină vreme după aceea, întâlnirile mele cu britanicii se desfășurau conform

unui program clar. Conduceam până în garajul subteran, unde acopeream numerele de înmatriculare cu o folie de plastic. Apoi mă întâlneam cu britanicii, care mă așteptau la suprafață. La început, fiindcă era ora mesei și îmi era întotdeauna foarte foame, îmi așezau în față o masă îmbelșugată, dar, pentru că fiecare clipă conta, am sugerat să îmi dea doar sandvișuri și o doză de bere, astfel încât să putem discuta mai lejer în timp ce mâncam.

Speram ca în urma întâlnirilor să îmi perfecționez engleza, dar Jack, bun vorbitor de rusă, m-a rugat să vorbim în limba mea maternă: discutam mai repede și mai exact, iar conversația se înregistra pe casetofon. (Ulterior am aflat că Jack pierdea multe ore pentru transcrierea discuțiilor.) Joan ședea într-un colț, fără să înțeleagă multe, dar, oricând aveam o pauză, îi vorbeam în engleză. Pentru a fi mai ușor de identificat, eram cunoscut drept Feliks, numele conspirativ pe care i-l sugerasem lui Michael în Copenhaga: mă inspirase numele lui Feliks Meyner, prietenul meu eston din școală. Pe atunci nu-mi dădusem

seama că însemna „fericit” sau „norocos” în latină.

Nu exista nicio posibilitate să fiu urmărit de KGB pe drumul spre apartamentul conspirativ, dar o dată, pe drumul de întoarcere spre ambasadă, chiar după ce ieșisem din bloc și treceam strada Connaught, la două străzi distanță de strada Bayswater, l-am văzut pe Guk la volanul Mercedesului său. Cum tocmai pășeam pe trotuar, am bănuit că mă văzuse și am intrat într-o stare de agitație – deja mă întrebam ce poveste să inventez. Nu a fost nevoie, întrucât după-amiaza nu a menționat incidentul și mi-am dat seama că, de fapt, nu mă văzuse: era un șofer atât de slab, încât își concentrase atenția în întregime asupra șoselei și a traficului.

Ulterior, în 1984, am folosit în mod intenționat strada Connaught pentru un mic experiment. Unul dintre ofițerii Liniei N, care se ocupa de „cârtițe”, a afirmat că el era întotdeauna urmărit de cinci mașini în același timp. Am crezut că își închipuie. Presupuneam că, din moment ce britanicii cunoșteau multe lucruri despre KGB, prin intermediul meu, nu s-ar deranja să fileze un singur ofițer cu cinci vehicule. Când l-

am confruntat însă, s-a enervat și a scos o fițuică unde notase cinci numere de înmatriculare.[79]

— Ei, bine, am zis, e fascinant. Hai să punem o capcană. Tu conduci de-a lungul străzii Connaught la amiază într-o zi și eu privesc de la fereastra barului Duke of Kendal de pe colț, să văd cine te urmărește.

Planul nostru a funcționat perfect. În loc să merg acasă la masă, am condus în susul străzii Bayswater, am virat la stânga, apoi la dreapta, am parcat și am intrat în bar, unde am comandat o halbă de bere și m-am așezat la o fereastră. La 13.25, colegul meu a condus încet pe lângă bar și, așa cum era de așteptat, în spatele lui erau trei dintre automobilele notate pe hârtie. Prima echipă părea tensionată, fără îndoială fiindcă din cauza traficului aglomerat putea să piardă ținta foarte ușor, dar celelalte două păreau relaxate. Era imposibil de zis unde se găseau celelalte două mașini; poate pe străzi paralele. Dar, în orice caz, omul avusese dreptate.

La puțină vreme după această întâmplare, Prokopcik, șeful Liniei X, mi-a spus că observase și mai multe mașini care efectuau filajul lui; când i-am reproșat

faptul lui Jack, spunând că era o mare risipă a resurselor britanice, mi-a spus că îl suspectau pe Prokopcik că avea în grijă doi agenți, dar că nu puteau afla identitatea lor. În acest caz nu puteam să-l ajut, întrucât una din regulile fundamentale ale KGB era ca ofițerii unei linii să nu dezvăluie niciodată celorlalți acțiunile lor.

*

Implicat în activitatea mea febrilă, timpul trecea cu mare repeziciune: Leila și restul familiei s-au acomodat bine și am descoperit că, deși apartamentul nostru nu era foarte confortabil, viața în Kensington avea multe avantaje. Existau mici restaurante turcești, arabe și iraniene, care împrăștiau minunate arome orientale după-masa și seara, magazine excelente cu alimente, multe deținute de indieni și pakistanezi, deschise până la miezul nopții, precum și supermarketurile de pe High Street Kensington, Knightsbridge și alte locuri mai îndepărtate. High Street fremăta de viață până noaptea târziu, spre încântarea Leilei. În ce mă privește, puteam alerga în Holland Park, minunat amenajat. La timpul potrivit, fetele au început să meargă la o școală din zonă și au învățat

engleza cu o viteză incredibilă – atât de repede, încât o foloseau în conversațiile lor și când vorbeau cu păpușile.

*

Nici nu mă dezmeticisem bine și deja trecuseră 12 luni. În iunie 1983, se apropia momentul să plec acasă în concediu. Remarcasem că, de câteva săptămâni, se petrecea ceva neobișnuit la birou. Guk și Nikitenko discutau în mod constant un subiect care era, în mod evident, mai important decât preocupările lor obișnuite.

Apoi, într-o bună zi, Guk, incapabil să se mai abțină, m-a întrebat „Ai vrea să vezi ceva excepțional?” și mi-a arătat imediat fotocopii după două documente ultrasecrete, redactate în limba engleză de către ofițerii MI5, care prezentau organigrama completă a birourilor KGB și GRU.

— *Boje*! (Dumnezeule!) am spus încet. De unde au apărut astea?

Fără a da alte detalii, Guk mi-a răspuns că noaptea târziu un plic fusese împins prin căsuța poștală a apartamentului său din Holland Park. Mesagerul menționa într-o scrisoare că era ofițer de informații – în mod clar, știa că supravegherea asupra

blocului înceta la miezul nopții, fiindcă venise după acea oră.

Bineînțeles că, ros de curiozitate, voiam să știu cât de exacte erau informațiile și, mai ales, să aflu ce spuneau despre mine. Cu aparent dezinteres, am parcurs mai întâi lista cu ofițerii GRU. Apoi am spus: „Oh, chiar nu știu ce fac ei oricum. Dar ce cunosc despre noi?" Am remarcat imediat că aproape toți cei 23 de ofițeri ai KGB fuseseră identificați corect și că fuseseră încadrați în trei categorii: prima, cu ofițeri „complet identificați", a doua, cu ofițeri „parțial identificați", și cea de-a treia, cu ofițeri „bănuiți că aparțin rezidenței KGB". Spre imensa mea ușurare, mi-am văzut numele în categoria a doua. Aceasta însemna, bineînțeles, că autorul listei nu știa nimic despre legătura mea cu britanicii și, totodată, explica motivul pentru care, în urmă cu un an, primisem viza atât de repede. Lista aranja ofițerii KGB în funcție de apartenența lor la Linii – PR, KR, X și N –, o realizare deosebită.

— Este destul de exactă, am spus, în timp ce îi înapoiam documentul lui Guk.

— Da, îmi răspunse acesta. S-au descurcat bine.

Oare cine era mesagerul și ce se afla în spatele gestului lui? Bănuiala noastră a fost că începea ceea ce kaghebiștii numeau „joc”, iar americanii, *dangle* („momire”). Cu siguranță, Guk avea această impresie și nu și-a schimbat niciodată părerea. În schimb, cred că Nikitenko avea o altă opinie, dar, pentru că se obișnuise atât de mult să-l perieze pe Guk, și-a suprimat instinctul și s-a dat de partea șefului său.

Pe biroul lui Guk am văzut și scrisoarea misteriosului mesager, în care îi propunea rezidentului să se întâlnească. Ulterior, am văzut o altă scrisoare de la el, lăsată în servieta lui Nikitenko; aceasta era adresată către „tovarășul Guk” și, pe lângă prenume, folosea și patronimicul: Arkadi Vasilievici. Sugera proceduri extrem de complicate pentru a scăpa de filaj pe drumul spre locul de întâlnire și pentru fixarea unui cod de semne – autorul avea oarece imaginație, fascinat de trucurile meseriei de spion. Scrisoarea era semnată *Koba*, numele folosit în secret de Stalin înainte de revoluție și apoi în public.

Bineînțeles că invitația a produs agitație printre membrii rezidenței. Guk și Nikitenko au refuzat-o, pentru două

motive. Întâi, autorul nu a oferit alte informații în afara listelor furnizate la început. Organigramele sale, deși exacte, nu constituiau informații vitale pentru kaghebiști, care sperau să afle detalii despre operațiunea de penetrare a birourilor. În al doilea rând, metoda propusă de el pentru întâlnire era atât de complicată, încât le-a trezit suspiciuni.

Prin urmare, au ignorat inițiativa autorului scrisorilor și nu i-au răspuns niciodată. Apoi s-a primit o nouă misivă, în care, după cum am aflat, mesagerul propunea reluarea contactului în primele zile din iulie. Fiindcă trebuia să plec în concediu, m-am gândit că mai bine acționez rapid. Cu prima ocazie m-am strecurat afară la o cabină telefonică și am sunat la numărul furnizat de britanici pentru situații de urgență. Le-am zis că mă găsesc la apartament la ora 13.00. Eram emoționat, chiar ușor nervos, întrucât situația devenea de-a dreptul dramatică: aproape sigur un trădător acționa în libertate și, dacă știa ceva despre legătura mea cu serviciile britanice, propria-mi viață era în pericol.

Am aflat că Jack era temporar plecat, iar în lipsa lui m-am întâlnit cu Joan. Deja aveam deplină încredere în ea și am fost încântat să o revăd, dar, în același timp, am simțit că era o responsabilitate uriașă pentru un ofițer din serviciul general, care nu era obișnuit să primească rapoarte complicate. Totuși, nu aveam de ales, așa că i-am spus ce știam.

— Sunt sigur că e un joc operativ al serviciilor voastre secrete cu KGB, am început în engleză, dar mai bine să ne asigurăm că este așa.

I-am spus pe scurt ce se întâmplase, iar ea a avut o reacție tipic britanică. Mi-a răspuns cu mult calm:

— Din câte știu eu, nu este niciun joc operativ în desfășurare.

Încordat cum eram, mi-a plăcut răspunsul ei impasibil, așa că am depănat restul poveștii. Și-a notat conștiincios, apoi a plecat în grabă. Două zile mai târziu m-am întâlnit cu Jack, revenit la treabă, și i-am oferit o versiune mai amplă a întâmplărilor. Apoi am plecat cu familia în concediu la Moscova. Chestiunea rămânea nerezolvată.

*

Cel puțin, călătoria spre casă a fost plăcută. Am luat trenul – unul dintre acele mijloace de transport pentru distanțe lungi, apreciate de ruși – care făcea legătura între Hoek van Holland și Moscova. După o noapte petrecută pe un feribot, am găsit vagonul așteptându-ne în portul olandez și i-am trezit pe cei doi paznici ruși care dormeau în compartimentul lor; însoțitorii ne așteptau, știau care ne sunt locurile, ne-au cărat și au depozitat bagajele în vagon, obținând câțiva bănuți pentru serviciile lor. Apoi am călătorit cu un tren electric pentru navetiști până la Rotterdam, unde ne-am distrat foarte bine. Ne-am întors în Hoek van Holland, morți de foame, așa că am găsit un restaurant chinezesc: mâncarea a fost delicioasă, dar porțiile au fost atât de mari, încât am lăsat farfuriile pe jumătate pline. Leila, ca de obicei lipsită de orice inhibiție, i-a întrebat pe ospătari dacă puteam să luăm restul mâncării. Foarte amabili, au răspuns „Sigur" și au împachetat-o în niște cutii drăguțe. Am mâncat restul pe drum.

Pe durata concediului, am fost îngrijorat în legătură cu ceea ce se întâmpla la Londra. În 18 august, când am revenit la

birou, am încercat să nu îmi trădez starea de spirit, să nu par curios și să nu pun întrebări, decât dacă erau absolut necesare. Dar, de la britanici am aflat că îl prinseseră pe misteriosul autor al scrisorilor, chiar dacă „vânătoarea" fusese extrem de dificilă. Un ofițer superior din MI5 le spusese celor din MI6: „Nu e din organizația noastră, uitați-vă în curtea voastră". Așa că, pentru o vreme, și-au concentrat eforturile acolo. Apoi, și-au continuat cercetările la MI5, unde aproximativ cincizeci de angajați aveau acces la documentele furnizate lui Guk. Într-un final, au fost identificați trei suspecți, puși imediat sub supraveghere. Dar cine putea să-i urmărească fără să fie descoperit? Cei trei îi știau pe toți membrii echipelor de filaj. Fețele lor le erau bine cunoscute. Metodele normale erau excluse, așa că s-au alcătuit echipe ad-hoc din ofițeri și secretare din cadrul MI6, lipsiți de experiență, dar cu oarecare pregătire în acest domeniu.

A fost o combinație de supraveghere în exterior și observație îndeaproape la birou, care i-a condus pe investigatori la Michael Bettaney, un ofițer până în patruzeci de ani, angajat la departamentul de contraspionaj

al MI5. La fel ca mulți oameni care fac lucruri îngrozitoare, la un moment dat a luat-o razna, devenind extrem de agitat și spunând lucruri ciudate:

— Dacă aș fi agent sovietic… Dacă aș lua legătura cu Guk, rezidentul KGB…

Alte suspiciuni au apărut când s-a descoperit că Bettaney se pregătea să plece la Viena, capitala cu cel mai mare birou al KGB din Europa, unde accesul era facil, de vreme ce austriecii nu supravegheau clădirea.

Serviciul a decis că era prea periculos să-l lase să plece, întrucât cunoștea secrete din multe teatre de operațiuni, inclusiv Irlanda de Nord, unde lucrase odinioară. Autoritățile i-au percheziționat apartamentul în secret și au descoperit sute de documente secrete ascunse sub dușumele. Fiind clar vinovat, a fost arestat.

Era vital pentru britanici – și pentru mine – ca procesul său să se desfășoare astfel încât contribuția mea să nu iasă la iveală, așa că s-a răspândit zvonul că se dăduse de gol făcând o greșeală fundamentală. Când s-a anunțat arestarea sa, la 16 septembrie, Nikitenko a părut că face o legătură și i-a spus lui Guk că,

probabil, acesta era omul care încercase să-i contacteze. Însă Guk era atât de convins de teoriile conspirației și înțelegea atât de greșit mentalitatea occidentalilor, încât prefera să creadă în continuare că nu existase niciun trădător britanic interesat să colaboreze cu KGB. Încă insista că fusese doar un joc sofisticat împotriva noastră și că anunțul unei arestări era doar modul prin care îl încheiau. A rămas convins că nu existau niciun om și niciun proces. Când Bettaney a fost dus în instanță în primăvara următoare și condamnat la 23 de ani de închisoare, britanicii l-au declarat pe Guk persona non grata – ceea ce era ironic, având în vedere că nu făcuse nimic să-l ajute pe Bettaney – și l-au expulzat din țară.

Nu cred că Guk sau Nikitenko au făcut vreodată legătura între mine și cazul *Koba*, alias Bettaney. Posibil să se fi gândit că prinderea lui li se datora ori că scurgerea de informații s-a produs în urma discuțiilor lor excesive pe această temă. Iegoșin, Titov, Mișustin și funcționarii de la cifru și operatorii de la radio erau kaghebiștii care cunoșteau mai multe informații despre scrisori. De pildă, Titov știuse despre existența lui *Koba* de la prima scrisoare, dar

a fost expulzat abia în primăvara lui 1984, când britanicii au descoperit că spera să recruteze un student american.

În ajunul plecării lui, Guk a dat o petrecere de adio în sala comună; mâncarea și băutura au fost excepțional de bune: berea, vinul și votca au curs din abundență, iar mesenilor li s-au servit din belșug sandvișuri, piroști, chiftele și salate. S-a ținut și o sesiune de discursuri. Mai întâi a vorbit prietenul lui Guk, Nikitenko, apoi a fost rândul meu. Din necesitate și practică îmi dezvoltasem abilitatea de a spune ce trebuia la astfel de evenimente și am simțit că m-am descurcat chiar bine, strecurând povești despre acțiuni de succes și complimente față de Guk. Poate că nu am fost însă atât de convingător și de sincer, fiindcă la sfârșit Guk a zis doar:

— Ai învățat multe de la ambasador.

În arta discursurilor nesincere, Popov era neîntrecut. Nu vorbea niciodată din inimă, iar Guk simțise în mod corect că și eu procedasem la fel.

Odată cu plecarea lui Guk, cercul lui de prieteni a dispărut treptat. Analistul Iegoșin deja începuse să o ia la vale, bând la greu, lovind mașini și fiind amendat de

poliție. Datorită funcției sale, i se permitea să acționeze liber oriunde în Londra; le oferea oamenilor săi de legătură mese în cele mai scumpe restaurante și mai adăuga câte 20 sau 30 de lire la fiecare notă. În cazul lui, încălcarea regulilor biroului era flagrantă și de notorietate: nu făcea nicio încercare să-și ascundă greșelile, ci le privea drept o recompensă pentru munca sa genială. Într-un final a fost pus la punct de Nikolai Gribin, noul șef de departament, care a aflat ce se întâmpla. În iunie 1984, când Iegoșin era în concediu la Moscova, Gribin l-a chemat la o discuție. Iegoșin a sosit beat, ca de obicei, și a încercat să fie glumeț, la care Gribin a spus:

— Nu pari prea interesat de munca ta.

— Ei bine, i-a răspuns Iegoșin într-o doară, dacă nu mai e nevoie de mine, sunt destul de pregătit să nu mă întorc.

— În acest caz, foarte bine, a spus Gribin. Poți să rămâi aici.

A fost o lovitură dură pentru noi. Iegoșin a rămas acasă și mi-a revenit mie sarcina să-i curăț biroul din Londra. Într-unul din sertare am găsit o notiță cu textul „Rog mare atenție cu economiile mele” și, lângă aceasta, un plic maro, mare, plin cu

bancnote, câteva mii de lire. După cum știam, erau doar banii lui de buzunar, fiindcă salariul i-l dădea soției sale: făcuse o mică avere înșelând pe față statul. Cinstea m-a făcut să împachetez plicul și să i-l trimit prin valiza diplomatică.

Comportamentul lui Iegoșin mă iritase de multe ori, dar acum realizam că urma să-i ducem lipsa. Când l-am întrebat pe Gribin cum ne vom descurca fără el, mi-a răspuns simplu:

— O, vă descurcați voi. Și noi o să ne descurcăm la Centru.

Am insistat să ne trimită un înlocuitor. Și a făcut-o. Era un tip pe nume Șilov (nume de cod Șatov), mai puțin talentat, dar corespunzător, care ne-a ajutat într-o perioadă dificilă. La Moscova, unde băutura era mult mai scumpă și mai greu de obținut, Iegoșin și-a revenit și a muncit corespunzător.

*

În cursul anului 1983, Centrul ne-a asaltat în continuare cu instrucțiuni aberante pentru *Operațiunea RYAN*. Ni s-a spus, de exemplu, să fim atenți la „creșterea achizițiilor de sânge și a prețurilor plătite” în acest sens la centrele de donatori și ni s-a

cerut să raportăm imediat. Orice intensificare a activității ar fi fost semnul clar – Centrul nu avea dubii – al iminenței declanșării ostilităților. Oficialitățile de la Moscova nu au reușit să înțeleagă că în Marea Britanie donatorii de sânge nu erau plătiți. De asemenea, se făceau eforturi disperate pentru discreditarea președintelui Reagan, iar noi primeam adesea telegrame de la Kremlin care susțineau că administrația americană se pregătea de război. În toamnă, relațiile dintre Est și Vest au atins cote alarmante, după doborârea avionului coreean KAL 007 deasupra Mării Japoniei, în 1 septembrie. După câteva zile, a fost evident că pilotul avionului sovietic de vânătoare care a tras două rachete și apoi a anunțat prin stație că „ţinta e distrusă" făcuse o greșeală îngrozitoare, dar Kremlinul și KGB au făcut tot ce le-a stat în putință să demonstreze că „pătrunderea avionului în spațiul aerian sovietic" fusese „o operațiune deliberată și plănuită în detaliu", dirijată din „diverse centre de pe teritoriul Statelor Unite ale Americii și Japoniei". Atât de absurdă era această minciună, încât mulți dintre colegii mei din rezidență au fost consternați să

constate ce daune aducea gestul conducerii noastre reputației internaționale a Uniunii Sovietice.

Secretarul general Iuri Andropov, pe atunci grav bolnav, a caracterizat acțiunea Statelor Unite ale Americii în termeni apocaliptici, cu afirmații vagi, dar stridente, care făceau aluzie că președintele Reagan pregătea în secret un atac nuclear, dar paranoia sovietică a atins punctul maxim în timpul exercițiului militar *Able Archer*, organizat de NATO în Europa, între 2 și 11 noiembrie. Scopul șefilor organizației nord-atlantice era, într-adevăr, să repete proceduri de atac nuclear și, fiindcă unele detalii au fost diferite față de exercițiile anterioare, le-au atras atenția echipajelor de supraveghere sovietice dispuse în jurul bazelor americane. După ce sovieticii au observat orare modificate ale mișcărilor ofițerilor și o pauză de o oră în transmisiunile radio[80] într-o seară, conducerea KGB a conchis că forțele americane fuseseră plasate în stare de alertă. În mijlocul exercițiului, telegrame-fulger trimise de la Centru Rezidenței și biroului GRU ne-au anunțat despre această situație neobișnuită, sugerându-ne că s-ar

putea să reprezinte prima etapă a pregătirilor pentru războiul nuclear.

După ce exercițiul s-a încheiat fără incidente, la Moscova starea de încordare a dispărut și, fără să mă laud, pot spune că informațiile pe care le comunicam săptămânal britanicilor au ajutat la scăderea tensiunilor, fiindcă Occidentul a oferit semnale liniștitoare cu privire la problema nucleară. Dar, apoi, în noiembrie, când în Marea Britanie au fost amplasate rachete de croazieră, iar în Republica Federală Germania au fost aduse rachete Pershing, teama a cuprins din nou conducerea sovietică – în consecință, *Operațiunea RYAN* s-a intensificat iarăși, spre disperarea și stresul nostru. În raportul său anual de la sfârșitul lui 1983, Guk recunoscuse „unele neajunsuri" în activitatea rezidenței de colectare a informațiilor referitoare la „planuri specifice americane și NATO pentru pregătirea unui atac nuclear surpriză asupra Uniunii Sovietice". Cei de la Centru, orbiți de propriile prejudecăți, convinși până în pânzele albe de existența unui asemenea plan, i-au răspuns tăios.

La Londra, mania persecuției de care sufereau sovieticii s-a manifestat sub o formă cu totul diferită, gravă: două sinucideri regretabile. Un demnitar de rang superior implicat în comerțul sovieto-britanic s-a spânzurat în baia casei sale, fără vreun motiv clar, probabil pe fondul problemelor sale personale și al consumului de alcool și de pastile. Celălalt deces a fost al soției unei oficialități dintr-o organizație internațională, care lucra ca recepționistă la ambasadă. Din cauza unei probleme medicale – crezuse, probabil, că are cancer –, s-a aruncat de la fereastra apartamentului lor de la etajul cinci și a murit. Trupurile lor au fost trimise la Moscova și examinate în spitalul KGB, unde medicii au afirmat că s-au găsit urme ale unei substanțe chimice, despre care se credea că fusese administrată de serviciile speciale britanice pentru a destabiliza echilibrul mental al victimelor și a le face să se sinucidă.

Ceea ce susțineau medicii era o aberație. Niciuna dintre victime nu se afla în atenția britanicilor și nici nu prezenta interes deosebit pentru aceștia. Bărbatul lucrase într-o organizație comercială, iar femeia

era o simplă recepționistă. Diagnosticul dovedea o dată în plus cum se alimenta paranoia sovietică din propriile nevroze. Guk se aștepta la un verdict pozitiv în legătură cu cadavrele; toți cei implicați gândeau la fel. Personalul medical al KGB care a efectuat autopsiile era pregătit să furnizeze un motiv: au făcut anume ce se aștepta de la ei și au oferit explicația mult așteptată.

Totuși, odată cu dispariția lui Andropov, în februarie 1984, și decizia doamnei Thatcher, a vicepreședintelui Bush și a altor lideri occidentali de a participa la funeraliile sale, tensiunea a scăzut și mai mult; și, în timpul palidului succesor al lui Andropov, Konstantin Cernenko, atmosfera nu a mai devenit niciodată atât de explozivă. La Londra, lui Nikitenko, noul rezident după plecarea lui Guk, îi venea greu să ia *Operațiunea RYAN* în serios. Totuși, pentru mine personal, stresul din acel an s-a manifestat la fel de intens în continuare, întrucât mă mișcam constant între două lumi complet diferite.

---

[75] Piotr Abrasimov (1912–2009) a avut mai multe misiuni diplomatice, printre care: ambasador în Polonia (1957–1961), RDG (1962–

1971 și 1975–1983), Franța (1971–1973), Madagascar (1972–1973) și Japonia (1985–1986). A ieșit la pensie în 1986 (n. red.).

[76] Ofițer KGB care a defectat în Statele Unite ale Americii, în 1954. Peste doar trei ani, a supraviețuit unei tentative de asasinat prin otrăvire din partea foștilor săi colegi. A murit în 2007 (n. tr.).

[77] „*Shadow cabinet*”, în original, în limba engleză. Guvern al opoziției în țările care aplică sistemul parlamentar democratic Westminster. Fiecare ministru din umbră supraveghează activitatea miniștrilor oficiali și, la nevoie, critică deciziile acestora (n. red.).

[78] Carlsson s-a întors ulterior în Suedia, unde a ocupat o funcție importantă în cadrul Ministerul Afacerilor Externe, iar apoi a fost numit reprezentantul ONU în Namibia. KGB a păstrat legătura cu el, dar a fost ucis în dezastrul aerian de la Lockerbie, în 1988.

[79] La un moment dat, am descoperit că ofițerii MI5 de grad mediu care organizau filajul nu știau nimic despre legătura mea cu MI6 și acționau conform procedurii.

[80] „*Radio silence*”, în engl., în orig. În domeniul telecomunicațiilor, sintagma este utilizată pentru a descrie situațiile în care stațiilor radio dintr-o anumită zonă li se cere să își înceteze transmisiile pentru o anumită perioadă de timp, din motive de securitate ori de siguranță. În general, astfel de ordine sunt emise de autoritățile militare, cu scopul de a proteja poziția trupelor (n. red.).

Capitolul 12
Ținte britanice

Principalul obiectiv al KGB în Marea Britanie, la fel ca oriunde, era să recruteze agenți care să poată obține informații secrete valoroase din domeniul militar și politic. Sub acest aspect, în timpul șederii mele în Londra, misiunea kaghebiștilor nu a fost încununată cu succes; însă KGB avea și o altă sarcină, de a crea o imagine favorabilă Uniunii Sovietice, domeniu în care a obținut rezultate notabile. Persoanele demne de interes erau imediat considerate potențiale ținte, care, după o perioadă îndelungată de tatonare, erau declarate fie „agenți", fie „contacte confidențiale". Agenții trebuiau să fie susținători mai mult sau mai puțin conștienți ai statului sovietic; în relația cu ofițerul lor de caz exista o anumită disciplină – de exemplu, ofițerii de la Centru insistau ca toate întâlnirile să aibă loc în secret. Un „contact confidențial" era o persoană care, în ochii kaghebiștilor, le putea fi de folos sovieticilor, dar forma

relației era dictată de persoana în cauză. Nu exista disciplină și Moscova insista arareori asupra păstrării secretului. În situațiile în care „agenții" și „contactele confidențiale" nu reușeau să obțină informații valoroase, urmau să fie folosiți la acțiuni de influențare a opiniei publice în favoarea regimului sovietic. Aceștia erau numiți „agenți de influență" sau „contacte confidențiale de influență" – în general, oameni ale căror vederi politice ar fi putut să-i facă solidari cu anumite aspecte ale ideologiei sovietice; mulți dintre ei erau idealiști care își „ofereau ajutorul" fără să-și dea seama. Li se dădeau anumite informații selectate cu grijă, care le prezentau viziunea sovietică asupra a tot ce se întâmpla în lume, și apoi erau încurajați să-și dezvolte propriile opinii în direcțiile indicate de KGB. Fiecărei ținte i se fixa un nume de cod, astfel încât identitatea lor reală să rămână secretă, în cazul interceptării corespondenței.

De obicei, „contactele" nu știau că erau urmărite sau că „atașatul de presă" ori corespondentul sovietic care le plătea o băutură sau o masă era, de fapt, ofițer KGB. Mulți ar fi fost oripilați dacă cineva le-ar fi

sugerat că „ajutau” inamicul. Niciun ofițer KGB nu putea să dezvăluie țintelor sale că era membru al serviciilor secrete; astfel că pozam drept diplomați, atașați comerciali, jurnaliști și așa mai departe; aceasta era „acoperirea” primită ca să intrăm în Marea Britanie, în primul rând, și să acționăm acolo.

Trebuie spus foarte clar că ceea ce dezvălui în această carte este ceea ce se credea la KGB, sau ce era consemnat în dosarele KGB. Faptul că cineva era privit drept agent de influență ori contact confidențial însemna doar că, de fapt, așa îl considerau kaghebiștii. În orice caz, în majoritatea situațiilor, era vorba de roluri pasive: stabilirea unui contact dura foarte mult și acțiunea noastră era primită de țintele respective mai mult sau mai puțin bine. Și, adeseori, fiindcă operam sub acoperire, țintele luau de bună identitatea pe care pretindeam noi că o aveam: diplomați, ziariști sau atașați comerciali.

În ceea ce privește activitatea de *intelligence*, scopul nostru suprem era să penetrăm administrația centrală, fie conservatoare, fie laburistă, și să descoperim secrete guvernamentale.Pe

vremea mea, KGB din Marea Britanie trăia în mare parte în trecut și căuta să se apropie de politicienii socialiști, o reminiscență din anii 1960–1970, când laburiștii dețînuseră puterea. În anii 1980, colegii mei erau, bineînțeles, dornici să se infiltreze în Partidul Conservator, dar, cu excepția câtorva cazuri, ne lipseau resursele și abilitățile pentru această operațiune.

Dacă aș așterne pe hârtie numele tuturor oamenilor de care am cunoștință din categoria „țintelor britanice", ar stârni mare vâlvă. Din păcate, trebuie să fiu atent: sunt constrâns de legile severe și străvechi legate de calomnie ale acestei țări. Deși tot ce aș scrie aici ar fi absolut corect, unele dintre probele care ar trebui prezentate în instanță sunt încuiate în dosarele KGB din Moscova, inaccesibile mie. Totuși, sper să demonstrez cum a încercat KGB să manipuleze anumite persoane publice în interesul propagandei sovietice.

Având în vedere manifestul Partidului Laburist din 1983, nu este deloc surprinzător că Moscova, ambasada sovietică din Londra – instituția care acționa la vedere – și KGB cultivau stânga britanică atât de asiduu. Socialiștii cereau

dezarmare nucleară unilaterală și desființarea sistemului de rachete Trident și a bazelor nucleare americane din Marea Britanie și se declarau împotriva utilizării rachetelor de croazieră. Toate aceste obiective erau primite cu căldură de conducerea Uniunii Sovietice.

În opinia sovieticilor, cel mai valoros contact confidențial din Londra era bătrânul laburist Fenner Brockway, membru al parlamentului. Nu conta că, în anii 1980, avea peste 90 de ani – simpatiile sale de stânga și naivitatea sa iremediabilă îl făceau subiectul perfect pentru acțiunea de influențare. Ani întregi a fost coordonat de Mihail Bogdanov, cel mai rafinat și mai sofisticat membru al biroului KGB.

Fiu al unui muzician din Leningrad, Bogdanov avea puțin peste 30 de ani, era arătos, bine îmbrăcat și agreabil. Folosea acoperirea de corespondent londonez al ziarului moscovit *Socialist Industry* și lucra din apartamentul său situat în capătul vestic al străzii Kensington High. Din moment ce ziarul lui nu avea mijloace de a plăti corespondenți străini, poziția lui era cu totul artificială și îi lăsa mult timp la dispoziție pentru a atrage posibile ținte.

Bogdanov îl ducea pe Brockway peste tot în Londra – la restaurant, la Camera Lorzilor, acasă –, cumpărându-i whisky, pulovere, mănuși și orice altceva îi plăcea. În acele zile, Moscova punea mare accent pe mișcări pacifiste precum Campania pentru Dezarmare Nucleară (CND) și făcea tot ce era posibil ca să le manipuleze. Majoritatea occidentalilor credeau că CND și celelalte organizații similare sunt destul de inofensive: controlul armamentului, comitete cu sediul la Geneva… Toți voiau ca statele lumii să se dezarmeze și totul suna atât de inocent. Moscova însă încerca în mod deliberat și consecvent să camufleze producția tot mai mare de armament nuclear și amplasarea acestuia. „*Occidentul* își dezvoltă arsenalul nuclear", spuneau sursele sovietice. „*Occidentul* le testează, *Occidentul* instalează aceste nenorocite de rachete de croazieră și Pershing 2 în inima Europei."

Cu cinismul ei specific, Moscova îi exploata pe cei suficient de naivi ca să-i cânte-n strună. Și, dintre toate persoanele publice britanice, cel mai eficient s-a dovedit a fi Brockway, a cărui Campanie pentru Dezarmare Mondială, o organizație

relativ mică, fondată împreună cu Philip Noel-Baker, în 1979, s-a aflat mereu în mâinile KGB. Atât de des declama Brockway în discursurile sale idei de-ale lui Bogdanov, încât în rapoartele noastre către Centru el apărea mai des decât oricare alt politician. Întotdeauna făcea treabă bună în numele KGB la Londra, Berlinul de Est, Praga, Bruxelles și în alte capitale, mai ales prin pledoaria sa pentru zonele libere de arme nucleare, pe care Kremlinul voia să le creeze pentru a îngrădi puterea de foc a Occidentului în cazul unui război global. Era o simplă marionetă a KGB.

În mod curios, în ultima lui carte, *98 Not Out*, publicată în 1986, Brockway nu l-a menționat pe Bogdanov și nici KGB, ceea ce sugerează că și-a dat seama, probabil, de adevărata proveniență a loialului său șofer și asistent personal, dar chiar și așa, era incapabil să înțeleagă că, prin activitatea lui, reprezenta o adevărată amenințare la adresa Occidentului. Dezvelirea statuii sale în Red Lion Square din Londra, în timpul vieții sale, în 1985, a fost, într-un fel, un omagiu indirect adus succesului operațiunii KGB.

Alți doi parlamentari utili intereselor sovietice au fost laburiștii Frank Allaun și James Lamond, profund implicați în activitatea mișcării pacifiste promoscovite. Celor de la ambasada sovietică aceștia le dădeau impresia că erau agenți ai Secției Internaționale a partidului, nu ai KGB, aplicând întotdeauna exact ce îi îndemna comitetul oficial sovietic pentru pace. Călătoriile lor în străinătate, afirmațiile lor, comportamentul lor, votul lor – toate păreau, la Moscova, că se înscriu în direcția propagandei sovietice. Cu siguranță, ei nu considerau astfel, dar eu pot să spun ce se consemna în dosarele KGB și în documentele ambasadei sovietice.

Încercările sovieticilor de a manipula mișcările pacifiste occidentale au luat forme diferite. Oaspeții ambasadei proveneau din toate domeniile de activitate, unele dintre ele fiind ținte clare, precum Bruce Kent și Joan Ruddock, secretarul general, respectiv președinta CND. Nu le plăceau recepțiile, dar, la fel ca mulți alții, participau la discuții cu ambasadorul, cu adjunctul acestuia sau cu Lev Parșin. În plus, călătoreau intens în Uniunea Sovietică și în țările est-europene

și, oriunde mergeau, membrii comitetele pentru pace locale încercau să-i influențeze. La Londra, Bogdanov a încercat să o contacteze pe Joan Ruddock și a invitat-o la o conversație; nu știu dacă era agitată că cineva ar fi putut s-o compromită sau s-o fotografieze în compania unei oficialități sovietice, dar a refuzat. Fără îndoială, era îngrijorată de zvonurile potrivit cărora Uniunea Sovietică finanța CND, cu toate că nu am nicio probă în acest sens.

În privința naivității, am căzut toți de acord că nimeni nu-l întrecea pe Tam Dalyell, bătrânul stângist școlit la Eton, proprietar al unui castel în Scoția. Cu toate că nu a fost niciodată clasificat drept contact confidențial, a devenit util aparatului nostru de propagandă, prin obsesia lui în legătură cu scufundarea crucișătorului argentinian *Belgrano* în timpul Războiului din insulele Falkland. După cum am mai spus, KGB și statul sovietic au luat partea argentinienilor în conflict, așa că oricine critica Marea Britanie și guvernul conservator stârnea interesul Moscovei.

Din nou, același Bogdanov l-a curtat pe Dalyell: s-a întâlnit des cu el la Londra și a stat în castelul lui – într-adevăr, la rubrica de mulțumiri a cărții sale, *Thatcher's Torpedo*, Dalyell îl menționează pe Bogdanov, un „simpatic" diplomat sovietic de la care primise ajutor. Dacă Dalyell a realizat sau nu că lucrează cu un ofițer de securitate este altă chestiune; eu unul mă îndoiesc. Bogdanov și-a dat seama că a contribuit cu unele idei bune, strecurate în carte, și a raportat entuziasmat despre legătura lui cu autorul. În darea de seamă anuală din 1983 a biroului din Londra către Centru (redactată de mine), exista și o secțiune despre Tam Dalyell, unde se sublinia cât de utilă ne fusese obsesia acestuia. Din nefericire, când i-am înmânat raportul lui Guk pentru a fi aprobat, în ignoranța lui, a schimbat „Tam" cu „Tom" fără să mă întrebe, astfel încât documentul a fost expediat la Moscova cu o greșeală supărătoare, spre nemulțumirea lui Bogdanov. Ieșea la iveală o altă problemă: pe de o parte, ignoranța unor kaghebiști precum Guk și, pe de altă parte, presiunea constantă a Centrului asupra biroului, pentru obținerea de noi informații. Ofițerii

KGB trebuiau să mențină un flux neîntrerupt de rapoarte, ceea ce însemna că nu era timp pentru selecția atentă a conținutului, astfel că ofițerii exagerau adesea succesele și creșteau importanța contactelor lor.

Totuși, unii politicieni păreau să sprijine ideologia sovietică atât de natural, încât KGB nici nu trebuia să-i influențeze. Din această categorie făcea parte Tony Benn, ale cărui opinii le păreau rușilor aproape identice cu ale PCUS și pe care ambasada se baza – fără să-l îndemne – să țină discursuri prosovietice și antiamericane în Camera Comunelor și în alte medii importante. Cu lipsa lui de perspicacitate caracteristică, Popov nu-și dădea seama că cea mai marea parte a cetățenilor britanici îl socoteau pe Benn drept un excentric și nu îl luau deloc în serios. Într-o zi, la oribila ședință de dimineață din subsolul ambasadei, ambasadorul a spus următoarea frază, cu voce îndurerată: „Tovarăși, citindu-mi notele diplomatice din ultimele douăsprezece luni, am descoperit că unele dintre informațiile pe care le-am pus în gura contactelor şi le-am trimis la Moscova s-au dovedit complet false. Un politician

important a făcut o serie de predicții publice, pe care le-am prezentat cu mult entuziasm. Privind înapoi, îmi dau seama că toate afirmațiile sale au fost greșite și că niciuna dintre predicțiile sale nu s-au adeverit. Așa că vă rog, pe viitor, când *vă* scrieți notele, fiți foarte atenți. Și vă rog să vă recitiți notele pentru anul care a trecut ca să aflați cine a fost în mod constant pe lângă subiect".

Ședeam lângă Lev Parșin, așa că i-am șoptit la ureche:

— Despre cine vorbește?

— Despre cine crezi? a răspuns Parșin. Tony Benn.

În altă zi, Popov ne-a cerut părerea despre cum ar trebui să inițieze o conversație cu liderul liberal David Steel, care venea la o recepție. Ambasadorul a întrebat:

— Dacă aș spune „Domnule Steel, vă dați seama că aveți același nume ca marele nostru lider Stalin?" [În rusă, „*Stalin*" înseamnă oțel.] Ce credeți? Ar fi o replică bună de început?" Ne-am uitat unii la alții cu disperare, dar nimeni nu a îndrăznit să vorbească.

KGB îl aprecia foarte mult pe Richard Gott, ziaristul cu barbă roșcată de la *Guardian*, care fusese recrutat în anii 1970, pe când se remarcase printre militanții de stânga, dar care apoi se detașase de mișcare. Gott a demisionat de la *Guardian* la sfârșitul lui 1994, ca urmare a dezvăluirilor despre „legăturile" lui cu KGB. Altă persoană – căreia trebuie să-i protejez identitatea – a devenit țintă a KGB și, în timpul șederii mele la Londra, Centrul ne-a cerut să îl trecem în categoria contactelor. S-a hotărât că putea fi stimulat printr-o plată de 600 de lire cash.

Sarcina de a-i înmâna banii a căzut asupra lui Bogdanov, cu care am avut o discuție aprinsă despre cum trebuia procedat. Împreună cu Bogdanov am ajuns la concluzia că cel mai bine ar fi fost ca banii să fie puși în plic și oferiți în timpul sau la sfârșitul întrevederii. Guk a respins vehement propunerea noastră, pe motiv că era prea riscant: în cazul în care s-ar fi efectuat o percheziție corporală asupra țintei, aceasta ar fi putut fi ușor învinuită de afaceri necurate.

Guk prefera o metodă la care recursese adesea la New York: să strecoare teancul de

bancnote în buzunarul destinatarului în timp ce trecea pe lângă el pe stradă. Am argumentat că, deși asta ar funcționa iarna, când lumea poartă paltoane groase, era imposibil vara. În cele din urmă, am avansat ideea să cumpărăm un portmoneu ieftin de plastic, să punem banii în el și să i-l dăm. Guk a fost de acord.

— Însă nu îi dați portmoneul în restaurant, a adăugat. După ce plecați, mergeți după un colț și apoi repede, înainte ca agenții care vă filează să vă ajungă din urmă, i-l dați.

Exact așa a procedat Bogdanov. Ulterior, a avut câteva întâlniri cu acea persoană, niciuna foarte productivă.

Un episod jenant a avut loc în iarna lui 1982–1983, când Igor Titov s-a gândit să obțină și colaborarea altor gazetari din anturajul lui Gott, din redacția ziarului *Guardian*. Cu oarece dificultate a convins Comitetul Central al PCUS să dea undă verde unui tur al Uniunii Sovietice efectuat de un grup de angajați ai ziarului vizat. În Rusia au fost dispersați și au primit atribuții diferite; apoi s-au întors și au publicat un număr special despre diverse aspecte ale vieții cotidiene sovietice. Așa

cum era de bănuit, deși, în mod normal, priveau cu bunăvoință situația internă, au găsit puține lucruri pozitive despre care să scrie, iar cei mai îndoctrinați membri ai Comitetului Central l-au acuzat în curând pe Titov că îi implicase într-o acțiune care nu adusese niciun beneficiu. În apărarea lui, a trimis Moscovei o lungă telegramă în care analiza numărul din ziar dedicat Uniunii Sovietice și arăta că aproximativ 60% din materialul publicat era favorabil regimului sovietic, așa că, la un calcul rece, inițiativa meritase. În orice caz, ideea lui Titov a lăsat multora un gust amar.

Trebuie spus că, atunci când a fost vorba de înmânat bani, am avut și eu contribuția mea. La Copenhaga îl văzusem pe Liubimov dând bani gheață reprezentanților Partidului Comunist din Danemarca, iar la Londra am dat sume de peste patru cifre în dolari membrilor Partidului Comunist din Filipine și din Africa de Sud, precum și Congresului Național African. Reprezentanții acestor organizații veneau la ambasada sovietică de două ori pe an; unul dintre ei era un pensionar care trăia pe atunci în Londra și care luase parte „lupta de clasă contra

imperialismului american” – așa cum spunea el – înainte și după al Doilea Război Mondial și, patru decenii mai târziu, încă era autorizat să primească bani în numele vechilor săi prieteni.

Totuși, deși Moscova era pregătită să sprijine financiar asemenea oameni, KGB nu avea voie să recruteze occidentali dintre comuniștii declarați. Astfel, Ken Gill, secretar general al Technical, Administrative and Supervisory Section (TASS), un sindicat al funcționarilor, nu a fost niciodată cultivat de noi, întrucât era membru marcant al Partidului Comunist al Marii Britanii și luat în calcul ca viitor președinte al acestei formațiuni politice. Oricum, am ajuns să-l cunosc bine, fiindcă a trebuit adesea să-i conduc la el pe delegații sosiți de la Moscova.

În ciuda tuturor problemelor apărute de-a lungul timpului, conducerea sovietică a păstrat o atitudine extraordinar de respectuoasă față de comuniștii din Occident, așa cum reiese, de pildă, din comportamentul față de Andrew Rothstein, unul dintre fondatorii Partidului Comunist din Marea Britanie. Când am ajuns în Anglia, Rothstein avea peste 80 de ani.

Totuși, ambasada noastră considera că e de datoria ei nu doar să aibă grijă de el, ci și să-l folosească drept consultant în chestiuni politice dificile. Ei înșiși pretinși comuniști, diplomații sovietici din anii 1980 doreau să afle cum gândea un comunist adevărat într-o anumită privință, motiv pentru care îl vizitau des la reședința din nordul Londrei și îi cereau sfaturi. I-am însoțit și eu o dată și m-a întristat că acest bătrân cu sănătatea șubredă, îndoctrinat până peste cap, reacționar și cu vederi înguste rămânea o autoritate în domeniu și că ambasada voia să-l păstreze drept colaborator. (Era oarecum potrivit că locuia lângă cimitirul unde este îngropat Karl Marx. Încă mai proclama, în 1989, „instaurarea comunismului". A murit cinci ani mai târziu, neabătut în convingerile sale, la vârsta de 95 de ani.)

Dintre contactele mele, cele mai mari probleme mi le-a creat Ron Brown, parlamentar laburist ales în circumscripția Edinburgh Leith și fost organizator de sindicate, faimos pentru scandalurile în care a fost implicat – de pildă, când a spart sceptrul ceremonial al Camerei Comunelor ori când a fost prins furând chiloții amantei

lui. Se luase contact cu el înainte să ajung la Londra, așa că am primit misiunea să continui colaborarea cu el. Dar Brown avea un accent scoțian atât de pronunțat, încât eu, având încă mari dificultăți cu limba engleza, abia puteam înțelege o vorbă din ce-mi spunea. Regulile KGB impuneau ca întâlnirile cu contactele să fie clandestine, niciodată în centrul Londrei. Dar, întrucât Brown era unul dintre membrii activi ai parlamentului, cu activitate bogată în Camera Comunelor, nu putea lua pauză pentru dejun mai mult de două ore; nu avea timp să conducă până în suburbii și, oricum, nici nu ar fi acceptat. Trebuia să mă întâlnesc cu el în locuri precum Queensway și Kensington High Street. Prin urmare, când îmi scriam rapoartele, inventam un punct de întâlnire fals, undeva mai departe, și o metodă prin care scăpasem de supraveghere către acel loc inexistent.

Apoi, din moment ce abia îl puteam înțelege, trebuia să mai și inventez conversațiile noastre. Stăteam acolo, îl ascultam și făceam mutre de om inteligent, întrebându-mă ce naiba urma să scriu în raport. Nu știam sigur ce credea despre

identitatea mea – cu siguranță, nu se gândea că sunt agent KGB – și, probabil, îmi oferea informații interesante despre ce se întâmpla în parlament. La fel de bine, putea să descrie vremea din Scoția. Din câte înțelegeam eu în engleză, putea vorbi în arabă sau în japoneză. Astfel, fiecare detaliu al rezumatului meu – locul, ruta, conversația – era fals: o situație despre care am mai spus că era des întâlnită printre kaghebiști.

După evadarea mea din Moscova în 1985 și anunțul că eram în siguranță în Anglia, Brown i-a scris doamnei Thatcher, acuzând-o că mă trimisese pe mine, agent britanic, să îl spionez. Chiar dacă aș fi acționat așa cum pretindea el, tot nu aș fi înțeles un cuvânt din zece din toată conversația mea cu el.

Totuși, KGB îl considera util pe Brown, chiar dacă era pasiv – așa cum s-a întâmplat în timpul călătoriei sale în Afganistan, în 1981, acompaniat de colegul său din parlament, Robert Litherland. Amândoi au dat declarații prin care sprijineau regimul comunist de la Kabul contra mujahedinilor – așadar, în concepția Moscovei, sprijineau propaganda oficială

sovietică. În timpul vizitei, un ziarist i-a fotografiat în fața unui monument reprezentând un tanc pe un soclu, iar ulterior Tinerii Conservatori au întrebuințat imaginea într-un poster. Într-o bulă de dialog, unul dintre îndrăzneții călători spunea „Nu am văzut un singur tanc cât am fost aici în Afganistan", în timp ce titlul posterului era: „Socialismul dăunează ochilor".

Învățasem multe de la Liubimov despre eforturile KGB din anii 1960 de recrutare a politicienilor de stânga, tratați ca niște adevărați agenți, folosindu-se pentru acest scop toate metodele caracteristice ale spionajului, inclusiv „cutii poștale moarte", locuri secrete și așa mai departe.

— De ce v-ați complicat cu toate activitățile alea camuflate? am întrebat odată. De ce nu ați colaborat pe față cu ei?

Liubimov mi-a răspuns că, pe de o parte, Centrul aștepta de la kaghebiști să lucreze astfel cu agenții și, pe de altă parte, folosirea acelor metode avea drept efect disciplinarea contactului, care simțea că avea o relație adecvată cu ofițerul său de caz. În ceea ce-i privește pe britanici, își spuneau că, de vreme ce li se ofereau niște

bani, de ce să nu-i ia? Nu știu dacă se gândeau că informația furnizată de ei era inutilă sau dacă, pur și simplu, nu le păsa. Puțini realizau că sunt spioni; poate că au fost fascinați de aspectele romanțate ale întâmplării.

Într-o zi, am primit instrucțiuni să intensificăm eforturile cu un potențial „contact confidențial": Jack Jones, bătrânul lider de sindicat care, pe atunci, avea peste 70 de ani și era la pensie. L-am găsit cu ajutorul lui Anatoli Cerniaev, un ofițer din Linia X care lucra în ambasadă și care avea vaste cunoștințe despre mișcarea sindicală britanică. Prin intermediul lui, l-am cunoscut pe Jones în apartamentul său – o locuință socială tipică și un loc impregnat de spiritul mic-burghez, cu câteva cărți, într-o stare de ordine exagerată. După ce vizitasem de două ori apartamentul, am început să ne întâlnim în restaurante, dar, oricât de plăcut era fostul lider de sindicat, nu ne ajuta cu nimic. Fiind pensionar, nu era de niciun folos KGB. În memoriile sale, intitulate *Union Man* și publicate în 1986, urmând exemplul lui Fenner Brockway, Jones nu a menționat colaborarea sa cu serviciile secrete sovietice, dar, în cazul lui,

este justificat, întrucât bătrânul sindicalist nu îmi cunoștea identitatea.

Jack Jones mi-a făcut însă, fără să vrea, o imensă favoare. Într-o zi, am luat cu mine o broșură de la Congresul Sindicatelor unde apărea o lungă listă de lideri de sindicat și l-am rugat să-mi povestească despre ei. A făcut-o atât de bine, încât am putut ulterior să scriu un rezumat de trei pagini, anexat raportului întâlnirii noastre. „Informațiile agentului nostru despre personalitățile sindicale au fost detaliate", am scris, „așa că le atașez ca anexă". Documentul demonstra că Jones fusese extrem de util și că ne comunicase multe informații valoroase, în mod voluntar. Puteți vedea cum se petreceau, de fapt, lucrurile și cum, prin rapoarte abil întocmite, îți puteai asigura succesul, pe baza unor amănunte.

Telegrama a declanșat o reacție extraordinară la Moscova, așa cum am aflat peste câteva luni, în timpul concediului. Ravil Pozdniakov, șeful de departament responsabil pentru Marea Britanie, a fost prezent la o masă în cinstea lui Suslov, șeful departamentului britanic și scandinav din Ministerul Afacerilor Externe. Băutor inveterat, acesta a sosit la petrecere beat.

Pozdniakov, tătar dintr-o familie musulmană, nu era obișnuit cu alcoolul, dar a început să bea ca să-i țină isonul lui Suslov. Când a ajuns înapoi la birou într-o stare destul de jalnică, alcoolul părea că îi schimbase personalitatea, transformându-l într-un individ deschis și sincer.

— Îți dai seama ce ai făcut cu raportul tău, bătrâne? a mormăit cu voce caldă. Ai arătat ce idiot, ce ofițer de informații jalnic sunt eu! Anexa ta a dovedit că poți extrage informații bune chiar și de la un contact de la care nu ai mari așteptări. A fost incredibil! Am rămas foarte impresionat.

M-am uitat la Pozdniakov cu mult interes, gândindu-mă ce diferență pot face două pahare cu vin.

Fiindcă Jack Jones a oferit atât de puține informații utile, m-am întâlnit cu el doar de cinci sau șase ori în total și, în general, am vorbit verzi și uscate despre sindicate și Partidul Laburist. Am discutat mult însă și despre Neil Kinnock[81], liderul opoziției. În mod destul de curios, Dmitri Svetanko dovedise un dram de intuiție la Moscova, în 1981, când eram pe punctul de a mă alătura biroului britanic. Un raport întocmit de membrii rezidenței din Londra

menționa că politicianul laburist Kinnock trebuia urmărit pe viitor, iar Svetanko fusese de acord. În ciuda interesului manifestat de KGB, Kinnock a respins încercările noastre de a lua legătura cu partidul său. Aveam impresia că mai mult îl îngrijora infiltrarea troțkiștilor în partidul său decât a agenților KGB – și, probabil, temerile lui erau îndreptățite.

John Smith, succesorul lui Kinnock, mi-a făcut o excelentă impresie și mi s-a părut cel mai activ membru al Partidului Laburist. L-am întâlnit doar o singură dată, la o recepție la ambasadă, dar am remarcat inteligența lui, cunoștințele aprofundate de politică internă și capacitatea de a înțelege politica externă și aspectele tehnice ale controlului armamentului. Era curios în legătură cu orice și manifesta dorința de a se întâlni și de a discuta diverse chestiuni cu rușii. Mi-am dat imediat seama că urma să fie liderul laburiștilor în viitor. La fel ca alte mii de oameni, am fost șocat de moartea lui subită, în 1994.

Un agent cu dosar voluminos a fost bătrânul politician și sindicalist Bob Edwards, parlamentar ales în circumscripțiile Bilston și Wolverhampton,

care luptase în tabăra republicană în Războiul Civil Spaniol și condusese delegații în Uniunea Sovietică, în 1926 și 1934. Recrutarea sa avusese loc cu mult timp înainte, sub coordonarea lui Leonid Zaițev. Cât timp Zaițev a rămas la post în Londra, în anii 1960, colaborarea cu Edwards a decurs fără probleme. Ulterior, după ce a preluat funcția de șef al Direcției T și a primit gradul de general-maior, Zaițev a insistat să îl coordoneze în continuare pe Edwards, întrucât, pe de o parte, îi plăcea să păstreze legătura cu un vechi prieten și voia să rămână ofițer operativ și, pe de altă parte, îi oferea scuza perfectă pentru a efectua excursii ocazionale în Europa. Din moment ce Edwards era un partizan entuziast al integrării europene, fiind membru al Parlamentului European între 1977 și 1979, implicat și în activitatea Uniunea Europei Occidentale (o alianță militară teoretică), se întâlneau adesea la Bruxelles, unde Edwards avea contacte excelente și acces la informații militare și politice utile. Atât de mult îl aprecia KGB, încât i s-a decernat Ordinul Prieteniei Popoarelor, a treia cea mai înaltă decorație a țării. Medalia a fost

păstrată în dosarul său de la Centru, până când Zaițev a luat-o cu el la Bruxelles, astfel încât Edwards a putut măcar să vadă și să atingă distincția primită.

Pe durata concediului la Moscova m-am întâlnit cu Mihail Liubimov, căruia i-am spus că începusem să lucrez din nou cu unele dintre vechile lui contacte.

— Bine, a încuviințat. Dar ce se întâmplă cu Mikardo? În anii 1950–1960, era considerat agent – chiar unul bun. Dar, după evenimentele din Cehoslovacia, a dispărut.

Din câte știu, Ian Mikardo nu a mai cooperat niciodată cu KGB, dar, după ce m-am întors la Londra, l-am văzut alături de funcționarul Clive Ponting – nu a fost niciodată unul de-ai noștri, din câte știu – șezând la una dintre ferestrele restaurantului cu specific unguresc Gay Hussar, din Soho, preferat de politicieni laburiști și lideri sindicali. În alt colț, având în față un pahar plin cu cognac și o ditamai havană, era un individ socotit de KGB drept unul dintre cele mai importante și mai active contacte confidențiale, secretar general al unui important sindicat. Studiind scena, m-am gândit: așa se explică

ce-mi spunea Liubimov. Mikardo nu mai primește sprijin de la KGB, dar tipul ăsta, da. Trabucul ăla a fost fabricat în Cuba, dar a ajuns aici de la Moscova, prin valiza diplomatică. Am mai supravegheat restaurantul Gay Hussar ca să urmăresc un alt sindicalist, pe Alan Tuffin, secretarul general al sindicatului poștașilor, față de care Centrul își exprimase interesul. Am înțeles repede că acest bărbat solid și moderat nu manifesta vreun interes față de politica externă și am hotărât că nu avea rost să ne pierdem vremea cu el.

Câțiva parlamentari laburiști, dezinteresați să coopereze cu noi, erau chiar fățiș împotriva intereselor sovietice. Cel mai vehement se manifesta Edward Leadbitter, parlamentar ales în circumscripția Hartlepool, care profita de fiecare prilej ca să adreseze interpelări în Camera Comunelor despre spionajul sovietic. În ochii kaghebiștilor, ajunsese o persoană detestată. În ceea ce-l privea, telegramele noastre către Centru sunau, de obicei, cam așa: „Dl Leadbitter, persoană bine-cunoscută pentru că încearcă să exagereze obsesia spionajului sovietic în Marea Britanie, a comis-o din nou". Tot atât

de disprețuit era și Stefan Terlezki[82], parlamentarul conservator ales în circumscripția Cardiff West, născut în Ucraina, care vocifera întotdeauna contra ideilor sovietice și era suspectat de Moscova că pune la cale mișcări naționaliste ucrainene.

Interesul KGB față de liderii sindicali era o reminiscență din anii 1960, când sindicatele fuseseră atotputernice; și în anii 1980, în ciuda reformelor doamnei Thatcher, i-am cultivat în continuare cu asiduitate. Totuși, asul sovietic în acest domeniu nu era membru al KGB. Considerat adesea colonel în cadrul KGB, Boris Averianov a fost, în realitate, unul dintre cei mai inteligenți activiști ai Secției Internaționale a Comitetului Central al partidului. De la sediul Federației Mondiale a Sindicatelor din Praga, pornea în călătorii în întreaga Europa, întâlnindu-se cu reprezentanți ai sindicatelor britanice și irlandeze cel puțin o dată pe an, de obicei de două ori, și sosind întotdeauna în Marea Britanie pentru a lua parte la Congresul Sindicatelor. Avea cunoștințe extrem de vaste despre problemele sindicale. Știa istoria fiecărui sindicat de la întemeierea

lui; îi cunoștea pe membrii de frunte ai sindicatelor și fiecare detaliu al trecutului lor: numele soțiilor și copiilor lor, unde locuiau, ce pasiuni aveau. De asemenea, când vorbea cu ei, dădea dovadă de multă cordialitate, fiind așteptat cu mare plăcere la fiecare întâlnire.

În afara lui Averianov, stabilit la Praga, și a biroului KGB de la Londra, mai exista o organizație angajată în activitatea de cooperare cu liderii sindicatelor britanice: departamentul din Moscova cunoscut drept Direcția RT („Muncă de teren"), care cultiva independent ținte prin diverse structuri sovietice. Oficialitățile acestui departament știau foarte bine cât de ușor este să recrutezi pe cineva aflat în vizită în străinătate: întrucât tind să se comporte mai puțin responsabil decât acasă și beau prea mult, este relativ simplu să pui presiune pe ei, înconjurându-i cu agenți sau instalând dispozitive de ascultare în apropierea lor, cu scopul de a crea o oportunitate prin care să-i învinovățești de ceva anume. Personalul de la Direcția RT aranja vacanțe pentru sindicaliști occidentali și îi încuraja să participe la conferințe în străinătate.

Un beneficiar de marcă a fost Jim Slater, al doilea om din ierarhia Sindicatului Marinarilor. Când am ajuns în Londra, Slater deja se găsea pe lista de contacte confidențiale, iar un angajat de la RT, sosit în Marea Britanie, mi-a povestit cu entuziasm cum fusese cultivat: Slater vizitase Rusia, îl impresionase lupta sovieticilor împotriva fascismului, îi plăcuseră țara și locuitorii. Celor din RT li se interzicea sub orice formă să ne ofere nouă, kaghebiștilor, informații despre contactele lor, dar în acest caz erau încântați de succesul înregistrat.

Dintre specialiști, foarte util – chiar dacă nu acționa din proprie inițiativă – era considerat Fred Halliday, specialist în chestiuni arabe și pe atunci cercetător asociat al unui institut de științe politice. În timpul războiului dintre Irak și Iran s-a remarcat în calitate de expert și adesea apărea în emisiuni la televizor. Fiind un intelectual independent de stânga, ataca atât politicile americane, cât și pe cele sovietice, dar la Moscova se credea că mai degrabă ar fi fost gata să acționeze în direcția propagandei sovietice. Iuri Kobaladze păstra legătura cu el și raporta

că se înțelegeau bine. Deși Halliday critica deciziile conducerii sovietice, relația lui de amiciție cu ofițerul nostru putea aduce avantaje în ochii KGB, întrucât autorul irlandez oferea excelente analize asupra afacerilor din lumea arabă.

Pe jumătate georgian, Kobaladze era un om inteligent și tolerant, așa cum sunt majoritatea rușilor, dar și foarte naiv, în anumite privințe. Într-o zi, l-a întrebat pe Halliday dacă exista o conspirație mondială evreiască.

— Iuri! i-a răspuns Halliday cu reproș în glas. Cum poți pune o asemenea întrebare ridicolă? Bineînțeles că nu există așa ceva.

Totuși, Kobaladze mi-a amintit conversația lor, nefiind convins că Halliday îi răspunsese cu sinceritate.

Relații ca aceea dintre el și Halliday nu puteau fi ascunse de KGB, ci se desfășurau la vedere. Cu toate acestea, ofițerii Liniei PR, știind că Moscova nu agrea contactele deschise, mințeau în fiecare raport și afirmau că întâlnirile aveau loc în mod clandestin. Sub acest aspect, subalternii săi îl priveau pe Guk mai degrabă ca reprezentant al conducerii de la Moscova decât ca șef al biroului din Londra: întrucât

avea atât de puține cunoștințe despre Marea Britanie, țară pe care nu o înțelegea aproape deloc, ofițerii îi spuneau aceleași minciuni pe care le spuneau și Centrului – iar eu făceam, la rândul meu, parte din această conspirație.

Într-o zi, Kobaladze a venit la mine într-o stare de agitație. Împreună cu soția lui fuseseră invitați la cină la Halliday, dar îi spusese lui Guk că mergea la o întâlnire cu o persoană pe care spera să o transforme în contact confidențial. Influențat de ideile sale ridicole în legătură cu o recentă „deteriorare a climatului operativ", convins că se pregătea o provocare, așa cum aflase recent din anumite surse, Guk i-a interzis lui Kobaladze să meargă la întrevedere. Iuri a apelat la mine pentru ajutor. Am fost de acord că era nepoliticos să refuze invitația.

— Toate opiniile lui Guk se bazează pe paranoia KGB, am spus. Nu ne putem amăgi singuri că întâlnirea cu Halliday este o operațiune. În niciun caz. E doar o cină. Du-te, bineînțeles. Nu-i spune nimic lui Guk, iar eu te voi acoperi.

Kobaladze a răsuflat ușurat și mi-a fost recunoscător. Până la urmă s-a dus la întâlnire. Chiar dacă Halliday nu a

dezvăluit niciodată nimic, datorită acestei legături, KGB a prezentat relația cu el drept o acțiune operativă.

Erau, bineînțeles, multe persoane publice pe care KGB ar fi dorit să le cultive, pentru care însă nu avea nici timp, nici resurse. Un astfel de exemplu era Stuart Holland, cunoscutul parlamentar laburist specializat în relațiile internaționale.

Moscova mi-a ordonat să mă ocup de el, în speranța că putea fi util pentru KGB. Cu toate că avusesem la un moment dat o lungă discuție cu el, nu se concretizase nimic mai departe. Am înțeles clar că Centrul greșea în acest caz. Moscova mai dorea să iau contact și cu Dick Clements, autor, redactor la *Tribune* între 1961 și 1982 și apoi consilier superior al lui Neil Kinnock. După ani întregi în care kaghebiștii au încercat să-l racoleze, a fost preluat de Kobaladze, dar, într-un final, KGB a renunțat la el.

Printre persoanele publice care au stârnit interesul Moscovei s-a numărat și autorul și prezentatorul Melvyn Bragg. Într-o zi, la Londra, am primit de la Centru o lungă scrisoare despre el. Se sublinia că fusese de urmărit de KGB în timpul vizitelor

efectuate în țări est-europene: nu încercaseră încă să îl contacteze, dar, după ce îi studiaseră dosarul, ajunseseră la concluzia că era numai bun pentru cultivat, fiindcă avea vederi progresiste (adică, în ochii Moscovei, manifesta bunăvoință față de regimul sovietic) și influență în presa britanică. La fel ca multe alte sugestii, și aceasta a rămas la stadiul de proiect, din lipsă de resurse: dacă noi, kaghebiștii, nu aveam surse chiar și în cele mai importante instituții britanice – Foreign Office, cabinetul prim-ministrului, Home Office –, cum de ne puteam permite să racolăm ziariști? Nu am primit niciodată cel mai mic indiciu că Bragg ar fi intrat în jocul nostru.

Un episod interesant se referă la Lady Olga Maitland[83], care, deși nu era parlamentar, se remarca drept o energică și zgomotoasă protestatară din cercurile de dreapta, active împotriva organizațiilor pacifiste precum CND. Discutam adesea despre ea în rezidență, dar nu am întreprins nicio acțiune până când nu am primit un nou recrut de la Moscova, Serghei Saienko. Tânăr, atletic și frumos, fost campion la alergare pe distanțe medii,

Lady Olga i-a atras atenția lui Serghei nu doar ca țintă, ci și ca persoană. Fiindcă nu credeam că ea deținea informații de importanță strategică sau politică, i-am spus de câteva ori să renunțe, dar el a insistat să o întâlnească și am presupus că doar se bucura de compania ei. Nu am nicio dovadă că ea ar fi făcut unele concesii ideologice sau de altă natură, dar relația lor mi s-a părut stranie, din punct de vedere profesional, precum și uman.

În comparație cu cei de la KGB, diplomații de la ambasadă neimplicați în activitatea de spionaj cultivau și ei diverse relații în stilul lor, invitând oficial politicieni la mese și recepții, fără să fie descurajați dacă oaspeții lor rămâneau atașați valorilor și principiilor occidentale. Julian Amery, ministru de stat conservator la Foreign and Commonwealth Office, între 1972 și 1974, era o nucă tare, în această privință: venea des la ambasadă și se simțea bine acolo, dar rămânea întotdeauna credincios intereselor britanice. La fel proceda și John Biggs-Davidson, un alt parlamentar conservator, un tip prietenos, care mi-a explicat multe chestiuni. Catolic și apărător al bisericii oficiale a Angliei, a

replicat odată ferm cuiva care l-a întrebat despre posibilitatea retragerii trupelor britanice din Irlanda de Nord:

— Dacă v-aș întreba despre retragerea trupelor sovietice din vreo provincie din Rusia Centrală, care ar fi reacția Dumneavoastră? Trupele noastre sunt staționate în Irlanda întrucât acest teritoriu face parte din Regatul Unit. Și am încheiat discuția.

Alt oaspete frecvent și prietenos era Norman Atkinson, parlamentar laburist ales în circumscripția Tottenham, popular printre diplomații sovietici și invitat adesea la recepții – așa cum se întâmpla și cu Sir Anthony Buck, președintele Comitetului Parlamentar pentru Apărare al Conservatorilor. De asemenea, Anthony Marlow, parlamentar conservator ales în circumscripția Northampton, era cultivat cu asiduitate de către angajații ambasadei: atunci, ca și acum, avea poziții proarabe, o aliniere utilă cu interesele sovieticilor, al căror scop a fost întotdeauna să combată Israelul ajutând statele arabe și subminând astfel strategia americană în Orientul Mijlociu.

Câțiva parlamentari erau considerați pur și simplu prea excentrici ca să ne mai pierdem vremea cu ei. Unul dintre ei se numea Frank Cook[84], care li se părea kaghebiștilor mereu dornic să-și demonstreze atitudinea antibritanică. Totuși, în timpul unei recepții desfășurate la Kensington Palace Gardens nr. 18, comportamentul lui a fost atât de necivilizat, încât niciun ofițer din KGB nu și-a mai dorit să țină legătura cu el.

Un alt politician de stânga, prezent adesea la recepțiile ambasadei, era Denzil Davies[85], pe atunci secretar al apărării în cabinetul din umbră. Mă tot gândeam cât de extraordinar ar fi fost dacă laburiștii ar fi venit la putere și ar fi reieșit că secretarul apărării – un împătimit arhicunoscut al alcoolului – se dovedea un individ profund prosovietic și antiamerican. Ei bine, niciuna dintre variante nu s-a adeverit!

Uneori, demersurile ambasadei erau blocate de la Moscova. De exemplu, Kenneth Warren[86], parlamentar de Hastings, expert în aeronautică și membru al multor comitete selecte în Camera Comunelor, părea dornic să devină oaspete al sovieticilor, manifesta un interes deosebit

față de Rusia, dar telegramele de la Centru precizau: „Stați departe de el, întrucât poate avea legătură cu serviciile secrete" – un avertisment obișnuit care demonstra, încă o dată, paranoia KGB. Nu am găsit niciodată nicio confirmare a presupunerii conducerii noastre, în schimb, am descoperit că Warren – fără să-mi cunoască, desigur, identitatea reală – era interesat de noi (și i-am fost recunoscător pentru atitudinea lui). Cu Peter Temple-Morris[87], parlamentar conservator de Leominster, lucrurile stăteau exact invers. O telegramă de la Centru ne-a avertizat (greșit, după cum s-a dovedit ulterior) că își dorea să coopereze cu noi. Ni s-a spus că, în mod evident, era deschis și, în plus, avea soție de origine iraniană, așa că s-ar fi putut dovedi util. Când m-am întâlnit cu el la recepțiile ambasadei, am realizat că era o persoană instruită, prietenoasă și curioasă, în cel mai bun sens al cuvântului, dar nu mi-a dat niciun indiciu că ar fi fost gata să ne ajute. Dacă aș fi vorbit o engleză mai bună și dacă aș fi fost mai puțin ocupat, mi-ar fi plăcut să-l cultiv, dar, după cum stăteau lucrurile, nu aveam nicio șansă.

Probabil că cel mai enigmatic dintre toate contactele noastre a fost Robert Maxwell, milionarul care a căzut peste bordul iahtului său în largul insulelor Canare în 1991 și despre care s-a aflat ulterior că delapidase milioane de lire sterline din fondurile de pensie ale companiilor sale. Cu zece ani înainte de sfârșitul său tragic, la Moscova, am citit o telegramă expediată de Popov din Londra, care descria o întâlnire cu Max-well. Chiar dacă mesajul în sine nu prezenta interes deosebit, Svetanko, adjunctul șefului departamentului responsabil cu afacerile britanice, îl adnotase cu acest scurt comentariu: „Ia te uită la superspionul ăsta".

Surprins, m-am uitat la el și l-am întrebat:

— Dmitri Andreevici, ce vreți să spuneți?

— Maxwell e spion britanic, a răspuns Svetanko. E în slujba serviciilor britanice încă de la sfârșitul războiului, iar ambasada face jocuri stupide cu el. Sunt idioți dacă au orice de-a face cu el.

Faptul mi s-a părut ciudat. Când am ajuns la Londra, am aflat că Maxwell – ceh de origine – fusese odinioară parlamentar, dar renunțase de multă vreme la politică în

favoarea afacerilor și ajunsese un adevărat simbol al capitalistului veros, de modă veche, dur cu angajații săi și detestat de toată lumea. Totuși, privindu-l în timp ce vorbea cu Popov la recepțiile ambasadei, am observat că ambasadorul avea o părere foarte bună despre el. Am aflat, de asemenea, că dobândise multă influență în Comitetul Central al partidului, finanțând publicarea operelor complete ale lui Andropov, Cernenko și Brejnev în engleză – o mișcare care i-a onorat pe liderii sovietici de atunci.

Conducerea KGB era nemulțumită pentru că, deși atenționa asupra calității de spion a lui Maxwell, Comitetul Central ignora avertismentele și dezvolta în continuare relația cu el. Apoi, la sfârșitul lui 1984, s-a primit o cerere de la Centru, solicitându-ne nouă, celor din biroul KGB, să facem un raport complet despre legătura cu Maxwell. Sarcina mi-a revenit mie, așa că am scris un text cât mai apropiat de realitate, unde am arătat că abandonase cariera politică, ajunsese mare om de afaceri și îi plăcea să aibă influență asupra oamenilor importanți din Europa de Est. În Marea Britanie, am scris, nu avea o poziție

foarte bună, nefiind popular printre membrii sindicatelor, care îl priveau drept un șef arogant și pretențios. Am menționat că, în anii anteriori, avusese anumite legături cu serviciile secrete.

După ce Guk a fost înlocuit de Nikitenko la conducerea rezi-denței, noul șef mi-a citit materialul și mi-a zis:

— Nu putem să-l expediem în forma asta, fiindcă am susținut întotdeauna că Maxwell sigur este spion britanic.

— Dar acum a avansat, am răspuns. Orice ar fi făcut înainte, este clar că nu mai are nicio legătură cu serviciile secrete. Să susții că este spion nu poate fi decât o prostie de-a KGB.

— Ei bine…, a spus Nikitenko încurcat, nu suntem revo-luționari. Nu ne putem schimba direcția doar fiindcă Guk a plecat. Hai să mai adăugăm un paragraf acestor rânduri: „Nu excludem posibilitatea ca, după ce s-a întâlnit cu persoane importante din Estul Europei, Maxwell, fiind în relații bune cu serviciile de informații britanice, să fi scris rapoarte detaliate ale impresiilor sale…".

— Bine, am încuviințat. Dacă insistați.

Am adăugat câteva rânduri, dar am avut impresia că interesul brusc al Moscovei indica o anumită schimbare de atitudine față de Maxwell. Se părea că voiau să se folosească și mai mult de el – și zvonuri ulterioare au indicat cu certitudine că KGB începuse să-l manipuleze ca agent de publicitate.

*

Concluzia mea după toate acestea este că, dacă Partidul Laburist s-ar fi întors la putere după alegerile generale din iunie 1983, KGB ar fi fost într-o poziție de forță. Chiar dacă nu aveam agenți infiltrați în partid, cultivasem câteva contacte confidențiale bune și prieteni utili, toți gata să stea de vorbă cu ofițerii noștri. Cu laburiștii la putere, KGB ar fi putut să obțină numeroase informații despre ce se întâmpla în interiorul guvernului britanic. În schimb, după ce Margaret Thatcher și conservatorii au câștigat detașat alegerile generale, perspectivele noastre au scăzut mult.

---

[81] Neil Kinnock (n. 1942), membru al Partidului Laburist, a fost ales în parlament între 1970 și 1995. De-a lungul timpului, a ocupat și alte funcții importante: lider al opoziției (1983–1992)

și vicepreședinte al Comisiei Europene (1999–2004) (n. red.).

[82] Stefan Terlezki (1927–2006), membru al parlamentului între 1983 și 1987. Născut în satul Antonivka din Polonia (în prezent, situat pe teritoriul Ucrainei), Terlezki a devenit unul dintre cei mai vehemenți contestatari britanici ai regimurilor totalitare, atât de dreapta, cât și de stânga (n. red.).

[83] Lady Helen Olga Hay (n. Maitland, în 1944), fiica unui conte, s-a remarcat mai întâi în presă, ca reporteră și editorialistă, apoi, în anii 1980, ca activistă în campania împotriva organizațiilor pacifiste de stânga. A fost membră a parlamentului între anii 1992 și 1997. Se pare că au existat tentative de racolare a ei și mai târziu. În 1989, Lady Maitland a informat MI5 că agentul sovietic Iuri Sagaidak a încercat să o recruteze. În urma acestei afaceri, Sagaidak a fost expulzat din Marea Britanie și trimis în URSS (n. red.).

[84] Francis Cook (1935–2012), politician laburist și apoi independent, membru al parlamentului (1983–2010). Înainte de a intra în politică, Cook își câștigase existența practicând diverse meserii, de la cioclu până la profesor (n. red.).

[85] Denzil Davies (1938–2018), politician laburist ales neîntrerupt în parlament, între 1970 și 2005, și membru al câtorva cabinete din umbră ale opoziției laburiste. A intrat în conflict cu Neil Kinnock la sfârșitul anilor 1980, după divergențe în privința politicii laburiștilor în materie de dezarmare nucleară. S-a numărat printre laburiștii eurosceptici, care s-au pronunțat public împotriva aderării Marii Britanii la Comunitatea Europeană, în 1975 (n. red.).

[86] Sir Kenneth Warren (1926–2019), politician conservator, membru al parlamentului (1970–1992) (n. red.).

[87] Baronul Peter Temple-Morris (1938–2018), politician conservator ales în parlament (1974–2001). A demisionat din Partidul Conservator și s-a înscris în Partidul Laburist. A fost căsătorit cu fiica unui emir din sud-estul Iranului, refugiat la Londra după înlăturarea regimului șahului Pahlavi (n. red.).

Capitolul 13

Rezident interimar

După plecarea lui Guk, Nikitenko a sperat că va prelua postul de rezident și a încercat diverse manevre în acest sens. Până când Centrul a luat o hotărâre, el a rămas șef interimar.

Un eveniment minor, ce a creat senzație în vara lui 1984, a fost reîntoarcerea la Moscova a lui Oleg Bitov, fost redactor-șef al *Moscow Literary Gazette*, care dezertase în timpul unui festival de film la Veneția cu un an înainte. După o chestionare intensă din partea MI5, Bitov își vânduse povestea pentru 40 000 de lire către *Sunday Telegraph* și se părea că se instalase bine în Londra, locuind într-un apartament în East Sheen. Începuse să călătorească în Statele Unite ale Americii și în Europa și spera să-și construiască o carieră literară în Occident: publica articole și, de curând, semnase un contract de autor pentru scrierea unei autobiografii. Era un om inteligent, specializat în munca de

traducere, plin de sine, fără simț practic și cu o slăbiciune pentru alcool, în special pentru whisky.

Joi, 16 august, a dispărut. Ulterior, mașina lui, o Toyota Tercel roșie, a fost găsită abandonată în Emperor's Gate, Kensington. Prietenii erau nedumeriți, mai ales că tocmai începuse o serie de tratamente dentare pentru a-și înlocui câțiva dinți falși metalici inestetici: după prima programare dintr-o serie de șase, gingiile îi erau pline de găuri din care îi fuseseră scoși dinții vechi, așa că părea ciudat să dispară chiar atunci. Umbla zvonul că fusese răpit de kaghebiști și dus la Moscova; unii oameni au spus chiar că fusese agent KGB în tot acest timp. Misterul a rămas nerezolvat până când, o lună mai târziu, a apărut la Moscova la o conferință de presă regizată, afirmând, printre alte minciuni ridicole și cusute cu ață albă, că nu defectase voluntar, ci fusese drogat și răpit de către britanici, apoi forțat cu arma la tâmplă să scrie articole de presă.

Adevărul era mai simplu. Fiindu-i doar de fiica lui, Ksenia, și îngrijorat că nu va putea să-și îndeplinească obligațiile literare, Bitov s-a predat. După prânz, în acea joi

din august, când totul era liniștit în perioada concediilor, a mers la poarta de acces în principala clădire a ambasadei sovietice la Kensington Palace Gardens nr. 13 și a apăsat soneria. Gardianul de serviciu a întrebat ce voia, la care el a spus simplu:

— Sunt Oleg Bitov. Lăsați-mă să intru.

Gardianul, care nu auzise niciodată de el, i-a spus să plece de acolo. Bitov a spus apoi „Am ceva important aici" și și-a aruncat servieta peste poartă, pe drumul de acces al vehiculelor.

Gardianul l-a sunat pe diplomatul de serviciu, care nu știa cine era Bitov și l-a lăsat să intre. Chemat de urgență, Nikitenko s-a apucat să-l chestioneze. Bitov i-a spus că voia să se întoarcă la Moscova și că va da autorităților multe informații despre metodele operative ale serviciilor secrete britanice. Servieta lui, a adăugat, conținea o serie de casete video cu înregistrări despre experiența lui în Marea Britanie.

Contrar tuturor regulilor, ori din proprie inițiativă, ori cu permisiune specială de la Centru, l-au dus la ambasadă și l-au lăsat să-și petreacă noaptea într-o cameră din

subsol folosită în mod normal de bucătar ca să aranjeze platourile cu mâncare înainte de marile recepții. Centrul a trimis imediat instrucțiuni: să i se dea pașaport sovietic și să fie îmbarcat incognito într-un avion cu destinația Sofia, capitala Bulgariei, unde un reprezentant al ambasadei sovietice urma să-l întâlnească și să-l îmbarce într-o cursă aeriană spre Moscova. Personalul ambasadei s-a conformat: l-au întins pe bancheta din spate a unui automobil, l-au acoperit cu o pătură și a fost scos prin Kensington Palace Gardens. Oamenii noștri erau uluiți că echipajul de supraveghere britanic nu îl observase când se prezentase la poartă – în mod normal, un filaj de rutină l-ar fi remarcat imediat. Dar, cumva, Bitov a fost ratat și dispariția lui a creat senzație în presă, precum și în birourile MI5.

Din nefericire, eram în concediu când s-a întâmplat totul, așa că, la finalul lui august, m-am întors la Londra. La rezidență, se discuta doar despre această întâmplare. Chiar dacă doar îl ascunseseră pe Bitov vreo două zile, credeau că obținuseră un succes imens. Nikitenko a primit chiar

laude oficiale. La următoarea mea întâlnire cu britanicii, Jack m-a întrebat:

— Apropo, Oleg, știi ceva despre un om pentru care serviciile noastre secrete manifestă un interes deosebit, pe nume Bitov? Poate ai auzit de el, a dispărut.

L-am privit impasibil.

— Bitov? am spus într-o doară. Da, am auzit de el.

— *Deci* ai auzit! Ce s-a întâmplat cu el?

— E la Moscova.

Și le-am istorisit totul.

*

În toamna lui 1984, ni s-a comunicat să așteptăm un agent important din Franța. Avea numele de cod Paul, purta barbă și vorbea doar franceză. Ni s-a spus că-l vom coordona cât se poate de impersonal, prin cutii poștale ad-hoc, cu câte un contact vizual ocazional, care urma să aibă loc în fața cinematografului de lângă podul Putney. Nikitenko a fost instruit să studieze locul și să meargă acolo în fiecare joi, la ora 20.

Așa s-a și întâmplat, pentru o perioadă, dar apoi am primit altă instrucțiune, în care i s-a cerut să se oprească pentru o vreme. Curând după aceea a mers în

concediu, lăsându-mi mie sarcina să-l contactez pe „Paul”, pentru prima dată. În timp ce Nikitenko era plecat, am primit o telegramă care ne cerea să găsim două cutii poștale ad-hoc, suficient de mari încât să încapă în ele câte o mică servietă. I-am cerut ofițerului Liniei KR, de la delegația comercială, să găsească o cutie poștală ad-hoc, iar eu m-am oferit să o găsesc pe cealaltă. Fiindcă eram foarte ocupat, am rugat unul dintre oamenii de legătură englezi să ne ofere câteva sugestii, iar el ne-a indicat cimitirul Brompton, din strada Fulham. Acesta, spunea el, era un loc bun, părăsit și încurcat. Chiar mi-a atras atenția asupra unui anumit mormânt.

— Caută un stejar mare, mi-a spus. Chiar l-a denumit pe rusește: *kamennîi dub* („un stejar de piatră”).

Într-o sâmbătă, le-am luat pe Leila și pe fete la cimitir și ne-am plimbat de-a lungul aleii principale. În timp ce umblam, am observat că majoritatea celorlalți vizitatori erau bărbați, în cupluri, și că unii dintre ei purtau pantaloni scurți, ceea ce mi s-a părut destul de ciudat. Abia ulterior am aflat că era locul de întâlnire preferat al homosexualilor. Spre capătul cimitirului

am ajuns la o parcelă cu tufe dense și arbuști: nu am găsit piatra de mormânt sugerată de colegul meu, în schimb, am găsit alta, care era perfectă, cu o piatră ce stătea aproape vertical și o gaură ideală dedesubt, acoperită de iarbă mare. După ce mi-am luat atent câteva notițe, am mers acasă.

Din păcate, toate pregătirile au fost în zadar. Am supravegheat barul și cutia poștală ad-hoc timp de câteva săptămâni, fără niciun rezultat, iar într-un final am aflat că faimosul agent, cu numele real Abrivard, funcționar de cifru în serviciul de informații militare al Franței, nici măcar nu urma să vină: între timp, murise de cancer. Identitatea lui a fost descoperită târziu: Direcției Supravegherii Teritoriului (DST) din Franța i-au luat peste doi ani. Vrând să evalueze daunele pe care le cauzase, erau hotărâți să pună mâna pe notițele lui și, după îndelungate eforturi, au reușit să le subtilizeze de la fosta amantă a lui Abrivard.

*

În timpul concediului meu la Moscova, în august, am fost chemat la Centru pentru discuții la nivel înalt despre viitorul meu.

Acolo am dat iar de Gribin, acum șef al departamentului britanico-scandinav. Cu mustața lui fercheșă și fața suptă, arăta aproape la fel ca întotdeauna și, deși știam bine că rămăsese un lingușitor și un carierist, trebuie să recunosc că m-a tratat cu multă amabilitate.

— Oleg, mi-a spus, ești persoana ideală să devii adjunctul meu aici. Mi-ar plăcea să lucrez cu tine aici – ipotetic vorbind. Pentru că, practic, e imposibil. Problema e că stai în străinătate. Ești abia în al treilea an al tău de serviciu la Londra. În schimb, postul de rezident de acolo…

În continuare, mi-a descris cum, de la expulzarea lui Guk din Marea Britanie, fusese asaltat de diferite grupuri de presiune și facțiuni din Direcția I Centrală, cu propuneri de candidați pentru postul de rezident la biroul de la Londra. Mi-a spus că, de câteva luni, mă tot propunea pe mine pentru acel post și că dejucase numeroase încercări din partea unor grupuri de presiune, dornice să numească oameni de-ai lor. Telefoane, amenințări, promisiuni, rugăminți – toate abordările fuseseră încercate. Cine era celălalt candidat cu șanse mari, dintre toți cei împinși în față?

Nimeni altul decât Vitali Iurcenko, un om cu o gândire militară primitivă, care îndeplinise un ciclu de misiuni în America, între 1975 și 1980, ca ofițer de securitate în ambasada sovietică din Washington, fără să fi avut niciodată sarcini operative în străinătate.

— Cum aș putea să mă descurc cu un asemenea om la Londra? m-a întrebat Gribin, nervos. Nu ar funcționa. Singura lui grijă ar fi să-și dea aere într-un loc foarte important. Nu aș putea să-l numesc. Vreau să te pun șef pe tine.

A recunoscut că trebuie să procedeze în continuare cu cea mai mare atenție.

— Cu cât cineva are șanse tot mai mari să ocupe funcția de șef de birou, mi-a zis, cu atât mai mare e pericolul, cu atât mai intense, intrigile, cu atât mai mârșave, încercările de a-l submina și de a-l discredita.

Mi-a spus că va păstra legătura cu mine prin scrisori, ca să-mi spună cum se desfășura planul nostru.

Apoi, divagând de la subiect, a spus că toată lumea de la Centru se gândea la viitorul KGB și al statului sovietic și a vorbit cu căldură despre un nou politician

în vogă, pe nume Mihail Gorbaciov, care plănuia să viziteze Marea Britanie la sfârșitul anului. KGB, a adăugat Gribin, ajunsese la concluzia că Gorbaciov era cea mai bună soluție pentru viitor și că va face tot ce va putea ca să-l ajute – în cel mai discret mod cu putință, fără să-și dezvăluie preferința.

— De aceea, când va vizita Londra, te vom ruga pe tine să ne trimiți un raport favorabil despre misiunea lui, a continuat Gribin. Astfel, va da impresia celorlalți demnitari că posedă un intelect superior.

Într-o seară, Gribin m-a invitat să iau masa cu el împreună cu soția lui, Irina, și fiica lor, Elena, căruia i se mai spunea și Alionka. N-o mai văzusem pe fată de peste șase ani, din timpul șederii mele în Danemarca, când avea doar zece sau unsprezece ani. M-am gândit că ar fi fost frumos să-i duc un cadou simbolic, așa că am selectat de pe rafturile mele o mică ediție frumoasă a operei lui Konstantin Balmont, un poet, la fel ca Lermontov, de origine scoțiană, care scrisese la începutul secolului și care, în perioada sovietică, a fost considerat un scriitor decadent. (Volumele lui de poezie nu se găseau în

librării, în Rusia, dar eu cumpărasem cartea din străinătate.) Eram conștient, desigur, că Alionka trebuia să fi crescut, dar, chiar și așa, am fost uimit când m-a întâmpinat la ușa apartamentului familiei Gribin.Ambii părinți erau bruneți – Nikolai cu părul negru și fața îngustă, Irina pe jumătate evreică, cu trăsături orientale, evidente în forma pomeților –, în schimb, fiica lor era o admirabilă frumusețe blondă, specific rusească, cu o față drăgălașă și interesantă și șolduri generoase, bine așezate pe picioare lungi, de parcă ar fi fost desprinsă dintr-o pictură tradițională din urmă cu un secol. În spatele ei se agita Gribin, mândru și încântat de admirația pe care o arătasem fiicei lui. Din acel moment, seara a decurs bine, cartea bucurându-se de mare succes.

*

După întoarcerea la Londra, așa cum Nikitenko își arogase creditul pentru afacerea Bitov, și eu eram dornic să dau o mică lovitură, care să-mi promoveze imaginea la Centru, fără să dăuneze Occidentului. Aproape imediat, de parcă cineva ar fi răspuns rugăminților mele, a apărut o astfel de oportunitate.

Într-o zi, domnul Tokar – în absența lui Nikitenko, ofițerul superior de contrafilaj – a venit la mine în birou foarte agitat și a spus că un oaspete încântător sosise la ambasadă: nimeni altcineva decât Svetlana Alliluieva, fiica lui Stalin, acum doamna Peters. Purtând un batic și ochelari fumurii, intrase, pur și simplu, în clădire, fără a fi recunoscută de oamenii noștri sau, după cum am aflat ulterior, de echipa de filaj a MI5, și a anunțat că voia să se întoarcă în Rusia, împreună cu fiica ei, Olga, pe atunci în vârstă de 13 ani. Domnul Tokar mi-a înmânat scrisoarea desigilată pe care vizitatoarea o adusese: aparent scrisă pentru fiul ei din prima căsătorie, dar, de fapt, adresată liderilor sovietici, epistola denunța, într-un acces de furie și dezamăgire, toate aspectele negative ale vieții occidentale.

Am citit-o cu un amestec de admirație și milă: cu admirație, fiindcă era bine scrisă și foarte expresivă și cu milă, întrucât autoarea sa era atât de nemulțumită. În cazul acesta aveam de a face cu reacția tipică a rusului cu origini orientale, încă influențat de modul de viață tradițional și patriarhal al familiei sale, indignat de

diverse aspecte negative din Occident, precum pornografia, consumul de droguri, alcool și tutun și fetele care își încep viața sexuală la 13 ani. În timp ce citeam, realizam că aveam în față o femeie care se exilase în speranța că Occidentul întruchipa valorile la care visa – libertate, democrație, lumină și civilizație –, iar acum, două decenii mai târziu, ajunsese la concluzia că viața occidentală însemna corupție, mizerie, indecență și degradare. În mod clar, era îngrozită de ceea ce urma să i se întâmple fiicei ei: Olga va începe să-și sfideze mama, să se culce cu băieți, să experimenteze droguri și să-și piardă nopțile.

Svetlana dorea să se întoarcă la traiul mai modest și demn din Rusia, însă uitase complet ce însemna viața în Rusia. În cele două decenii de când fugise din India, începuse să idealizeze condițiile din Uniunea Sovietică și nu știa că se trăia mult mai rău decât la momentul plecării ei. În anii 1960, alimentarele erau mai bine aprovizionate, existau mai puțină corupție și șpăgi și cetățenii încă mai dădeau dovadă de cinste; viața tradițională rusească nu fusese distrusă complet de comunism, iar

amintirea Marii Terori a lui Stalin impusese legea și ordinea. Svetlana nu înțelegea că, în 1984, gradul de civilizație scăzuse.

Contrar speranțelor și așteptărilor rușilor stabiliți în străinătate, situația de acasă se deteriorase constant. Serviciile publice de bază precum sănătatea și educația decăzuseră; greutățile legate de aprovizionare erau tot mai mari; scăzuse drastic și varietatea de bunuri oferite spre vânzare în magazine; oamenii reușeau tot mai greu să-și repare mașinile sau să-și renoveze locuințele. Corupția era în floare, chiar și printre activiștii partidului și, deși KGB cunoștea situația, nu putea lua măsuri pentru a-i pune capăt. Prăpastia tehnologică dintre Uniunea Sovietică și Occident se lărgea, în timp ce creșterea economică stagna: procentul ridicol menționat oficial nu era altceva decât rezultatul unor statistici manipulate. În plus, cetățenii sovietici percepeau decalajul față de Occident mult mai bine decât înainte, întrucât comunicațiile internaționale avansaseră atât de mult – cenzura nu-i mai putea izola de restul lumii, așa încât aflau despre progresul statelor capitaliste.

Svetlana părea oarbă la toate acestea. Sarcina noastră era să o ducem incognito înapoi. Mai întâi, i-am cerut unei secretare să bată la mașină scrisoarea, pentru că era scrisă de mână și greu de descifrat. Apoi, împreună cu Tokar, am compus o telegramă unde am descris cele întâmplate și am inclus o parte a scrisorii. Problema era că Tokar – un ucrainean cu origini modeste – scria foarte prost în rusă, făcea greșeli de scriere, gramatică și stil: și-a petrecut ore întregi redactând meticulos o schiță și apoi, fiindcă nu voiam să mă compromit trimițând o telegramă atât de prost scrisă, a trebuit s-o rescriu de mână (telegramele bătute la mașină erau strict interzise din cauza măsurilor de securitate). Am terminat treaba după miezul nopții, după care i-am dat scrisoarea amărâtului de funcționar de la cifru de pe tura de noapte, asigurându-mă totodată că putea să-mi înțeleagă scrisul.

Gribin insistase ca toate telegramele importante să treacă și pe la el, și pe la ofițerii Liniei KR, așa că i-am trimis un exemplar lui „Severov", numele lui de cod, iar în ziua următoare mi-a parvenit răspunsul pozitiv: „Continuați

interogatoriul și pregătiți-vă pentru evacuare”. În timpul lui Cernenko – bătrân și deja bol-nav –, regimul sovietic adoptase o atitudine reacționară, stalinistă și îmbrățișa ideea ca Svetlana să se alăture adepților liniei dure: întoarcerea fiicei rătăcitoare ar fi reprezentat o victorie ideologică neînsemnată, dar evidentă asupra Occidentului.

Prin urmare, am pregătit un plan simplu de evacuare, în timp ce Svetlanei i-am dat sfaturi cum să-și vândă casa, cum să rezolve cu banii obținuți din tranzacție și cum să aranjeze treburile astfel încât, dacă avea nevoie de economiile ei, să poată să le scoată de la o bancă din Moscova. În următoarele două săptămâni, a venit la ambasadă de încă patru ori și și-a petrecut mai multe ore povestind cu domnul Tokar la ceai și câteva păhăruțe de brandy. Bineînțeles că le-am comunicat ofițerilor din serviciile secrete britanice ceea ce se întâmpla, dar pe ei nu-i interesa să o țină pe Svetlana în Occident împotriva voinței ei, ba chiar erau fericiți să scape de ea.

Lucrurile au mers strună. De vreme ce, potrivit documentelor oficiale, Svetlana se numea doamna Peters, cetățeană

americană, i-am cumpărat un bilet de avion către Sofia. Reputația mea a crescut în urma acestei afaceri – deși fusese o joacă de copii să organizez totul –, iar, în noiembrie, Centrul ne-a trimis o scrisoare de laudă, mie și domnului Tokar.[88]

În mijlocul discuțiilor despre Svetlana a avut loc un eveniment dramatic în politica britanică: atacul cu bombă al IRA de la Grand Hotel din Brighton, în timpul Conferinței Partidului Conservator. În dimineața zilei de 12 octombrie, buletinele de știri de la radio și televiziune anunțau cu indignare producerea unui act terorist: mai mulți oameni fuseseră uciși, doamna Thatcher scăpase în mod miraculos, iar milioane de telespectatori erau bântuiți de imaginile care îl înfățișau pe Norman Tebbit, secretarul de stat pentru comerț și industrie, grav rănit, salvat de pompieri dintre ruinele clădirii.

Mă întrebam ce puteam să facem în legătură cu tragicul eveniment. Nu părea să-i preocupe prea mult pe cei din KGB. Toate agențiile internaționale prezentaseră știri excelente despre atentat și se părea că nu mai aveam multe de zis. În plus, biroul funcționa normal și îmi plăcea sentimentul

de a fi la comandă. Ofițerul responsabil pentru dispozitive tehnice, cel de la cifru, cel responsabil cu adunarea informațiilor despre restaurante și manevrele de pierdere a filajului, șoferul de serviciu lucrau eficient și nucleul rezidenței dădea dovadă de disciplină. Dimineața am citit telegramele primite de la Centru și m-am ocupat de cele care aveau nevoie de răspuns. După-masa a trecut ușor și, la ora 18, mi-am spus: „Ei bine, a fost o zi excelentă. Acum sunt liber, fără vreun șef care să mă rețină. Pot să merg acasă să mă simt bine – să mă joc cu fetele, să dau o tură cu mașina, să beau o bere la bar". Așa că am încuiat ușa biroului meu, am coborât, am ieșit pe poartă și am ajuns la mașină. Dintr-odată, m-a străfulgerat un gând.

Ce dracu' făceam, cum mergeam acasă fără să-i trimit Centrului măcar câteva rânduri despre marele eveniment al zilei? Pentru ei, bineînțeles, era de interes excepțional, din moment ce majoritatea agenților KGB din Uniunea Sovietică sunt angrenați în operațiuni privitoare la siguranța statului și la cele antiteroriste. Să aibă loc un atac terorist major asupra guvernului britanic la Londra, iar rezidența

KGB din capitala Marii Britanii să nu scoată niciun cuvânt despre asta? Rezidentul nu avea nicio părere în acest sens? Nu se putea așa ceva.

Am fugit înapoi sus, strigându-i funcționarului de la cifru să rămână la serviciu, și m-am pus să scriu o telegramă în care am avut grijă să presar sare pe rana Centrului, arătând că urmările atacului vor fi favorabile Partidului Conservator. Operațiunea teroriștilor îi indignase pe toți cetățenii britanici obișnuiți și diminua capitalul de simpatie al naționaliștilor irlandezi. De asemenea, atentatul întărea sprijinul pentru guvern, parțial din simpatie umană pentru victime, parțial fiindcă doamna Thatcher demonstrase un curaj extraordinar, rămânând calmă și fermă de-a lungul groaznicului eveniment. Tăria de caracter a celor răniți, mai ales a domnului Tebbit, era un alt factor favorabil membrilor cabinetului.

Mi-a luat aproape trei sferturi de oră ca să schițez textul concis al scrisorii care să exprime aceste idei și m-am bucurat de fiecare minut, simțind că, în sfârșit, Centrul primea un raport exact despre reacția

cetățenilor din Marea Britanie. Apoi, din nou, am încuiat totul și am plecat spre casă.

La puțină vreme după aceea, am aflat primele știri oficiale despre activistul cu ascensiune fulminantă în ierarhia sovietică. Gorbaciov fusese odinioară responsabil cu agricultura, dar, în mai, fusese numit secretar însărcinat cu probleme ideologice, în timpul muribundului Cernenko; era un pas important pentru oricine se pregătea să ocupe funcția de secretar general: la fel se întâmplase și în cazul lui Andropov, iar situația părea să se repete acum. Gorbaciov sosea în Marea Britanie în fruntea unei delegații din partea Sovietului Suprem, acel organ jalnic ce se autodenumea parlament, dar care nu fusese niciodată ales, toți membrii săi fiind numiți. Dar oare care era scopul vizitei? Călătoria era socotită drept prima misiune în străinătate a tânărului politician, iar Centrul, printr-un potop de telegrame, a subliniat că – așa cum îmi spusese Gribin în secret – KGB avea propriile interese în acest sens. Ni se cereau tot felul de informații: despre poziția Marii Britanii în legătură cu problema controlului armamentului, rolul militar al Marii Britanii în NATO, potențialul economic și

tehnologic al Marii Britanii, însemnătatea ei în Comunitatea Europeană și relațiile ei cu Statele Unite ale Americii, China și țările est-europene. Centrul ar fi trebuit să fie deja bine informat asupra acestor chestiuni, dar era clar că avea nevoie de cunoștințe noi în domeniile enumerate mai sus. În același timp, ambasada era asaltată cu cereri similare din partea Ministerului Afacerilor Externe, astfel încât cele două instituții construiau canale paralele, ceea ce a declanșat chiar o anumită competiție între angajații lor.

La sfârșitul lui octombrie, Nikitenko s-a întors din concediu și a confirmat, în urma discuțiilor purtate cu ofițeri superiori de la Centru, că KGB se afla, într-adevăr, în spatele lui Gorbaciov – care se înțelegea bine cu șefii serviciului secret – și că vizita în Marea Britanie fusese aranjată pentru a-i oferi un avantaj în lupta pentru putere. KGB îl sprijinea pentru că făcea parte din galeria „oamenilor noi", un politician onest care urma să combată corupția și celelalte tare ale societății sovietice.

În acel context, am început, ce-i drept, să-i ducem dorul lui Iegoșin, analistul nostru genial, dar bețiv: noi, ceilalți, nu

eram capabili să redactăm astfel de rapoarte și, oricum, eram prea ocupați cu misiunile operative. Din acest motiv, am solicitat detașarea provizorie a unui ofițer, așa că ne-a fost trimis Șilov (sau Șatov), un individ de vârstă mijlocie, care măcar știa ce are de făcut, cu toate că îi lipseau viteza și istețimea lui Iegoșin.

Chiar în acele săptămâni, Gribin a început să-mi trimită scrisori care mă nelinișteau. Deși nu conțineau nicio amenințare personală, concizia lor neobișnuită îmi provoca teamă. Erau texte succinte care se rezumau la prezentarea faptelor, formulate în propoziții seci și scurte, de parcă autorul își reprima orice sentiment, din cauza fricii că cineva ar putea să-i facă un dosar. Stilul acesta nu îl caracteriza pe Gribin și m-am gândit că trebuia să fi fost consecința noului său statut: dădea impresia unui individ care se teme că inclusiv scrisorile sale private pot fi folosite împotriva lui, în cazul în care cineva vrea să-i facă rău.

Până la începutul lui decembrie, am expediat o cantitate uriașă de informații către Centru, dar deodată am primit o cerere care ne-a lăsat mască: Centrul voia

informații detaliate despre greva minerilor, desfășurată în martie. Ce compensații primeau minerii? Din ce trăiau acum? Primeau ceva din partea statului? Care erau perspectivele lor? Grevele și ajutorul de șomaj erau necunoscute în Uniunea Sovietică. În mod clar, sclipitorul domn Gorbaciov citise câte ceva despre grevă și își dorise să afle câteva informații de bază, pe care eram rugați să i le livrăm înainte de sfârșitul zilei.

Aveam însă o mare problemă, pentru că nu le găseam deloc. Niciunul dintre contactele noastre obișnuite din domeniul presei sau al politicii nu știa răspunsul la întrebările noastre, iar într-un final am fost nevoit s-o sun pe Sally, o bine-cunoscută simpatizantă comunistă care preda limba engleză într-o cameră de la subsolul Departamentului Consular, singurul cetățean englez care avea voie în clădirile ambasadei.

Femeie de circa treizeci și ceva de ani, zveltă și frumoasă, Sally lucra la birourile Novosti, agenția de presă și de propagandă și, în ultimii doi ani, ajunsesem s-o cunosc bine. Eram dornic să-mi îmbunătățesc engleza și frecventasem cursurile predate

de ea, ori de câte ori îmi permitea programul. De multe ori, fiindcă eram singurul student din sală, petreceam nouăzeci de minute doar povestind împreună. În timpul unei astfel de discuții, spusese brusc, cu voce aparte:

— Cred că acum este la modă pentru o femeie de vârsta mea să-și găsească un amant.

În mod evident, era o invitație la flirt, dar, pe atunci, eram atât de fericit în căsnicia mea și atât de preocupat de dubla mea viață profesională, încât nu am făcut nicio mișcare; când, de vreo două ori, am invitat-o la prânz doar pentru a obține informații despre Partidul Comunist din Marea Britanie, a fost clar dezamăgită că nu am abordat și chestiuni personale.

În orice caz, acum, că aveam nevoie urgentă de informații despre mineri, relația noastră îmi era de mare folos. Acționând din instinct, ca orice ofițer KGB, grijuliu să nu dezvălui niciunui membru de rang inferior al personalului ambasadei că recurgeam la surse speciale, am ieșit în stradă, la o cabină telefonică, și am sunat-o de acolo. Era bucuroasă să ne dea informațiile de care aveam nevoie și am

reușit să încropim o telegramă către Centru în acea seară.

Scriind și ambasadei, și rezidenței, separat, Centrul a întrebat dacă ar trebui să trimită bani minerilor. După o dezbatere îndelungată, ambasada a răspuns „nu”, pe motiv că greva era orchestrată de politicienii de stânga, Partidul Laburist nefiind de acord cu încetarea lucrului și că implicarea Moscovei în această chestiune delicată ar putea dăuna liderilor laburiști. KGB a mai subliniat că nu era în interesul Uniunii Sovietice să sprijine mișcări politice radicale în Marea Britanie. Dar adepții liniei intransigente din Comitetul Central au trecut peste ambele recomandări, ne-au numit lași și au alocat 1 milion de ruble (aproximativ 900 000 de lire sterline) pentru ajutorul minerilor. Ulterior, s-a pus problema cum să le fie oferiți banii. Nu am aflat niciodată dacă, într-un final, banii au ajuns la destinație.

*

Vizita lui Gorbaciov a început la 15 decembrie. Toți angajații împreună cu soțiile s-au strâns pe alee pentru a-l saluta pe oaspete, când mașina oficială a ajuns în fața porții ambasadei, pe la amiază. A dat

mâna cu fiecare, dar, în momentul pregătirilor pentru fotografia de grup, m-a încercat un sentiment ciudat. Simțeam nevoia să mă ascund în spatele cuiva și să nu apar în fotografie, de teamă că unul dintre colegii mei ar fi putut fi acuzat ulterior că avea un trădător lângă el. Sentimentul nu era prea bine definit, dar m-a tulburat.

Primele impresii ale distinsului nostru oaspete nu au fost favorabile. Știu că occidentalii găseau atractivă figura lui: le plăcea expresia feței lui, de om sincer și vioi. Din punctul nostru de vedere însă, trăsături turcești și mongole era prea evidente și supărătoare. Mulți ruși manifestă o ușoară suspiciune rasială față de asiatici, considerându-i corupți și necinstiți; iar colegii mei, văzând trăsăturile orientale ale lui Gorbaciov, l-au privit din instinct cu neîncredere.

Am avut o șansă mai bună să ne formăm o opinie despre el în acea seară, când s-a întors la ambasadă pentru discuții cu diplomații și cu ofițerii de informații într-una dintre principalele săli de recepție. Din nou a dat mâna cu noi toți – fără să se facă prezentări – și apoi a început să vorbească.

Înțelesesem că totul urma să se petreacă în grabă, întrucât trebuia să se schimbe înainte să fie dus la cina oficială de la 20.45 și acum deja era 19.30. Ne așteptam la pălăvrăgeala obișnuită de cinci minute: „Salutări din partea conducerii Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Voi, diplomații, sunteți în primele rânduri ale frontului politicii externe...” și așa mai departe. Dar nu am avut deloc parte de așa ceva. În schimb, Gorbaciov a vorbit 40 de minute, încântat parcă de sunetul propriei voci.

Și aceasta a fost o mare dezamăgire pentru noi. Accentul și vocabularul său erau caracteristice locuitorilor din sudul Rusiei, din Caucazul de Nord, o zonă a cărei limbă fusese masiv influențată de stabilirea ucrainenilor, în secolul al XIX-lea. Dialectul nu mai era însă ucrainean, ci mai degrabă specific din sudul Rusiei, considerat neplăcut și urât prin părțile Moscovei și ale Sankt-Petersburgului, mai ales în cazul literei „g”, care se pronunța aproape ca „h” – astfel încât Gogol, de exemplu, se auzea „Hohol”. Brejnev vorbise așa, iar acum Gorbaciov. De asemenea, în anumite cuvinte, punea accentul în mod

permanent pe silaba greșită: în loc de *naciát*, întotdeauna pronunța *náciat* – un groaznic solecism.

Și au mai fost și alte deziluzii: discursul lui nu a fost nici strălucit, nici corect gramatical și a conținut destule greșeli elementare ca să enerveze niște ruși educați. A mai dovedit că nu avea deloc simțul măsurii, depășind timpul alocat pentru o asemenea ocazie. A atins unul sau două puncte interesante – printre care ideea că politica externă americană nu era influențată de vreo forță ocultă, imperialistă și capitalistă care conducea oarecum guvernul (așa cum guvernul sovietic și experții săi crezuseră dintotdeauna), ci era produsul câtorva centre de putere aflate în competiție, precum Casa Albă, Congresul, Departamentul de Stat, Consiliul pentru Securitate Națională, CIA, Departamentul Apărării și centrele universitare. Iată o atitudine realistă, nouă. În schimb, în privința politicii interne, a fost decepționant: nu a făcut dezvăluiri și nu a dat niciun indiciu despre *glasnost* (deschidere) sau despre creșterea democrației, ci a vorbit mult despre teribila

iarnă ce distrugea căi ferate și rețeaua electrică în Siberia.

Când întâlnirea s-a încheiat, am pornit în căutarea bietului Șatov, analistul nostru provizoriu, căruia nu i se permisese să participe la întrunire (ar fi fost visul lui să-l vadă măcar pentru o clipă pe Gorbaciov).

— Ei, m-a întrebat cu invidie în glas, cum a fost?

— Doar un alt aparatcic sovietic, am oftat. Mult prea mulțumit de el. Nu se putea opri din vorbit. A sporovăit 40 de minute.

Șatov s-a uitat la mine și mi-a spus:

— Bătrâne, tu nu înțelegi. Un membru al Politburo care poate vorbi patruzeci de minute fără notițe… Păi, ăsta trebuie să fie un geniu!

Vizita a decurs bine, în mare parte datorită excelenților noștri interpreți, care au cosmetizat discursurile lui Gorbaciov, și iscusinței lui Mihail Bogdanov[89], foarte bun vorbitor de engleză și fin cunoscător al tradițiilor țării gazdă, care mă ajuta acum să întocmesc rapoartele pregătite pentru Gorbaciov în fiecare dimineață. Totuși, mai exista încă un ingredient în informările noastre, despre care nimeni din ambasadă

nu avea habar: contribuția prietenilor mei din serviciul secret britanic. În fiecare seară, eram presat să prognozez direcția pe care urmau să o ia întâlnirile sovieto-britanice din ziua următoare, ceea ce, bineînțeles, era imposibil de realizat pe baza surselor normale. Așadar, i-am contactat pe britanici și le-am cerut urgent ajutorul: ar putea să-mi dea o idee despre subiectele pe care urma să le abordeze doamna Thatcher? Ei au sugerat câteva posibilități, iar eu am încropit astfel un memorandum ce părea util; dar întâlnirea de a doua zi a fost mult mai productivă. Când am întrebat despre ce va vorbi Geoffrey Howe, mi-au permis să citesc rezumatul materialului pregătit pentru secretarul de stat în vederea discuțiilor sale cu Gorbaciov. Întrucât aveam în continuare probleme cu limba engleză, pe fondul informațiilor insuficiente, al stresului și al lipsei de timp, a trebuit să mă concentrez intens ca să rețin toate punctele.

Înapoi la birou, bucuros nevoie mare după mica mea reușită, m-am așezat la o mașină de scris (încălcând regulile) și am scris o primă variantă, bazată pe informațiile generale și articolele de presă –

așa știau colegii mei. Apoi i-am dat-o lui Șatov, care a rescris-o laborios în termeni atât de vagi și de generali, încât Nikitenko, când a văzut-o, a făcut o criză de nervi.

— Nu pot să-i arăt așa ceva lui Gorbaciov! a strigat. Este mult prea stufoasă.

I-am dat dreptate și am spus cu șiretenie:

— Leonid Efremovici, nu vreau să mă cert cu Șatov, fiindcă el e un tip foarte conștiincios, dar poate vreți să vă uitați la varianta mea.

Nikitenko a citit-o repede și a spus:

— Da! Este exact ce ne trebuie.

Inconștient, a observat stilul Foreign Office străbătând din textul meu, dar l-a preluat ca atare, cuvânt cu cuvânt.

În fiecare seară, Nikitenko stătea pe unul dintre palierele ambasadei, ținând în mână cele trei sau patru hârtii ale noastre bătute la mașină și vorbind cu gărzile, până când avea ocazia să intre și să pună rezumatele pe biroul lui Gorbaciov. După ce le citea și le adnota – uneori, comentariile sale exprimau recunoștința sau mulțumirea –, le duceam înapoi la rezidență și le trimiteam ca telegrame de analiză ale KGB către Centru, astfel încât să se știe ce

anume primise Gorbaciov. Sistemul acesta s-a dovedit un mare succes – știam că Gorbaciov citea cu mare atenție textele mele, fiindcă într-o dimineață, după ce inclusesem un paragraf elogios la adresa soției sale, Raisa, unde subliniam cât de mult o admiraseră oamenii, el a făcut prima și singura lui corectură, tăind cinci rânduri, pentru a lăsa doar două rânduri, scrise pe un ton echilibrat și obiectiv, și adăugând o notiță: „Este foarte periculos să stârnești gelozia soțiilor celorlalți membri ai conducerii".

La fel ca soțul său, Raisa s-a înțeles bine cu britanicii. În schimb, pentru noi era o pacoste, fiind ipocrită, arogantă și plină de sine. A refuzat interpretul propus de noi, soția lui Mihail Bogdanov, care vorbea excelent engleza, pe motivul că era obișnuită să fie înconjurată de bărbați, dar l-a acceptat pe Iuri Mazur, un fost marinar cu origini modeste, un om cu o inteligență formidabilă, care cunoștea Marea Britanie de 25 de ani[90].

Din cauza decesului mareșalului Ustinov, un membru de vază al Politburo, vizita soților Gorbaciov a fost mai scurtă cu o zi decât se prevăzuse inițial, așa că a durat

doar patru zile. Oaspetele ar fi putut să-și încheie programul – telegrama expediată de la Moscova era doar o informare, nu un ordin –, dar a ales să revină în țară, preferând să treacă în grabă prin Scoția. Câteva săptămâni mai târziu, aflându-mă la Moscova, am auzit că Nikitenko primise o decorație fiindcă organizase vizita atât de bine, dar, în realitate, succesul fusese asigurat de Bogdanov, Șatov, SIS și de mine. Toată măsurile de securitate au căzut în sarcina britanicilor. I-am atras atenția lui Gribin că nu era corect, dar, bineînțeles, nu a existat nicio reparație și nici nu am aflat ce anume se întâmplase: fie Nikitenko se pusese bine pe lângă cineva din conducere, fie distincția a fost acordată pur și simplu șefului.

Pe termen lung, cariera lui Gorbaciov a ilustrat diferența uriașă dintre concepția Estului și a Occidentului. În țările capitaliste, a devenit un erou, primul lider care a avut curajul să recunoască problemele sistemului comunist; în schimb, în Uniunea Sovietică a rămas impopular și a fost considerat în continuare drept aparatcicul clasic din provincie, cu mentalitate și comportament provinciale,

care a declanșat o schimbare politică de amploare mai mult sau mai puțin din greșeală.

Cred că trebuie să i se atribuie un oarecare merit în acest sens, dar nu prea mult, fiindcă intenția lui a fost diferită față de ceea ce s-a întâmplat în Uniunea Sovietică. A dat tonul unei mișcări favorabile schimbării, dar aceasta a prins o asemenea anvergură, încât i-a scăpat din mână, de sub control. Mai întâi a lansat sloganul *uskorenie* (sau „accelerare"), care își propunea să grăbească progresul industrial și tehnologic, deoarece a realizat că falia dintre Uniunea Sovietică și Occident se lărgise atât de mult, încât, dacă nu se acționa urgent, lagărul socialist avea să rămână în urmă, fiind nevoit să își recunoască înfrângerea în competiția cu adversarul ideologic. S-a gândit să concentreze resursele statului în regiuni afectate de criza economică, fără să-și propună să renunțe la socialism, ci mai degrabă să descopere căi pentru îmbunătățirea lui.

Dar cu cât afla mai multe despre vechiul sistem, cu atât înțelegea că acesta merita cele mai aspre critici. De aceea, la plenara

Comitetului Central al PCUS din 1987, a lansat conceptul de *glasnost* și a criticat dur perioada Brejnev, de stagnare economică. Toate tarele și deficiențele societății sovietice erau ca un ulcer colosal, acoperit de o crustă subțire, nevindecat, plin de puroi sub suprafața pielii: oamenii începeau să scrie și să vorbească tot mai mult despre problemele din jurul lor. Însuși Gorbaciov era neliniștit de anvergura pe care o căpătase *glasnost*-ul – pur și simplu, situația scăpa de sub control.

*

Deși nu mai aveam legătură în mod direct cu Linia N, a trebuit să mă ocup de câteva ori de „cârtițe". Când am preluat postul la rezidență, acesta era domeniul de activitate al unui individ abil, pe nume Graciov, de la Departamentul consular; dar, la sfârșitul primului meu an petrecut la Londra, el a plecat și din Linia N au mai rămas doar doi ofițeri: unul lucra la Organizația Internațională pentru Comerțul cu Cacao, iar celălalt la o firmă specializată în repararea de ambarcațiuni. Cel din urmă avea o soție extraordinar de frumoasă, o femeie superbă de vreo 35 de ani, care primise și ea laude, pentru că

procurase niște documente valoroase – de la Somerset House, mi se pare – sub un oarecare pretext.

Cei doi ofițeri răspundeau de identificarea pozițiilor pentru transmiterea de semnale și interpretarea lor. Într-o zi, cel de la Organizația Internațională pentru Comerțul cu Cacao ne-a anunțat că tocmai găsise un loc excelent, chiar în centrul Londrei. Pe strada Curzon, Mayfair, se afla un avizier din lemn, ideal pentru a fi însemnat cu creta. Când i-am spus lui Jack despre asta, aproape că a căzut de pe scaun de bucurie, întrucât panoul era amplasat chiar peste drum de unul dintre birourile principale ale MI5 și le oferea șansa celor de la filaj să observe una dintre acele creaturi misterioase care ieșeau rareori la suprafață.

Am putut să le spun doar că femeia, cu numele de cod „Inge", trebuia să lase un semn într-o bună zi. Șeful secției de contraspionaj a identificat o fereastră care oferea o bună perspectivă asupra avizierului și a numit câțiva urmăritori, care trebuiau să supravegheze de la înălțime prin rotație. Printr-un ghinion nemaipomenit, exact în acel moment,

cineva i-a oferit bărbatului care se uita pe fereastră o ceașcă de ceai: coborându-și binoclul, s-a întors s-o ia și, când s-a uitat din nou, semnul cu creta deja apăruse. Femeia venise și plecase fără ca măcar să o zărească.

La puțină vreme după aceea, s-a primit o cerere de la Centru pentru urmărirea altei „cârtițe" de-ale lui Graciov, iar misiunea mi-a revenit mie. Am aflat că bărbatul urma să stea în fața vitrinei unui magazin de jucării, cu un exemplar din *Der Spiegel* ieșindu-i din buzunar, la o anumită oră dintr-o anumită zi: treaba mea era să trec, pur și simplu, pe cealaltă parte a străzii și să mă asigur că era viu și nevătămat. După ce m-am coordonat cu serviciul de securitate britanic, în speranța că vor putea fotografia și identifica bărbatul, am luat metroul până la Morden, cea mai sudică stație din Northern Line, și am ajuns din timp la destinație. Prietenii mei erau acolo, undeva – știam asta –, dar, fiind discreți, nu i-am observat deloc.

Pe măsură ce se apropia momentul întâlnirii, mi-am scos ceasul și l-am ținut în căușul palmei, astfel încât să mă coordonez cât mai precis. Când am trecut de colțul

unui bloc, l-am văzut stând acolo, fără niciun dubiu, un tip destul de înalt, la vreo 30 de ani, brunet, îmbrăcat cu hanorac. În mod evident, era agitat, nerăbdător să-l vadă pe observatorul trimis să arunce un ochi asupra lui. Nu știa că îl supravegheau două echipe de ofițeri. După circa un minut, am mers înapoi la metrou și, ulterior, am aflat de la prietenii mei că îl urmăriseră, de asemenea, până la metrou. Când a luat trenul spre centrul Londrei, au mers după el și, fără să știe, i-a condus la o mașină parcată căreia agenții britanici i-au notat numărul de înmatriculare. Detaliile le-au permis să îl identifice: se pare că era un presupus cetățean german, angajat ca mecanic la un oarecare atelier. (În 20 iulie 1985, ziua evadării mele din Moscova, o echipă a mers direct acolo ca să-l aresteze, descoperind că dispăruse brusc în 25 mai, a doua zi după ce fusesem interogat de KGB. Am aflat apoi că, în 25–26 mai, KGB rechemase de urgență toate „cârtițele", prin telegrame și mesaje radio.)

Altă operațiune reușită – reușită pe câteva planuri – s-a desfășurat în Coram's Fields, din Bloomsbury. De data aceasta, primisem sarcina să las o cărămidă

specială, creată de departamentul tehnologiilor operative și conținând 8 000 de lire în bancnote imposibil de depistat, pentru a fi luată de altă „cârtiță". Locul îl alesese bărbatul care repara bărci, acela cu soția frumoasă: o potecă de-a lungul unui gard înalt de sârmă, la marginea unor grădini. Fiind o frumoasă seară de sâmbătă, am luat și fetele cu mine – Maria avea cinci ani, iar Anna, patru –, în vreme ce șoferul și-a făcut excelent treaba, scăpând de filaj și evitând, totodată, centrul Londrei.

Din nou mă asigurasem dinainte că serviciul de securitate britanic urma să supravegheze totul. De această dată, un „biciclist" părea să aibă probleme cu bicicleta sa, iar o femeie împingea un cărucior unde, în loc să fie un bebeluș, fusese amplasată o cameră de luat vederi. Imediat după ce am pus cărămida într-o pungă de plastic, a apărut un bărbat, a luat-o, a fost fotografiat fără să știe și a pornit pe jos spre nord, probabil spre a lăsa un semn prin care să dea de știre că își luase banii. Pe traseu, membrii echipei britanice de filaj i-au pierdut urma, fiindcă au fost foarte atenți să nu fie descoperiți; dar șoferul meu,

verificând locul respectiv, a găsit ceea ce părea să fie un semn executat prost. Întrucât știam sigur că pachetul ajunsese la destinatar, am trimis șefilor de la Moscova un mesaj în acest sens. Între timp, un ofițer superior din MI5 a sugerat ca fotografia „cârtiței” să fie prezentată la programul de televiziune *Crimewatch*. A vrut să fie o glumă, dar mie mi s-a părut o idee genială și mi-a părut rău că serviciul secret britanic nu dorea publicitate și a refuzat publicarea fotografiei.

Din când în când, din cauza câte unei „cârtițe” izbucnea o criză minoră – așa cum s-a întâmplat într-o duminică, când eram șef al rezidenței și, concomitent, diplomat de serviciu în acel sfârșit de săptămână. Stăteam confortabil în biroul rezidentului, ocupat anterior de Guk, când șoferul de serviciu a bătut la ușă și, intrând vijelios, a exclamat entuziasmat: „Semnul e acolo!” După ce verificase locul timp de câteva zile, văzuse apărând o cruce. L-am sunat imediat pe funcționarul de la cifru, care avea modelele semnelor fiecărei „cârtițe”. Iată ce ni se transmitea: „Trebuie să ne întâlnim urgent”. Un alt rând menționa locul (Barnet) și ora întâlnirii (16.00).

Era deja 10.30. Fiindcă eram de serviciu, nu aveam voie să părăsesc ambasada, dar, când am sunat la pază să întreb dacă mai era vreun ofițer în clădire, am aflat că nu era nimeni să-mi țină locul, nici măcar pentru două ore. Unul dintre diplomații care ar fi putut să mă înlocuiască tocmai plecase spre casă. Situația părea disperată. Mai exista doar o singură soluție. După ce l-am rugat pe gardian să stea în locul meu câteva minute, am mers repede până la Holland Park și l-am căutat pe primul secretar, Aleksei Nikiforov. Nu aveam niciun drept să-l chem la muncă, dar îi puteam cere ajutorul într-un moment de criză. Din fericire, era un om de treabă, așa că a acceptat să-mi țină locul.[91]

Am mers la Barnet. Ca de obicei, șoferul de serviciu și-a făcut excelent treaba, am scăpat de filaj și am ajuns la destinație fără nicio dificultate. După ce m-am înțeles cu el să vină la locul de întâlnire într-o jumătate de oră, am mers pe jos ultimele cinci minute pe drumul spre bulevard. „Cârtița” trebuia să aștepte în fața unui magazin, uitându-se în oglindă – și chiar acolo era: tânăr, până în treizeci de ani, bine clădit, brunet, cu păr scurt. Arăta ca

un rus, dar, la fel de bine, putea să fie australian sau neozeelandez.

M-am apropiat de el și am rostit parola:

— Nu ne-am întâlnit la „Majestic”, în iunie 1981?

A zâmbit și mi-a răspuns:

— Nu iunie 1981. Era în august 1982.

Engleza lui suna excelent, dar a vrut să se asigure:

— Vorbim în engleză sau în rusă?

— Ei, la naiba! am exclamat. În rusă, bineînțeles!

Apoi mi-a zis:

— Am încheiat operațiunea. Iată ce vreau să trimit la Centru. Vă rog să le-o transmiteți cât mai repede posibil. Părăsesc țara în curând.

Stabilisem înainte să mergem o parte din drum împreună, ca doi prieteni care discutau, așa că am luat-o spre niște terenuri de sport unde se găseau doar câțiva oameni, suficient de departe de noi. Tânărul era însă agitat. La puțină vreme după aceea, mi-a spus scurt „Ei bine, asta este” și a plecat, de parcă nu avea încredere în mine.

Înapoi la ambasadă, i-am mulțumit din adâncul sufletului lui Nikiforov pentru

ajutor, am dus pachetul la funcționarul de la cifru și am trimis imediat o telegramă Centrului. Le-am povestit prietenilor mei englezi despre incident, dar nu l-am identificat niciodată pe acel om, deși am studiat din nou cazul, după evadarea mea. Aproape sigur, operațiunea lui fusese una de documentare: probabil că venise în Anglia pentru a face rost de un pașaport, dar, deși am verificat toate cererile din acea perioadă depuse de bărbați cu vârste cuprinse între 20 și 30 de ani, nu l-am putut identifica. La fel ca peștele preistoric numit celacant, „cârtițele" „înotau" în mod obișnuit la o asemenea adâncime în ocean, încât era aproape imposibil să-i observi de la suprafață.

*

Luni întregi, Nikitenko și-a făcut speranțe că urma să devină, în sfârșit, rezident, apelând la diverși prieteni din Direcția I Centrală cărora le trimitea scrisori pline de subînțeles. Dar apoi, în ianuarie 1985, am fost chemat la Moscova pentru o discuție la nivel înalt, ceea ce a evidențiat că eram socotit cel mai bun candidat pentru a-i lua locul lui Guk. Gribin s-a comportat ca de obicei,

prietenos și hotărât în privința numirii mele în fruntea rezidenței. Mai mult chiar, părea să fi câștigat ultima luptă pentru putere.

Apoi a avut loc un incident nedorit la conferința anuală a departamentului, în cadrul căreia mi s-a cerut să țin un discurs, alături de alți colegi. Gribin mi-a spus cât de important era să fac impresie bună, așa că am lucrat intens la text și a ieșit bine, poate puțin mai lung decât ar fi trebuit. Deranjant a fost însă anunțul președintelui întâlnirii, Pozdniakov, care m-a prezentat drept „tovarășul Gordievski, rezidentul delegat la Londra". Gribin s-a enervat teribil, deoarece se temea ca un astfel de anunț prematur, înainte ca lucrurile să fie decise, putea periclita planul nostru. Imediat după întâlnire, șeful departamentului Personal s-a năpustit în propriul birou și l-a sunat pe Gribin, întrebându-l cine mă numise, așa că Gribin a trebuit să se distanțeze de afirmația lui Pozdniakov – politică tipică pentru cei din KGB.

În ciuda acestui impediment, m-am întâlnit cu toți șefii de departamente implicate în numirea mea, inclusiv șeful

Direcției S, Iuri Drozdov, un general înalt și uscățiv pe care Frederick Forsyth și-a bazat personajul Evgheni Karpov în romanul său *The Fourth Protocol*. Și el mi-a oferit un post, spunând că i-ar plăcea să mă vadă înapoi în vechea mea direcție; dar m-a avertizat spunându-mi că trebuie să îl urmăresc îndeaproape pe Nicholas Barrington, un diplomat britanic în vârstă, „fiindcă trebuie să ne reglăm conturile cu el". KGB îl suspecta pe Barring-ton că-l ajutase pe Vladimir Kuzicikin să defecteze din Iran în Marea Britanie, în 1982. Când am ajuns la Londra, i-am avertizat pe oamenii mei de legătură britanici, care au luat imediat măsuri de precauție. Apoi am vizitat departamentul Cifru, unde am primit instrucțiuni pentru utilizarea codurilor și a echipamentelor cifrate. În sfârșit, în ultima mea oră petrecută în clădire, am citit din întâmplare o circulară din care reieșea că Vetrov[92], locotenent-colonel în cadrul KGB, fusese acuzat de spionaj în favoarea Franței, judecat, condamnat la pedeapsa capitală și executat. Vestea mi-a dat fiori – dar cel puțin am putut să le transmit infor-mația britanicilor, care le-au spus mai departe francezilor.

Reîntors la Londra, la începutul lui februarie, am aflat că Nikitenko nu se împăca deloc cu ideea că urma să devin șeful său. Începuse să scrie scrisori menite să mă discrediteze și să ascundă de mine telegrame pe care ar fi trebuit să le văd. În afară de asta, totul părea în regulă și am primit în continuare scrisori încurajatoare de la Gribin.

Apoi, la mijlocul lui martie, nu am mai primit nicio veste de la el. Nu știam ce să mai cred. Activitatea din rezidență se desfășura normal, iar liniștea de la Moscova era doar ușor amenințătoare. În 24 aprilie, a sosit înlocuitorul lui Nikitenko, un individ sinistru pe nume Korceaghin, care ar fi trebuit să-l coordoneze pe Abrivard. Am preluat oficial postul de la Nikitenko în 28 aprilie, iar el a plecat, într-un final, la Moscova, în 2 mai.

În sfârșit eram pe cont propriu, la comanda rezidenței. Simțeam totuși că lucrurile nu erau așa cum ar fi trebuit să fie. În primul rând, nu primisem nicio telegramă de la Centru, care să-mi permită accesul la codurile de comunicații prin cifru; în al doilea rând, Nikitenko își lăsase servieta lui oficială. Deschizând-o, am

văzut că înăuntru se afla doar un mic plic maro, ce conținea două fotocopii ale scrisorilor lui Michael Bettaney. De ce el, de obicei un om atât de meticulos, lăsase hârtii care nu mai aveau nicio relevanță acum? Oare nu avea încredere în mine și simțea că nu poate să îmi lase pe mână documente încă secrete?

Aceste întrebări fără răspuns m-au măcinat, dar timp de două săptămâni viața a decurs normal. În ciuda tuturor eforturilor mele de a îmbunătăți relațiile dintre Est și Vest, între cele două tabere nu exista comunicare – așa cum a demonstrat un eveniment petrecut la sfârșitul lui aprilie. Britanicii au hotărât să expulzeze cinci ofițeri GRU, doi în uniformă și trei care lucraseră sub acoperire civilă. Alungarea lor nu avea legătură cu mine, dar atât ambasadorul, cât și Nikitenko, gândind în schemele mentalității învechite, au trimis Centrului telegrame identice, afirmând că se hotărâse expulzarea lor chiar acum tocmai cu scopul de a strica celebrarea Zilei Victoriei, organizată în 9 mai în Uniunea Sovietică, pentru a comemora a patruzecea aniversare a sfârșitului celui de-al Doilea Război

Mondial. Când le-am spus britanicilor despre reacția noastră, au fost consternați de absurditatea unei acuzații atât de aberante: nimeni din Londra nu se gândise la aniversare.

Apoi, joi după-amiaza, în 16 mai, a lovit trăsnetul. Ședeam în biroul rezidentului, când funcționarul de la cifru mi-a adus o telegramă. În timp ce citeam mesajul scris de mână, am simțit cum sudoarea îmi curge pe spate și privirea mi s-a întunecat pentru câteva clipe. Încercând să mă controlez, mă gândeam cu groază că funcționarul va observa cât de șocat eram.

„Pentru a vi se confirma numirea ca rezident", se arăta în telegramă, „vă rugăm să veniți urgent la Moscova peste două zile pentru discuții cu tovarășii Mihailov și Alioșin". Am simțit imediat că ceva nu este în regulă. „Mihailov" era pseudonimul lui Cebrikov, directorul KGB; „Alioșin" era Kriucikov, șeful Direcției I Centrale. Aveam de a face cu o convocare la cel mai înalt nivel posibil. Și totuși, trecusem prin toate acestea în timpul vizitei mele la Moscova, în ianuarie. Mă întâlnisem cu toți cei cu care trebuia să mă întâlnesc și

fusesem complet instruit. Această nouă instruire nu avea niciun sens.

M-am simțit ceva mai bine a doua zi dimineață, când a sosit cea de-a doua telegramă, cu textul: „În legătură cu vizita dumneavoastră la Moscova, vă rugăm să țineți minte că va trebui să vorbiți despre Marea Britanie și chestiuni britanice, așa că pregătiți-vă bine pentru discuții specifice, cu multe date concrete". Privind retrospectiv, sunt sigur că șefii mei și-au dat seama că prima telegramă putea trezi bănuieli, așa că încercaseră să mă liniștească, trimițând o nouă scrisoare, care suna mai sincer. Pentru o vreme, am sperat că totul era în regulă. Dar, în același timp, m-am gândit și că s-ar putea să fiu în pericol de moarte și că, poate, era mai indicat să dispar chiar atunci, așa cum vorbisem adesea cu oamenii mei de legătură britanici.

Ultimul meu ofițer de caz, Stephen, părea mai mult impresionat decât nedumerit de cele două telegrame. Joan, la fel. Amândoi mi-au spus că i-ar interesa să cunoască planul lui Cebrikov pentru Marea Britanie. Pentru mine, aproape că a fost picătura care a umplut paharul: oare ideile lui

Cebrikov contau mai mult decât viața mea? Mă așteptam să-i aud spunând:

— Oleg, nu ne place afacerea asta. Ce-ar fi să stai aici și să dispari, să începi o nouă viață?

Dar nu au zis așa ceva și, când i-am întrebat dacă existau semne îngrijorătoare pentru mine – deduse pe baza analizei lor, ori aflate din alte birouri ale serviciilor secrete sovietice –, mi-au asigurări că nu există niciun pericol. Unul singur dintre ei, folosindu-și intuiția, nu din motive întemeiate, s-a opus întoarcerii mele la Moscova.

Așa că am decis să mă conformez deciziei șefilor mei. Mai întâi, am recapitulat planul meu modificat de evadare, iar Joan mi-a arătat fotografii cu locul de întâlnire din pădure de unde, în ultimă instanță, urma să fiu preluat. Singura problemă era că pozele fuseseră făcute în aprilie și octombrie, când copacii erau desfrunziți, iar eu urma, probabil, să-mi activez planul în mijlocul verii, când vegetația urma să fie mult mai bogată.

Nici de această dată nu mi-am putut împărtăși problemele cu Leila. I-am spus doar că fusesem chemat pentru discuții la

nivel înalt și, când m-am urcat în avionul pentru Moscova, speram din tot sufletul ca acest lucru să fie adevărat.

---

[88] Trei ani mai târziu, Svetlana a regretat amarnic decizia și i-a trimis o scrisoare specială președintelui Gorbaciov, cerând permisiunea de a se întoarce în Occident.

[89] În 1984, Bogdanov, unul dintre cei mai buni studenți la seminarele organizate de Kim Philby, cultiva câteva contacte utile la revista *Economist*. A stabilit o relație atât de cordială cu Brian Beedham, unul dintre ziariști, încât a convins Centrul să-l treacă în categoria contactelor confidențiale.

[90] Când Raisa l-a însoțit pe Gorbaciov la Reykjavik, pentru întâlnirea cu președintele Ronald Reagan, i-a tratat cu răceală pe ambasadorul sovietic și pe soția acestuia (un cuplu popular) și, peste câteva zile, a reușit să-l scoată din post, fiindcă nu îi arătase suficient respect. De asemenea, i-a spus lui Nancy Reagan că ideologia comunistă era superioară din punct de vedere științific, motiv pentru care va triumfa asupra capitalismului, care era condamnat. Poporul rus nu a privit-o niciodată pe Raisa drept o adevărată Primă Doamnă, întrucât soțul ei ajunsese la putere manipulându-i pe activiștii aparatului de partid. În schimb, soția lui Boris Elțin a fost privită ca o adevărată Primă Doamnă.

[91] În 1994, s-a remarcat în Bosnia, ca reprezentant al Moscovei în negocierile pentru acordul de pace.

[92] Vladimir Vetrov (1932–1985) a transmis Franței și altor state membre NATO aproape 4 000 de documente despre programul secret prin care sovieticii furau din Occident date din domeniul tehnologiei. El a fost recrutat de DST și a primit numele de cod *Farewell*. În 1982, a fost arestat de autorități pentru că a ucis un milițian într-o parcare și condamnat la 12 ani de închisoare. Ulterior, s-a descoperit că fusese agent dublu. I s-a promis că va scăpa cu viață dacă va mărturisi totul. În ciuda mărturiilor sale, a fost acuzat de trădare și executat în 23 februarie 1985. Francezii au aflat despre soarta lui în martie 1985 (n. red.).

Capitolul 14

Condamnarea la moarte

Deasupra Mării Baltice, am avut parte de o vedere superbă asupra Danemarcei, învăluită de razele soarelui, scăldată de apele foarte albastre ale mării. Apoi brusc am ajuns la Moscova, iar diferența a fost ca între zi și noapte. Totul era tern și dezagreabil, cu oameni în uniforme peste tot și cozi lungi la punctul de control al pașapoartelor. Când am ajuns la ghișeu, în spatele meu se găseau doar patru sau cinci oameni, dar ofițerului i-a luat atât de mult timp să-mi verifice documentele, încât, până a terminat, alt avion aterizase și se formase altă coadă imensă.

Ca cetățean sovietic, ar fi trebuit să rezolv totul repede, dar ofițerul de Frontieră, un ins cu înfățișare destul de simplă, mi-a verificat pașaportul neobișnuit de mult. Pe urmă a consultat câteva notițe, confruntându-le repetat cu documentul meu. Apoi a dat un telefon. Privindu-l prin

geam, mi-am dat seama la ce se gândea: descoperise ceva în neregulă.

Ulterior, am aflat că ofițerilor de la pașapoarte li se ceruse să informeze KGB în clipa în care treceam granița pe teritoriul sovietic. În sala de așteptare încă eram pe teritoriu neutru, internațional, dar la punctul de control am trecut granița în Uniunea Sovietică. Presupun că, în acel moment, s-a trimis urgent o telegramă către rezidența din Londra – nu știu ce conținea, întrucât oamenii mei de legătură din Marea Britanie nu aveau habar de planul sovieticilor de a mă aresta.

După ce am trecut de punctul de control, am rezolvat repede procedurile vamale – dar apoi s-a mai întâmplat ceva neașteptat. Mi se spusese că Igor Titov, șeful departamentului britanic al KGB, urma să mă întâmpine, dar nu era nici urmă de el. Din nou, ceva părea straniu. În fața aeroportului nu prea se găseau taxiuri, însă am observat că un șofer care luase doi pasageri căuta un al treilea. Mi-a oferit locul din față și am acceptat imediat. Când l-am întrebat unde se duce, mi-a răspuns:

— La ambasada vest-germană.

Iată încă o problemă. La Moscova nu aveam voie să fiu în compania străinilor, dar m-am gândit: „La dracu'!” Exista posibilitatea ca ofițerii noștri însărcinați cu supravegherea ambasadei să mă vadă, dar trebuia să ajung acasă, așa că mi-am asumat acest risc.

În mașină, de dragul conversației, m-am întors spre pasagerii de pe bancheta din spate și le-am adresat câteva cuvinte în germană. Am aflat că nu erau diplomați, ci membri ai personalului tehnic. Cu toate acestea, am remarcat imediat cât de tare se speriaseră. Nu putea fi pură întâmplare ca un străin să le vorbească în germană, în mijlocul Moscovei. În mod evident, fuseseră amestecați fără voia lor într-un complot al KGB încă din clipa în care aterizaseră. Prin urmare, au rămas acolo în liniște, înghețați de frică. Îmi spuneam în sinea mea: „Ce inversare de roluri!” În mod normal, *Homo sovieticus* se comportă astfel în prezența străinilor. Acum, se petrecea exact invers.

La apartament am suferit un alt șoc, mai rău chiar. Ca de obicei, am descuiat două încuietori și am împins ușa, dar aceasta nu s-a mișcat. Cineva încuiase și a treia yală,

de la care pierdusem cheia cu multă vreme în urmă. Am împietrit.Niciun hoț nu ar fi făcut asta, numai cineva cu chei de rezervă… Kaghebiștii, adică.

Plin de presimțiri negre, am coborât la portăreasă și, din biroul ei, l-am sunat pe Gribin, cu care trebuia să iau contact. În ultimele mele două vizite la Moscova fusese foarte amabil cu mine, dar acum părea rece, lipsit de orice căldură și entuziasm. M-a întrebat, pe un ton nepoliticos:

— Cum merg treburile?

M-am lansat într-o avalanșă de plângeri.

— În primul rând, am spus, Igor nu s-a întâlnit cu mine. Nu știu de ce.

— Serios? spuse Gribin. Ciudat. Trebuia să vină.

— În al doilea rând, nu pot intra în apartamentul meu…

Pentru că intrasem într-o stare de agitație, am continuat așa o vreme, ceea ce l-a iritat pe Gribin. Cu siguranță, și-a dat seama imediat că ofițerii însărcinați cu perchezițiónarea apartamentului comiseseră o greșeală prostească. Toate îl enervau: eu, apartamentul meu, încuietoarea, cei care greșiseră – și totul se

întâmpla din cauza mea, pentru că le trezisem bănuieli celor din KGB.

Am încheiat conversația și am mers să caut ajutor la o familie cu câteva etaje mai sus: un tânăr pe care îl ajutasem să intre în KGB și socrul său, care lucrase în echipele de filaj, acum pensionar, dar încă activ, câștigând un ban ca instalator și electrician. A coborât cu niște unelte, dar și-a dat seama că nu poate să descuie cea de-a treia yală.

— Va trebui să forțez ușa, m-a avertizat. Apoi o repar cât de bine pot.

Și lui i se părea ciudat că ușa fusese încuiată astfel.

Din momentul în care avionul aterizase, mintea mea o luase razna. Pe de o parte, în încercarea de a mă liniști, îmi spuneam: „Asta e paranoia. Calmează-te. Lucrurile nu pot fi atât de proaste". Dar, pe de altă parte, puneam cap la cap tot ceea ce se întâmplase: lunga verificare a pașaportului, absența lui Igor Titov, răceala lui Gribin, a treia încuietoare... Instinctul m-a îndemnat să verific obiectele din locuință. Am mers direct în dormitor și m-am uitat sub pat, unde țineam două cutii cu cărți pe care kaghebiștii le-ar fi socotit subversive,

câteva volume despre politică și artă achiziționate din Danemarca. Erau la locul lor. Apoi m-am gândit: „Ce prostie! Dacă ar fi făcut o percheziție secretă, nu ar fi luat cărțile. Ei au căutat dovezi ale colaborării mele cu britanicii”.

Probabil că îmi instalaseră microfoane în apartament. Am umblat prin camere, căutând urme în acest sens. Am examinat dulapul din baie și am dat peste o cutiuță cu șervețele umede, cumpărate cu mulți ani în urmă din Danemarca. În interiorul capacului era o folie groasă, iar acum, în mijlocul ei, apăruse o gaură, de parcă cineva își vârâse degetul acolo. Imediat, jumătatea suspicioasă a creierului meu a spus: „Iată dovada!” În schimb, cealaltă jumătate a zis: „Poate fi oricine: Leila sau vreun oaspete curios. Poate că gaura este acolo de ani întregi”.

Nu reușeam nici să mă liniștesc, nici să adorm. În minte mi se învârteau câteva întrebări vitale: Cine mă trădase? Cât știa KGB? Ce trebuia să fac?

Luni dimineața trebuia să fiu la birou. Vladimir Cernov, expulzat din Marea Britanie sub acuzația de spionaj, în toamna lui 1982, unul dintre cei mai agreabili

membri ai biroului londonez, m-a condus cu mașina. Între timp, devenise aghiotantul personal al lui Viktor Grușko, director adjunct al Direcției I Centrale. Pe drum, l-am întrebat:

— Volodea, e totul în regulă? Când am plecat din Londra, la începutul lui februarie, se vorbea despre numirea mea ca rezident. Suntem în 21 mai și încă n-am auzit nimic.

— Trebuie să fie în regulă, mi-a răspuns Volodea cu fermitate în glas. Pe la sfârșitul lui aprilie, încă duceam acte la secretariat în legătură cu numirea ta. Pe atunci, lucrurile erau în plină desfășurare.

Gribin m-a întâmpinat la departament. Comportamentul lui părea aproape natural.

— Ar fi bine să te pregătești, m-a sfătuit el. Cei doi șefi mari te vor chema la o discuție.

Mi-a sugerat câteva întrebări la care să mă gândesc; dar, în loc să-mi spună, „Fii tu însuți. Vorbește natural”, s-a lansat într-o tiradă despre cum trebuia să mă comport în prezența lui Cebrikov și Kriucikov. A subliniat că ei reprezentau vârful – curtea regală a Imperiului Sovietic – și m-a avertizat asupra preferințelor lor personale

și a trucurilor pe care le foloseau la discuții. Ulterior, mi-am dat seama că fusese doar o șaradă, care explica întrucâtva comportamentul ciudat al lui Gribin.

I-am reamintit cât de mult mă surprinsese cea de-a treia încuietoare a apartamentului, dar din nou s-a eschivat de la orice comentariu, așa că m-am oprit. Apoi Titov și-a cerut scuze fiindcă nu mă întâmpinase la aeroport: dintr-o neînțelegere, mă așteptase în celălalt capăt al terminalului. Apoi am fost chemat în biroul lui Grușko. M-am simțit de parcă mergeam în audiență la vreun monarh și l-am găsit schimbat de la ultima noastră întâlnire, din ianuarie – acum era rece, dur și foarte iscoditor.

— Ce știi despre Michael Bettaney? a întrebat. În cele din urmă, se pare că își dorea cu adevărat să colaboreze cu noi. Ar fi putut deveni un al doilea Philby.

Vrând să presar sare pe rănile kaghebiștilor, am răspuns:

— Bineînțeles că da. Și ar fi fost mult, mult mai bun decât Philby, din punctul nostru de vedere.

— Cum adică?

— Philby lucra pentru noi într-o perioadă în care eram aliați cu Marea Britanie, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și după aceea, până la începutul Războiului Rece, așa că nu a fost atât de important. Bettaney ar fi fost agent într-o perioadă de conflict, când suntem în stare de război rece cu Occidentul. Ar fi fost *mult* mai valoros.

— Dar cum am făcut o astfel de greșeală? A fost sincer de la început?

— Așa am crezut. Nu-mi dau seama de ce tovarășul Guk nu a fost de acord.

Grușko s-a gândit puțin, apoi a zis:

— Guk a fost expulzat. Dar nu făcuse nimic în legătură cu Bettaney. Nici nu luase contact. Se pune întrebarea de ce l-au alungat?

Nu înțelegeam unde vrea să bată Grușko. Credea că britanicii îl expulzaseră ca să-mi facă mie loc? I-am răspuns doar atât:

— Așa este. Nu l-a contactat niciodată pe Bettaney. Cred că a greșit comportându-se prea mult ca un kaghebist. Știți cât de mare se dă, cu stilul lui prețios – întotdeauna la volanul Mercedesului lui scump, lăudându-se cu KGB, jucându-se de-a generalul. Britanicilor nu le-a plăcut atitudinea lui.

Grușko s-a uitat neîncrezător la mine, dar nu a adăugat nimic. Atmosfera a rămas totuși încinsă. Mai târziu am asistat la o scenă chiar în fața ochilor mei: s-a întâlnit cu Titov pe hol și s-a răstit la el fiindcă se încurcase la aeroport. Mi-am spus: „E ceva nefiresc în legătură cu asta. De ce face Grușko atâta scandal și îl umilește pe Titov în prezența mea?" Fie trebuia să mă aștepte și greșise – cea mai normală explicație, fiindcă, dacă Titov ar fi fost acolo, ar fi trebuit să mă simt mult mai relaxat, ceea ce voiau și ei –, fie în mod intenționat nu venise la aeroport în întâmpinarea mea, ca să vadă unde mergeam dacă plecam singur de la aeroport.

Nu a trecut multă vreme și s-a petrecut altă întâmplare, aparent măruntă, dar rău prevestitoare. Marți dimineața, bagajul diplomatic a ajuns de la Londra: ar fi trebuit să fie sigilat vineri seara, când încă eram la rezidență, și trimis luni dimineața. În mod normal, funcționarii de la cifru urmau cu strictețe pro-tocolul și făceau totul ca la carte. Totuși, bagajul conținea acum o cutie cu o notiță ciudată – „Doar pentru ochii tovarășului Grușko" – care lipsea vineri.

Nu ar fi trebuit să ajungă în mâinile mele, dar cumva a ajuns: altă greșeală grosolană. Am pipăit cutia, am scuturat-o, am încercat să-i ghicesc greutatea. Partea vigilentă a creierului meu mi-a spus clar: „Oleg, această cutie conține hârtiile tale personale, conținutul genții tale, pe care ai lăsat-o la Londra". Probabil că duminică Centrul le trimisese ofițerilor din Londra o telegramă, când încă mai puteau să redeschidă bagajul. Dar la Moscova, unde angajații nu aveau experiență, mi-au adus mie pachetul și m-au întrebat cum să-l înregistreze, astfel încât, în cele din urmă, l-am dus chiar eu la secretariatul lui Grușko.

În afară de aceste erori, nu s-a întâmplat nimic special pentru un timp. Mă uitam zilnic peste notițele mele despre economia Marii Britanii, poziția ei în relațiile internaționale, legăturile cu America, realizările în domeniile științei și tehnologiei, așteptând să fiu convocat la întâlnirea cu șefii. Joi seara, în cea de-a patra mea zi de așteptare, Gribin s-a oferit să mă conducă spre centrul Moscovei.

— Dacă mă cheamă și sunt plecat? am întrebat.

— O, nu, mi-a răspuns. Nicio șansă să te cheme în seara asta.

A fost o seară dezagreabilă. S-a pus o burniță serioasă, iar traficul era infernal. Pe drum, în mașină, mi-am exprimat în continuare nemulțumirile. Am subliniat că la Londra rămăseseră probleme nerezolvate și că, dacă nu mă ține nimic la Moscova, m-aș întoarce să-mi văd de treabă. Erau destule lucruri de făcut: se încheia sesiunea parlamentară, se apropia o importantă întrunire a NATO, ofițerii care coordonau contacte aveau nevoie de sfaturi și așa mai departe. Gribin a fost luat pe nepregătite, zicând:

— Of, aiureli! Oamenii sunt plecați adesea luni întregi de la post. Nimeni nu e indispensabil.

Totuși, am simțit din nou ceva în neregulă. Replicile lui sunau fals.

A doua zi dimineață, Gribin a insistat să-mi petrec sfârșitul de săptămână cu el și cu soția lui. Era clar că avea instrucțiuni să mă țină sub control, dacă era posibil sub ochii lui, și și-a petrecut o jumătate de oră ca să mă convingă să-i însoțesc la vreo *dacea*. Însă nu avusesem ocazia să-mi văd mama și sora, așa că m-am ținut tare și am zis că

rămân în Moscova, ca să mă întâlnesc cu ele. Într-un final, a renunțat la ideea lui, iar mama și sora mea au venit la apartamentul meu, unde am discutat mult despre viața în Anglia, la măsuța noastră de cafea acoperită cu marmură. Le-am povestit despre fete, care vorbeau tot timpul în engleză – Maria chiar învățase Tatăl Nostru în engleză.

Luni, situația a atins punctul culminant. Din fericire, aveam la mine niște pastile energizante primite de la britanici, cu ajutorul cărora, în fiecare dimineață, depășeam starea de stres. Fără ele, nu cred că aș fi reușit.

Așteptam în birou, când a sunat telefonul pe interior, care făcea legătura numai cu șeful departamentului. Era chiar Grușko.

— Poți, te rog, să vii până aici? m-a întrebat.

— În sfârșit! am răspuns. E vreunul dintre șefi?

— Încă nu.

— Ce e, atunci?

— Sunt doi oameni care vor să discute cu tine despre penetrarea la nivel înalt cu agenți ai Marii Britanii.

A adăugat că urma să îi întâlnim în afara clădirii. Părea ciudat, dar nu puteam refuza un ordin. Gândindu-mă că mergeam doar la o discuție lejeră, mi-am lăsat servieta și cheile pe birou și am mers să mă întâlnesc cu Grușko.

Am coborât împreună în hol și am ieșit pe ușă. În curând a apărut o mașină, dar, în loc să o ia spre porțile din față ale complexului, care dădeau spre drumul de centură al Moscovei, șoferul a condus mai puțin de doi kilometri până la un complex de căsuțe confortabile, destinate în general oaspeților străini ai Direcției I Centrale. Nu am intrat în complex, ci am tras în fața unui bungalow, o casă împrejmuită cu un gard jos, fără alte îngrădituri.

Era o zi fierbinte, cu multă umiditate, care dădeau impresia amenințătoare că se pregătește o furtună cu tunete. Grușko mi-a propus:

— Este devreme. Hai la o plimbare.

Am umblat în sus și-n jos, el punându-mi întrebări banale despre părinții mei și trecutul lor. Pe moment, nu mi-am dat seama ce urmărea, doar ulterior am înțeles că încerca să descopere origini evreiești în familia mea. Antisemit virulent, Grușko

gândea că, dacă eram trădător, „trebuie să fi avut și ceva sânge iudaic".

După o vreme am intrat în căsuță, unde era răcoare și plăcut. Înăuntru se găsea mobilier din lemn deschis la culoare – fag sau pin. Din sala centrală, lungă, se intra în apartamente mai mici, toate cu tavan jos. Locul părea pustiu, fără perdele și fără tablouri pe pereții goi. Arăta de parcă nimeni nu trăise acolo niciodată. Am văzut doi chelneri: un bărbat trecut de 50 de ani, foarte politicos – evident, kaghebist care cu siguranță avea și alt loc de muncă –, și o femeie frumoasă, la vreo 30 de ani. Grușko a spus că voia un sandviș și apoi a comandat o băutură. Fiindcă trecuseră abia câteva zile de când Gorbaciov introdusese restricții în privința vânzării și consumului de alcool, l-am atenționat:

— Sunteți sigur că asta e în regulă?

— O, da, spuse Grușko într-o doară. Uite, am luat niște coniac armenesc.

Chelnerii au scos farfurii cu sandvișuri și fiecare am băut câte un păhăruț de coniac, bun la gust. (Armenii sunt mândri de tăriile lor și, chiar și în zilele noastre, se laudă că Sir Winston Churchill consuma doar coniac armenesc.)

Cei doi bărbați au sosit. În mod evident, făceau parte din KGB, dar nu-i mai văzusem pe niciunul dintre ei. M-am gândit: „Ce ciudat, ar trebui să fie din Direcția mea”. Se comportau totuși ca niște ofițeri de contrainformații. Bărbatul mai în vârstă, îmbrăcat în costum închis la culoare, avea cam 60 de ani, dar arăta mult mai în vârstă, cu fața plină de riduri și tenul închis, fără îndoială din cauza fumatului și consumului excesiv de alcool. Colegul lui, într-un costum mai deschis, era probabil cu zece ani mai tânăr, înalt, bolnăvicios, posomorât, cu o față lungă și trăsături proeminente. Grușko nu i-a prezentat, spunând doar atât:

— Oleg, aceștia sunt oamenii care vor să discute cu tine despre penetrarea rezidenței cu agenți ai Marii Britanii. Haideți să mâncăm întâi și apoi putem trece la treabă.

Totul era prost regizat, lucrurile nu se desfășurau elegant și fin, cum s-ar fi întâmplat în Anglia. Grușko părea însuflețit peste măsură – fără îndoială fiindcă nu era obișnuit să ia parte la o operațiune de contrainformații tipic cekistă.[93]

A început să joace rolul gazdei.

— Haideți să bem ceva împreună, a spus, iar chelnerul ne-a pus tărie în pahare.

Ulterior, încercând să-mi dau seama ce se întâmplase, îmi aminteam ca prin ceață că ceilalți trei de la masă fuseseră serviți din prima sticlă, din care băusem și eu primul pahar. Apoi chelnerul apăruse cu altă sticlă, arătând că prima se terminase.

În orice caz, am dat paharul peste cap și în câteva secunde am fost alt om. La fel se întâmplase când fusesem anesteziat pentru operația mea la nas, în Danemarca, în 1978: nu am simțit nimic fizic, dar, în loc să leșin, am fost transformat într-o persoană diferită.

Următorul lucru pe care îl știu precis a fost că m-am trezit într-un pat în camera din celălalt capăt al coridorului, îmbrăcat în flanelă de corp și izmene, incapabil să-mi amintesc ceva, după ce băusem coniacul. Era a doua zi, dimineața devreme. Patul era curat, camera aerisită, dar mă simțeam rău, chinuit de o durere cumplită de cap. M-am ridicat încet, m-am îmbrăcat și m-am dus să-l caut pe chelner și să-i cer cafea.

— Sigur, sigur, a zis și mi-a adus câteva ceșcuțe, dar cafeina părea că nu își mai face

efectul.

Mă simțeam mai deprimat decât oricând în viața mea. Mă tot gândeam: „*Ei știu*. Sunt terminat”. Nu îmi dădeam seama cum reușiseră să afle. Dar nu exista nici cea mai mică urmă de îndoială că știau că eram agent britanic.

În cele din urmă, cei doi bărbați au reapărut, iar atitudinea lor a fost cu totul ambiguă. Nu voiau să divulge prea multe informații despre interogatoriu, dar, în același timp, nici nu ascundeau că avusese loc un interogatoriu. O vreme s-au uitat la mine în liniște. Apoi cel tânăr a spus că una dintre remarcile mele îl supărase.

— Care dintre ele?

— Ne-ați acuzat că am reînviat spiritul anului 1937, cu Marea Teroare.

— Serios?!

— Da!

Bărbatul a continuat pe același ton agresiv:

— Amintiți-vă doar un singur lucru, tovarășe Gordievski, ce ați spus nu este adevărat și vă voi dovedi.

Așa ambiguă cum era, acea remarcă mi-a dat speranțe. Am început să sper că lucrurile nu erau chiar atât de rele cum mă

temusem inițial: probabil că mă speriasem fiindcă eram agent britanic. Mi-am spus să mă calmez și să aștept desfășurarea evenimentelor. Mă simțeam prea confuz și jenat ca să întreb ce se întâmplase cu mine. Îmi fusese rău, leșinasem? Cine mă pusese în pat?

— Încă un lucru despre dumneata, tovarășe Gordievski, mi-a spus Golubev. Sunteți un om foarte sigur de sine.

— Credeți?

— Da, sunteți mult prea sigur pe dumneavoastră.

— Insinuați că am fost nepoliticos cu dumneavoastră. Dacă am fost, îmi cer scuze. Nu-mi amintesc. Dar este prima oară în viață când cineva îmi spune că sunt mult prea sigur pe mine.

Apoi am întrebat:

— Oricum, ce mai așteptăm?

Unul dintre ei a spus:

— Cineva o să vă ducă acasă.

Preț de câteva minute am așteptat împreună. Era o scenă stranie. Apoi anchetatorul tânăr m-a întrebat:

— Ați călătorit mult prin Marea Britanie?

— Nu prea mult, am răspuns. Este atât de mult de muncă la rezidență. Nu rămâne

suficient timp pentru călătorit. Am vizitat doar patru locuri: Blackpool, Brighton, Bournemouth și Harrogate.

— Harrogate? a întrebat dintr-odată bărbatul cu asprime. Unde e locul ăsta?[24]

— În Yorkshire. La nord de Londra, lângă York. Este un orășel frumos, preferat pentru conferințe politice, fiindcă au construit acolo o sală de congrese foarte bună.

În cele din urmă, a apărut un individ ciudat, purtând un costum închis, aproape negru, cu o mașină și un șofer, și m-au dus înapoi, lăsându-mă în fața blocului meu. Stăteam acolo, pe trotuar, la 11 dimineața, într-o zi superbă de vară, nebărbierit, tremurând și răvășit. Din nou, nu am putut intra în apartament fără ajutor, întrucât îmi lăsasem cheile pe birou. A trebuit să merg sus, la familia care mă ajutase înainte, și să iau de acolo setul de chei de rezervă. Ajuns înăuntru, m-am prăbușit pe pat și am încercat să gândesc. Pe măsură ce ziua trecea, suferința și tensiunea au tot crescut, până când m-a cuprins panica. După-amiaza, am simțit nevoia de a vorbi cu cineva, așa că l-am sunat pe Grușko. A fost o mișcare disperată, dar aveam nevoie să

aud o vorbă de alinare din partea lui. Măcar el fusese membru al departamentului meu și lucrase în spionajul politic, pe când ceilalți doi bărbați erau de altundeva. I-am spus:

— Îmi pare rău dacă am fost nepoliticos cu oamenii ăia, dar au fost foarte ciudați.

— Nu, nu, a spus, sunt inși de treabă. Nu e nimic în neregulă cu ei.

Atitudinea neprietenoasă a lui Grușko mi-a sporit sentimentul de neliniște. Trebuia neapărat să vorbesc cu altcineva. Singura persoană la care puteam apela era Katia, cumnata Leilei, o femeie inteligentă și analitică. Am sunat-o, i-am spus că am o problemă și am rugat-o să treacă pe la mine – și a venit. A călcat o pereche de pantaloni pentru mine în timp ce vorbeam.

Am simțit nevoia să-i povestesc tot ce se întâmplase. I-am spus că băusem două pahare de coniac la prânz și că leșinasem. Katia a făcut tot posibilul să îmi schimbe starea, dar, după ce a plecat, mi-am dat seama că teroarea și panica puneau stăpânire pe mine și mă împiedicau să analizez faptele.

L-am sunat pe Gribin și i-am spus:

— S-a întâmplat ceva extraordinar și sunt foarte neliniștit.

— Bine, a spus vesel. Vin până la tine cu Irina și ieșim la o plimbare.

Gribin, încă jucând teatru, după cum mi-am dat seama ulterior, se comporta ca pe vremuri, iar Irina și-a jucat rolul și mai bine decât el.

— Nu te îngrijora, bătrâne, a spus Gribin, după ce i-am prezentat faptele. Sunt sigur că nu-i nimic important. Hai să vorbim despre ceva mai amuzant. Povestește-mi despre copiii tăi, spune-ne cum a fost când te-a sunat Anna.

M-am bucurat de această diversiune și am povestit cum Anna, în vârstă de patru ani, se uitase din curtea de jos, mă văzuse la fereastra apartamentului nostru din Londra și strigase „tăticule, te iubesc!". Soții Gribin s-au distrat mult pe seama întâmplării – ulterior, mi-a fost silă de ipocrizia lor. Știind că mă aștepta condamnarea la moarte, în mod intenționat au scos la iveală unul dintre cele mai tandre episoade din viața mea și l-au folosit ca să las garda jos.

A doua zi la birou mi-am recuperat cheile. Titov – care, în mod evident, nu știa

nimic despre interogarea mea – a făcut mare caz că le găsise, împreună cu servieta mea, și nu știuse ce să facă. Apoi telefonul special a sunat din nou și Grușko mi-a spus să merg la el.

L-am găsit în biroul său frumos și spațios, șezând la o masă mare în formă de T, cu câteva scaune în jur, pregătite parcă pentru conferință. Lângă el se afla Gribin, prietenul de ieri, acum posomorât; de cealaltă parte a mesei era anchetatorul principal, generalul Golubev, al cărui nume Grușko mi-l dezvăluise întâmplător în timp ce vorbea cu mine la telefon în ziua anterioară. Ca un elev, stăteam la un capăt al mesei, în fața lor.

Gribin nu a scos niciun cuvânt. Grușko a început discuția:

— Ieri mi-am petrecut întreaga seară vorbind cu Vladimir Aleksandrovici [Kriucikov] despre tine. Știm foarte bine că ne-ai mințit ani întregi. Dacă ai ști din ce sursă neobișnuită am aflat despre tine! Și totuși, am hotărât că poți rămâne în KGB. Bineînțeles că misiunea ta la Londra s-a încheiat. Sub nicio formă nu vei rămâne acolo. Familia ta va reveni în țară în zilele următoare. Vei fi mutat la un departament

neoperativ. Pentru moment, mai bine să-ți iei zilele de concediu rămase și apoi vom hotărî unde să te trimitem. Între timp, *maculatura* antisovietică pe care o păstrezi acasă o vei da bibliotecii Direcției I Centrale. Și ține minte, în următoarele zile și niciodată în viața ta, să *nu mai suni la Londra*.

În timp ce primeam aceste lovituri în plin, mi s-a făcut rău din cauza fricii. Avem însă o singură șansă: să fac în continuare pe nevinovatul.

— Îmi pare extrem de rău pentru ce s-a întâmplat luni, am spus. Cred că a fost ceva în neregulă cu băutura sau, și mai probabil, cu mâncarea. Mi-a fost foarte rău. M-am simțit îngrozitor.

Dintr-odată, Golubev a ieșit din apatie și a spus cu voce tare:

— Aiurea! Nu a fost absolut nimic în neregulă cu mâncarea. A fost delicioasă. Am mâncat niște sandvișuri cu brânză gustoase. Cele cu icre roșii de somon au fost excelente, la fel și cele cu șuncă.

Cu toate că eram într-o situație gravă, stăteam acolo și mă gândeam prin ce experiență incredibilă și suprarealistă treceam! Uite-i pe toți reuniți aici, cu drept

de viață și de moarte asupra mea, iar ăsta își apără nenorocitele de sandvișuri.

— Bine, bine, am spus. Dar, în mod sigur, *ceva* era în neregulă. Iar despre ce spuneți Dumneavoastră, Viktor Feodorovici, că v-am înșelat multă vreme, chiar nu știu despre ce vorbiți. Dar oricare este decizia dumneavoastră, o voi accepta ca un ofițer și ca un gentleman.

Părea o declarație pompoasă, dar, în febra momentului, doar asta mi-a venit în minte – și a avut efect electrizant asupra lui Grușko, care a sărit de pe scaun, a ocolit masa și mi-a strâns mâna, părând brusc mult mai vesel. Nu știu la ce se așteptase. Își închipuia, probabil, că mă voi duce la secretarul general al PCUS și mă voi plânge că niște ofițeri KGB îmi oferiseră coniac cu droguri. Oare se temuse că voi face o scenă isterică la el în birou, ceea ce ar fi fost jenant pentru toată lumea? În orice caz, părea extrem de ușurat.

În ceea ce mă privește, nu eram deloc fericit. Îmi spuneam că totul părea o adevărată nebunie. Cum să rămân în KGB, dacă ei știu că am lucrat pentru o țară străină? Sute de kaghebiști fuseseră scoși din serviciu pentru infracțiuni mai mici:

pierderea unui document important, dosirea unei mici sume de bani, implicarea în scandaluri cu femei (cazul lui Liubimov). Cum puteau minți că mă vor păstra în sistem? În mod cert aveau un plan mai complex, de lungă durată.

M-am gândit: „Cu cât spun mai puțin, cu atât e mai bine". Puteam doar să mă bucur de concediu, așa cum sugeraseră și ei. Așa că am revenit la mine în birou, pe de o parte, devastat și, pe de altă parte, măcinat de gânduri. Se terminase cu așteptarea, neliniștea și bănuielile. Ei știu ce am făcut, dar, dintr-un motiv care îmi scapă, se joacă de-a pisica și șoarecele cu mine. Tot ce puteam face era să ies din birou și să mă îndrept spre casă.

Înainte să plec, a sunat telefonul. Era Gribin, care suna dintr-un birou foarte apropiat, de pe același hol. M-a chemat la el și m-a îndemnat să completez cererea de concediu:

— *Oformlai*.

Asta a fost tot. Apoi a trecut pe la mine să-și ia rămas-bun. Trebuia să pară distant, așa că a fost rece și sec.

— Ce pot să-ți spun, bătrâne? a început.

Încă vrând să scap, am spus:

— Kolea, nu știu exact despre ce este vorba, dar presupun că am fost auzit spunând ceva critic la adresa liderilor partidului și că acum se țes intrigi împotriva mea.

— Dacă ar fi numai asta, a spus, uitându-se la mine. Dacă ar fi vorba doar de vreo indiscreție înregistrată de microfoane. Dar mă tem că e mult, mult mai rău decât atât.

Am făcut o față care sugera că habar n-aveam despre ce vorbea și am mormăit:

— Ce pot să spun?

Gribin a dat semne că întrevederea noastră se încheiase.

— Încearcă să tratezi lucrurile filosofic, mi-a spus.

Și cu asta am plecat, fără să-l mai văd vreodată.

Ulterior, în Marea Britanie, cea mai mare dorință a mea a fost, bineînțeles, să îl sun doar ca să-i spun:

— Kolea, îți amintești? Mi-ai spus să tratez lucrurile filosofic. Ei bine, așa am făcut.

Dar nu l-am sunat niciodată. Era carierist și lipsit de onoare, la fel ca majoritatea bărbaților sovietici: avansase în ierarhie oferind șpăgi, lingușind și distrându-și șefii

cu chitara și romanțe. Ăsta era stilul lui. Dar, în același timp, era cel mai inocent dintre colegii mei din KGB – și, în urma evadării mele, a fost singurul retrogradat. Alții ar fi trebuit să fie considerați responsabili de dispariția mea, dar, fie lucrau în afara aparatului central al KGB în acel moment critic, fie se bucurau de protecția rețelei lor de legături personale. Oleg Kalughin, fost șef al contraspionajului, a fost alungat la Leningrad. Ghennadi Titov și Viktor Grușko îl lingușeau atât de tare pe Kriucikov, încât acesta nu-i putea pedepsi, fiindcă, dacă ar fi procedat astfel, ar fi recunoscut că el însuși era, în cele din urmă, responsabil de situație – și chiar așa era.

Așa că am plecat. Dar, în timp ce mă pregăteam să intru în concediu, am fost bântuit zi și noapte de amintirea interogatoriului. În mod firesc, nu trebuia să-mi amintesc nimic, dar, poate datorită pastilei energizante luate în acea dimineață, am început să-mi amintesc diverse scene, una câte una. Mă frământa însă o întrebare la care încă nu aveam răspuns: cât de multe informații dezvăluisem? Mă

compromisesem total? Sau reușisem să rezist până la capăt?

Mă simțeam de parcă anumite scene individuale ar fi fost iluminate în trecere. De exemplu, discutaserăm despre cărțile mele.

— De ce ai toate acele volume antisovietice, scrise de Soljenițîn, Orwell, Maksimov și alții?

— Fiind ofițer al Liniei PR, normal că trebuia să citesc astfel de cărți. Trebuia. Am extras de acolo informații esențiale.

Era clar că anchetatorii voiau să construiască un caz împotriva mea.

— Nu, au insistat ei. În mod intenționat ai mințit autoritățile. Te-ai folosit de statutul tău diplomatic pentru a importa cărți care știai bine că sunt interzise în țara noastră. Iar numărul lor arată gradul în care ai încălcat legea.

Imediat Grușko a reapărut, mergând în jurul mesei și făcând din nou pe amfitrionul.

— Foarte bine, Oleg! a zis din toată inima. Porți o conversație excelentă. Continuă! Te rog să le spui totul. Informează-i așa cum trebuie.

A continuat așa o vreme, apoi brusc a părut că-și pierde răbdarea și a ieșit, lăsându-și acoliții să-și facă treaba.

În timp ce discuția avansa, colțul treaz al creierului meu spunea: „Prin urmare, chiar au percheziționat apartamentul în secret". S-au trădat și în momentul în care unul dintre ei m-a întrebat:

— Cum poți să fii mândru de faptul că fiica ta, Maria, poate să spună Tatăl Nostru? Cum poți tu, un comunist, să vorbești așa despre religie?

Din nou, colțul treaz al creierului meu a spus: „Microfoane!" Făcusem acea remarcă față de mama și sora mea, în sufrageria apartamentului meu. Aceasta dovedea fără orice dubiu că, în absența mea, se instalaseră microfoane.

Îmi era tot mai clar că, la anumite intervale, creierul meu își păstrase capacitățile și trăsese aceste concluzii.

Apoi mă șicanau cu răutate în glas:

— Ce zici de Pătatu'? Dar de Broscoi?

Foloseau numele de cod ofensatoare cu care fiecare defector KGB este identificat în dosare.

— Dar despre Prăpădit? Dar despre Șleampătu'?

— Nu știu despre ce vorbiți, le-am spus, pretinzând că nu știu nimic, până când au fost nevoiți să pronunțe numele real al unui trădător: locotenent-colonelul Vladimir Vetrov, care cooperase cu serviciile secrete franceze și fusese executat în 1984. M-au întrebat ce credeam despre astfel de oameni, urmărindu-mi reacția și așteptând răspunsurile mele. Apoi, brusc, întrebările s-au referit la mine și la trecutul meu.

— Noi știm cine te-a recrutat în Copenhaga, a spus Golubev, fumând țigară după țigară, în stilul său obișnuit.

— A fost Dick Balfour.

— Aiureli! Nu e adevărat.

— Dar ai scris un raport despre el.

— Bineînțeles. L-am întâlnit o dată. Iakușkin mi-a spus să mă văd cu el. Și am scris un raport despre discuția noastră. Dar nu s-a axat niciodată pe mine în mod particular. Vorbea cu toată lumea – cu Lipasov, mai ales.

Numele lui mi-a apărut în ajutor ca din neant.

— Lipasov, zici. Atunci *el* de ce nu a scris rapoarte?

— Întrebați-l. Habar n-am. Dar ar fi trebuit să le scrie.

L-am auzit vag pe unul dintre anchetatori repetând:

— Ține minte un lucru. Avem dovezi de necontestat în legătură cu vinovăția ta. Știm că ai fost agent britanic. Mai bine mărturisești totul. *Priznaisea!* Recunoaște!

Apoi a urmat o pauză. Îmi amintesc că Budanov ședea lângă mine, în timp ce Golubev a ieșit afară și a revenit. Toate mișcările lui păreau precipitate, probabil pentru că eram pe jumătate adormit.

— *Priznaisea!* repeta el, de parcă încerca să mă hipnotizeze. Mărturisește! Ai mărturisit foarte bine acum câteva minute. Acum ia-o de la capăt și confirmă ce ai spus deja. Mărturisește din nou!

Vorbeau rar și autoritar, așa cum ai face cu un copil care a uitat ce i-ai spus cu cinci minute în urmă. Repetam întruna:

— Nu, nu am nimic de mărturisit. Nu am făcut nimic.

Și tot așa, în continuare.

Reconstituind ceea ce se întâmplase, am calculat că interogatoriul a durat cinci ore, de la 13.10 până aproape de 19. La un moment dat, am mers la toaletă și cred că am vărsat. I-am văzut pe cei doi chelneri uitându-se urât la mine, mai ales bărbatul.

Ulterior, am aflat că făcusem mai multe vizite la toaletă și că băusem mari cantități de apă: anchetatorii au tras concluzia că trebuia să fi fost una dintre metodele britanicilor de a combate efectul drogurilor și că încercam să elimin otrava din organism.[95] De fapt, îmi era foarte sete. Ce-i drept, este posibil ca pilula energizantă luată chiar în acea dimineață să mă fi ajutat să rezist atât de bine întrebărilor celor doi anchetatori. Asta este tot ce am putut să-mi amintesc. Rămânea doar întrebarea-cheie: mă dădusem sau nu de gol într-un mod irevocabil? Pentru moment, nu-mi dădeam seama ce anume aflaseră kaghebiștii; cert era că, deși încă se făceau cercetări, mă găseam în pericol de moarte.

Fiecare contact pe care îl aveam cu autoritățile îmi dădea sentimentul că imediat urma să fiu condamnat. Medicul meu, o femeie pe care o cunoșteam destul de bine, s-a îngrijorat cu prilejul consultului medical.

— Ce-i cu tine? m-a întrebat. Ritmul cardiac e neregulat. Ești înfricoșat. De ce ți-e teamă?

Întotdeauna când mă întâlneam cu Boris Bocearov, kaghebistul responsabil cu

„cârtițele” din Anglia, mă întreba:

— Care-i problema?

Apoi, într-o zi, mi-a spus:

— Acum *știu* ce s-a întâmplat. Adjunctul tău a defectat.

I-am spus:

— Ce prostie! Nimeni nu a defectat. Pot să bag mâna-n foc pentru asta.

La departamentul Personal mă înțelesesem întotdeauna bine cu cele trei angajate de la secretariat, aducându-le mici cadouri ori de câte ori mă întorceam din străinătate. Acum, când le-am spus că nu voi reveni în Anglia, am dedus din reacția lor că știau ceva rău despre mine. Apoi, când mi-am predat pașaportul diplomatic la Ministerul Afacerilor Externe, am dat peste același funcționar care se ocupase de documente înaintea plecării mele în Anglia, în urmă cu trei ani.

— Sunteți sigur că nu vreți să păstrați pașaportul? a întrebat. Dacă renunțați la el, vă dați seama că va trebui să vă tai de pe lista nomenclaturii?

Mă uitam la el în timp ce a deschis un registru mare și mi-a tăiat numele cu o linie, sfârșindu-mi astfel viața dusă pe cea mai de jos treaptă a elitei sovietice.

O altă scenă tulburătoare s-a petrecut în apartamentul meu, când Aleksandr Fedotov, specialist în interceptări radio, pe care Guk îl dăduse afară de la Londra, a venit în vizită. Mai conștient ca niciodată de existența microfoanelor, i-am spus că bănuiam că sunt victima unei intrigi îngrozitoare, că îmi pierdusem postul și că, la fel ca el, nu mă voi mai întoarce niciodată la Londra. La plecare, și-a exprimat simpatia în cuvinte calde și a spus cu voce tare:

— Oleg Antonovici, la ce te aștepți în această societate oribilă, totalitară?

L-am privit profund tulburat, incapabil să scot o vorbă, de teamă să nu mă compromit și mai tare. Cei care ascultau au fost atenți la discuția noastră: după evadarea mea, Fedotov a fost singurul scos din KGB.

Câteva zile mai târziu, Leila și copiii au ajuns înapoi la Moscova. Veniseră din Londra într-o asemenea grabă, încât nici nu avusese timp să le cumpere fetelor haine pentru vacanță, dar, în ciuda acestui incident, a ajuns la Moscova bine dispusă. Când le-am întâmpinat la aeroport, încă era entuziasmată de modul cum fuseseră tratate. La Londra, un funcționar de la

Aeroflot le escortase până la avion, unde aveau rezervate locuri la clasa I.La Moscova, un alt angajat de la Aeroflot le escortase. Știind că întoarcerea lor fusese aranjată de KGB, mi s-a strâns inima. Mi-a fost foarte greu să-i spun Leilei, în mașină, ce dezastru se abătuse asupra noastră.

— Mi-e teamă că am mari probleme, am început. Nu ne putem întoarce la Londra.

— Ce vrei să spui?

— Nu mai putem să mergem niciodată în Anglia.

— De ce nu?!

Am mințit-o că aveam probleme din cauza intrigilor din KGB, mai îngrozitoare decât oricând, acum, când urcam spre vârful lanțului de comandă. La început, Leila nu a înțeles că se învârtise roata norocului, atât de puternic fusese șocul; dar, după ce și-a revenit, neliniștea ei s-a transformat în îngrijorare pentru mine, întrucât vedea că intrasem într-o stare de depresie.

Leila s-a sfătuit despre situația mea cu mama, care, cu atitudinea ei practică, a spus:

— Bine, hai să-l facem să se intereseze de mașina lui. Cere-i să o pregătească pentru

inspecția tehnică anuală.

Prin urmare, mi-am petrecut câteva zile în garaj. Dacă mașina nu trecea de inspecția tehnică, nu puteam să ies cu ea pe șosea; adevărul este că uram tot ce ținea de mecanică, dar am făcut-o ca să treacă vremea și să nu mă mai gândesc la nenorocirea mea. Între timp, stocul meu de volume așa-zis subversive fusese confiscat și semnasem, cu acea ocazie, un proces-verbal. Știam că, în cazul în care KGB nu reușea să mă învinuiască de nimic, tot puteam fi condamnat la doi ani de închisoare pentru posesie de cărți interzise.

Acasă, era de nesuportat să le aud pe fete vorbind în engleză între ele și plângându-se:

— Nu-mi place aici. Hai să mergem înapoi la Londra.

Am încercat să le ridic moralul, declarând tare, ca să fiu auzit în microfoane:

— Voi depune o plângere la tovarășul Aliev [de origine azeră, la fel ca Leila, era membru important în Politburo]. Haideți să-i scriem o scrisoare, fiindcă este scandalos ca un colonel KGB să fie tratat astfel.

Totuși, viața noastră trebuia să meargă mai departe. Leila a făcut planuri să ia copiii într-o lungă vacanță de vară în Azerbaidjan, la rudele tatălui ei, într-un loc pe malul Mării Caspice, unde fetele să poată înota. În ce mă privește, mă gândeam zi și noapte ce să fac în continuare. Oare să activez planul de evadare înainte să fie prea târziu? Presupuneam că se căutau alte dovezi care să-mi pecetluiască soarta – în același timp, existau șanse să nu descopere nimic. Având soția și copiii lângă mine, era imposibil să iau o decizie atât de dificilă. Atât de tare mă durea sufletul, încât abia suportam să mă gândesc la asta. Treptat, am devenit tot mai convins că singura mea opțiune era să plec din țară.

Chinuit de incertitudini, l-am rugat pe Gribin să-mi procure un bilet de vacanță la vreun sanatoriu și, după ce s-a consultat cu șefii lui, s-a decis să mă trimită la Semionovskoe, un bine-cunoscut stabiliment al KGB, situat la aproximativ 100 de kilometri de Moscova, spre sud. Perioada legală pentru o ședere într-un astfel de loc era de 24 de zile, iar KGB știa că, în acea perioadă, urma să mă

supravegheze atent, chiar dacă nu avea să mă rețină fizic.

Așadar, în 15 iunie, am luat trenul de navetiști spre Semionovskoe, lăsându-mi familia în apartament, dar plănuind să mă întorc la timp înainte să plece spre Azerbaidjan. Nu am fost escortat – kaghebiștii pretindeau că nu îi preocupa soarta mea –,dar sunt sigur că mă supravegheau. Am ajuns seara la sanatoriu, o clădire frumoasă, ascunsă printre dealuri împădurite, cu un pârâu în apropiere. M-am prezentat la medicul de gardă, care mă aștepta și care mi-a spus că îmi alocase un pat într-o cameră dublă la primul etaj, cu balcon ce dădea spre pârâu.

Singurul lucru neplăcut era că în imediata apropiere se construia într-un ritm intens, chiar și pe timpul nopții, la lumina reflectoarelor, un adăpost nuclear foarte adânc. Am aflat că adăpostul, din Categoria A, era destinat kaghebiștilor de rang înalt, fiind legat prin tuneluri subterane atât de blocul generalilor (parte a sanatoriului), cât și de o *dacea* luxoasă, deținută odinioară de Stalin, folosită acum de șefii KGB.

Pe durata internării, am avut doi colegi de cameră, puși acolo ca să mă urmărească. Mai întâi, a fost un pensionar în vârstă de aproximativ 65 de ani, foarte activ și conservator în gândire, care în primele două zile m-a urmărit peste tot, ceea ce l-a obosit nespus. Probabil că a scris un raport defavorabil pentru mine, întrucât stăteam pe balcon și ascultam la căști posturi străine la radioul meu cu unde scurte – dar în momentul acela deja nu mă mai interesa ce putea să se întâmple. Habar n-avea că programul *Outlook* al BBC World Service aproape că m-a făcut să plâng de nostalgie: melodiile englezești excelente pe care le transmiteau reprezentau o lume pe care era posibil să n-o mai văd niciodată.

În cea de-a doua parte a șederii mele, pensionarul i-a lăsat locul unui locotenent-colonel din trupele de grăniceri: un ofițer sovietic tipic, care venise la sanatoriu cu scopul de a bea și de a agăța o femeie – ambele i-au reușit. Într-un fel, era un personaj interesant, care vorba cu sinceritate despre problemele lui; de asemenea, mi-a povestit multe lucruri despre măsurile de securitate de la frontieră, subiect care îmi trezea tot mai

mult interesul. Deși complet încuiat la minte în anumite domenii – credea, de exemplu, că Marea Britanie se confrunta cu probleme în aprovizionarea cu bunuri materiale și că acolo se trăia la fel de prost ca în Rusia –, avea o atitudine ceva mai critică în privința aspectelor din aria lui de competență.

A spus că îi era greu să creadă afirmațiile aparatului sovietic de propagandă, potrivit căruia spioni și agenți infiltrați încercau în mod constant să treacă ilegal granița pentru a intra în Uniunea Sovietică.

— Cu siguranță, nu este adevărat. Apărarea la graniță trebuie să aibă alt scop. Care crezi că poate fi?

I-am răspuns:

— Ei bine, cred că ai dreptate. Are rolul de a-i opri pe cetă-țenii sovietici să plece în Occident.

Acest individ capabil să privească anumite lucruri cu deta-șare își petrecea multă vreme cu femeia pe care o agățase, un personaj la fel de interesant. Lucra la departamentul de supraveghere al KGB din Novosibirsk, spionându-i pe oameni prin găuri și camere de luat vederi ascunse.

Când am întrebat-o dacă situația o amuza, mi-a răspuns:

— Deloc. Îmi petrec viața urmărind scene de sex sălbatic și de violență: bețivi care-și bat amantele și tot așa. Totul este incredibil de trist.

Un alt client al stabilimentului era Leonid Makarov, trimis la rezidența din Copenhaga spre sfârșitul primului meu ciclu în Danemarca și instalat acum într-o funcție importantă a organizației KGB din RSS Ucraineană. Când m-am întâlnit cu el pe coridor, nu a părut deloc surprins și nici n-a întrebat ce mai fac, deși nu mă văzuse de atâția ani. Eram sigur că trecuse recent pe la departamentul meu din Moscova și că știa totul despre cazul meu. Totuși, s-a arătat curios când a aflat că împrumutasem de la bibliotecă o carte despre războaiele ruso-turce din secolul al XIX-lea.

— Pentru Dumnezeu, a spus, ce poate fi interesant în campaniile alea vechi?

I-am spus că nu prea aveai șansa să studiezi în fiecare zi războaiele ruso-turce. A fost o întâlnire norocoasă: m-am gândit că, dacă scăpam din Uniunea Sovietică, le va spune, probabil, celorlalți din departament că mă văzuse studiind hărți

ale Transcaucaziei și frontierei cu Turcia. În realitate, studiam pe ascuns hărți ale zonei de graniță dintre Uniunea Sovietică și Finlanda, stând între rafturile de cărți, unde nu mă putea vedea nimeni.

Afară, vremea rămânea perfectă – caldă, fără a fi prea fierbinte, însorită și uscată. Înotam în râu și alergam prin pădure, unde, de câteva ori, am observat indivizi care mă urmăreau, pretinzând repede că urinează în tufe, când îmi făceam apariția; de două ori am mers pe jos cei zece kilometri până la gară, parțial pentru a-mi crește condiția fizică, în caz că trebuia să fac o plimbare mai lungă în timpul evadării mele. Într-o zi minunată, am primit vizita familiei, întâmplare care m-a tulburat foarte tare, întrucât nu știam când aveam să-mi mai văd fetele. Caracterele lor evoluau frumos. Maria (sau Mașa) era activă, isteață, se mișca repede, era bună la sport și curioasă; Anna (care, ulterior, a slăbit mult pentru a ajunge o bună alergătoare) era cam plinuță, cu toane, dar pasionată de animale și fascinată de insecte. Când le-am urcat în tren pentru a se întoarce la Moscova, am avut la dispoziție doar câteva secunde, așa că am sărit

înăuntru și le-am sărutat, chiar înainte ca ușile să se închidă.

Pe atunci, hotărârea mea a prins contur și, curând după plecarea familiei mele, am luat decizia de a mă pregăti de evadare. „Nu există altă soluție”, mi-am spus. „Dacă nu plec, voi muri. Sunt ca un mort în vacanță.”

Așa că m-am întors la Moscova, unde am început succesiunea de manevre descrisă în capitolul 1.

---

[93] După cum am aflat ulterior, bărbatul mai în vârstă era generalul Golubev, promovat după ce pretinsese că recrutase un agent în Egipt – chiar dacă, în timpul regimului Nasser, agenții nu valorau mai nimic. A devenit șef al Departamentului al V-lea din Direcția K, specializată în investigarea situațiilor neobișnuite, iar apoi adjunct al șefului Direcției, cu gradul de general. Colegul lui, colonelul Budanov, l-a succedat în fruntea Departamentului al V-lea. Cu alte cuvinte, amândoi erau anchetatori cu excelentă pregătire.

[94] Pornind de la această întrebare, ofițerii serviciilor secrete britanice l-au identificat pe Budanov.

[95] Detaliul l-am aflat de la Vitali Iurcenko, care a defectat la opt zile după ce am plecat pe ascuns din Rusia.

Capitolul 15

Agent liber

M-am dat jos din mașină cu greu și am încercat să stau drept, scăldat de transpirație, cu pantalonii căzuți de pe talie. Peste tot în jur erau pinii minunați, înalți și curați ai unei păduri finlandeze; lângă mine am văzut fețe prietenoase și zâmbitoare, inclusiv a lui Stephen, ultimul meu ofițer de caz din Anglia. Cu adevărat victorioasă părea Joan, fiindcă planul de evadare îi aparținuse și funcționase de minune. Ascunderea mea în portbagajul unei mașini poate să pară o operațiune simplă, dar a fost precedată de eforturi extraordinare, intense. Britanicii urmăriseră locurile secrete din Moscova pentru lăsarea corespondenței timp de șapte ani: chiar și pe durata șederii mele în străinătate, le urmăriseră o dată pe săptămână și apoi, după ce m-am întors în capitala sovietică, în fiecare zi.

Totuși, bucuria noastră era umbrită de împrejurările în care se produsese trădarea

mea. Joan m-a luat deoparte și m-a întrebat:

— Ce s-a întâmplat?

Nu am știut ce să-i răspund.

— În mod sigur, anumite informații au ajuns la ei, dar cum anume, nu am nici cea mai mică idee. Vezi și tu în ce situație sunt: a trebuit să-mi las familia în urmă.

Preț de câteva clipe, am savurat succesul. Întregul aparat al KGB fusese pe urmele mele, și totuși îi prostiserăm. Ce victorie pentru mine și pentru britanici! Îmi spuneam că acum sunt în siguranță. Și nu doar eu. În siguranță era și uriașul depozit de cunoștințe acumulat în capul meu: puteam să-l ofer guvernului britanic, iar ei, dacă doreau, îl puteau transmite mai departe americanilor. Uitându-mă la oamenii veseli, normali și zâmbitori din jurul meu, am simțit din nou uriașa diferență față de cruzimea, mizeria și neglijența ce domneau dincolo de graniță. Fețele din jurul meu erau deschise, prietenoase și vii. Mă simțeam rușinat că în KGB nu existau astfel de fețe, ci doar mutre pline de răutate, viciu, necazuri și ură. Mă tot gândeam la cartea lui Evgheni Zamiatin, *Lița i hari* („Boturi și fețe”).

Odată, rușii avuseseră chipuri perfect normale și drăguțe, așa cum se observă în fotografiile prerevoluționare, dar comunismul le transformase în boturi, mutre urâte, deformate de brutalitate și intrigă, ce indică degradarea mentală și fizică a oamenilor.

Nu era vreme de pierdut cu reflecții filosofice. Câțiva danezi prietenoși îmi aduseseră haine noi: pantaloni, o cămașă și un pulovăr. Nu mi se potriveau, dar măcar aveam cu ce să mă îmbrac. Mașinile care mă salvaseră s-au dus spre Helsinki, în timp ce noi, ceilalți, ne-am îngrămădit în două mașini Volvo pentru o călătorie lungă către granița norvegiană, departe, către nord-vest.

Drumul a durat treizeci de ore, cu doar câteva opriri scurte. Aveam alimente și apă cu noi, iar Joan, Jack și doi danezi șofau cu rândul – așa că am mers în continuu. De fiecare dată când ne opream să ne dezmorțim picioarele, țânțarii ne atacau fără milă. Pe drum am aflat că majoritatea prietenilor mei britanici se aflau în concediu, când lansasem semnalul de urgență, dar fuseseră chemați înapoi și veniseră imediat în Finlanda. Mi s-a

povestit că, pentru a duce la bun sfârșit această misiune unică, britanicii parcurseseră drumul de două ori, astfel încât să poată analiza toți factorii și timpul necesar atât în condiții de iarnă, pe zăpadă și gheață, cât și în condiții caracteristice verii.

Acum, ne grăbeam spre nord de-a lungul unor șosele excelent construite, slalomând printre lacuri uriașe, printr-un tărâm plin de verdeață, pe care întunericul nu îl învăluie niciodată. Când am trecut Cercul Arctic în Laponia, pădurea a dispărut treptat și a lăsat locul unor pajiști pline de flori sălbatice. Îmi era teamă ca Cebrikov, închipuindu-și că doream să mă răzbun și știind, totodată, că dețineam atâtea informații din interiorul KGB, să nu organizeze cumva o blocadă la granița finlandezo-norvegiană. Eram convins că toate mașinile urmau să fie oprite și percheziționate. Nu mai e nevoie să spun că, la frontieră, gărzile nici măcar nu s-au întors cu fața spre mașini, când am trecut; dar neliniștea mea trebuie să-i fi stresat pe ofițerii din escorta mea, fiindcă, odată ajunși pe teritoriul norvegian, după ce am

coborât din mașini și ne-am strâns mâinile, am observat că palmele le erau umede.

La Tromsø ne-a întâmpinat un ofițer britanic, apoi ne-am cazat la hotel. Pe măsură ce dispărea adrenalina, resimțeam din plin stresul și epuizarea, așa că m-am simțit prea rău ca să mai mănânc ceva la cină, în minunatul restaurant unde se serveau fructe de mare. Chiar să mă îmbrac părea un efort considerabil. A trebuit să o rog pe biata Joan, la rândul ei, extrem de obosită după o noapte petrecută pe drum, să îndoaie manșetele pantalonilor mei, ca să nu arăt complet ridicol. Dimineața m-am simțit foarte prost fiindcă îi sugerasem lui Stephen că ar fi trebuit să merg la un dispensar pentru vreo două zile, pentru îngrijire medicală corespunzătoare. A preferat să dea ușor din cap: în opinia lui, toți străinii erau ipohondri, așa că, dând dovadă de înțelepciune, nu a băgat în seamă doleanța mea.

A doua zi, am luat o cursă aeriană internă spre Oslo. Aici, un ofițer norvegian ne-a condus prin niște coridoare lăturalnice ale aeroportului și ne-a îmbarcat într-un avion al companiei British Airways, cu destinația Londra. La Heathrow, ofițeri din Special

Branch[96] ne-au strecurat afară din avion, am ocolit punctul de trecere de la vamă și ne-au dus direct în parcarea unui hotel, unde am fost întâmpinat de un comitet de recepție alcătuit din persoane cu funcții importante. Printre alții, erau prezenți șeful departamentului sovietic al serviciilor secrete britanice și John Deverell[97], unul dintre directorii serviciului de securitate, un om foarte inteligent și cu șarm extraordinar, care mi-a devenit prieten și aliat de nădejde.[98] Toți erau cuprinși de euforie, bucuroși că obținuseră o astfel de victorie împotriva KGB – șampania a curs și atmosfera a fost sărbătorească.

După o vreme, cei care m-au salvat de KGB m-au dus în Midlands, unde un proprietar ne pusese la dispoziție conacul său. Era o casă veche minunată, confortabilă, plină cu servitori, situată într-o zonă superbă. Nu m-am putut bucura prea mult de acest loc. După ce m-am liniștit puțin, m-am resimțit puternic din punct de vedere fizic și psihic: îmi doream propria cameră și să fiu lăsat în pace. Voiam un loc al meu, unde să pot citi, să mă calmez și să-mi revin. În schimb, în casă erau o aglomerație și o agitație de

nedescris, oamenii veneau și plecau, iar eu nu mă puteam concentra deloc asupra singurului meu țel: să găsesc o metodă prin care să iau legătura cu familia mea și să le povestesc ce s-a întâmplat.

În a doua zi petrecută în conacul de la țară, m-a vizitat Christopher Curwen, alias „C", directorul MI6, sosit la bordul unui elicopter. Persoană cu inteligență peste medie, a înțeles starea mea și a început să caute o soluție. Oare cum am putea să-i trimitem un mesaj Leilei, încă izolată în sudul Rusiei? Probabil că agenții KGB îmi supravegheau apartamentul, așteptând reapariția mea. Dar dacă i-aș fi sunat pe părinții ei ori pe Arif și Katia? Cu siguranță, acele linii telefonice deja erau ascultate. După ce am analizat fiecare variantă, Curwen a ajuns la concluzia nedorită că nu aveam ce face, pentru moment. Era lucid și obiectiv și, în mod clar, avea dreptate.

Verdictul lui m-a aruncat într-o depresie și mai profundă. Îmi imaginasem că serviciile secrete britanice erau omnipotente, că puteau rezolva orice problemă; dar acum nu erau în stare nici măcar să îndeplinească o sarcină

elementară, cum ar fi expedierea unui mesaj soției mele.

Un ofițer din serviciile secrete ieșit la pensie, care își omora timpul în satul de lângă domeniu unde trăgea cu urechea la bârfele localnicilor, a aflat în scurt timp că oamenii își dăduseră seama că ceva ciudat se întâmpla în conac.

— Asta nu-i bine, a spus la întoarcere. Trebuie să plecăm de aici.

Au ales o fortificație navală din secolul al XIX-lea de pe coasta sudică, folosită acum de serviciile secrete pentru instruirea și pregătirea cadrelor. Mi s-a propus să călătoresc la bordul unui elicopter, dar, din cauza stresului, căpătasem o fobie față de zbor – îmi era teamă să nu rămân captiv într-un aparat de zbor, incapabil să acționez cumva în caz de necesitate; această frică s-a manifestat timp de aproape optsprezece luni. Prin urmare, am refuzat, așa că am mers cu mașina până în suburbiile Londrei, am ieșit din capitală pe autostrada M25, construită aproape în întregime și prea puțin circulată, apoi ne-am continuat drumul spre sudul Angliei.

La fort ne-a întâmpinat un bărbat chipeș și energic, în vârstă de aproape cincizeci de

ani, care s-a prezentat drept comandantul unității.

— Bineînțeles că nu știu cine sunteți și de ce sunteți aici, ne-a spus pe un ton vesel, dar asta nu contează. Suntem obișnuiți cu astfel de lucruri. Tuturor le place aici. Suntem la țărm și bate un pic vântul, dar aerul proaspăt este extraordinar.

Bineînțeles că știa foarte bine cine eram, deoarece fusese informat în ajun. În următoarele câteva săptămâni am devenit prieteni buni – și îi voi fi întotdeauna îndatorat tinerei și frumoasei sale soții, cu ochi albaștri, uluitori: specialistă în aranjatul florilor, întotdeauna îmi punea vaze frumoase în cameră.

La început, am stat într-o aripă a fortului care dădea înspre mare, unde condițiile erau spartane, dar suficiente. Într-o dimineață, în timp ce mă duceam la duș, am observat un bărbat pe care nu îl mai văzusem până atunci. Avea început de chelie și cu șuvițe cârlionțate pe tâmple. S-a uitat la mine, fără să știe sigur cine sunt, iar peste o oră ne-am întâlnit oficial. Era vorba de principalul analist politic – strălucitor, de altfel –, unul dintre cei mai pricepuți de la Whitehall. Cu el am început un

chestionar-maraton, care a durat aproape fără pauză timp de 80 de zile.

Tot discutând cu Gordon, cu imensele sale cunoștințe și cu extraordinara viteză de asimilare a informațiilor, mi-am dat seama cât de mult timp pierdusem până atunci. În Danemarca, ofițerii mei de legătură rataseră ocazii imense de a scoate informații importante de la mine, fiindcă se axaseră pe detalii despre agenți, nume, piste, „cârtițe", infiltrări și toate celelalte aspecte obișnuite, ocolind problemele politice generale. Doar câteva dintre numele amintite în contextul misiunii mele la Copenhaga contau cu adevărat: restul erau doar material de umplutură din vasta corespondență a KGB, de cele mai multe ori elaborată, așa cum am mai scris, de ofițeri care doreau doar să-și justifice existența.

Împreună cu Gordon am redactat o serie de documente esențiale, cunoscute în cadrul serviciului drept „Rapoarte CX", obținute de la surse protejate special. Pe lângă faptul că era entuziast și isteț, Gordon avea un stil extraordinar de a întocmi rapoartele: folosea cuvinte puține și propoziții concise, așa că era o adevărată

plăcere să le citești. Ambițios și conștient de propria valoare, putea fi dificil uneori, dar mi-a plăcut să lucrez cu el și am descoperit că viața are un farmec aparte, când ești cuprins de elan creator.

La câteva zile după ce am ajuns în Marea Britanie, ne-au parvenit știri fierbinți din Statele Unite ale Americii: Vitali Iurcenko, un alt ofițer superior KGB, defectase la americani la Roma, în 29 iulie, și fusese dus la Washington. Una dintre primele informații pe care le-a oferit gazdelor sale s-a referit la un anumit colonel Gordievski – „probabil, omul vostru" –, care „avea mari probleme la Moscova". Cei din serviciile secrete americane le-au telegrafiat omologilor lor din Marea Britanie:

— Noi nu avem pe nimeni cu numele ăsta. O fi al vostru?

Iar britanicii au răspuns cu entuziasm:

— Da, e al nostru și se află aici, în Anglia.

Mi-am amintit de Iurcenko. La sfârșitul lui 1984, după ce îl instruise pe un ofițer de contrainformații care, ulterior, a trecut la departamentul american din Direcția I Centrală, devenise prima opțiune a lui Gribin pentru șefia rezidenței din Londra.

Deși abia dacă mă cunoștea, mi-a făcut un mare favor: auzise câteva detalii despre interogarea mea în timp ce încă se afla la Moscova și a confirmat totul unui ofițer britanic, sceptic în legătură cu veridicitatea relatării mele. Cu toate acestea, Iurcenko nu a putut oferi niciun răspuns la întrebarea fundamentală, și anume cine mă trădase.

*

După ce alergam pe plajă sau pe terenul de golf, făceam un duș, luam micul dejun, apoi lucram de la 9 sau 9.30 până la 18.Multe persoane îmi solicitau informații și, deși în cea mai mare parte a timpului lucram cu Gordon, la cererea lui, mă mutam zilnic pe la diferite echipe, având ședințe de câte două ore cu fiecare. Pentru mine, această diversitate a fost o revelație. Până atunci avusesem ocazia să cunosc doar trei sau patru ofițeri britanici în Danemarca și tot atâția la Londra. Acum, în fiecare zi cunoșteam ofițeri extraordinar de bine pregătiți, cum ar fi o doamnă anglo-indiană care deborda de umor și de entuziasm și un bărbat foarte religios pe nume John, conștiincios, meticulos și atent la nevoile semenilor săi. Aceste noi

contacte m-au ajutat să înțeleg cât de prost organizat era KGB, atât în privința instruirii angajaților, cât și în privința operațiunilor. Deși existau instituții specializate în pregătirea kaghebiștilor – Școala 101 și nou-înființatul Institut „Andropov” –, instrucția și metodele erau primitive în comparație cu cele ale britanicilor. Personalul KGB era supradimensionat: în rezidențe, lucrau prea mulți angajați, asupra ofițerilor nu se exercita un control strict și se acorda atenție chestiunilor cu adevărat importante. Însă marea slăbiciune a KGB rămânea, bineînțeles, dependența sa de dogma comunistă, pe care se bazau și care, totodată, constituia un obstacol în calea operațiunilor curente.

La fort am fost admirabil îngrijit, dar tot mă simțeam încordat, întrucât îi duceam dorul familiei mele. Îmi spuneam întruna: „Ce am făcut? Abia așteptam să trăiesc în Occident – în deplină libertate – și acum sunt singur aici. Mi-am pierdut copiii. Mi-am pierdut soția. Mi-am pierdut casa. Totul e pierdut. Uită-te la mine, tot mai bătrân, și ce am realizat? Am reușit doar să distrug totul”. Aveam sentimentul îngrozitor că, în

ciuda succesului evadării mele, suferisem, de fapt, o înfrângere zdrobitoare.

Treptat, am aflat ce se întâmplase în absența mea la Londra și Moscova. La vreo săptămână după ce sosisem în Anglia, rezidența de la Londra a recepționat un mesaj de la Centru, care anunța dispariția tovarășului Gornov. Ofițerii britanici care filau clădirea au avut impresia că ambasada intrase într-o stare de amorțeală. (După câteva săptămâni, o echipă a ridicat toate obiectele mele personale din apartamentul din Kensing-ton. Acestea au fost puse în cutii și expediate la Moscova. Pe urmă mobilierul din sediul rezidenței KGB a fost dus în atelierul de la Kensington Palace Gardens nr. 10, unde, probabil, a fost dezmembrat, bucată cu bucată, în căutarea microfoanelor secrete pe care se presupunea că le ascunsesem.)

La Moscova, KGB a așteptat în zadar reapariția mea. Nu aveau nicio idee despre ce se întâmplase și, după o vreme, au crezut chiar că îmi luasem singur viața. În consecință, m-au căutat în fiecare regiune a Uniunii Sovietice: milițienii au scotocit prin șanțuri și pe sub poduri, de la Brest-Litovsk până la Vladivostok. Leila și copiii

au fost aduși înapoi la Moscova. Soția mea a fost interogată temeinic, chiar dacă, bineînțeles, nu cunoștea absolut nimic despre soarta mea.

Cu ajutorul datelor furnizate de mine, britanicii și-au făcut o imagine foarte clară despre rezidența KGB din Londra, ceea ce le permitea declanșarea unei operațiuni de prindere pe scară largă a spionilor sovietici. Foreign Office și Home Office s-au sfătuit în privința prezenței masive a agenților KGB și GRU pe teritoriul britanic. Majoritatea ofițerilor superiori erau în favoarea expulzării tuturor spionilor, dar mie îmi era teamă că o nouă lovitură majoră asupra KGB va diminua și mai mult șansele reîntregirii familiei mele, așa că mi-am implorat contactele să se rețină de la acțiuni dure și am sugerat că mai oportună ar fi fost o înțelegere cu sovieticii. Din fericire, câțiva ofițeri superiori au fost deschiși la o astfel de soluție, chiar dacă un asemenea comportament contravenea ideilor prim-ministrului Margaret Thatcher.

În cele din urmă, s-a hotărât abordarea discretă a unui demnitar sovietic, căruia să i se strecoare verbal informația următoare:

„În caz că îl căutați pe domnul Gordievski, să știți că se află aici". Mesajul trebuia să sugereze că britanicii știau totul despre misiunile serviciilor secrete sovietice la Londra, dar aveau să trateze chestiunea cu indulgență, permițând Moscovei să-și retragă oamenii treptat, într-o perioadă ceva mai lungă, cu condiția ca membrilor familiei Gordievski să li se permită ieșirea din țară.

Problema era că trebuia să găsim persoana potrivită care să preia mesajul în siguranță. Într-un final, a fost ales un consilier de la ambasada sovietică din Paris, care nu făcea parte din KGB, ci era diplomat de carieră, al cărui nume îmi suna cunoscut – Katia îl menționase la un moment dat într-un referat despre partidele politice de centru din Franța. Persoana respectivă – un evreu inteligent – îi lăsase o impresie bună, așa că părea intermediarul ideal pentru mesajul nostru către sovietici.

S-a aranjat o întâlnire la Paris, unde, în după-amiaza zilei de 15 august, mesajul a fost transmis. La sugestia mea, nu s-a menționat explicit numele meu, dar se putea lesne deduce că era vorba despre

mine. Mesajul începea astfel: „Un fost ofițer superior KGB, care până de curând a fost șeful rezidenței din Londra…” Contactul nostru a înțeles imediat despre cine era vorba și a pus doar o singură întrebare:

— De ce ați venit la mine?

Mesagerul nostru i-a spus adevărul:

— Deoarece vă considerăm cel mai inteligent diplomat sovietic din Europa Occidentală.

Au căzut de acord să se reîntâlnească peste două săptămâni și s-au despărțit.

Astfel, în seara zilei de 15 august sau în dimineața celei următoare, KGB a aflat, în sfârșit, că eram bine sănătos în Anglia. Furia lor a fost fără margini. Ne-au răspuns abia peste zece zile, cu un text plin de venin. Ofițerul care a mers la Paris pentru cea de-a doua întâlnire s-a întors tare abătut. Replica lor a constat, de fapt, într-o lungă suită de jigniri: conform KGB, era o mare obrăznicie din partea noastră să sugerăm un astfel de schimb și scandalos să acordăm doar două săptămâni pentru rezolvarea aranjamentului. Firește că, având în vedere modul de funcționare a sistemului sovietic de luare a deciziilor, o astfel de chestiune nu putea fi tranșată într-

un timp atât de scurt. Pe scurt, planul nostru a fost respins cu vehemență.

Pe Steven l-a iritat la culme furia kaghebiștilor.

— Un astfel de răspuns merită o reacție dură! mi-a zis, plin de nervi. Acum, Oleg, chiar că trebuie să-i alungăm pe toți spionii ăștia nenorociți.

Și exact așa s-a întâmplat: britanicii au pregătit o listă cu agenți sovietici pe care doreau să o facă publică la începutul lui septembrie. Totuși, simțind că momentul revanșei se apropia, Centrul – cu multă abilitate – a jucat totul pe o singură carte și a amânat deznodământul acestei afaceri. La 29 august, un ofițer superior din secția britanică a KGB a sunat la ambasada Marii Britanii din Moscova și a spus că „Tovarășul Gorbaciov dorește să se întâlnească cu domnul ambasador și îl poate chema în orice clipă. Fiți pregătiți". Așa că, în următoarele zile – din 4 până în 7 septembrie –, ambasadorul Sir Bryan Cartledge a așteptat un semn din partea Kremlinului. Desigur că nu a fost convocat la nicio întrevedere.

Britanicii au aruncat bomba în 12 septembrie, printr-un comunicat care

anunța că defectasem. Din text nu reieșea că plecasem pe ascuns din Uniunea Sovietică, ci doar că trecusem în tabăra Occidentului și că rămăsesem în Marea Britanie. În același timp, au declarat *personae non gratae* 25 de lucrători ai ambasadei sovietice.

În 1971, când britanicii au expulzat 105 angajați sovietici, riposta Moscovei fusese slabă: alungaseră doar șaisprezece sau șaptesprezece membri ai ambasadei britanice, dintre care câțiva cu funcții minore, demonstrând astfel că doreau să rămână în relații bune cu Marea Britanie. Dar acum lucrurile stăteau cu totul altfel. După ce ajunsese la rangul de superputere mondială, Uniunea Sovietică adoptase o atitudine arogantă în relațiile internaționale, iar Gorbaciov voia să se înfățișeze lumii ca un lider puternic. În plus, KGB era una dintre instituțiile sale preferate, motiv pentru care chiar el a aprobat acea replică dură din partea sovieticilor.

Moscova a recurs la un *quid pro quo*, expulzând tot 25 de persoane, dar, fiindcă prezența oficială britanică în Uniunea Sovietică fusese întotdeauna mai mică

decât prezența sovietică în Marea Britanie, numărul a fost mare, proporțional vorbind. La Londra, serviciile secrete britanice aveau deja pregătită cea de-a doua listă cu șase nume pentru a fi înaintată publicității, în cazul în care răspunsul sovietic ar fi fost la fel de nesăbuit, ceea ce s-a și întâmplat. Din nou, Moscova a răspuns prin expulzarea unui număr similar de britanici. Pierderea a 31 de oameni – chiar dacă doisprezece dintre ei erau oameni de afaceri – a devastat comunitatea britanică din Moscova și a pus efectiv pe butuci ambasada. (Ulterior, în timpul iernii, KGB a scurs ziaristului Viktor Louis o informație total inventată, potrivit căreia o mașină cu număr diplomatic mă dusese în secret în clădirea ambasadei și mă scosese din nou, pe furiș, în vânzoleala de după o recepție.)

Înrăutățirea relațiilor dintre KGB și autoritățile din Marea Britanie m-a întristat foarte tare, fiindcă știam că astfel scad semnificativ șansele de a scoate familia din Uniunea Sovietică. Mi-era tot mai greu. Am început să visez cu ochii deschiși la Leila și copii; îi vedeam aievea sosind în Anglia – trecând pe la vamă, la Heathrow –, dar știam că totul era doar fantezie.

Pentru moment, singurul meu leac era să mă afund în muncă. În mod deosebit, Gerry Warner, pe atunci adjunctul șefului MI6, a fost solidar cu mine: văzând cât de importantă era familia pentru mine, a elaborat un plan special, la scară mare, pentru a-i scoate din Rusia. Operațiunea a primit numele de cod *Hatman* – titlul căpeteniilor cazacilor ucraineni – și, în curând, dosarul privitor la această acțiune a crescut la câteva volume.

Unele dintre ședințele mele de interogare erau conduse de Colin Mc Coll, ulterior șef al MI6. Am remarcat destul de repede că era un individ isteț și elocvent, dar, la un moment dat, m-a tulburat foarte tare când l-am auzit spunând că majoritatea documentelor provenind de la KGB erau incredibil de plictisitoare. Bineînțeles că avea dreptate: rapoartele și mesajele erau redactate într-o limbă de lemn desăvârșită, fără pic de imaginație, dar eu, după ce-mi riscasem viața ca să le ofer occidentalilor, am luat-o ca pe o critică la adresa mea.

În 16 septembrie, la fort a ajuns cu elicopterul nimeni altul decât Bill Casey, bătrânul director al CIA, care voia să-l informeze pe președintele Reagan pentru

prima sa întâlnire cu Gorbaciov, care urma să aibă loc în noiembrie. Venit atât de curând de la Moscova și văzându-l pe Gorbaciov în acțiune, aveam multe idei și mi-am petrecut ziua cu Casey, în timp ce Christopher Curwen traducea tacticos întrebările americanului pentru mine (în afară de accentul lui, avea probleme cu dicția, ceea ce-l făcea greu de înțeles). Am continuat discuția la prânz, iar apoi Casey a cerut permisiunea să folosească un casetofon pentru a înregistra câteva dintre răspunsurile mele. Mi s-a părut extrem de măgulitor ca un personaj atât de experimentat să-și ia notițe ca un elev.

Era nerăbdător să plănuiască întrevederea dintre Reagan și Gorbaciov de la Geneva și a pus multe întrebări despre Inițiativa de Apărare Strategică (SDI), cunoscută în mod obișnuit ca Star Wars. De exemplu, voia să știe dacă Gorbaciov ar accepta ca Uniunea Sovietică să primească din partea Americii o parte din tehnologia SDI? Răspunsul meu a fost negativ. I-am spus că rușii ar crede că oferta ar fi un truc pentru a-i implica în niște cheltuieli colosale și că ar refuza categoric. Dimpotrivă, le-am sugerat că, dacă

americanii ar fi pregătiți să renunțe la SDI, ar putea câștiga concesii importante în privința controlului armamentului. Reacția lui Casey a fost la fel de vehementă ca a mea:

— Niciodată, a spus. SDI este jucăria președintelui.

— Am înțeles. Dar cred că, pe termen lung, SDI va provoca prăbușirea conducătorilor sovietici.

Ulterior, Gerry Warner mi-a mărturisit că, în opinia lui, acea întâlnire a condus, în mod indirect, la prăbușirea și dezintegrarea Uniunii Sovietice. Sfatul pe care i l-am dat lui Casey i-a încurajat pe americani ca, la Geneva, să-și păstreze puternica poziție militară și să adopte o linie mai dură față de blocul estic. Aceasta, la rândul ei, i-a arătat clar lui Gorbaciov cu ce se confrunta pe plan internațional și l-a silit să ia măsuri urgente pe plan intern pentru a ajunge din urmă Occidentul, astfel că a declanșat programul de reforme care au fost antrenate în caruselul logicii politice și i-au scăpat din mână.

Pentru mine era dificil să judec valoarea informațiilor furnizate Occidentului, dar

cred că am avut o contribuție importantă în patru domenii principale.

Primul a fost gândirea politică, militară și strategică a Kremlinului, mai ales politica de control al armamentului și atitudinea sovieticilor față de NATO. Când încă lucram pentru KGB, am sustras mari cantități de rapoarte secrete despre aceste teme, astfel încât Occidentul avea o vedere de ansamblu asupra documentelor și metodelor sovietice. Ulterior, în primii mei doi ani de interogatorii, am reușit să ofer multe alte date în plus.

Al doilea domeniu îl constituie operațiunile KGB. Am reușit să le descriu în detaliu: pe lângă faptul că am identificat ofițeri, am dat amănunte despre metodele folosite, rolul „cârtițelor", în urma cărora mai mulți agenți și contacte potențial periculoase au fost anihilați: Bettaney în Marea Britanie, Treholt în Norvegia, Bergling în Suedia, unul în Franța și alții în Danemarca.

Al treilea domeniu a fost evaluarea amenințărilor sovietice – militare, politice, propagandistice și ale serviciilor secrete. În câteva aspecte, amenințarea sovietică era mai mare decât părea, dar în multe altele

era mai mică, iar eu am putut să le explic cum stătea, de fapt, situația. De exemplu, un ofițer britanic din serviciul secret mi-a spus că, citind „Planul de lucru în Marea Britanie pentru 1984” elaborat de KGB, pe care i-l oferisem, i se făcuse părul măciucă; dar, când i-am povestit că puține dintre aspectele prezentate acolo erau reale și că mai mult era vorbărie goală menită să-i mulțumească pe cei de la Centru, s-a mai liniștit. Aici, la fel ca în alte părți, le-am economisit agențiilor occidentale din serviciile secrete mulți bani, fiindcă le-am dat încrederea să nu mai monitorizeze activități ce nu meritau timpul ori atenția lor.

Al patrulea domeniu a fost explicarea psihologiei sovietice: cum gândeau, vorbeau și acționau oamenii, atât în rezidențele KGB din ambasadele din străinătate, cât și la Moscova. Arătându-le cum funcționa birocrația comunistă și cum erau interconectate departamentele, am reușit din nou să le economisesc multă muncă și multe cheltuieli.

*

În octombrie, mi-am dat seama că petrecusem suficient timp într-o cazarmă,

așa că am început să-mi caut un apartament al meu. Primele oferte m-au dezamăgit: probabil că fusesem răsfățat de standardele înalte din Scandinavia, dar aici fiecare apartament vizitat avea defecte dintre cele mai variate, de la manoperă până la aspect. Într-un final, totuși, Joan a descoperit un complex nou de locuințe executate la calitate superioară: blocuri construite pe dealuri înverzite și integrate cu multă măiestrie în peisaj. Am cumpărat un apartament acolo.

În noaptea de dinaintea mutării, dormind la hotel, ofițerul meu de caz a bătut la ușă dimineața devreme și mi-a spus:

— Tocmai am auzit niște știri teribile la radio. Iurcenko a defectat înapoi în Uniunea Sovietică.

— Nu mă miră, am mormăit. Doar este un *Homo sovieticus*, un rahat de om.

Dar Stephen, la fel ca alți prieteni de-ai mei, era îngrijorat de starea mea mentală și se temea că acțiunea lui Iurcenko s-ar putea să-mi dea anumite idei. Chiar este un proverb rusesc care spune: „Sufletul altuia e un loc întunecat". Oare cum puteau britanicii să înțeleagă sau să vadă la ce mă gândeam cu adevărat? Le era teamă că,

disperat să mă reunesc cu familia mea, aş putea dispărea în mijlocul nopții ca să mă predau celor de la ambasada sovietică. I-am asigurat:

— Nu vă faceți griji, nu am de gând să fac așa ceva. Și, oricum, îl disprețuiesc foarte tare pe Iurcenko.

Ulterior, i-am scris lui Bill Casey, spunându-i că eram rușinat de comportamentul lui Iurcenko, dar că era doar un *Homo sovieticus* și că nimeni nu ar mai trebui să-și bată capul cu el. Voiam să fie o scrisoare de compătimire pentru ce se întâmplase, dar CIA a interpretat-o drept consolare fiindcă făcuseră o greșeală. În scrisoarea lor de răspuns au arătat că nu se comisese nicio greșeală, ci că, dimpotrivă, Iurcenko le fusese de mare ajutor cât timp stătuse cu ei. Întors în Moscova, a pretins că nu defectase în mod voluntar, ci fusese drogat și răpit – își baza povestea pe relatarea lui Oleg Bitov, care spusese exact același lucru. Americanii au ripostat că cele mai cumplite două forme de tortură cu care îl „chinuiseră" pe Iurcenko au fost să-l învețe să joace golf și să-l determine să se bronzeze întins pe șezlong.

*

Acum că aveam propria casă, am început să mă bucur cu adevărat de sentimentul extraordinar de libertate. Pentru prima oară în viață eram eliberat de orice inhibiții. Pentru prima dată, puteam avea încredere în oameni. Nu trebuia să mint. Vorbeam deschis cu mulți prieteni britanici și experiența era palpitantă. Puteam să-mi deschid inima și, așa cum spunem în Rusia, sufletul. (Cuvântul rus pentru suflet e *dușa*, iar *dușevnost* înseamnă „din inimă".)

Acum am înțeles cât de mult fusese afectată viața mea emo-țională de munca în domeniul culegerii informațiilor și de nevoia constantă de a păstra secrete. Tot timpul cât am lucrat cu ofițeri ai serviciilor secrete britanice am considerat că erau întruchiparea prieteniei și tânjeam să-mi deschid inima față de ei, dar nu puteam, fiindcă eram atât de ocupați, încât, pur și simplu, nu aveam timp pentru legături de prietenie. Acum totul se schimbase și am putut să-mi dau frâu liber sincerității mele naturale. Am devenit o gazdă atentă, organizând petreceri la care puneam pe masă munți de somon afumat, somon crud, țipar afumat, caviar și alte delicatese, votca și vinul curgând în valuri: voiam și să mă

relaxez, și să-mi fac cât mai mulți prieteni cu putință, astfel încât din ce în ce mai mulți oameni să lupte pentru eliberarea familiei mele.

În același timp, interogatoriile mele continuau intens, cel mai adesea la casa unui nou ofițer de caz, care se întâmpla să locuiască în apropiere. Acolo mă întâlneam cu membri din diverse departamente, adesea deplasându-mă cu bicicleta, iar uneori, în timpul pauzei de prânz, în timp ce contactele mele se relaxau după masa pregătită de gazda noastră, mergeam să alerg.

În toate aceste luni, cea mai frecventă cerere cu care îi băteam la cap pe lucrătorii serviciilor secrete era să mă ajute să o contactez pe Leila. Nici nu știam unde era și habar n-aveam ce i-au spus kaghebiștii despre mine. Un lucru era însă cert: vor pune presiune mare pe ea și o vor instrui în detaliu ce să spună în cazul în care i-aș fi telefonat. Astfel, nu avea niciun sens să o sun, fiindcă, chiar dacă aș fi reușit, ar fi repetat doar mecanic minciunile pe care trebuia să le spună: dacă aș fi revenit acasă, mi s-ar fi asigurat libera trecere și totul ar fi fost dat uitării. Nu avea rost să-i scriu,

fiindcă știam că scrisorile urmau să fie confiscate de către KGB.

Se părea că cea mai bună soluție era să trimit telegrame. Am aranjat ca una dintre ele, în care îmi exprimam intens dragostea pentru ea și copii, să fie trimisă în numele meu din Paris în fiecare lună. M-am gândit că era posibil ca Leila să fi luat copiii și să locuiască la părinții ei, motiv pentru care aș fi putut trimite telegramele la adresa lor; dar apoi m-am gândit că și ei, ca orice rus, ar avea probleme dacă ar primi telegrame de la un trădător, așa că le-am expediat surorii mele, Marina. Mi-am dat seama că nici ei s-ar putea să nu-i placă gestul meu, dar măcar așa existau mai multe șanse ca telegramele să ajungă la ea, iar ea să le dea mai departe.

Aici însă, din păcate, greșeam: după cum mi-a spus Leila ulterior, Marina s-a dovedit cea mai lașă dintre toți și a înmânat telegramele direct la KGB. Dacă ar fi fost mai curajoasă, ar fi putut face copii pe care să le dea Leilei, dar nu a avut curajul nici măcar pentru atâta. Abia după vreun an Leila a aflat ce se întâmpla: era singură în apartamentul Marinei când a sosit una dintre telegramele mele și, fiindcă

avusesem inspirația să le numerotez în ordine, a văzut că aceasta era a noua. Atunci a înțeles totul. Astfel a ajuns la ea primul mesaj de la mine în douăsprezece luni.

Ulterior, am aflat că ofițerii din KGB i-au interogat pe toți cunoscuții mei, chiar și pe cei cu care întrețineam legături slabe. Leila, Marina, Arif și Katia au fost ridicați, duși la principalul centru unde se desfășurau interogatoriile din închisoarea Lefortovo și terorizați. Mulți membri ai KGB au fost chestionați în mod similar, inclusiv cei care fuseseră expulzați din Londra: Mișustin, care simțise întotdeauna că eram un element străin, a trecut prin acest proces, la fel Liubimov, chiar dacă fusese dat afară din serviciu de mult timp. Toți erau nevinovați, bineînțeles, așa că nu aveau de ce să se teamă; dar asta nu i-a scutit de stres și de neplăcerile acestei experiențe.

În același timp, în paralel, s-a desfășurat o anchetă în interiorul Direcției I Centrale, dar singura persoană în pericol să fie demisă a fost vechiul meu prieten și coleg Nikolai Gribin. Doi ofițeri superiori importanți – Grușko și Ghennadi Titov – au supraviețuit scandalului și au fost

considerați cei mai de încredere aliați ai șefului Direcției I Centrale, Kriucikov.

În noiembrie 1985, un tribunal militar m-a condamnat la moarte *in absentia* și a ordonat confiscarea întregii mele averi. Cel mai mare trofeu a fost mașina, fiindcă era visul oricărui *Homo sovieticus* să aibă una, așa că, probabil, vreun funcționar al curții a furat-o și a plecat cu ea. O echipă a venit să golească apartamentul, dar, în timp ce lucrau, ordinul de confiscare a fost brusc revocat. Bănuiesc că cei de la KGB s-au hotărât să mă recupereze din teritoriul inamic și au decis să le folosească pe Leila și pe fete drept momeală. S-au gândit, pe bună dreptate, că, dacă ne luau casa, familia nu ar mai fi colaborat cu ei, așa că toate bunurile au fost returnate, cu excepția mașinii, pe care noul proprietar (hoț) o lovise deja. Asta a înfuriat-o pe Leila: voia mașina, așa că a mers în instanță și a intentat proces ca să o recupereze. Cazul s-a deschis în 1987 și, la data scrierii acestei cărți (toamna lui 1994), încă este în derulare.

Încercările kaghebiștilor de a mă ademeni înapoi au fost primitive. La sfârșitul celui de-al doilea an petrecut în

Anglia, ambasada sovietică a cerut să mă întâlnesc cu reprezentanții ei, așa că, după ce m-am consultat cu prietenii mei britanici, am fost de acord să mă întâlnesc cu rușii la Foreign Office. Am pus condiția ca, la fiecare întâlnire cu ei, să ducă Leilei o scrisoare de la mine.

Unul dintre delegații sovietici era Aleksandr Smaghin, un om fără experiență, pe care îl cunoscusem ca ofițer cu rang inferior al serviciului secret, conspirat ca lucrător la ambasadă, care avea biroul lângă mine și care acum, după expulzarea agenților sovietici, *faute de mieux*, ajunsese șeful rezidenței. Împreună cu el a venit consilierul Givi Gvențadze, diplomat de carieră, care ulterior a devenit ambasador sovietic în Irlanda.[99] Despre mine circulaseră tot felul de zvonuri: că eram grav bolnav pe moarte sau că mă sinucisesem. Nu apăruse nicio dovadă, nicio fotografie care să confirme prezența mea în Anglia și mulți ruși credeau că totul era doar o invenție a britanicilor. KGB depusese mari eforturi pentru a descoperi mai multe despre situația mea, chiar l-a convins pe un parlamentar laburist să depună o întrebare scrisă în Camera

Comunelor, fără niciun rezultat. Când Smaghin m-a văzut în carne și oase, suplu și ager într-un costum frumos croit, a fost un adevărat șoc pentru el. Îmi adusese o scrisoare de la Leila, pe care mi-a înmânat-o. Bineînțeles că m-am bucurat să-i revăd scrisul de mână și am deschis scrisoarea tremurând de emoție. Dar am citit doar două sau trei rânduri înainte să mă opresc. Era plină de propoziții de genul „ei te-au iertat complet" și „poți să-ți găsești ușor alt loc de muncă". Am spus:

— Înțeleg. A fost scrisă la dictarea kaghebiștilor. Nu are niciun rost.

Apoi Gvențadze m-a întrebat:

— De ce nu o sunați pe soția dumneavoastră?

— Givi Aleksandrovici, i-am răspuns tăios, vă dați seama ce spuneți? În prezența oficialităților din Foreign Office recunoașteți în mod deschis și tare că autoritățile sovietice au violat dreptul internațional interceptând scrisorile și telegramele mele și acum, la ordinul KGB, încercați să mă faceți să vorbesc cu ea, în loc să folosesc celelalte mijloace de comunicare pe care le tot întrerupeți în mod ilegal.

Asta l-a scuturat puțin, provocându-i senzația de rușine și de confuzie.

Dar Smaghin nu s-a lăsat:

— Oleg Antonovici, *pacimu*? De ce? De ce nu-i telefonați?

— Fiindcă, am spus rece, nu am nicio dorință să vorbesc cu soția mea când un ofițer operativ stă în spatele ei și îi indică ce să spună.

— Oleg Antonovici, chiar credeți că un ofițer operativ locu-iește permanent în apartamentul vostru?

— Nu, i-am spus. Nu, nu presupun că locuiește acolo. În schimb, ea este sub o continuă presiune.

La un moment dat, am aflat că nu greșeam deloc, Leila fiind ținută sub supraveghere îndeaproape, zi și noapte, timp de șase ani. Nu a fost niciodată clar de ce kaghebiștii au supravegheat-o: cel mai probabil, se temeau că, dacă eu fusesem scos din țară de sub nasul lor, deși eram filat, și ea ar fi putut dispărea în mod asemănător – și, dacă ar fi plecat cu tot cu copii, ar fi fost o umilință totală.

Acum îmi dau seama că a fost o greșeală enormă să-i înmânez acea scrisoare lui Smaghin. Firește că îi scriam Leilei cât de

mult o iubeam pe ea și pe fete și cât de mult așteptam să fiu din nou cu ele, dar îi și ofeream explicații cu totul fictive despre dispariția mea bruscă, repetând argumentul intolerabilelor intrigi ale KGB despre care îi spusesem când se reîntorsese de la Londra la Moscova. Privind retrospectiv, cred că încă eram nesigur după toate interogatoriile mele. Cumva, suferisem un șoc teribil. Știam foarte bine că, în ochii autorităților, trădasem regimul comunist, așa că puteau face orice voiau: să mă judece, să mă otrăvească, să mă tortureze, să mă execute. Totuși, din punct de vedere personal, priveam drept jignire varianta kaghebiștilor, potrivit căreia fusesem drogat. Doi ani mai târziu, încă percepeam versiunea lor ca o insultă la adresa mea. Din acest motiv, am încercat să pun sare pe rănile Centrului prezentând prăbușirea mea și decizia de a pleca din țară drept consecința abuzului de putere din partea KGB.

Atunci am crezut că fac o mișcare inteligentă; credeam că explicațiile mele o vor proteja pe Leila, derutând KGB și întârziind ancheta oficială, astfel încât familia să poată rămâne în apartament. Era

totuși mult prea târziu pentru orice astfel de subterfugiu. Ea știa la fel de bine ca toată lumea că scrisesem niște aiureli. Am regretat amarnic.

În total, am avut la Londra patru întâlniri cu kaghebiștii. Oamenii erau întotdeauna curtenitori și atenți, dar mă presau întruna să mă întorc acasă. La un moment dat, unul dintre ei mi-a citit o telegramă care ar fi fost emisă chiar de la Centru, cu promisiuni precum: „Vei fi un om liber. Vei primi un loc de muncă. Vei fi reunit și fericit cu familia ta". Le-am spus clar că documentul nu era semnat de nicio oficialitate, așa că reprezenta o simplă bucată de hârtie, lipsită de orice valoare. Spre ușoara disperare a britanicilor prezenți la întrevedere, m-am ținut tare și agresiv tot timpul, refuzând cu vehemență toate ofertele lui Smaghin. L-am dezarmat mai ales când i-am spus că scrisorile aduse de la Leila conțineau semne ascunse care indicau că fuseseră dictate de kaghebiști.

— Semne? m-a întrebat iritat. Ce semne? Cum pot fi semne, dacă nu ți-ai mai văzut soția de trei ani?

De fapt, nu era niciun semn, dar puteam spune după lungimea și stilul textului că

scrisorile nu erau spontane. În acea etapă, bineînțeles, nu aveam cum să știu prin ce chinuri trecuse Leila. Frustrat că nu putea să mă aducă înapoi, KGB a recurs încă o dată la trucurile lui murdare, spunându-i că aveam o relație cu o tânără secretară englezoaică cu care mă căsătorisem. Văzând că viața va fi mai ușoară dacă ea și copiii reveneau la vechiul ei nume de fată, Leila a trecut prin procedura formală a divorțului. Chiar și când am început să comunicăm din nou, viața ei era dură. Nu doar că o urmăreau zi și noapte, dar îi interceptau corespondența și îi ascultau telefonul. Prietenii cu care se întâlnea erau imediat interogați de KGB, astfel încât, unul câte unul, toți apropiații ei au părăsit-o. Încercând să reintre cumva în anonimat, a revenit la numele ei de familie, Aliev, dar nici așa nu a putut să-și găsească un loc de muncă.

Singura cale era să-mi reconstruiesc viața în Occident și să mă rog ca, într-o bună zi, să mă reunesc cu familia mea. La fort, mulți oameni de treabă îmi aduseseră cărți, cu care, încet, am încropit o bibliotecă personală – interesul meu pentru limbi străine era atât de mare, încât la Moscova

avusesem 150 de dicționare și, în curând, și în Anglia am strâns vreo sută.

După trei ani, am vândut apartamentul cu un profit bun – prima mea tranzacție capitalistă adevărată – și am cumpărat o casă nou-nouță. Fiindcă nu mai avusesem niciodată casă, nu cunoșteam cât de avantajos era. Îmi plăceau intimitatea și spațiul pe care îl aveai la dispoziție, posibilitatea de a pune lucruri precum cărți și plante la locul potrivit, de a întinde covoare și carpete colorate pe podele și de a umbla în picioarele goale. Mă bucuram că puteam asculta muzică oricât de tare îmi plăcea, fără să deranjez pe cineva, și că puteam purta oricât de puține haine voiam. Am început, de asemenea, să petrec mult timp în grădină, să adulmec mirosul de iarbă proaspăt tăiată: toate acestea sunt impresionante pentru un rus care a visat dintotdeauna la un loc cald, undeva în sud, aproape de tropice, învăluit de mirosul de chiparos, în soare sau după ploaie; îmi aducea aminte de Gagra, Ialta și de celelalte stațiuni de la Marea Neagră. Cu atât de mult lemn în casă – în acoperiș, podele, ferestre și uși –, o casă are un microclimat mult mai bun decât micile cutii de beton

care sunt apartamentele din Moscova. Când mă duc la culcare noaptea și aud zgomotele casei – pocnetele și scârțâitul parchetului din lemn –, îmi imaginez că sunt pe o navă spațială, călătorind cu viteză prin spațiu și timp. Dar tot mă bucur de zgomotul unui tren care trece în depărtare, fiindcă îmi dă sentimentul că nu sunt rupt de specia umană și că mă pot alătura restului umanității oricând vreau.

*

După ce am încheiat faza interogatoriilor, am aflat că eram căutat de liderii politici și șefii serviciilor secrete ale altor țări, mulți dintre ei fiind nerăbdători să afle diverse informații de la mine. Se pare că niciun alt defector sovietic nu s-a aflat în această postură de o asemenea manieră, dar mi se părut esențial ca, fiind martor din interior al regimului comunist, să le explic direct cum funcționa întregul sistem. Întrucât aveam de multă vreme legătură cu Occidentul și îi înțelegeam metodele și pentru că aproape fusesem prins de KGB și evadasem cu ajutorul britanicilor, am fost privit cu multă încredere oriunde am mers, mai ales în America.

Astfel, am început să călătoresc așa cum nu visasem niciodată. Înainte să mă stabilesc în Anglia, cunoștințele mele despre țările străine erau limitate: îmi petrecusem o vreme în Germania de Est ca student, lucrasem în două rânduri în Danemarca, efectuasem două scurte excursii în Germania și una în Suedia și cam atât. Acuma aveam minunatul prilej de a călători în jurul lumii.

Prima mea călătorie a fost în Franța, unde am fost oaspetele serviciului secret. Ce oameni am cunoscut acolo! Plini de imaginație, de fantezie, de idei bune și de observații pertinente, ofițerii erau deștepți și originali: un exemplu în acest sens îl constituia Raymond Nart, șeful serviciului responsabil de spionajul sovietic, un om cu experiență uriașă, decorat pentru activitatea sa și extrem de interesant. Totuși, în ciuda vitalității lor, nu i-am considerat niciodată pe francezi aroganți: câteodată mă rugau să dictez un raport politic despre chestiuni sovietice și îmi cereau întotdeauna sfatul despre ce să spună și ce să facă. Și mă tratau regal, cu mese splendide și bilete la operă. Mâncarea franceză a fost o nouă experiență – în

general, una plăcută –, deși o găseam oarecum încărcată.

Germanii s-au folosit intens de cunoștințele mele, mai ales ofițerii serviciului secret extern, care mi-au părut mai sofisticați și mai cosmopoliți decât omologii lor interni. Fiindcă nu mai vorbisem germana de zece ani, uitasem numeroase cuvinte. Deși înțelegeam ce mi se spunea, abia dacă îndrăzneam să scot două vorbe, de teamă că voi amesteca toate limbile străine pe care le învățasem între timp. Pe lângă că m-au primit foarte bine, gazdele mi-au făcut cadou niște dicționare germano-ruse, precum și un disc cu *Carmina Burana*, o frumoasă aluzie la articolul scris de Andrew Knight în săptămânalul britanic *Economist*, care descria cum îi prezentasem odată personalului de la ambasada sovietică capodopera lui Orff. (Mă distrasem când povestea a apărut în presă, imaginându-mi-i pe ofițerii KGB întrebându-se unul pe altul nervoși: „Ce naiba e *Carmina Burana*?")

În total, am mers de trei ori în RFG, iar Otto Wieck, extraordinarul șef al *Bundesnachrichtendienst* (BND), s-a ocupat

personal de mine, organizând seminare la care participanții erau încurajați să mă asalteze cu întrebări. La un moment dat, a oferit un banchet, la care peste zece participanți ședeau în jurul unei mese rotunde, iar el a ținut un discurs generos. Când mi-a sosit rândul la cuvânt, m-am bucurat mult că lăsasem în urma mea frazele pline de ipocrizie și nesincere, caracteristice reuniunilor de la ambasada sovietică. Acum puteam spune ce credeam despre Occident și despre solidaritatea vestică. Am depus ceva eforturi pentru a-mi pune la punct germana astfel încât să mă adresez înaltei asistențe și m-am pregătit chiar mai intens pentru a ține un discurs în suedeză, la Stockholm, pentru care am exersat cu garda mea de corp; dar modul cum am fost primit la astfel de întruniri mi-a răsplătit întotdeauna munca.

În mod firesc, cea de-a treia călătorie a fost în Statele Unite ale Americii. La Washington am lucrat într-un ritm intens, ca niciodată: ședințele de informare începeau la ora 10 și durau până la 18, mereu cu echipe diferite, fiecare sesiune de cincizeci de minute fiind întreruptă de pauze de câte cinci minute. Seara avea loc o

cină de lucru. La CIA am ținut un seminar despre Uniunea Sovietică și Europa de Est timp de trei ore, cu doar vreo două pauze scurte. Nu a fost de mirare că am ajuns atât de epuizat în Canada, încât am fost nevoit să mă întorc la hotel în mijlocul cinei.

Nivelul de protecție care mi-a fost asigurat a variat destul de mult. În primele mele zile în Anglia, cei de la serviciile secrete au presupus că exista o mare amenințare din partea KGB, care ar fi putut să mă asasineze ori să mă răpească. Am trăit sub un nume conspirativ și, când am început să apar în fața presei sau a camerelor de televiziune, purtam întotdeauna o barbă falsă și perucă. La prima mea vizită în Washington am fost bine păzit, în schimb, în Israel, câteva luni mai târziu, autoritățile nu au luat măsuri speciale pentru siguranța mea. În Norvegia, am fost păzit zi și noapte câtă vreme am stat cu unul dintre șefii serviciului secret într-o cabană la doar câteva sute de metri de mare. Britanicii se temeau să nu fiu răpit de membrii echipajului unui submarin, așa că au trimis gărzi de corp ca să mă protejeze. La prima mea călătorie la

Stockholm, poliția suedeză, știind că erau numeroase vase în port, a procedat la fel.

Unele dintre călătoriile mele au fost dictate de circumstanțe, așa cum s-a întâmplat în cazul celor patru deplasări în Noua Zeelandă, începând din 1986. Cred că activitatea mea acolo a fost deosebit de importantă, fiindcă de ani întregi țara se afla sub atacul propagandistic și ideologic al KGB și al Comitetului Central al PCUS, iar Partidul Laburist, aflat la guvernare, părea că nu înțelege cât de eficiente se dovediseră acțiunile sovieticilor și câtă neîncredere sădiseră în cadrul societății prin politicile lor subversive.

Premierul David Lange și Partidul Laburist din care făcea parte duceau o politică antinucleară și, prin urmare, antiamericană, iar Moscova profitase de poziția lor. Scopul Kremlinului era să obțină declararea unor vaste teritorii din oceanele sudice drept zone denuclearizate, astfel încât să interzică accesul navelor de război nucleare americane acolo: reducându-le acestora sfera de acțiune, sovieticii le-ar fi ținut mai ușor sub control și le-ar fi distrus mai ușor în prima fază a viitorului conflict dintre cele două

superputeri mondiale. În încercările sale de a atrage Noua Zeelandă în activități antinucleare, autoritățile sovietice au depus eforturi uriașe pentru a penetra și a întări Partidul Laburist, fie prin intermediul Partidul Unității Socialiste (de fapt, Partidul Comunist din Noua Zeelandă), fie cu ajutorul Congresului Sindicatelor. În contextul în care s-a remarcat deplasarea ideologică a membrilor Partidului Laburist tot mai mult către stânga eșichierului politic, cercurile intelectuale ale țării s-au îngrijorat, deoarece era evident că țara își abandona poziția tradițională, echilibrată, în relațiile internaționale.

Acest proces începuse deja când încă făceam parte din KGB, dar am avertizat asupra lui în mod special în timpul primelor mele interogatorii desfășurate la fort. Notele conversațiilor mele împreună cu analiza unui ofițer din serviciul secret britanic au fost expediate în Noua Zeelandă. Când am ajuns acolo cu prilejul primei mele vizite, în 1986, am descoperit că datele transmise de mine avuseseră un impact extraordinar. Serviciile secrete le trimiseseră premierului, care, deși gândise planul general antinuclear al țării, era, în

esență, adeptul democrației occidentale. Fără să-și abandoneze vechea politică, a devenit conștient de dezavantajele sale și, în consecință, a întărit instituțiile din domeniul intelligence și a intensificat activitățile de supraveghere a agenților străini. Din cauza acestei decizii a fost supus atacurilor din partea stângii neozeelandeze, dar el și-a dus misiunea mai departe, a luat o poziție mai dură față de comunism și, ulterior, l-a expulzat pe diplomatul sovietic responsabil de penetrarea ideologică a țării.

Și ofițerii neozeelandezi și-au manifestat fascinația față de fenomenul „cârtițelor", despre care le-am spus multe lucruri. În cele din urmă, au prins unul în 1991, un tânăr cu pașaport britanic fals. Fiindcă un spion străin care operează în Noua Zeelandă nu comite o infracțiune, puteau doar să-l deporteze, așa că l-au trimis în Anglia, unde a fost deținut timp de două zile, în caz că se putea găsi ceva acuzator împotriva lui. Speranța mea era că britanicii l-ar putea folosi ca monedă de schimb pentru a asigura eliberarea familiei mele, dar niciunul dintre aceste planuri nu

s-a concretizat, așa că l-au trimis la Moscova.

Am avut și alte vizite încununate cu succes: două în Australia și câte una în Singapore, Malaysia, Thailanda, Africa de Sud, Kenya, Brazilia, Arabia Saudită, Canada, Olanda, Spania, Portugalia, Italia și Scandinavia. Am fost uimit că, în timp ce în America, Marea Britanie, Canada, Australia și Noua Zeelandă m-am întâlnit cu politicieni de top, politicienii de vârf din țările europene mă ocoleau – fără îndoială, de teama amenințărilor sovieticilor. Datorită atitudinii lor curajoase respectul meu față de națiunile anglo-saxone a crescut și mai mult și, când am menționat acest lucru într-o prelegere la o universitate irlandeză, asistența a izbucnit în aplauze.

În majoritatea țărilor am fost foarte impresionat de nivelul de pregătire al ofițerilor din serviciile secrete. Șeful contraspionajului din Suedia, de exemplu, m-a cucerit prin excentricitatea sa. Își începuse cariera ca marinar în marina comercială, își părăsise nava în Spania, petrecuse câteva luni în arene ca *torero*, venise acasă, se înscrisese în poliție, iar ulterior trecuse în forțele de ordine.

Departamentul său inventase un imn propriu, care imita un marș faimos al Aviației Sovietice, dar versurile se refereau la lupta contra spionajului sovietic, la expulzarea ofițerilor din serviciul secret și la aniversările dragi Kremlinului. Cunoscător al vinurilor franțuzești și mare iubitor de operă, pe care o asculta extrem de tare la el acasă, ofițerul a inventat o teorie potrivit căreia orgasmul mental, care poate fi obținut ascultând operă, este mai puternic decât cel fizic. Se pare că teoria nu s-a validat, întrucât, ajuns la vârsta de aproape șaizeci de ani, a întâlnit o femeie înaltă și frumoasă – ofițer de poliție – și a divorțat de soția sa. În general, l-am considerat un personaj foarte interesant.

Israelienii au fost la fel de geniali și de originali. La prima mea vizită acolo, șeful contrainformațiilor a dat dovadă de o insistență incredibilă. Orice răspuns i-aș fi dat, mă întreba întruna „de ce…? de ce…?", niciodată satisfăcut de ce îi spuneam eu. La un moment dat, m-a luat la el în birou, lăsându-i pe toți ceilalți afară, inclusiv pe curioșii ofițeri britanici care mă însoțeau, ca să-mi spună povestea unui om de știință care se dovedise a fi agent sovietic.

Dintre toate întrevederile mele cu politicieni importanți, cea mai captivantă a fost cu Margaret Thatcher. Deja simțeam că o cunosc într-o anumită măsură, fiindcă, în 1983, când lucram pentru KGB în Londra, mi-am dat seama că ambasada sovietică nu ceruse nimănui o analiză despre acest lider extraordinar. Ambasadorul a fost încântat când a auzit propunerea mea, așa că am lucrat la un studiu biografic, bazat pe articole și cărți publicate, dar în care am strecurat propriile mele observații. Știind că trebuia să inserez și câteva aspecte tipic sovietice, propagandistice, am scris un paragraf sau două despre cum Thatcher exploatează diferențele de clasă și promovează lupta de clasă, dar am mai consemnat și că are o abordare nouă, creativă. Ambasadei i-a plăcut materialul și a trimis câteva copii la Moscova, unde au fost utilizate la pregătirea vizitei lui Gorbaciov în Marea Britanie.

Într-o zi, în august 1985, când încă locuiam în fort și eram în pragul depresiei, ofițerul meu de caz a venit la mine cu un zâmbet larg pe față.

— Uite ce am! a strigat. Este o scrisoare pentru tine de la prim-ministrul Marii

Britaniei!

În mesajul său, doamna Thatcher mă încuraja să-mi păstrez speranța că îmi voi recupera familia: sus inima, scria autoarea epistolei, și, într-un final, vor fi din nou lângă tine. Deși simțeam că este mult prea optimistă, am fost recunoscător pentru sprijinul și încurajarea ei: am avut impresia că încerca să-mi întărească încrederea.

Apoi, în mai 1986, m-a invitat să iau prânzul la Chequers, reședința rurală oficială a prim-ministrului. Am condus până în Buckinghamshire în compania lui Christopher Curwen, pe atunci șef al MI6, și, când am ajuns la destinație, gazda noastră ne-a întâmpinat chiar de pe treptele reședinței. Am observat că nu era machiată în mod exagerat și că arăta foarte simplu: mi-a fost clar că nu încerca să impresioneze pe nimeni. Era mai degrabă caldă și primitoare. Eram destul de încordat, știind că încă nu stăpâneam engleza la perfecție, dar hotărât să mă descurc bine.

Când doamna Thatcher a întrebat ce voiam să bem, și eu, și Chris am ales gin tonic. Doamna Thatcher a comandat ceva pentru ea, dar apoi a spus că se gândea la

dietă și că nu mânca prea mult, de teamă să nu se îngrașe.

— Însă, cu siguranță, am spus, alcoolul conține foarte multe calorii.

La care mi-a răspuns:

— Știu! Dar ar fi mare păcat să nu ne bucurăm de el!

Ni s-a alăturat Charles Powell, secretarul ei de presă, care părea pe jumătate adormit după ce se întorsese dintr-o călătorie în străinătate. Când ne-au venit băuturile, servite de fete în uniformă militară, Chris și cu mine stăteam la ambele capete ale unei canapele, vizavi de ea. În timp ce amândoi încercam să așezăm paharele pe brațele canapelei, ea a spus, fără să-și schimbe timbrul vocii:

— Folosiți măsuțele de lângă dumneavoastră, domnilor.

Imediat m-am gândit: „Ce gospodină englezoaică tipică! Este foarte ospitalieră, drăguță și curtenitoare cu noi, oaspeții ei, dar nu ne lasă să-i stricăm mobila". În est, din contră, și în oarecare măsură în Rusia, atitudinea unei gazde ar fi fost destul de diferită. Ar considera drept datorie să își manifeste ospitalitatea și generozitatea, fără nicio limită. De pildă: „Îți place măsuța aia

de cafea? Ia-o cu tine acasă. Și scaunul…?” De abia în acel moment am fi fost atenționați să nu stricăm canapeaua.

După băuturi, m-am așteptat să discutăm chestiuni serioase. În schimb, mai întâi gazda ne-a făcut un tur al casei, arătându-ne diverse încăperi și povestindu-ne câte ceva din istoria locului. Mintea mi se concentra atât de tare pe ceea ce voiam să-i spun, încât abia puteam auzi cuvintele ei. Apoi ne-a condus într-o cameră cu fereastră arcuită, cu vedere spre câmp și acolo am mâncat un prânz simplu, dar bun. Din nou discuția a fost despre diverse banalități. Apoi, la etaj, în bibliotecă, servitorii ne-au adus cafea în ceșcuțe, ciocolată și țigări de foi. Am întrebat dacă puteam fuma într-o cameră atât de splendidă.

— Bineînțeles! a exclamat. Denis scoate fum ca un horn, tot timpul.

Așa că ne-am luat câte o țigară și am aprins-o, ascultând gazda în continuare, în timp ce așteptam să începem treaba pe ziua aceea.

Într-un final, a devenit serioasă și și-a amintit întrebările. Erau dure și iscoditoare, despre strategii politice, controlul

armamentului, arme chimice și biologice, politicile lui Gorbaciov. Toate marile subiecte ale zilei. Pe atunci, eram foarte priceput la asemenea teme, fiindcă trecuseră doar nouă luni de la evadarea mea. Când am început să vorbesc, a ascultat cu atenție, uitându-se direct în ochii mei, sorbind în mod evident fiecare cuvânt. Uneori, în timp ce comenta răspunsurile mele, observam câtă plăcere îi face să se audă vorbind, motiv pentru care își exprima cunoștințele în continuare. Dacă voiam să abordez subiecte care mă interesau pe mine, trebuia să fac întreruperi tactice. Am discutat până când unul dintre servitori i-a înmânat gazdei noastre o notă. Doamna Thatcher a citit-o și ne-a spus:

— Îmi pare extrem de rău. Altcineva a venit să discutăm. Va trebui să ne oprim aici.

A fost acea întrerupere regizată? Nu știu. Dar premierul ne-a condus până la ieșire, ne-a mulțumit frumos pentru că venisem, s-a oprit în capul scării și ne-a făcut cu mâna în timp ce ne îndepărtam. Fusese întruchiparea curtoaziei, în cea mai bună tradiție englezească. Totuși, când am

calculat cât timp discutasem concret despre informațiile mele, mi-am dat seama că, din cele trei ore și patruzeci de minute petrecute împreună, eu am vorbit cam o oră și douăzeci de minute.

Următoarea mea întâlnire cu Margaret Thatcher a avut loc în Downing Street 10, în martie 1987, într-o perioadă dificilă, în care relațiile britanico-sovietice se înrăutățiseră mult, fiind pe o pantă descendentă de ceva vreme. Între timp, Gorbaciov o invitase să viziteze Moscova, iar prim-ministrul Marii Britanii voia sfaturi cum să se comporte cu ziariștii sovietici. Avea nevoie de câteva opinii în legătura cu temele pe care ar fi trebuit să le abordeze în discursuri, discuții și conferințe de presă. Cunoscând slăbiciunile sistemului sovietic și politicile țărilor occidentale, mi-am exprimat părerile fluent, Charles Powell luându-și din nou notițe. Fără să realizez, au trecut astfel șaptezeci de minute. Timpul doamnei Thatcher alocat discuției expirase, dar ea tot nu era mulțumită, așa că m-a rugat să merg acasă și să alcătuiesc o listă suplimentară cu diverse puncte de atins, ceea ce am și făcut.

Vizita lui Margaret Thatcher la Moscova s-a desfășurat la sfârșitul lui martie și începutul lui aprilie. A fost un succes răsunător, mai ales interviul de neuitat acordat postului de televiziune moscovit. În prezent, ziariștii ruși sunt la fel de îndrăzneți și de agresivi precum cei occidentali, dar, în 1987, încă mai respectau autoritatea și o tratau pe doamna Thatcher cu respectul cuvenit unui lider. Trei comentatori de seamă în domeniul politicii externe fuseseră mobilizați pentru acest interviu, iar ea i-a făcut ferfeniță. S-a certat cu ei, i-a întrerupt, i-a atacat și, într-un final, i-a făcut praf, vorbind atât de repede și de puternic, încât adesea ei nu puteau nici măcar să pună următoarea întrebare. Una dintre ideile mele a avut impact deosebit. Îi sugerasem să spună că 74% dintre locuitorii Marii Britanii au propria casă; nu apartamente, ci case, cu câteva dormitoare, cu toate dotările, plus grădină.

În afara acestor informații brute, a vorbit despre rachetele sovietice SS-20 din inima Europei și despre nevoia controlului armamentului. Triumful ei a fost complet,

iar rușii au vorbit despre prestația ei timp de o lună.

Când s-a întors acasă, mi-a trimis o scrisoare în care îmi mulțumea pentru sugestiile mele, atât de utile – ceea ce m-a emoționat nespus. Care demnitar sovietic i-a mulțumit vreodată unui consilier pentru ajutorul său? Am fost încântat de modestia și de recunoștința ei, de modul cum înțelegea realitatea și de faptul că recunoștea meritele celor din jurul ei.

A treia mea întâlnire cu Thatcher, în septembrie 1989, nu a fost la fel de reușită. Din nou m-a invitat în Downing Street 10 pentru a discuta evenimentele din URSS și totul a mers bine, până când mi-a cerut părerea despre reunificarea Germaniei, o simplă ipoteză, pe atunci.

— Toți vorbesc despre asta, a spus. Ce credeți că ar putea să însemne?

I-am spus că nu trebuie să-și facă griji.

— Britanicii au făcut o treabă excelentă în privința denazificării Germaniei, în anii 1940, încât țara a devenit una dintre cele mai democratice și liberale din lume, am spus. Dacă se ajunge la reunificare, sunt sigur că Germania de Vest va reeduca

Germania de Est, iar statul german unificat va fi o entitate statală europeană normală.

Am observat imediat că nu-i plăcea ce spuneam.

— Dar cu siguranță că Uniunea Sovietică va obiecta! a exclamat ea. Întotdeauna au fost contra unei Germanii puternice și militarizate.

I-am spus că aveam rezerve în acest sens. În anii 1940, când omenirea încă se afla în șoc după pierderile teribile cauzate de război, teama aceasta era, probabil, justificată. Dar azi, cu atâtea arme nucleare la dispoziția marilor puteri, Kremlinul nu mai considera Germania drept o amenințare. În al doilea rând și mai important, credința de bază a sovieticilor a fost dintotdeauna că ar fi fost greșit să obiecteze față de reunificarea națiunii germane. Este adevărat că, pentru o vreme, Kremlinul a sprijinit Germania de Est – și, bineînțeles, Rusia ar fi preferat un regim comunist sau socialist în Germania decât o guvernare de dreapta.

— Dar, dacă se ajunge la reunificare, am adăugat, nu cred că Moscova va ridica obiecții foarte puternice. Existența unei Germanii unite a fost dintotdeauna un

principiu al ideologiei oficiale sovietice și cred că liderii sovietici vor rămâne adepții acestei linii.

În privirea doamnei Thatcher am citit dezaprobare: nu îi plăcea deloc ce îi spusesem. Nu știam că avea opinii contrare în privința acestui subiect și că, de fapt, căuta persoane care să-i confirme propria teorie. Chiar înainte să plec, am întrebat în șoaptă dacă îi va înainta o cerere pentru eliberarea familiei mele lui Gorbaciov, cu care urma să se întâlnească. A dat din cap afirmativ. Și-a luat rămas-bun pe un ton rece, moment în care am înțeles că ceva nu era în regulă. Pentru o vreme, am crezut că o deranjase cererea mea personală; în curând am aflat însă că nu acesta era motivul supărării ei, ci opiniile mele asupra reunificării Germaniei. A fost una dintre puținele ocazii în care doamna Thatcher s-a înșelat. Ea a jucat un rol extraordinar în privința încheierii Războiului Rece, dar față de Germania a adoptat o linie greșită.

Mă bucur să spun că, în ciuda incidentului din toamna lui 1989, relația noastră personală a continuat. Când ne-am întâlnit din nou, după ce părăsise funcția de prim-ministru, a fost foarte prietenoasă

și m-am bucurat mult când am descoperit două mențiuni pozitive despre mine în memoriile sale.

*

În cadrul întâlnirii mele cu președintele Reagan, în 1987, am avut în vedere două obiective majore. Unul era să impresionez și să ajut CIA, iar celălalt să obțin promisiunea președintelui că va depune eforturi pentru reunirea familiei mele. Câteva cuvinte ar fi fost de ajuns. Dacă președintele spunea „te vom ajuta", pentru mine era suficient: cuvântul lui ar fi fost ca un ordin.

În timp ce așteptam într-o anticameră la Casa Albă, m-a cuprins o stare de agitație. Chiar dacă știam bine că nu exista niciun motiv, tot nu reușeam să mă liniștesc. Apoi generalul Colin Powell, adjunctul șefului Consiliului de Securitate Națională, m-a condus până în Biroul Oval. În încăpere fuseseră puse două scaune: unul pentru președinte, celălalt pentru mine. Era o situație ciudată: ca să mă adresez domnului Reagan trebuia să mă întorc spre stânga, iar dacă voiam să mă uit la cei din fața mea, trebuia mă întorc în cealaltă parte.

Cineva din sală mi-a pus o întrebare despre rețelele sovietice de spionaj. Am vorbit punctual despre „cârtițe", spunând că multe dintre ele încă erau în libertate, iar apoi am vorbit despre eforturile propagandistice ale Moscovei, insistând asupra planului de a crea organizații-paravan și de a influența opinia publică americană. Găsisem un subiect pe placul președintelui, întrucât imediat interlocutorul meu a început să relateze – era una dintre poveștile lui preferate, după cum am aflat ulterior – un moment din trecutul lui, când, în calitate de șef al sindicatului lucrătorilor din cinematografie, încercase să-i protejeze pe colegii lui de influența sovietică. Starea mea de încordare a dispărut și atmosfera s-a mai relaxat. Am fost impresionat de căldura și de cordialitatea lui, dar, în timp ce vorbeam, observam câte un gest de uimire și mă întrebam dacă înțelegea ce-i spuneam sau dacă îl interesau cu adevărat toate amănuntele unor situații generale.

În orice caz, mi s-au acordat 22 de minute din timpul lui (politicienii laburiști Neil Kinnock și Denis Healey au avut câte 18), iar momentul cel mai important a

venit la sfârșit, când a pus mâna pe umărul meu și mi-a spus:

— Vă cunoaștem. Apreciem ce ați făcut pentru Occident. Vă mulțumim. Vom ține minte situația familiei dumneavoastră și vom lupta pentru ea.

În timp ce-și lua rămas-bun, a repetat ceva similar, spre încântarea șefului biroului britanic al serviciului secret din America, foarte bucuros pentru mine.

— Ai reușit! Ai reușit!

Doi ani mai târziu, când m-am întâlnit cu succesorul domnului Reagan, George Bush, formalitățile au fost exact aceleași. În clipa în care am intrat în Biroul Oval, un fotograf a început să imortalizeze momentul și am fost așezat într-un scaun în aceeași poziție incomodă, cu președintele în stânga mea și cu alte opt persoane în dreapta mea, astfel încât, dacă mă uitam la el, nu mai vedeam pe nimeni altcineva. M-a uimit că arăta obosit: deși era în primul an al mandatului său, dădea semne evidente de epuizare.

Mi-a ținut un discurs într-o manieră caracteristică lui: chiar dacă am recunoscut multe cuvinte, pur și simplu, nu puteam înțelege o propoziție întreagă. Ce naiba

spunea? Eram uluit și, când s-a oprit, nu știam ce să fac în continuare. M-am agățat de remarca lui – „ce spuneți despre asta?” – și, într-un moment de inspirație, m-am întors cu fața către asistență, zicând:

— Știți, nu am venit aici ca să țin o prelegere. Ar fi o îngâmfare din partea mea. Aș prefera să răspund la întrebări punctuale despre actuala situație din Uniunea Sovietică. Ați putea, vă rog, să mă întrebați despre asta?

Foarte simplu, fără nici cea mai mică reținere, domnul Bush m-a întrebat:

— Bine. Va rămâne Gorbaciov [la putere]?

Atât mi-a trebuit. Am dat un răspuns și, imediat, ca un profesor universitar în fața sălii pline de studenți, președintele i-a invitat pe cei prezenți:

— Bun, acum să auzim niște întrebări din sală.

Toți au încercat să vorbească deodată și cineva m-a întrebat:

— În cazul demiterii și înlocuirii lui Gorbaciov, care va fi politica sovietică?

Fără ezitare, am răspuns:

— Este imposibil de prezis. Indiferent cine ar prelua funcția, un lucru este clar:

politica noului lider nu va avea nimic de a face cu discursurile și articolele sale anterioare. Este una dintre regulile vieții politice sovietice. În vara lui 1917, Lenin a scris *Statul și revoluția*. După ce a avut loc revoluția, măsurile politice ale liderului bolșevic nu au avut nicio legătură cu teoriile sale expuse în lucrare. Stalin a făcut nenumărate afirmații în anii 1920 care nu au fost puse în aplicare după aceea. Despre Hrușciov se spunea că era stalinist, totuși, el a început procesul de destalinizare. Gorbaciov nu dădea deloc semne că s-ar deosebi de restul activiștilor de la vârful partidului, dar cât de diferită este politica lui.

În acel moment, Robert Gates, pe atunci vicepreședinte al Consiliului de Securitate Națională, a încuviințat din cap, astfel încât am simțit că mi-am făcut înțeles punctul de vedere. Altă persoană prezentă la întâlnire, vicepreședintele Dan Quayle,a manifestat mare interes și, la sfârșitul întrevederii, după o dezbatere de jumătate de oră, președintele Bush a încercat să mi-l prezinte, dar făcusem deja cunoștință cu el. Quayle m-a rugat să merg în biroul lui pentru o discuție între patru ochi.

În această încăpere mare am găsit două femei frumoase de circa patruzeci de ani, îmbrăcate elegant și aranjate, șezând pe o masă și dând din picioare.

— Doamnelor, doamnelor! a strigat Quayle. Îmi cer scuze. Încă o jumătate de oră, vă rog.

Cele două doamne s-au dat jos de pe masă (după o ușoară ezitare – cel puțin așa mi s-a părut) și au ieșit. Puteam foarte bine să-mi fac o părere greșită despre întreaga scenă, dar una era soția lui, iar cealaltă, o prietenă de-ale ei.

În timp ce discutam cu el, Quayle a scos la iveală o atitudine conflictuală. Era exponentul politicii externe americane conservatoare. Am observat că avea cunoștințe limitate, dar că era hotărât să le îmbunătățească. În același timp, mi-am dat seama că, dornic să îndrepte criticile primite pentru lipsa lui de înțelegere a problemelor privitoare la relațiile internaționale, voia cu disperare să discute cu cineva care să-i confirme propriile idei. Când am terminat de vorbit, mi-a zis:

— E bine! Asta confirmă în totalitate ce credeam.

Dar l-am avertizat, totodată, să nu creadă că știa totul.

Peste un an, când am vizitat din nou Statele Unite ale Americii, Quayle a cerut o altă întâlnire cu mine. Avea un alt birou, cu alt fotograf, iar el părea diferit, obosit, îngrijorat și deja uzat de munca sa. De această dată numise pe cineva să-i pregătească întrebări pentru mine, dar, întrucât voia să rămână un secret, încercase să le memoreze. Din comportamentul lui am dedus că încerca întruna să-și aducă aminte întrebările și că nu asculta ce-i spuneam, știind că, mai târziu, urma să aibă la dispoziție carnetul cu însemnări și stenograma discuției noastre.

Fiecare vizită în America a fost rodnică. Într-un an am făcut trei călătorii, apoi câte două în următorii doi ani, și alte trei ulterior – așadar, zece vizite în total. Întotdeauna am călătorit ca oaspete al CIA, care anunța prezența mea altor agenții și instituții, precum FBI, Serviciul de Informații al Marinei, Departamentul de Stat și altele, astfel încât să-și rezerve o parte din timpul meu, dacă voiau. Călătoriile erau organizate într-o manieră clandestină: camerele de hotel erau

rezervate pe numele altor persoane și nimeni nu trebuia să-mi cunoască identitatea. Treptat, după ce numele și înfățișarea mea au devenit familiare – mai ales după publicarea cărții mele *KGB: The Inside Story* –, condițiile au fost tot mai modeste. În loc să răspund la întrebări în hoteluri de cinci stele, pur și simplu, mă mutam dintr-un birou într-altul în sediul principal al CIA, mâncând sandvișuri și bând dezgustătoarea cafea de la aparate automate.

— Ce s-a întâmplat? am întrebat odată, dând de înțeles că mă nemulțumea această schimbare. Obișnuiați să îmi rezervați bilete de avion la clasa I și să îmi asigurați tot luxul. Acum călătoresc la clasa business și lucrez pe unde apuc.

S-au scuzat că, după apariția cărții, nu mai eram o persoană secretă și că nu mai era nevoie să mă ascund.

Sediul CIA din Langley, Virginia, situat la vreo jumătate de oră de mers cu mașina din Washington, mi s-a părut un loc fascinant. În timpul zilei, pe treptele din fața clădirii stăteau întotdeauna zeci de oameni care trăgeau disperați din țigară, fiindcă se interzicea fumatul în interior.

Fiecare cabină de toaletă avea dotări pentru persoane cu handicap: o ușă se deschidea automat la apăsarea unui buton. Deși în instituție lucrau doar câțiva angajați în cărucioare cu rotile, conform unei reglementări guvernamentale, clădirea trebuia să aibă și aceste facilități.

Mi-au plăcut aproape toți oamenii pe care i-am cunoscut în CIA. M-a frapat faptul că, în general, nivelul intelectual al lucrătorilor de acolo era mai scăzut în comparație cu serviciul secret britanic – o posibilă explicație este că britanicii, având nevoie de mai puțini angajați în acest domeniu, își pot permite să-i recruteze doar pe cei foarte valoroși. În CIA, unii erau, într-adevăr, extraordinari, alții, mediocri, dar aproape toți erau generoși, amabili, cordiali și sufletiști. Americanii mi s-au părut mai critici cu șefii lor și mai înclinați să-i bârfească: se părea că exista o iritare mult mai mare față de autoritate decât în Marea Britanie, unde, datorită atitudinii relaxate și neconflictuale față de șefi, relațiile dintre angajați erau mai bune. Am pus prejudecățile americanilor pe seama ignoranței mai degrabă decât a propagandei și am remarcat, în același

timp, atenția – aproape nemțească – acordată respectării regulilor și regulamentelor. Ofițerii CIA mă întrebau mereu: „Care este instrucțiunea KGB pentru o situație de genul ăsta?”, iar eu le răspundeam:

— Există o mulțime de reguli și de regulamente în societatea sovietică. Dar, mai presus de toate, un serviciu secret are nevoie de viziune, imaginație și spontaneitate. Nu pot exista reguli pentru fiecare situație. Oamenii fac lucrurile după ureche și se bazează pe soluții clasice, dintre care unele nu sunt prevăzute în regulamente scrise. Și, atunci când există instrucțiuni clare, ele sunt, în general, ignorate.

Afirmația mea îi surprindea. Totuși, în numeroase rânduri, dădeau dovadă de o inteligență ieșită din comun, așa cum s-a întâmplat în timpul unei ședințe de două ore despre „cârtițe”. Într-o sală mare, ofițerii, așezați în semicerc, au demonstrat cunoştințe vaste pe această temă, ținând minte numele și des-criind misiunile mai multor indivizi din domeniu. În această privință, profesionalismul membrilor CIA era uimitor.

Un ofițer cu rang superior din serviciul secret, care se ocupa de problemele sovietice, a avut îndoieli în legătură cu infor-mațiile furnizate de mine cu privire la *Operațiunea RYAN*. Teoria lui era că toată chestiunea fusese doar un truc din partea conducerii sovietice: în mod cert, el testase și studiase fiecare aspect al *Operațiunii RYAN* și am fost impresionat de meticulozitatea și de cunoștințele sale. Într-un final, a ajuns la concluzia că paranoia liderilor sovietici era reală, dar a rămas sceptic față de anumite aspecte. A afirmat, de exemplu, că nivelul de pregătire al trupelor angrenate în exercițiul Able Archer și reacția sovieticilor nu aveau amploarea caracteristică unui iminent atac nuclear: monitorizarea americană a acțiunii trupelor sovietice nu a scos la iveală nimic extraordinar.

Pornind de la concluzia expertului american, am prezentat propria teorie despre RYAN. Nu era obligatoriu ca autoritățile sovietice să se fi așteptat la declanșarea unui atac nuclear în orice clipă. Mai degrabă, au încercat să pună bazele unui sistem care să fie capabil să ofere o reacție rapidă în ipoteza oricărui viitor

atac, adică sistemul să fie gata la nevoie. Am explicat că pe liderii de la Kremlin îi îngrijora inițiativa Războiul Stelelor: dacă Statele Unite ale Americii ar fi avut asigurată protecția totală împotriva rachetelor intercontinentale, oare nu ar fi devenit atât de încrezătoare și de agresive încât să recurgă la un atac subit împotriva inamicului lor?

Uneori, în încercarea de a da culoare prelegerilor mele, spuneam câte o glumă – dar nu era întotdeauna reușită. Într-o zi, de exemplu, am spus una despre americanul trimis în Rusia pe post de „cârtiță". Pregătit și bine instruit, cu documentele puse la punct, excelent vorbitor de rusă, acesta se îmbracă precum un rus, trece granița fără probleme și încearcă să se stabilească undeva. Munca lui nu este totuși încununată de succes și, într-o bună zi, bând cu prietenul lui, Vanea, se plânge de soarta lui.

— Vanea, îi spune, ce e în neregulă cu mine? Nu vorbesc perfect rusește?

— Ba da, John, rusa ta este extraordinară.

— Și nu cânt bine la balalaică?

— Ba da, John, cânți minunat.

— Și nu beau votcă cu cana, la fel cum faceți voi, rușii?

— O, da, poți să bei.

— Atunci, care-i problema?

— O singură problemă, John. Ești negru!

Anecdota ar fi putut fi gustată, dacă asistența ar fi înțeles că era doar o glumă ce se dorea amuzantă. O altă glumă, în schimb, potrivită pentru stilul KGB, le-a plăcut americanilor.

Ședință de gală în Clubul Dzerjinski, care aparținea de KGB. Sunt peste o mie de ofițeri superiori în sală. Aliniați pe podium stau cei mai importanți șefi, iar doi dintre ei, unul mai tânăr și altul mai bătrân, stau laolaltă, vorbind în pauza dintre discursuri, care, ca de obicei, sunt teribil de plictisitoare. Bărbatul mai în vârstă spune:

— Ivan, am găsit spionul CIA din rândurile noastre.

— Serios?! Care e?

— Rândul unsprezece – chiar în mijloc, acolo, cu cravată albastră.

— Dar cum de ți-ai dat seama?

— Din vechiul slogan. Este foarte simplu: „Inamicul nu doarme niciodată".

*

Munca și călătoriile în străinătate m-au împiedicat mult să mă gândesc la familie; dar problema recuperării lor a rămas obiectivul meu principal, așa că m-am bucurat extraordinar de tare când am primit prima scrisoare reală a Leilei, în iarna lui 1989–1990. Când mi-a sunat telefonul și am fost informat că „Avem o scrisoare de la soția dvs.", prima mea reacție a fost că nu putea fi una spontană și că nu avea rost să mă grăbesc să o ridic. Dar persoana care mi-a telefonat a insistat: „Aceasta e destul de diferită față de celelalte. Vă rog, veniți să o luați".

Destinatarul era menționat pe plic printr-o formulă destul de seacă: „ENGLISH FOREIGN OFFICE – pentru Oleg Gordievski". Câteva timbre finlandeze arătau clar pe ce filieră fusese expediată scrisoarea. Înăuntru am găsit un text minunat, original, șase pagini bătute la mașină la un rând, prima comunicare adevărată cu soția mea, după patru ani și jumătate. Citind-o m-au cuprins fiorii. Am aflat că toată familia o ducea bine și că Leila avea aceeași atitudine caracteristică ei –

directă, ca întotdeauna. „Termină cu prostiile astea că nu mă suni", îmi scrisese.

„Sună oricând vrei și nu voi spune nicio prostie.” Cu siguranță, scrisoarea fusese strecurată în Finlanda de vreun curier și, când am reușit să-l identificăm pe acesta, am rugat pe cineva din biroul serviciului secret britanic din Helsinki să-i mulțumească din partea mea.

Stârnit de această întâmplare inedită, am început să sun în mod regulat, o dată la două săptămâni, la aceeași oră; și de fiecare dată aruncam câteva argumente despre cât de utilă ar fi pentru KGB reunirea familiei noastre. Pe altă filieră, Foreign Office m-a informat că un membru al ambasadei britanice din Moscova ar putea să o viziteze pe Leila și să-i ducă orice pachet din partea mea. Am cumpărat haine frumoase pentru fete, mai ales geci călduroase, și le-am trimis imediat.

Pentru a fi siguri că Leila va fi acasă când reprezentantul ambasadei va trece pe la ea, am aranjat astfel încât să rămână în apartament. Într-una dintre conversațiile noastre telefonice, urma să fixez data și ora următorului telefon și mesagerul trebuia să apară în timp ce aveam să sun. Mă găseam în Noua Zeelandă când am sunat, așa că a trebuit să ajung la ora 8 dimineața ca să fiu

la biroul șefului serviciului secret al Noii Zeelande. Toți erau surescitați. Nu am reușit să sun din prima.

— În regulă, mi-a spus cu mult calm gazda mea, secretarele noastre vor încerca în continuare.

Așa s-a și întâmplat și, după o jumătate de oră, am prins legătura prin satelit cu Moscova. Am fugit repede la telefon. I-am spus Leilei:

— Îți dai seama, sunt în Wellington, Noua Zeelandă. Te sun de la universitate, fiindcă m-au invitat să țin o prelegere aici.

Am stabilit data și ora pentru următorul telefon, iar secretarul I al ambasadei a mers chiar atunci la ea acasă, ducând hainele expediate de mine, împreună cu 5 000 de lire cash și o sumă mare de ruble. Banii au fost suficienți pentru ca Leila să plătească datoria rămasă pentru apartament și să-i mai ajungă pentru câțiva ani.

Secretarul ambasadei a fost fascinat de ea și viceversa, așa că s-au înțeles să se întâlnească din nou. Totuși, acest început bun nu a dus la nimic concret. Deși s-au făcut numeroase planuri, ambasada nu a reușit să livreze al doilea pachet trimis de mine și diverse invitații de la ambasadă au

rămas fără ecou. Leila și diplomatul s-au întâlnit din nou, deși, în mod evident, se aflau sub filajul kaghebiștilor, în schimb, cea de-a treia întâlnire, când Leila urma să primească pachetul, nu a mai avut loc, întrucât KGB s-a mișcat repede și l-a declarat *persona non grata* pe mesagerul meu. Deși secretarul de stat pentru afaceri externe, Douglas Hurd, a reușit să întârzie plecarea lui din Moscova pentru șase luni, printr-un apel personal la omologul său, Eduard Șevardnadze, diplomatul nu a mai văzut-o pe Leila până când ea a ajuns în Anglia, optsprezece luni mai târziu. În convorbirile telefonice ea și-a manifestat dezamăgirea și furia.

Am avut probleme și cu două scrisori pe care am încercat să le expediez prin intermediul Foreign Office. Felul meu neastâmpărat de a fi a ieșit la iveală prin dorința de a-i irita pe kaghebiști, pe care i-am numit în mod sarcastic „funcționarii" și „executorii" (la începutul secolului al XIX-lea, în Rusia, funcționarii erau cunoscuți drept „executori"). Scrisoarea a fost predată ambasadei britanice din Moscova, pentru a fi trimisă mai departe, dar ambasadorul, Sir Bryan Cartledge, a citit-o și a refuzat să o

transmită. Conform regulilor Foreign Office,în corespondență trebuie întotdeauna să fii politicos, flexibil, curtenitor, pe când eu îi provocam pe kaghebiști în mod fățiș. Scrisoarea a fost deci returnată – am trimis-o prin KGB, după una dintre întâlnirile cu ei, organizate la sediul Foreign Office.

Leila a început să-mi scrie scrisori în mod regulat, pe care mi le expedia la o cutie poștală anonimă din Londra. Îmi descria cu amănunte diverse întâmplări, printre care moartea mamei mele, care avusese loc în noiembrie 1989. Știam că fusese bolnavă, dar nu știam ce anume avusese și simțeam amărăciune că nu putusem s-o văd înainte să moară, la vârsta de 82 de ani. Spre sfârșitul vieții fusese influențată de sora mea, Marina, care adoptase o atitudine ostilă față de mine. Mama, neînțelegând complexitatea politică a lumii moderne, a crezut tot ce-i spunea fiica ei, dar mi-am dorit mult să-i spun și versiunea mea asupra evenimentelor.

În mai 1991, liberalizarea societății Uniunii Sovietice atinsese un asemenea grad, încât Arif și Katia au primit permisiunea de a călători în străinătate

pentru prima oară în viața lor și l-au luat pe micul lor fiu în Italia pentru a petrece două săptămâni de concediu cu niște prieteni în Pisa. Am aranjat să merg și eu la ei pentru o zi sau două, așa că am umplut o valiză veche cu lucruri pentru copiii mei și am luat avionul spre Italia. Vremea era oribilă, iar Pisa abia se distingea sub perdeaua de ploaie. Serviciul secret italian a fost avertizat în legătură cu sosirea mea și, de teamă ca Arif să nu fie folosit drept momeală de cei din KGB, mi-au asigurat protecție totală.

A fost o mare bucurie să-i revăd pe cumnații mei într-o cafenea și am fost amuzat să-l văd pe Arif purtând o foarte veche jachetă maro pe care o lăsasem acasă cu șase ani în urmă –un indiciu despre sărăcia și lipsurile cu care se confruntau locuitorii Moscovei. Am luat un taxi și ne-am dus la un restaurant frumos și, după o cină splendidă, am hotărât să mergem pe jos spre locul unde erau cazați. Abia pășiserăm câțiva metri, când Katia mi-a spus:

— Oleg, ai grijă, suntem urmăriți.

— Stai liniștită, i-am spus. Sunt aici doar ca să mă protejeze. Ai făcut bine că i-ai

observat. Dar nu i-ai văzut deloc în restaurant – cinci bărbați așezați toți la aceeași masă.

A doua zi, gazdele lor – o femeie atractivă și soțul ei – ne-au dus într-o excursie. Apoi, pentru a le mulțumi, am vrut să-i invit și pe ei la prânz, la un restaurant, dar au insistat să mâncăm la ei acasă. Am cumpărat două sticle de vin și am ținut o petrecere acolo. Tuturor ne-a plăcut mult Pisa, un oraș mic, pe care poți să-l bați la pas; în plus, am descoperit că Arif și Katia aveau tren direct până la Moscova, astfel încât nu era nicio problemă să ia cu ei și valiza mea.

Multe persoane binevoitoare se angajaseră în lupta pentru familia mea – printre ele, nu în ultimul rând, Nicholas Bethell, politicianul și scriitorul pe care-l întâlnisem prima dată când încă lucram la rezidența KGB din Londra. Cu poziția sa publică proeminentă și experiența sa vastă în domeniul drepturilor omului, lordul Bethell era un susținător ideal și am încropit împreună un plan, potrivit căruia el trebuia să treacă pe la Leila în timpul unei vizite la Moscova, în septembrie 1990. Șiretlicul a funcționat la perfecție. Pentru a ne asigura că o găsea acasă în acea zi, am

atenționat-o telefonic că, în 30 septembrie, cineva va veni să o vadă. El a sunat-o în acea dimineață de la hotel, i-a explicat cine este și a trecut pe la ea după o oră, cu riscul de a fi arestat de KGB – ca de obicei, numeroșii ofițeri ai echipelor de filaj urmăreau totul din fața blocului. Nu au intervenit, iar Bethell a realizat un „interviu plin de duh", așa cum l-a numit el. L-a publicat o săptămână mai târziu, în *Sunday Express*, sub forma unei scrisori deschise către Gorbaciov. În text, relua multe dintre acuzațiile Leilei, care vorbea despre răutatea și perfidia kaghebiștilor. A mai publicat și două fotografii superbe pe care le făcuse familiei, ceea ce mi-a dat și mai mult avânt. Este imposibil de spus dacă articolul a avut sau nu vreo influență asupra evenimentelor ulterioare, dar i-am fost și îi rămân profund îndatorat lordului Bethell pentru eforturile sale în ajutorul nostru.

La începutul lui 1991, am presimțit că urma să aibă loc o lovitură de stat contra lui Gorbaciov și a regimului său. Am observat că unii membri ai Comitetului Central ai PCUS erau tot mai mult marginalizați și că le rămâneau doar două

soluții: ori să contraatace, ori să se predea și să dispară de pe scena vieții politice. Nefiind genul de oameni care să cedeze, pentru ei singura posibilitate părea a fi o lovitură de stat și, într-adevăr, în 6 ianuarie 1991, am prevăzut chiar un astfel de eveniment într-un articol amplu publicat în *Sunday Times*. Singura mea greșeală a fost să prezic că încercarea de a răsturna regimul Gorbaciov va fi încununată de succes.

La început, în 17 august, situația se anunța gravă. În spatele loviturii de stat se afla Kriucikov, al cărui scop evident era să restabilească vechea orânduire și, odată cu ea, supremația KGB. Totuși, după două zile, acțiunea puciștilor a eșuat. Kriucikov a fost arestat și înlocuit în fruntea KGB cu Vadim Bakatin, o persoană cu idei liberale.

În toiul tulburărilor din Uniunea Sovietică, *Sunday Times* m-a invitat să fiu consultant săptămânal, așa că am petrecut o perioadă frenetică în biroul lor, dotat cu radioul meu rusesc și cu un telefon portabil. Apoi s-a întâmplat ceva de necrezut. Stăteam într-o zi acolo, telefonul a sunat, iar un angajat de la Independent Television mi-a spus:

— Credem că familia dumneavoastră e pe cale să fie eliberată. Bakatin, noul director al KGB, tocmai a ținut o conferință de presă la Moscova și a arătat că pot părăsi țara.

Înainte să pricep bine despre ce era vorba, bărbatul respectiv m-a întrebat dacă aș vrea să merg direct la studiourile ITV pentru un interviu. Totul s-a precipitat. În jurul meu se petreceau, una după alta, întâmplări incredibile. În timp ce urcam treptele spre studioul ITV, am sunat-o pe Leila, moment în care am aflat că o echipă de filmare de la ITN ajunsese deja la apartamentul nostru. Conversația noastră a fost filmată simultan în ambele țări. Vedeam cum încearcă să-și dea silința să rămână cu picioarele pe pământ, deoarece știa bine că oricând KGB își putea schimba părerea.

— Dar, dacă ar fi adevărat, am insistat, când ați putea veni?

— Nu știu, mi-a răspuns cu mult calm. Nu e mare grabă. Probabil că săptămâna viitoare.

După cum am aflat ulterior, noul ambasador britanic, Sir Roderick Braithwaite, luase legătura cu Bakatin în

clipa în care se schimbase situația și îi amintise de chestiunea Gordievski. Apoi, la conferința de presă, Bakatin a dezvăluit că hotărâse să satisfacă cererea ambasadorului. Ziarista Olga Belan – o veche prietenă de-a Leilei din perioada când fusese reporteriță – l-a întrebat dacă ar putea dezvălui cum ajunsese la această hotărâre, iar directorul KGB a răspuns:

— Era o veche problemă care trebuia rezolvată. Mi-am întrebat generalii ce este de făcut, toți s-au opus categoric, dar am hotărât să-i ignor și consider că aceasta este prima mea victorie importantă în fruntea KGB.

A doua zi dimineață, Leila a primit un telefon de la Ovir, departamentul de vize și permise, fiind întrebată de ce nu venise să-și ia pașaportul – de parcă îi așteptaseră vizita de câteva zile. Era o întrebare uluitoare, având în vedere că obținerea pașaportului era un vis nerealizabil pentru 99% dintre cetățenii sovietici. Leila a propus să îl ridice a doua zi, dar, din moment ce pica într-o sâmbătă, a rămas să îl ia luni. Printr-o extraordinară coincidență, premierul britanic, John Major, se găsea în Moscova în acea

săptămână împreună cu soția sa, Norma. Una dintre ultimele întâlniri ale Leilei în Rusia a fost la ambasadă, unde s-a dus la ceai, alături de copiii noștri.

Călătoria spre Anglia, în 6 septembrie, și sosirea ei în aeroport au fost spectaculoase. O echipă de televiziune era la bordul avionului și echipajul de la bord a sărbătorit această zi memorabilă cu șampanie pentru toată lumea. La Heathrow am făcut pregătiri speciale astfel încât să ținem lucrurile sub control. Foreign Office a insistat ca Leila să țină o scurtă conferință de presă, dar eu pusesem la cale o strategie pentru a ține presa departe de noi și mersesem înainte ca să o întâmpin la fort. Din moment ce orice mașină putea fi urmărită de motociclete, făcusem rost de un elicopter și, imediat ce a vorbit cu presa, ea și copiii au fost urcați la bord pentru un scurt zbor spre coasta de sud.

Acolo le așteptam, cuprins de agitație, cu sufletul la gură. Deja, în septembrie, ziua trecea mai repede, așa că noaptea a căzut înainte ca ele să ajungă la destinație. Apoi, în timp ce mă uitam pe cer, una dintre stele a crescut mai mare și mai luminoasă, până când am realizat că este elicopterul, care s-a

apropiat și a coborât lent, aterizând în afara fortului.

Din elicopter a ieșit mai întâi Leila, aproape la fel cum o țineam minte, apoi fetele, atât de schimbate, încât, practic, nu le mai recunoșteam. În fine, amândouă arătau extraordinar, cu tricouri și rucsacuri mici primite de la mine. Cred că Maria m-a recunoscut vag, dar pentru Anna, care mă văzuse ultima dată la vârsta de patru ani, eram un străin.

S-au adus buchete de flori și sticle de șampanie și, în curând, în jurul nostru era atmosferă de sărbătoare. Stewarzii – aceiași de la venirea mea în Anglia – au adus niște cadouri simple pentru copii. Apoi în fața noastră a parcat un Land Cruiser și ne-am îngrămădit toți în mașină: nu erau multe bagaje, fiindcă fetele lăsaseră aproape totul în urmă, doar un morman de flori, în spatele mașinii.

Am mers o oră prin întuneric. Spre final, Maria a început să se simtă rău – și apoi, pe aleea casei, am văzut singura priveliște pe care sperasem să n-o vedem: un ziarist și un cameraman care ne așteptau. În ciuda tuturor precauțiilor noastre, un ziar fusese

mai isteț. M-am enervat și i-am gonit de acolo pe intruși.

În casă și în jurul ei pusesem panglici galbene – o tradiție americană de a sărbători întoarcerea și reuniunea după o lungă absență. Pentru fete, cumpărasem minunate cearșafuri și fețe de pernă, cu poze pe ele. Mai presus de toate, lăsasem lămpile aprinse în toată casa: sub strălucirea lor, a avut loc adevărata reuniune a familiei, în care s-au oferit nenumărate cadouri.

---

[96] Special Branch sunt trupe speciale la care recurg serviciile secrete, mai ales MI5. Au fost înființate în 1883, cu scopul de a acționa în Irlanda (ulterior, Irlanda de Nord). De-a lungul timpului, cele mai importante misiuni ale Special Branch i-au vizat pe membrii IRA, agenții sovietici și ruși, extremiștii islamiști. Conform legii, membrii acestui serviciu pot să supravegheze, să aresteze, să interogheze și să pregătească dosare pentru procurori ale persoanelor suspectate de acte de terorism (n. red.).

[97] John Deverell a fost șef al Departamentului F2 din MI5, apoi, începând din 1983, al Departamentului K, fiind coordonatorul anchetei în urma căreia a fost identificat spionul Michael Bettaney. În 1985, a fost chiar în cărți pentru a prelua șefia MI5, dar, într-un final, a fost preferat Sir Antony Duff. În anii 1990, a jucat un rol

important în negocierile secrete cu IRA. În 1994, anul morții sale, ocupa funcția de adjunct al directorului general al MI5 (n. red.).

[98] A murit în mod tragic într-un accident de elicopter în care au pierit 25 de ofițeri din serviciile secrete, în timpul unui zbor de la Belfast spre Scoția, în iunie 1994.

[99] După ce a făcut greșeala elementară de a recunoaște Comitetul Provizoriu ce a organizat lovitura de stat împotriva lui Gorbaciov, în august 1991, a fost demis și a izbucnit în lacrimi la conferința de presă prin care anunța înlăturarea sa – atât de mult își dorise să ajungă ambasador.

Capitolul 16
Evaluarea

Până în 1994 nu am aflat răspunsul la întrebarea de o mie de puncte: cine anume mă turnase? Aveam patru ipoteze principale. În primul rând, mă temeam că scurgerea de informații s-ar fi produs în timpul primului meu contact cu László, ungurul trimis de britanici la apartamentul meu din Copenhaga: poate că Elena spusese ceva ce a trezit bănuielile kaghebiștilor. A doua posibilitate era ca Michael Bettaney să fi dedus că eu îl dădusem de gol și că, prin intermediul cuiva, indicase numele meu celor din KGB. Cea de-a treia ipoteză se referea la Edward Lee Howard, fostul ofițer CIA care dezertase în Uniunea Sovietică, în 1985: și el avusese ocazia să îmi cunoască identitatea. În fine, ultima pistă avea în vedere procesul spionului norvegian Arne Treholt, desfășurat la începutul lui 1985. Din motive complexe, serviciul secret vest-german mă verificase de mai multe ori și i-

a întrebat pe danezi dacă eram ofițer KGB identificat complet. Danezii au răspuns afirmativ, pe vremea când lucram în Copenhaga. Dar anterior, în 1982, pentru a ușura lucrurile pentru britanici, care încercau să-mi procure viză ca să mă mut la Londra, raportaseră că *nu* fusesem identificat complet ca ofițer al KGB. Prin urmare, este posibil ca informația să fi fost preluată de „cârtițele" din Stasi, din Republica Democrată Germană, care au transmis-o către Moscova via Berlin.

Totuși, la final, toate aceste variante s-au dovedit greșite. Nici investigațiile îndelungate ale serviciilor secrete britanice nu au reușit să ofere niciun indiciu în privința scurgerii informației. Așa cum s-a descoperit ulterior, am fost trădat de Aldrich Ames, ofițer în serviciile secrete americane, cunoscut colegilor lui drept *Rick*, arestat pentru spionaj în favoarea rușilor la începutul lui 1994 și condamnat la închisoare pe viață. Când l-am întâlnit de două ori, în 1989, nu aveam de unde să știu că, în 18 mai 1985 – a doua zi după ce am fost rechemat la Moscova pentru interogare –, primise o tranșă de 10 000 de

dolari, pentru că îi pusese pe kaghebiști pe urmele mele.

În calitate de ofițer superior în contraspionaj, el fusese prezent la câteva dintre ședințele de informare organizate cu CIA și îmi plăcuse de el. Avea o față blândă și părea un ins de treabă. Credeam că întruchipează acele calități specifice americanilor: deschiderea, onestitatea și decența. Însă nu știam că era un ofițer operativ mediocru și că își distrusese viața: se separase de prima lui soție, se apucase de băut și se combinase cu o columbiană pretențioasă, cu unsprezece ani mai tânără decât el. În 1985, intrase în datorii și avea nevoie urgentă de bani. Apoi, ofițerul KGB pe care îl cultiva de ceva vreme, printr-o mișcare de geniu, a inversat raporturile dintre ei și i-a propus ca Ames să lucreze pentru el. În mod evident, KGB îi promisese lui Ames o recompensă financiară generoasă. Voiau la schimb o primă informație cu adevărat valoroasă.

Spre norocul lui, a fost capabil să le furnizeze așa ceva. De ani buni, britanicii le trimiteau americanilor informații-cheie, obținute de la mine, iar CIA, acționând meticulos, în stilul ei, le organizase într-un

dosar. Ames a văzut dosarul și, deși – slavă Domnului – nu mi-a aflat niciodată numele, le-a spus rușilor că britanicii aveau o sursă cu acces la cel mai înalt nivel al KGB. Când el sau, poate, un kaghebist de la Copenhaga a adăugat că sursa avea o legătură puternică în Danemarca, firul a dus direct la mine.

Mă consider un om norocos. Ames mi-a făcut praf viața și cariera, dar nu mi-a provocat moartea. Alți foști agenți KGB, de asemenea deconspirați de el, au avut altă soartă. Până în 21 februarie 1994, când FBI i-a arestat pe el și pe soția lui, deja primise peste 2 milioane de dolari de la sovietici. Sunt convins că, în cazul în care aș fi fost executat din cauza lui, ar fi fost împăcat cu el însuși: la întrunirile organizate de CIA, nu avea nicio jenă și nicio remușcare să stătea vizavi de mine, omul pe care îl trădase.

Motivele lui Ames de a schimba taberele erau pur financiare: ale mele erau ideologice și filosofice. După cum am clarificat anterior, încă de la început le-am pus condiția britanicilor să nu fiu plătit. Cu toate că autoritățile britanice și-au manifestat recunoștința față de mine din

momentul fugii mele și de când m-am stabilit în Anglia, câștigul financiar nu a fost niciodată scopul meu în viață. Am fost mânat de disprețul față de tirania comunistă – și acum evoluția istoriei mi-a întărit convingerea că într-un astfel de sistem politic oamenilor le este imposibil să trăiască fericiți.

În Marea Britanie, am fost foarte impresionat de calitățile lucrătorilor din serviciile secrete și din Foreign Office: bărbați și femei cu înalt nivel intelectual, bine instruiți, cu înțelegere rapidă și intuitivă a oamenilor și a problemelor lor. Aceste însușiri nu sunt doar rezultatul unei pregătiri pe măsură, ci izvorăsc din caracterul lor. În termeni ideologici, am descoperit că angajații serviciilor secrete și de securitate erau mult mai bine informați și motivați decât restul populației, în rândul căreia se mai găsesc și astăzi mulți care visează la comunism, ignorându-i tarele. Toți ofițerii cu care am intrat în contact manifestau un simț înalt al datoriei și al responsabilității și păreau să se bazeze pe o intuiție specială care le arăta în mod infailibil ceea ce era în interesul țării lor. În plus, nu le era niciodată teamă să ia decizii

fără să-și consulte superiorii – o diferență uriașă față de omologii lor sovietici.

În primele zile ale cooperării mele am fost dezamăgit că niciunul dintre contactele mele nu putea vorbi fluent rusa, dar, ulterior, am aflat că în serviciile secrete – în contrast enorm cu majoritatea populației – există mulți angajați cu extraordinare abilități lingvistice. Bunăoară, cunosc un ins care vorbește și araba, și poloneza la perfecție și un altul care, pe lângă franceză și germană, vorbește finlandeza de parcă ar fi limba lui maternă. Ofițerul meu de caz, Andrew, vorbea germană, rusă, cehă, sârbo-croată și suedeză.

În privința oamenilor, cel mai tare m-a uimit că britanicii sunt extrem de drăguți și de prietenoși: așteaptă ce e mai bun de la tine și presupun despre tine că ești o persoană de treabă. Iată o altă diferență uriașă față de comportamentul sovieticilor, pe care regimul comunist i-a înrăit atât de mult, încât oamenii se așteaptă în mod constant să fie atacați și să devină victimele înșelătoriei sau măcar ale ironiilor. La rândul meu, aveam o astfel de atitudine ostilă și defensivă când am ajuns aici, motiv pentru care am făcut câteva greșeli

fundamentale: așteptându-mă ca o remarcă să fie agresivă sau sarcastică, o dată sau de două ori am răspuns pe un ton dur. Nici nu realizasem că, de fapt, abordarea interlocutorului fusese prietenoasă.

După părerea mea, alte calități englezești fundamentale sunt discreția, respectul pentru intimitate și toleranța față de străini. Fără îndoială, politețea, curtoazia și tactul englezilor sunt unice în lume – posibil să le mai întâlnești în Noua Zeelandă, dar nicăieri altundeva. De asemenea, am observat adesea cât de bine-crescuți și spontani sunt oamenii, capabili de a se bucura de simple elemente ale naturii, precum norii, apusurile, peisajul, marea și florile. Sunt sigur că la fel erau și rușii în secolul al XIX-lea, dar comunismul a distrus orice urmă de spontaneitate, făcându-i pe oameni incapabili să își exprime sentimentele ori aprecierea.

Bineînțeles, britanicii au câteva obsesii pe care rușii le găsesc ridicole: caracterul benefic al coniferelor și foioaselor, florile galbene de rapiță, veverițele gri și gâștele canadiene. Doar o societate prosperă, fără probleme serioase, ar putea fi neliniștită în legătură cu astfel de neajunsuri

neînsemnate. Îmi amintesc de un localnic din Norfolk, care se plângea de scăderea calității vieții din cauză că peste tot apăreau restaurante Happy Eater și stâlpi de iluminat stradal. Dacă ar locui pentru un timp în regiunile sălbatice ale Rusiei, și-ar schimba discursul și ar aprecia astfel de dotări.

Ce nu-mi place în Anglia? Chestii mărunte. De ce postul Radio Three își încheie transmisiile atât de devreme, imediat după miezul nopții? De ce oamenii insistă să țină invers furculița la masă? De ce, la dineuri, se amână discuțiile pe teme serioase până la cafea – când toată lumea este prea obosită ca să mai gândească logic?

Privind retrospectiv, nu regret că am trecut în tabăra Occidentului. Dimpotrivă, departe de a avea remușcări, îmi pare rău că nu am făcut-o mai devreme, în 1968, imediat după invazia sovietică în Cehoslovacia, evenimentul care a influențat cursul vieții mele – păcat că atunci nu am reacționat prompt. În schimb, regret foarte tare că cei din KGB m-au dus de nas, în 1985. Din acest motiv mi-am pierdut familia și mi-am încheiat prematur cariera de ofițer operativ. Mi-ar fi plăcut să mențin

legătura între cele două lumi până spre sfârșitul perioadei regimului Gorbaciov și să le explic occidentalilor fenomenul schimbărilor din lagărul estic.

Mare durere și tristețe mi-a pricinuit despărțirea de familie, faptul că am pierdut șase ani din viața fetelor mele. Mai rău de-atât, căsnicia mea cu Leila nu a supraviețuit separării noastre. În acei șase ani ne-am depărtat unul de celălalt și, oricât de mult am încercat să reînnod relația noastră, a fost imposibil. Kaghebiștii au întors-o împotriva mea, mințind-o că mă combinasem cu o tânără secretară și alte asemenea neadevăruri; cu toate că, la suprafață, a respins aceste afirmații, nu a știut ce să mai creadă și s-a simțit rănită de zvonurile apărute.

De asemenea, s-a supărat pe mine, întrucât îi ascunsesem că lucram pentru britanici: deși nu mi-a mărturisit-o niciodată, cred că socotise acest lucru drept lipsă de încredere din partea mea și simțise – destul de corect – că o mințisem. De asemenea, a considerat a fi un act crud și iresponsabil pentru oricine în postura mea să se însoare și să aibă copii. Situația ei în Moscova devenise atât de neplăcută –

expusă, singură, căsătorită cu un trădător, respinsă de foștii prieteni –, încât, în mod inevitabil, ajunsese să simtă dacă nu chiar ostilitate, cel puțin dorința de a mă pedepsi.

Astfel, când am început să vorbim la telefon, dădea impresia că intenționa, într-adevăr, să mi se alăture în Marea Britanie și să reîntregim familia. În realitate, nu era așa. În primul rând, dorea să scape din Uniunea Sovietică, fiindcă se trăia tot mai greu. Spera ca fetele noastre să aibă o viață și o educație mai bune, iar ea să locuiască în Occident, de unde să poată vizita Rusia, din când în când. Mai presus de toate, voia să vină să-mi arate că nu era o victimă lipită de voință, ci un caracter puternic, o femeie complet capabilă să-mi critice acțiunile și, poate, să dovedească faptul că greșisem tot timpul.

După ce și-a ascuns adevăratele intenții la telefon și în unele dintre scrisorile ei, a ajuns aici într-o stare proastă, pusă pe ceartă și cerându-mi socoteală. Nu mi-a plăcut atitudinea ei, dar am sperat că îi vor trece toanele. Am încercat să o îmbunez, copleșind fetele cu atenție și cadouri: le-am dus într-o excursie în America, la Roma, în insulele Canare și le-am făcut oferit daruri

scumpe – de exemplu, computere. Ele au înțeles că, într-un fel, eram o persoană importantă. Totuși, de-a lungul anilor în care fuseserăm despărțiți, ele se atașaseră puternic de mama lor, mai ales că le ținuse în mod intenționat într-o stare de dependență față de ea.

Într-un final, am fost nevoit să recunosc că anumite fapte de-ale mele împreună cu separarea noastră și cu eforturile kaghebiștilor de-ai otrăvi mintea distruseseră orice sentimente frumoase ar fi avut vreodată Leila pentru mine: nu mai rămăsese nimic între noi și niciun motiv să ne reluăm căsnicia. De aceea, în 1993, am angajat un jurist care să ne aranjeze divorțul. Cred că, într-o anumită măsură, am fost amândoi victime, din punct de vedere afectiv, ale Războiului Rece.

În privința activității mele profesionale în Occident, trebuie să spun că viața mea a devenit mai incitantă și plină de satisfacții decât dacă aș fi lâncezit în continuare în cadrul KGB. În plus, am reușit să-mi ating scopul de a face rău comunismului sovietic și de a-i limita capacitatea de a lovi statele capitaliste din Vest. Nu am îndrăznit niciodată să visez că întregul sistem

comunist va cădea, așa cum s-a întâmplat, și, cu siguranță, nu cred că micile mele eforturi personale au grăbit cumva prăbușirea lui. Totuși, istoria a confirmat afirmațiile mele, potrivit cărora am avut de a face cu un regim politic nociv, iar acum Occidentul poate vedea cât de îngrozitor era.

Cât despre situația mea în Rusia, nu am sperat niciodată la înțelegere sau la dovezi de apreciere din partea autorităților de acolo. Pentru mine a fost mai important să fiu cinstit față de propria conștiință și față de Occident. După șapte decenii de propagandă comunistă, locuitorii Uniunii Sovietice ajunseseră atât de îndoctrinați, încât priveau Partidul Comunist și KGB drept instituții naționale și oricine le ataca comitea un act de trădare a națiunii. Așa stând lucrurile, nu mă așteptam ca cineva să înțeleagă, darămite să accepte, acțiunea mea. Apoi, după căderea comunismului, am aflat că unii oameni deschiși la minte apreciau comportamentul meu, iar, începând din 1990, câțiva ziariști au scris pozitiv despre mine.

În același timp, alții au lansat atacuri virulente – nu fiindcă îmi dezaprobau

acțiunile, ci pentru că ei nu fuseseră în stare să întreprindă ceva asemănător. Îi enerva că luasem o hotărâre pe care ar fi vrut să o ia ei.

Și în prezent cred cu tărie că decizia de a ajuta Occidentul a fost singura mea opțiune; totuși, m-am întrebat adesea de ce atât de puțini membri ai instituțiilor sovietice din domeniul politicii externe – KGB, GRU și Ministerul Afacerilor Externe – au dezertat în timpul vieții mele. Din punctul meu de vedere, principala explicație constă, pur și simplu, în eficiența sistemului sovietic. Departamentul Personal, departamentul Cadrelor din Străinătate și întregul aparat al KGB, precum și Comitetul Central al PCUS, adică acele structuri implicate în selectarea angajaților cu misiuni în străinătate și în îndoctrinarea lor, au funcționat bine. Dintr-un motiv sau altul, cei aleși pentru deplasări în afara țării nu erau însărcinați să pună în aplicare mari decizii ideologice. Unii se temeau să rămână în străinătate și să-și lase rudele la mâna autorităților. Alții, deși inteligenți, nu aveau viziune și voiau să aibă succes în profesia lor în cadrul regimului unde se formaseră: nu îi atrăgea

ideea de a publica o carte la o editură din Occident sau de a se pune în slujba unui guvern vest-european.

Mihail Liubimov făcea parte din ultima categorie. Cu toate că era o persoană foarte inteligentă, care manifesta multă simpatie față de literatura și tradițiile britanice, avea totuși multe concepții nebunești de stânga. În 1976 și 1977, după ce servise la Londra, încă putea să discute cu patos despre Troțki și, în ciuda experienței sale în Occident, îl atrăgea ideea de a ajunge general KGB. Pe de o parte, visa să devină o bine-cunoscută personalitate literară și era capabil să recite multe versuri din poeți englezi, dar, pe de altă parte, spera să obțină gradul de general al KGB – o combinație imposibilă.

Din cei cincisprezece ofițeri care au defectat în ultimele trei decenii, majoritatea au avut la bază motivații dintre cele mai banale: unul pierduse un document secret al KGB; altul voia să scape de soție; un al treilea aspira la o viață mai confortabilă și tot așa. Cred că sunt unul dintre puținii defectori care au ales să colaboreze cu Occidentul din pură convingere ideologică și care și-a pregătit planul vreme îndelungată cu acest scop.

Spunând aceasta, nu vreau nici să mă laud, nici să îmi asum merite. Mai degrabă mulțumesc Domnului pentru momentele în care am putut vedea adevărul și pentru că am scăpat de procesul de îndoctrinare, înainte să fie prea târziu. Șansa mea a fost că am învățat germană devreme și am putut citi ziare occidentale la vârsta de doar 21 de ani. Astfel, am aflat ce se întâmplă în lume, cu mult înaintea altor concetățeni de-ai mei. Un alt factor crucial în viața mea l-a constituit perioada petrecută în Berlinul de Est: văzând zidul ridicându-se și fiind martor la ura și disperarea pe care comunismul le provoca cetățenilor obișnuiți, am priceput că aveam de a face cu un regim și ilegal, și criminal.

Până la vârsta de 30 de ani, am avut o atitudine romantică și idealistă față de evenimentele istoriei recente. Ultimii ruși care încercaseră să oprească amenințarea comunistă și să apere țara de mișcarea bolșevică fuseseră Albii, care au luptat în Războiul Civil – oameni precum amiralul Kolceak și generalul Vranghel. S-au transformat în eroii mei, cu care am început să mă identific, după ce mi-am dat seama ce eforturi uriașe făcuseră.

Apoi, în timp ce mă aflam la post în străinătate, mi-am amintit că britanicii și francezii fuseseră aliații rușilor în cele două războaie mondiale și m-am gândit că, într-un fel, aș putea să mă consider unul dintre rușii Albi, un ofițer supraviețuitor, loial vechiului jurământ dat Antantei, chiar de la început. Hotărârea mea a fost luată imediat ce am înțeles că ar fi fost nedemn și necinstit să servesc regimul comunist.

Acum cred că Rusia se poate salva doar urmând exemplul Occidentului. Celelalte state est-europene – Polonia, Ungaria, Cehia, Slovacia și Estonia – fac eforturi uriașe să încheie alianțe cu țările vest-europene, să adopte sistemele economice și politice ale democrațiilor occidentale. Sunt convins că Rusia va trebui să procedeze în același mod. Va trebui să-și construiască viitorul nu pe baza experimentului comunist, total discreditat, ci pe baza experienței vechii Rusii, prerevoluționare, mult mai apropiată de Vest.

În aceste pagini am ridiculizat adesea KGB pentru incompetența, necinstea și incapacitatea de a înțelege realitățile vieții occidentale. Oricum, era o organizație foarte periculoasă, un departament uriaș,

tipic sovietic, cu un buget enorm și mii de ofițeri. Chiar dacă din fiecare sută de ofițeri, optzeci sau nouăzeci erau inutili, ceilalți zece sau douăzeci tot reprezentau o amenințare serioasă la adresa Occidentului. În timpul șederii mele la Londra, de exemplu, în biroul nostru lucrau destule nulități, dar existau și câțiva oameni foarte talentați – Mihail Bogdanov, Iuri Kobaladze, Leonid Nikitenko –, capabili sărealizeze misiuni de cea mai mare importanță pe frontul in-formațiilor. KGB nici nu avea nevoie de prea mulți agenți buni. Daunele făcute de Aldrich Ames au fost imense. În Marea Britanie, Geoffrey Prime și Michael Smith erau la fel de pericu-loși; și, dacă oferta lui Michael Bettaney nu ar fi fost respinsă, și el ar fi putut cauza un adevărat dezastru.

Cred că principala mea contribuție a constat în îndemânarea de a raporta atât de exact despre KGB. Informațiile furnizate de mine serviciilor secrete britanice au ajutat Occidentul să cunoască mai bine KGB, regimul sovietic în ansamblul lui și locul ocupat de KGB în cadrul sistemului politic. De exemplu, am oferit detalii despre activitatea KGB din Marea Britanie – au

contat chiar și informațiile referitoare la slăbiciunile organizației, întrucât le-au permis britanicilor să economisească resurse importante. Fără să exagerez, pot să afirm că, datorită datelor furnizate de mine, s-au economisit câteva milioane de lire sterline, nu doar în Marea Britanie, ci și în Statele Unite ale Americii, Republica Federală Germania, Franța, Olanda și țările scandinave. Deoarece obțineam zilnic informații de la KGB, pe lângă textele rapoartelor și ale planurilor anuale, britanicii cunoșteau – în mod paradoxal – mai multe despre situația rezidenței din Londra decât știa Moscova. Cunoștințele despre metodele și mentalitatea KGB le-au făcut viața mai ușoară celor din MI5 și MI6 și le-au permis șefilor serviciilor secrete de la Londra să aibă o imagine mai clară a activității KGB împotriva ambasadei britanice din Moscova.

Descoperindu-l pe Michael Bettaney (singurul membru MI5 condamnat la închisoare din istoria organizației), cred că am contribuit substanțial la securitatea Marii Britanii. Informațiile mele despre „cârtițe” – instruirea lor, crearea identității lor, metodele lor de operare – au condus la

o serie de arestări în anii 1980–1990. De asemenea, am dat multe detalii despre domenii care nu intrau în sfera preocupărilor mele: am sustras un raport anual al Liniei KR și am livrat atâtea amănunte noi despre Linia X, încât MI5 a reușit ulterior să-l aresteze pe Michael Smith, care execută în prezent o pedeapsă de 25 de ani de închisoare.

În ceea ce privește viața politică internă, am oferit ofițerilor din serviciile secrete occidentale o imagine mult mai clară asupra mentalității liderilor sovietici decât avuseseră ei vreodată înainte. Am arătat caracterul tendențios al rapoartelor politice ale KGB, precum și lipsa de obiectivitate și capacitatea slabă de analiză a organizației – toate acestea au alimentat prejudecățile Moscovei față de Occident. În același timp, am explicat că Secția Internațională a Comitetului Central al PCUS dicta politica externă sovietică. (Până atunci, specialiștii din Foreign and Commonwealth Office crezuseră că politicile erau trasate de Ministerul Afacerilor Externe.) Am furnizat multe informații despre strategia sovietică față de numeroase state și teritorii, chiar și față de regiunea arctică,

Antarctica și oceanele lumii. Dezvăluirile mele despre „măsurile active” ale KGB – încercări de a manipula opinia publică occidentală – au ajutat Marea Britanie și Statele Unite ale Americii să ia hotărâri corecte.

Prin activitățile mele, guvernul britanic și MI5 au primit confirmarea că politica lor față de spionajul sovietic în Marea Britanie își dovedea eficiența. Noua lor strategie de a stabili un „plafon diplomatic” și de a fixa un număr limitat de posturi pentru diplomații sovietici a dus la slăbirea activității KGB în Marea Britanie. Era o diferență uriașă între anii 1960, când 120 de spioni acționau în Londra, și anii 1990, când numărul lor scăzuse la 36. Securitatea în Marea Britanie a devenit mult mai bună decât în alte țări occidentale – și prezența mea ca agent britanic asigura în sine protecție împotriva oricărei penetrări a guvernului londonez ori a serviciilor secrete de către agenți sovietici.

Cred că toți acești factori au sporit în mod semnificativ încrederea în interiorul comunității serviciilor secrete britanice și în Foreign and Commonwealth Office.

Cât despre viitorul meu, se pare că voi rămâne în Occident.În timp ce scriu[100], încă mă aflu sub incidența pedepsei cu moartea în Rusia, așa că exclud orice discuție despre întoarcerea mea acasă. Pe măsură ce trece timpul, prind tot mai mult rădăcini în Anglia, iar șansele de a reveni în Rusia scad. Totuși, mi-ar plăcea să călătoresc în țara mea natală și să văd unele dintre locurile unde nu am fost niciodată, cum ar fi Armenia, regiunea cuprinsă între Volga și Ural, vechile orașe din apropierea Moscovei, cunoscute drept Inelul de Aur.

---

[100] Autorul se referă la 1994 (n. red.).

---

[1] Michael John Smith (n. 1948) a fost recrutat de colonelul Viktor Oșcenko, din Linia X. A fost arestat în 1992, în contextul defectării ofițerului KGB care îl prelucrase inițial, și condamnat la 25 de ani de închisoare, dar, în 1995, pedeapsa a fost redusă la 20 de ani (n. red.).